

ESKİ YAKINDOĞU ARŐIVLERİ

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Tarih Anabilim Dalı
Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı**

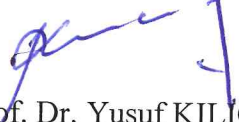
Aysel ATEŞ

Danışman: Prof. Dr. Yusuf KILIÇ

**Aralık 2018
DENİZLİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

Tarih Anabilim Dalı, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı öğrencisi Aysel ATEŞ tarafından Prof. Dr. Yusuf KILIÇ yönetiminde hazırlanan “Eski Yakındoğu Arşivleri” başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 24.12.2018 tarihinde yapılan tez savunma sınavında başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Yusuf KILIÇ

Jüri Başkanı

Prof. Dr. Hüseyin ÜRETEN

Jüri Üyesi

Doç. Dr. Şeyma AY ARÇIN

Jüri Üyesi

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 06/02/2019 tarih ve 06/12..... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Mehmet Vefa NALBANT

Müdür

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulguların analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atfedildiğini beyan ederim.

İmza

:

Öğrenci Adı Soyadı : Aysel ATEŞ

ÖN SÖZ

Eski Yakınoğu tarihinin aydınlatılmasında arkeolojik bulguların yanında eski yazılı vesikalar ayrı bir yere sahiptir. M.Ö 3200 yıllarında keşfedilen Çivi Yazısı zaman içerisinde gelişmiştir. Söz konusu bu yazı Eskiçağ Tarihi'nin farklı dönemlerinde başta Mezopotamya olmak üzere diğer bölgelerde yaşamış olan farklı toplumlar tarafından kendi dillerine uygulanmışlardır.

Çivi yazısının keşfi aynı zamanda arşiv kurumunun ortaya çıkmasını sağlamıştır. Mezopotamya, Mısır, Kuzey Suriye ve Anadolu coğrafyalarında yaşamış olan toplumlar her türlü faaliyetlerini kayıt altına almışlardır. Meydana getirmiş oldukları kayıtlı vesikaların miktar bakımından giderek artması ve gerektiğinde tekrar kullanılabilmesi ve muhafazası için arşiv kurumu ortaya çıkmıştır.

Farklı zamanlarda eski Yakınoğu coğrafyasında yapılan araştırmalarda bazı önemli antik kentler bulunmuştur. Bu höyüklerde yapılan kazılarda arşiv olarak nitelendirilebilecek yapılar ile çok sayıda çivi yazılı vesika ortaya çıkarılmıştır. Ele geçen tabletler çok çeşitli içeriklere sahiptirler. Yapılan kazılar neticesinde bazı antik kentlerde günümüz arşivleri ile büyük benzerliklere sahip olduğu saptanan arşiv olarak tanımlanabilecek yapıların varlığına rastlanmıştır. Bu yapıların yanısıra ortaya çıkarılan tabletlerde arşiv kurumunun sistematığı ile ilgili birtakım bilgiler yer almaktadır. Gerek arkeolojik bulgular gerekse yazılı vesikalara göre, eski Yakınoğu'da yaşamış olan toplumların büyük çoğunluğunun kendi arşivlerini oluşturdukları anlaşılmaktadır.

“Eski Yakınoğu Arşivleri” başlıklı çalışmamızı hazırlarken, arkeolojik buluntular ile birlikte yazılı vesikalar esas malzememiz olmak üzere, konumuzla ilgili mevcut kitap ve makalelerdeki bilgiler biraraya getirilmiştir.

Tezimi hazırlama aşamasından itibaren vaktini, bilgisini esirmeyen, her zaman sevgisini, desteğini hissettiğim çok kıymetli ve saygıdeğer danışmanım Prof. Dr. Yusuf KILIÇ'a öncelikli olarak teşekkürü bir borç bilirim. Hayatım boyunca maddi ve manevi desteğini esirgemeyen, çalışma süresince tüm zorlukları benimle göğüsleyen, babam Ebubekir ATEŞ ve annem Melek ATEŞ'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Kordinasyon Birimi tarafından 2018SOBE019 nolu proje ile de desteklenmiştir. Katkılarından dolayı Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Kordinasyon Birimi'ne teşekkür ederim.

ÖZET

ESKİ YAKINDOĞU ARŞİVLERİ

ATEŞ, Aysel

Yüksek Lisans Tezi, Tarih Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Yusuf KILIÇ

Aralık 2018, 198

Tezimizde, Arkeolojik Bulgular ve Çivi Yazılı Belgeler ışığında "Eski Yakındoğu Arşivleri" konusu incelenmiştir. MÖ 3200 yıllarında Mezopotamya'nın güneyinde çivi yazısının keşfiyle birlikte eşzamanlı olarak ortaya çıkan arşiv kurumunun tanımı yapılarak, Yakındoğu'da uygulanmış olduğu diller hakkında geniş bilgiler verilmiştir. Ayrıca Mezopotamya, Mısır, Kuzey Suriye ve Anadolu coğrafyalarının arşivciliği hakkında bilgi verilerek bu bölgelerde bulunan bazı önemli antik kentlerin kazı tarihçesi ile birlikte höyüklerden çıkarılan arşivler ile içerdikleri tabletlerin sayısı, konusu, muhafazası ve arşiv sistemleri hakkında bilgi vermeye çalışılmıştır. Söz konusu arşivlerin olduğu toplumların idari, ekonomik, ticari, sosyal ve kültürel hayatlarına kısmen değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yakındoğu, Arşiv, Kâtip

ABSTRACT
ANCIENT NEAR EAST ARCHIVES

ATEŞ, Aysel

M. Se. Thesis is Department of History

Thesis Administer: Prof. Dr. Yusuf KILIÇ

December 2018, 198 pages

In our thesis, in the light of the Archaeological Findings and Cuneiform Documents, the subject “Old Near East Archives” was examined. In 3200 B.C. years in the southern part of Mesopotamia with the discovery of the cuneiform writing of the archive institution was defined simultaneously, a wide range of information was given about the languages applied in the Near East. Also Mesopotamia, Egypt, Northern Syria and Anatolia geography were given information about the archiving, with excavation history of some important ancient cities in these regions, archives extracted from the mounds and information about the number, subject, storage and archiving systems of the tablets they included. The administrative, economic, commercial, social and cultural life of the societies of archives in question is partly addressed.

Keywords: Near east, archiv, scribe

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT.....	iii
SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ	vi
GİRİŞ	1
Arşivin Tanımı	1
Arşivin Önemi.....	2
Arşivciliğin Doğuşu	3
KURAMSAL BİLGİLER VE LİTERATÜR TARAMASI.....	7
MATERYAL VE METOT	7

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. Eski Yakındoğu Dilleri ve Yazı Sistemleri.....	8
1.1.1. Sumer Yazısı ve Dili	9
1.1.2. Akad Dili ve Akadça Belgeler	13
1.1.3. Babil Dili ve Babilce Belgeler	13
1.1.4. Ugarit Dili ve Ugaritçe Belgeler	14
1.1.5. Ebla Dili ve Eblaca Belgeler.....	15
1.1.6. Mısır Dili ve Hiyeroglif Yazısı	15
1.1.7. Hitit Dili	16
1.1.8. Hitit Çivi Yazısı	18

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. Eski Mezopotamya'da Arşivcilik.....	20
2.1.1. Nippur Arşivi	30
2.1.1.1. Keşifler ve Yapılan Çalışmalar	30
2.1.1.2. Tabletlerin İçeriği ve Önemi	31
2.1.2. Tell Şemsāra Arşivi.....	35
2.1.2.1. Keşifler ve Yapılan Çalışmalar	35
2.1.2.2. Tabletlerin İçeriği ve Önemi	36
2.1.3. Babil Arşivi.....	39
2.1.3.1. Keşifler ve Yapılan Çalışmalar	39
2.1.3.2. Babil Tabletlerinin İçeriği ve Önemi	41
2.1.4. Mari (Tel Hariri) Arşivi	51

2.1.4.1. Keşifler ve Yapılan Çalışmalar	51
2.1.4.2. Tabletlerin İçeriği ve Önemi	52
2.1.5. Ninova (Asurbanipal) Kitaplığı	58
2.1.5.1. Keşifler ve Yapılan Çalışmalar	58
2.1.5.2. Tabletlerin İçeriği ve Önemi	60

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. Eski Mısır ve Suriye’de Arşivcilik.....	69
3.1.1. Tell-el Amarna Arşivi	73
3.1.1.1. Keşifler ve yapılan çalışmalar	73
3.1.1.2. Amarna tabletlerinin içeriği ve Önemi.....	75
3.1.2. Ugarit (Ras-Şamra) Arşivi	83
3.1.2.1. Keşifler ve Yapılan Çalışmalar	83
3.1.2.2. Tabletlerin İçeriği ve Önemi	84
3.1.3. Alalah (Tel Açana) Arşivi.....	100
3.1.3.1. Keşifler ve Yapılan Çalışmalar	100
3.1.3.2. Tabletlerin İçeriği ve Önemi	101
3.1.4. Ebla (Tell Mardikh) Arşivi	110
3.1.4.1. Keşifler ve Yapılan Çalışmalar	110
3.1.4.2. Tabletlerin İçeriği ve Önemi	112

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.1. Eski Anadolu’da Arşivcilik.....	121
4.1.1. Kültepe Tüccar Arşivleri.....	124
4.1.1.1. Keşifler ve Yapılan Çalışmalar	124
4.1.1.2. Tabletlerin İçeriği ve Önemi	126
4.1.2. Hattuşa (Boğazköy) Arşivi.....	142
4.1.2.1. Keşifler ve Yapılan Çalışmalar	142
4.1.2.2. Tabletlerin İçeriği ve Önemi	146
4.1.2.1. Šarišša (Kuşaklı)	164
4.1.2.2. Tapigga (Maşathöyük)	165
4.1.2.3. Šapinuva (Ortaköy)	168
SONUÇ	173
KAYNAKLAR	176
EKLER.....	190
ÖZ GEÇMİŞ	197

SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ

age	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
AfO	Archiv für Orientforschung
AJ	Antiquaries Journal
AKT	Ankara Kültepe Tabletleri I, II, III,
ARM	Archives Royales de Mari
ARET	Archivi Reali di Ebla-Testi
AÜDTCF.	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
AT	Alalah Tabletleri
BIN.	Babylonian Inscriptions in the Collection of J. B. Nies
BIAA	British Institute of Archaeology at Ankara
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
CAD.	The Assyrian Dictionary of the University of Chicago
DTCF.	Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi
EA	El Amarna
JAOS	Journal of the American Oriental Society
Kt.	Kültepe Tabletleri
Lev.	Levha
M.	Madde
MÖ	Milattan Önce
MS	Milattan Sonra
Res.	Resim
S.	Sayı
s.	sayfa
TTK	Türk Tarih Kurumu

GİRİŞ

Arşivin Tanımı

Arşivin kesin bir tanımını yapmak mümkün olmamakla birlikte konu bazı uzmanlar tarafından farklı şekillerde ifade edilmiştir. İsmet Binark'a göre arşiv, Yunanca'da *arkheion* ve Latince'de *archivum* terimi; "resmi daire, belediye sarayı" anlamlarına gelmektedir. Arşiv, belli bir yönetim dairesine ait işlemi bitmiş resmi evrak, kayıt ve yazılı belgelerin düzenli bir şekilde bir araya getirilerek bu belgelerin saklanıp korunduğu yer anlamlarında kullanılmıştır¹. İngilizce "archives", Fransızca "archives", Almanca "archiv" ve başka dillerde de ortak olan bu terim Türkçeye de arşiv olarak geçmiştir. Horcog Jozsef'e göre arşiv, "*resmi veya yarı resmi herhangi bir cemiyet, aile ve şahısların faaliyetleri, yaptıkları işlemler neticesinde meydana gelen ve düzenlenmek üzere kendilerinin tasarrufunda bulunan yazıların resmedilmiş ve basılmış olmasıdır*"². Ana Britannica'da arşiv, "*belli kurumların, ajansların, ticari firmaların, özel birimlerin çalışmalarlarıyla ilgili kayıt ve belgelerin sistemli bir şekilde muhafaza edildiği yer olarak*" ifade edilmektedir³. Tanınmış arşivist ve Türk tarihçisi Macar Lajos Fekete'ye göre arşiv, "*tabii veya hukuki bir şahsiyetin, resmi muamelelerinden hâsıl olan ve yanında bulundurması icap eden yazılmış, resmedilmiş veya tabedilmiş evrakın tek milidir*"⁴ şeklinde tanımlanmıştır.

Yine de arşivi kısaca tanımlamak gerekirse; "*kurum veya şahısların gerçekleştirmiş oldukları işlemleri sonucunda meydana gelen ve daha sonraki süreçte gerektiğinde tekrar kullanılabilmesi için muhafaza edilen her türlü belgedir*"⁵. Bu dokümanlar arşivlerde oluşturulan sistematik düzene göre saklanır. Arşiv düzeni her kurumun kendine göre belirlemiş olduğu yöntemlerle yapılmakta ve dolayısıyla her kurumun kendine has bir arşivleme sistemi bulunmaktadır. Kurumların oluşturmuş oldukları bu arşivleme sisteminin belirli bir düzen dâhilinde yürütülmesi işlemine

¹ İsmet Binark, *Arşiv ve Arşivcilik Bilgileri*, T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Dairesi Başkanlığı, Ankara, 1980, s.3; Mehmet Altınöz, *Dosya ve Arşiv Yönetimi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2009, s.141.

² Tayyip Gökbilgin, *Arşiv Meseleleri*, Devlet Basımevi, İstanbul, 1939, s. 64.

³ Dale H. Hoiberg-Theodore Pappas-Gürel Tüzün (Ed.), "Arşiv", *Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, C. 2, Ana Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 401.

⁴ İ. Binark, *a.g.e.*, s. 4.

⁵ M. Altınöz, *a.g.e.*, s.141.

arşivleme denir. İlerde tekrar kullanılacağı düşünülen belgelerin, arşivlerde saklanması yöntemidir.

Geleneksel arşivleme sisteminin yanı sıra günümüz dünyasında ilerleyen bilgi teknolojileri sayesinde arşivleme sistemleri daha hızlı ve kolay bir şekilde yapılabilmektedir. Bilgisayar ortamında oluşturulan arşivlerde gerekli herhangi bir belgenin daha güvenilir ve kolay bir şekilde muhafaza edilmesine ve gereksinim duyulduğunda da kolaylıkla bulunabilmesine imkân vermektedir. Elektronik ortamda yapılan arşivleme sisteminde bilgisayara aktarılan dokümanlar, daha sonra CD, DVD ve optik disklere kaydedilerek, zarar görmeyecekleri uygun ortamlarda muhafaza edilirler.

Tarih boyunca toplumlar, bilgiyi sistemli bir şekilde saklamak için gayret etmişlerdir. Bunun neticesinde devlete ait resmi kurum arşivlerinin yanında, firmalara ait arşivler, aile arşivleri ve kişisel arşivler ortaya çıkmıştır. Tüm bu arşivler bize iki farklı şekilde katkıda bulunurlar. Bunlar; mevcut olduğu toplumun yapısının ya da kişinin hafızasının canlı kalmasını sağlar ve geçmişte sahip olunan idari, ekonomik ve sosyo-kültürel gelişmeler hakkında bilgi verirler.

Bu arşivlerden sorumlu kimseler bulunmaktadır. Özel eğitim görmüş, arşivi yöneten ve yürüten bu kişilere “arşivist” veya “arşivci” adı verilmektedir⁶. Geçmişte olduğu gibi bugün de arşivist, arşive girecek olan belgelerin toplanması, düzenlenmesi, muhafaza edilmesi ve değerlendirilmesi için gerekli çalışmaları yapmaktadır. Ayrıca, arşive yerleştirilmiş olan arşiv belgesini gerektiğinde bularak istenilen doğrultuda ilgili kişi veya kurumlara teminini sağlamaktadır.

Arşivin Önemi

Arşivler, bir devletin veya toplumun varlığının ispatının yegâne kaynağıdır. Yani arşiv bir devletin geçmişi, bugünü ve gelecekte de var olmasında en büyük etkidir⁷. Bir devlet varlığını devam ettirdiği süre içerisinde meydana getirmiş olduğu her türlü işlem arşiv sisteminin konusudur. Bir devlet kurumunun yapmış olduğu idari ve ilmi yüzlerce faaliyet, her türlü araştırma ve incelemeleri, her türlü yönetmelik kaydedilerek arşivlerde muhafaza edilir.

⁶ İ. Binark, *a.g.e.*, s.4.

⁷ İ. Binark, *a.g.e.*, s. 11.

Ana hatlarıyla, arşivin önem ve değeri şöyle ifade edilebilir:

- a. Devletin, kişilerin haklarını ve milletlerarası ilişkileri belgeler ve korur,
- b. Bir konuyu aydınlatmayı düzenlemeye ve saptamaya yarar, ait olduğu devrin örf ve adetlerini, yapısını, kurumlarını ve aralarındaki bağlantı ve ilişkileri belirtir⁸.

Bir ülkede ya da toplumda arşivlerin olmaması, o devletin veya toplumun olmaması demektir. Arşivler bir devletin varlığı için ilk elden kaynaklardır. Bu arşivlerden elde edilen belgeler sayesinde bir devletin ya da toplumun siyasi konjonktürünü, idari yapısını, sosyo-ekonomik yönünü ve ilmi çerçevesini tanımlayabilmek açısından son derece önemlidirler. Bunun yanında arşivler ait olduğu devletin ayrıca askeri, hukuki, dini, edebi, teknik ve tarihi özelliklerini öğrenmek için temel kaynaklardır.

Arşivciliğin Doğuşu

Tarihi süreç içerisinde sosyal bir varlık olan insan, yerleşik hayata geçerek bir arada yaşamaya ve topluluk oluşturmaya başlamasından itibaren, gerek birey olarak topluluğun diğer bireyleri ile gerekse fert veya oluşturduğu topluluk vasıtasıyla diğer topluluklarla birtakım faaliyetler içerisinde olmuştur. İnsan ve oluşturduğu topluluklar, bu tarihi süreç içerisinde sosyal, ekonomik ve siyasal alanda günden güne meydana gelen gelişmelere paralel olarak çeşit ve miktar bakımından artan bu faaliyetleri sonucunda, kimi zaman birtakım haklar kazanmış, kimi zaman da yükümlülükler altına girmişlerdir. İnsanlar, birey ve oluşturdukları topluluk olarak yazının bulunmasından itibaren kendilerine bir hak kazandıran veya yükümlülük getiren faaliyetleri yazılı olarak yapmak, kazanmış buldukları hak ve yükümlülükleri korumak ve gerektiğinde belgeyerek ispatlamak amacıyla bu belgeleri muhafaza etmek ihtiyacını duymuşlardır.

İlk zamanlarda yapılan faaliyetler sonucunda üretilen belgenin miktar bakımından az olması, aranılan bir belgeye ulaşılmasında herhangi bir sorun teşkil etmese de üretilen belge miktarının zamanla artması, ihtiyaç duyulan bir belgeye ulaşılmasında sorunlar yaşanmasına, ayrıca düzensiz şekilde muhafaza edilmesi nedeniyle belgenin kaybolmasına ve bunun da kazanılan bir hakkın zayi olmasına neden olmasının görülmesi üzerine, bu sorunların giderilmesi ve gereksinim duyulan belgeye en kısa süre içerisinde ulaşılabilmesi için, mevcut belgelerin bir sistem dâhilinde muhafaza edilmesi amacıyla arayışlara gidilmesi sonucunda, bugün için arşiv sistemi dediğimiz birtakım sistemler geliştirilmiş böylece arşiv ve arşivcilik kavramları ortaya çıkmıştır.

⁸ M. Altınöz, *a.g.e.*, s.144.

Yaklaşık MÖ IV. binyılın sonlarından itibaren insanların ürettiği ilk yazılı belgeler, bilgi ve iletilerin başka yerlere aktarılmasını kolaylaştırmış ve var olan kültür, bilgi birikimi ve geleneğin sonraki kuşaklara aktarılmasını mümkün kılmıştır.

Arşivin tarihi yazının tarihi kadar eskidir. MÖ 3200 yıllarında yazının icadı ile birlikte arşiv kurumunun ilkel temelleri atılmıştır. Tarihi süreç içerisinde yazının gelişmesi, toplumlar arası artan ilişkiler ve yapılan faaliyetler sonucu arşiv kurumu kurularak gelişmiştir. Eski Yakınoğu'da Mezopotamya, Mısır ve Kuzey Suriye bölgelerinde yaşayan toplumlar çok sayıda arşivler oluşturmuşlardır. Arşivler bir devletin veya toplumun varlığının somut kanıtlarını sunmaları bakımından son derece önemlidirler. Henüz yazıyı kullanma ve arşiv oluşturma seviyesine ulaşmamış toplumların tarihi ise kısmen çevre toplumların arşiv belgelerinden öğrenilebilmektedir. Eski Yakınoğu'da arşiv uygulamaları her toplumda farklı şekillerde inkişaf etmiştir. Her toplumun siyasi, idari ve toplumsal yapısından dolayı arşiv sistemleri de birtakım farklılıklar göstermiştir. Bu bağlamda bir toplumun arşivini incelediğimizde o toplumun siyasi, idari, sosyal, dini birçok yönünü öğrenmek mümkündür.

İlk arşivler Mezopotamya, Suriye, Mısır ve Anadolu coğrafyalarında ortaya çıkmış, zamanla farklı bölgelerde yaşayan toplumlarla gerçekleşen kültürel alışveriş sayesinde yayılmıştır. Eski Yunan ve Roma toplumlarının arşivleri bu ilişkilerin ürünü olup, zamanla farklı toplumlar arasında arşiv geleneği giderek yaygınlaşmıştır. Günümüz modern dünyanın ilerleyen teknolojileri ile birlikte bilgisayar ortamlarında oluşturulan arşivlere karşın, eskiçağda kil, deri, tahta, madeni tablet ve papirüs tomarları kullanılmıştır.

Eski Yakınoğu kentlerinde yapılan kazılar arşivlerin genelde, kurumların yönetim merkezine yakın sayılabilecek yerlerde depolanmış olduklarını ortaya koymuştur. Arşivlerin bu derece yerleşim alanına yakın bir şekilde depolanması, idari yönetimin vesikalara ve arşivlere göstermiş olduğu ilgi ve vermiş olduğu önemi göstermektedir. Birçok saray ve tapınak yapılarında arşivlerin genellikle zemin, nadir de olsa üst katlarda depolandıkları anlaşılmaktadır⁹. Değişik bölgelerden farklı dönemlerde yapılan kazılar sonucu arşivlerden elde edilen tabletler çivi yazısının yanısıra farklı yazı çeşitlerinin kullanıldığını da ortaya koymuştur. Buna en güzel örnek ise Suriye'de Ugarit, Ebla gibi arşivlerden ortaya çıkarılan tabletlerde çivi yazısının yanında alfabetik çivi yazısıyla oluşturulmuş dokümanlar bulunmaktadır. Farklı yazılar kadar farklı

⁹ Olof Pedersén, *Archives and Libraries in the Ancient Near East 1500-300 B.C.*, CDL Press, Bethesda-Maryland, 1946, s. 242.

dillerde de yazılan bu tabletler Sumerce, Akadça, Hurrice ve Ugaritce, Eblaca vb. diğer dillerde oluşturulmuşlardır¹⁰.

Diğer taraftan eski Yakınoğu'nun arşiv ve kütüphane kavramları birbirinden ayrılmış değildir ve bilginlerce çeşitli tartışmalara konu olmuştur. Bu noktada Türkçe'de kullandığımız *kütüphane* kelimesi Arapça ve Farsça *kütüp: kitaplar, hane: ev* iki kelimenin birleşmesiyle meydana gelmiştir.¹¹ Halk arasında evlerde kullanılan kitap raflarına da “Kütüphane” denilmektedir.

Belge koleksiyonları ve resmi belgeleri içine alan arşive karşılık, kütüphane daha çok insanların düşünce faaliyetlerinin ürünlerini içine almıştır. Hem arşiv hem de kütüphane¹² özellikle bu devre için ya özel ya da saray ve tapınak gibi resmi bir kuruma bağlı durumda olmaktadır¹³. Gerek arşiv ve gerek kütüphane olarak tanımlanan bu yapılar söz konusu dönemde bilgi taşıyan materyallerin toplu bir şekilde muhafazası ve sonraki nesillere taşınmasını sağlamıştır.

İlk zamanlarda birbirinden ayrılmayan arşiv ve kütüphane kavramlarının Olof Pedersen'e göre tanımı şu şekildedir: “Arşivler” yönetim ile ilgili konulardaki çalışmalarda olduğu gibi, bir metin ya da ifadeyi belgeleyen her metin, örneğin mektuplar, yasal, ekonomik ve idari belgelerdir. Bir arşivde bir metnin bazen bir kopyası bazen de birkaç kopyası bulunabilir. Diğer taraftan “kütüphane” insan zihninin ürünü olan farklı zamanlarda farklı yerlerde kullanılmak üzere çok sayıda kopya içeren bir koleksiyonu belirtir ve şunları içerir; edebi, tarihi, dini ve bilimsel metinler vb. Başka bir deyişle kütüphanelerin gelenek metinlerinden oluştuğunu söyleyebiliriz¹⁴. Kısaca ifade etmek gerekirse arşivlerin belge koleksiyonları olduğunu, kütüphanelerin ise edebi metin koleksiyonları olduğu söylenebilir.

Pedersén'nin eski Yakınoğu'nun arşivleri ve kütüphaneleri üzerine yapmış olduğu çalışması sonucu ortaya koyduğu 253 ayrı yapıya (arşiv ve kütüphane) ait

¹⁰ Philippe Clancier, “Libraries Ancient Near East”, *The Encyclopedia of Ancient History*, Vol.13, 2012, s. 1.

¹¹ Nuray Yıldız, *Antikçağ Kütüphaneleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003, s. 3.

¹² Mezopotamya'da Fırat, Dicle ve Mısır'da Nil nehirlerinin sağladığı uygun koşullar sayesinde avcı-toplayıcı yaşantıdan yerleşik hayata geçilmesi ile oluşan kentleşme, iletişim ihtiyacını doğurmuş ve yazının ilk hali olan resimsel (piktografik) yazının temelleri atılmıştır. M.Ö. 3000–2500 yıllarında Mezopotamya'da çivi, Mısır'da hiyeroglif yazının gelişmesi ile oluşturulan yazılı vesikaların zamanla artmasına neden olmuştur. Bu yazılı belgeler, günden güne artan ekonomik ve kültürel ilişkilerin sonucu olarak çoğalınca, onların muhafazası için gereken arşiv ve kütüphanelerin ortaya çıkması zorunlu olmuştur. N. Yıldız, *a.g.e.*, s. 8.

¹³ N. Yıldız, *a.g.e.*, s. 8.

¹⁴ O. Pedersén, *a.g.e.*, s.3.; Mogens Weitemeyer, “Archive and Library Technique in Ancient Mesopotamia”, *Libri 6*, 1956, s. 217-218.

tabletlerin değerlendirilmesi ile bunların 27'sinin bir kütüphane veya arşiv olarak tanımlanamadığını, aksine bunların arşiv-kütüphane (arşiv kısmı olan kütüphane) veya kütüphane-arşiv (kütüphane kısmı olan arşiv) şeklinde ele alınabileceğini ortaya koymuştur. Bu durum, ilgili yapının hangi kısmının daha büyük veya daha fazla belge barındırdığı ile alakalıdır¹⁵. Nitekim geçmişte arşiv ve kütüphane organizasyonları arasında esasında farklılıklara özen gösterildiği ve bu bakış açısıyla değerlendirilerek materyallerin kurumsal anlamda birbirinden ayrıldığını ortaya koymaktadır.

Kütüphaneler de arşivler gibi tüm bilgileri toplayan, düzenleyen, koruyan ve bu bilgileri geçmişten günümüze insanlığın hizmetine sunmak ve insanlığın gelişimine katkıda bulunma vazifesi üstlenmektedirler. Fakat arşivler genel itibariyle devletin resmi kurumları için önemli olmakla birlikte kütüphaneler de toplumun kültürel gelişiminde gereklidirler.

Pedersén'in yaptığı değerlendirmeye göre, Söz konusu arşiv ve kütüphane yapıları arasında ele aldığı 253 kurumdan %89'unun (225), içerdikleri metin türüne göre arşiv karakterine sahip bulunduğunu belirtmektedir. Öte yandan bu 253 kurumdan % 22'si (55) ise, sadece kütüphane veya bir arşivin kütüphane bölümü idi. Pedersén'in incelemeleri de bu sonuçları doğrulamıştır. Örneğin Orta Babil'deki 15 arşiv ve kütüphanenin 12'si sadece arşiv fonksiyonunu icra edebilecek belgelerden oluşmaktaydı.¹⁶

¹⁵ O. Pedersén, *a.g.e.*, s. 273.

¹⁶ O. Pedersén, *a.g.e.*, s. 273-274.

KURAMSAL BİLGİLER VE LİTERATÜR TARAMASI

Araştırmamızda en önemli kaynaklar Nippur, Şemşara, Babil, Mari, Ninova, Tel-el Amarna, Ugarit, Alalakh, Ebla ve Asur Ticaret Kolonileri Devri'ne ait Kültepe Tabletleri ve Hitit çivi yazılı tabletlerinin transkripsiyon ve çevirisi yapılanları olmuştur. Ayrıca çalışmamızın literatür tarama ve konuyla ilgili yayınlanmış bilimsel kitap ve makaleleri temin edilmiştir.

Çalışmamızın ilk altı aylık döneminde bibliyografya çalışması yapılmıştır. Burada çivi yazılı tabletlerin çalışılan transkripsiyon ve çevirileri, konu ile alakalı kitap ve makaleler toplanarak incelenmiştir. İkinci altı aylık dönemin ilk üç ayında elde edilen bibliyografya etüt edilip, ilgili kısımlar bilgisayarda fişleme metoduyla işlenerek ortaya koyulan bilgiler ana ve alt başlıklar altında toplanıp, kronolojik sıralamaları dikkate alınarak yorumlanmıştır. Son üç aylık periyod da ise tezin yazımına geçilerek çalışma tamamlanmıştır.

MATERYAL VE METOT

Çalışmamızda veri toplama tekniklerinden yararlanılarak bibliyografya taraması yapılmıştır. Bu hususta daha çok ilk elden kaynak niteliği taşıyan çivi yazılı belgelerin yayımlanmış olanlarının transkripsiyon ve çevirileri ile konuyla alakalı tüm arkeolojik malzeme, kitap ve makalelerden faydalanılmıştır. Konuyla ilgili oluşan bibliyografya etüt edilerek fişlenmesi tamamlanmış, son evrede ise eldeki veriler değerlendirilerek çalışmamız sonuca bağlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. Eski Yakınoğu Dilleri ve Yazı Sistemleri

Tarih öncesi (prehistorik) dönemlerde avcılık ve toplayıcılık, insanoğunun başlıca uğraşı olmuştur. Daha sonraki dönemlerde ise insanoğlu madeni işleyerek çeşitli araçlar meydana getirmiş ve kültür seviyesini bir hayli ilerletmiştir. İnsanoğunun medeniyet adına sağlamış olduğu bütün bu ilerlemeleri imal ederek türlü maksatlarla kullandığı aletlerden, çanak-çömleklerden ve günlük hayatının aktiviteleri ile hayal dünyasındaki soyut kavramları betimlediği mağara resimlerinden anlamaktayız. Fakat yine de insanoğunun Prehistorik dönemlerdeki hayat tarzı ve düşünce sistemi hakkındaki bilgilerimiz sınırlı kalmıştır. Bu durum Fırat ve Dicle Nehirleri arasındaki münbit alanda (Mezopotamya’da) Sumerlerin bağımsız site devletlerini kurmalarından sonra ekonominin kayıt altına alınması zaruretinin baş göstermesiyle birlikte insanlığın en eski yazı sistemi olarak kabul edilen çivi yazısı sisteminin icat edilip çeşitli kayıtların tutulmasına kadar devam etmişti. Doğrusu Sumerler başlangıçta çeşitli somut nesnelerin resimleriyle kayıt tutmaya başlamalarına rağmen zamanla soyut kavramları da betimleme ihtiyacı duymaya başlayınca her bir şekli bir nesneyi tanımlamak için kullanılan bu yazı sisteminde söz konusu resimlere hece değerleri de verilerek soyut düşünceyi karşılayan kelimeler türetilmeye başlanmıştır. Böylece bu yazı türü birçok somut veya soyut kavramı karşılayacak bir merhaleye ulaşarak edebi, hukuki ve dini metinler başta olmak üzere daha fazla alandaki kayıtların tutulmasında kullanılmaya başlanmıştır. Gerçekten Sumerler tarafından icadı sağlanan bu yazı türünün insanoğunun günlük hayatındaki tüm aktivitelerinin kayda düşürülmesi için kullanılmasından dolayı Sumerlerin tarihi çağları başlattığı genel kabul görmüş ve haklı olarak “Tarih Sumer’de Başlar” ifadesi kullanılmaya başlanmıştır.

Kesin bir tanımı olmasa da genel bir ifade ile açıklamak gerekirse yazı; ağızdan çıkan seslerin yani sözcüklerin gözle görülebilen ve hatta elle dokunabildiğimiz işaretler şeklinde oluşturularak kaydedilmesini imkân sağlayan araçtır¹⁷.

İnsanoğlu var olduğu günden beri, kendini başkalarına ifade edebilmek ve diğer insanlarla iletişim kurabilmek için çok çeşitli yöntemlere başvurmuştur. Avcı toplayıcı olan ilkel insan mağaralardan çıkarak daha yerleşik düzene geçmiş ve ilk köy toplumlarını oluşturmuştur. İklim ve coğrafi koşullar bakımından ilk yerleşmeler Fırat ve Dicle arasındaki bölgede köy kültüründen kent kültürüne geçişle birlikte bölgede

¹⁷ Selen Hırçın, *Çivi Yazısının Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, Eskiçağ Bilimleri Enstitü Yayınları, İstanbul, 1995, s.1.

birtakım yenilikler meydana gelmiştir. Bunlardan birisi de yazının icadı olup Sumerler MÖ 3200 yılları civarında, yani Geç Uruk Dönemi (Uruk IV-III) olarak adlandırılan dönemin sonuna doğru Mezopotamya’da en erken yazılı belgeleri oluşturmuşlardır. Ancak bu ilk dönem yazı örnekleri resim işaretleri şeklinde olup bu dönem öncesinde yazının tamamen resimsel karakterlerden oluştuğu anlaşılmaktadır¹⁸. Cemdet Nasr Kültürü (MÖ 3100-2900) döneminde Sumerce yazılmış çivi yazılı belgelerin ilk örneklerine rastlanılsa da, henüz yazı bu dönemde tam anlamıyla piktografik yani resimsel bir karakterden sıyrılabilmiş değildir¹⁹.

Eskiçağ tarihi araştırmalarında yazının önemli bir ölçü olması, zaman olarak bizi sınırlamaya götürmektedir. Tarih öncesi ve tarihi çağlar arasındaki bu sınır yazının ortaya çıkışı ile kendiliğinden oluşmaktadır. Yazılı ve yazısız tarih arasındaki sürece ise Protohistorya denilmektedir. Yazı, Mezopotamya ve Mısır’da MÖ 3200-3000, Anadolu’da MÖ 2000’de ortaya çıkmıştır²⁰.

Yazı, Mezopotamya’da giderek genişleyen idari yapı ve artan ekonomik ilişkiler bağlamında ortaya çıkan karışıklıkları önlemek, işleri düzene koymak ve karşılaşılan engelleri aşmanın da bir çabası olarak karşımıza çıkmaktadır²¹. Nitekim Ur, Larsa, Nippur, Uruk, Kiş, Zabalam ve Urum gibi erken Mezopotamya kentlerinde bulunan tabletlerin yönetsel ve ticari faaliyetlerle ilgili olmaları da ilerleyen süreç içerisinde bu anlayışın devam ettiğini göstermektedir²².

Sumerlerin devamında, MÖ III. binyılın başlangıcından itibaren Suriye çöllerinden gelmiş, göçebe Sami kökenli Akadlar ve Babilliler, MÖ 2000’lere doğru Aramiler ve daha sonraki süreçte de Araplar bu bölgeye yerleşmişlerdir²³. Bölgeye gelen bu toplumların kökenlerinin farklı olması kadar kullandıkları yazının birtakım farklılıklar gösterdiklerini de söyleyebiliriz.

1.1.1. Sumer Yazısı ve Dili

Sumerler MÖ 3200 yıllarında Mezopotamya’da yüksek bir medeniyet meydana getirmiş ve gelişmeler sonucunda bugün kullandığımız yazının temellerini

¹⁸ Selen Hırçın, *a.g.e.*, s. 6-11.

¹⁹ Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s.55-56.

²⁰ Bülent İplikçioğlu, *Eski Çağ Tarihinin Ana Hatları*, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 2013, s.16-17.

²¹ K. Köroğlu, *a.g.e.*, s. 54.

²² K. Köroğlu, *a.g.e.*, s. 57.

²³ Johannes Friedrich, *Kayıp Yazılar ve Diller*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Çev. Recai Tekoğlu, İstanbul, 2000, s.47.

oluşturmuşlardır. Bu topluma ait, dünyanın en eski yazılı belgeleri güney Mezopotamya’da bugünkü Irak topraklarında bulunan Varka denilen Uruk kenti kazılarında Sumerlere ait üzerlerinde resimlerle birlikte rakamların olduğu kil tabletler bulunmuştur. Bu tabletler ekonomik faaliyetlerle ilgili vesikalardır²⁴.

Mezopotamya’da yazıdan hemen önceki dönemde Latince *calculi* adıyla ifade edilen hesap taşları önemli bir yere sahiptir. Çeşitli şekillerde oluşturulan bu *calculi* ya da hesap taşları, üzerinde şekiller bulunmakta ve pişirilerek dayanıklı hale getirilmekte, alışverişlerde kullanılmakta ve ticareti söz konusu olan emtianın miktarı ve türünü göstermektedir.²⁵

Bu hesap taşlarının dışı kille sarılarak içi görünmeyecek şekilde kaplanmaktadır. Zarf niteliğinde olan ve kil ile üzeri kaplanan bu taşlar içinde ne kadar işaret varsa o kadar baskı yapılarak mühürleme işlemi yapılıyordu. Bu mühürleme işleminden sonra ticareti yapılan mallarla birlikte teslim edilecek kişi veya bölgeye gönderilmekteydi. Bu taşlar malın türü, miktarı ve gönderen ile ilgili bilgilerin yer aldığı makbuz işlevi görmekteydiler. Uruk kenti kazılarında ortaya çıkarılan üzerinde işaretlerin yer aldığı küçük kil tabletler daha önceki hesap taşlarının yerini almıştır. Farklı şekillerde olan bu tabletlerin bir tarafının delik olması bunların ticari malların yanında bir nevi etiket olarak gönderildiklerini göstermektedir. Bu tabletler üzerindeki işaretler daha sonra geliştirilecek olan yazının ilk örnekleridir.

Uruk tabletlerinin büyük çoğunluğunu ekonomi ile ilgili kayıtlar oluşturmaktadır. Geri kalanı ise ticareti yapılan mallar, hayvanlar ve görevlilerin isimlerinin de yer aldığı sözlük listeleridir²⁶. Bunun yanında ortaya çıkarılan tabletler arasında dini, tarihi ve edebi belgenin olmaması, yazının tamamen ekonomik kayıtların tutulması amacıyla icat edildiğini açıkça göstermektedir.

Sumer dilinin büyük çoğunluğu tek heceli sözcüklerden oluşmaktaydı. Bu yazının daha kolay anlaşılabilmesinin yanı sıra herhangi bir karışıklık olmaması için de determinatif denilen bazı belirticilere ihtiyaç duyulmuştur. Söz konusu bu determinatifler sözcüklerin hangi ses değeriyle okunması gerektiğini gösteriyorlardı ve bunlar sözcüklerin bazen başına bazen de sonuna konulurdu. Örnek vermek gerekirse “*GU*” Sumerce de boyun ve öküz anlamlarına gelmekte olup bu ifade 14 farklı işaretle yazılabiliyordu. Bu şekilde çok işaretlilik (polysemie) durumu ortaya çıkmış, başka

²⁴ Füzüzan Kınal, “Çivi Yazısının Doğuşu ve Gelişmesi”, *DTCF. Dergisi*, S. 12, Ankara, 1969, s. 1.

²⁵ S. Hırçın, *a.g.e.*, s. 1.

²⁶ S. Hırçın, *a.g.e.*, s. 5.

işaretler kullanıldığında da çok seslilik (polyphonie) meydana gelmiştir. Zamanla MÖ III. binyıllarında kullanılan kelime yazısı yerini hece yazısına bırakmış ve çivi yazısı kullanan toplumların dil yapılarının özellikleri de ortaya çıkmıştır²⁷. Her ne kadar farklı gibi görünse de Sumerlerin oluşturmuş oldukları çivi yazısı aslında Mısır yazısı ile büyük benzerliklere sahiptir. İki yazı biçiminde de eylemleri ifade etmek için ideogramlardan, fonetik işaretlerden ve determinatiflerden faydalanılmıştır. Her iki yazı biçiminde de ideogramlar sıkça kullanılmıştır²⁸. Günümüze değin gelen süreç içerisindeki bu toplumların dilleri ile ilgili yapılan çalışmalar bu durumu açıkça göstermektedirler.

Uruk IV'de arkaik özellikte olan yazı Uruk III'e gelindiğinde daha da belirginleşerek işlek bir vaziyet kazanmıştır. İki hecenin birleştirilmesi yoluyla resimle ifade edilemeyen soyut kavramlar ile ifade edilmeye başlanmıştır. Örneğin bir insan başının yanına bir ekmeğin resmi yapılarak kapı ve ağız (KÀ) anlamı ifade edilmiştir²⁹.

Yapısı itibariyle kendine has bir yazım şekli olan Sumercenin Mezopotamya'da kullanılan diğer dillerle herhangi bir akrabalığı bulunmamaktadır. Babil kralı Hammurabi Dönemi'nden kısa bir süre sonra, yaşayan bir dil olmaktan çıkan Sumerce'yi Babilli rahipler tapınak dili haline getirerek, yalnızca tapınak okullarında okutulmasına devam edilen ölü bir dil haline getirmişlerdir. Babilli rahipler bu dili her şeye rağmen öğrenmişler ve öğretmişlerdir. Sözlükler, gramer metinleri, dini metinler ve dua metinlerinin listelerini hazırlayarak Babilce'ye aktarılmıştır³⁰.

Sumerler bu yazıyı kayıt tutmakla kalmayıp çocuklarına da öğretmişlerdir. Fakat Sumer okullarında günlük uygulanan eğitim ve öğretim metotları hakkında çok fazla bilgi olmamasına rağmen, Sumerli bir çocuğun geçirdiği 24 saat hakkında bilgi veren bir okul tabletine rastlanmıştır. Sumer okulları hakkında bilgi veren bir vesikada şu bilgiler geçmektedir:³¹

- 1- Tablet evinin oğlu, günlerden beri nereye gidiyorsun?
- 2- Tablet evine gidiyorum.
- 3- Tablet evinde ne yapıyorsun?
- 4- Tabletimi okuyor, kahvaltımı yiyorum.

²⁷ S. Hırçın, *a.g.e.*, s. 9.

²⁸ J. Friedrich, *a.g.e.*, s.54.

²⁹ F. Kınal, *a.g.m.*, s. 6.

³⁰ J. Friedrich, *a.g.e.*, s. 91.

³¹ Füruzan Kınal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, DTCF Yayınları, Ankara, 1983, s.184-185.

- 5- Tabletimi yaptım, o yazılmıştır, sonuna kadar yazılmıştır ve bana öğleden sonra benim şu (gabbam) verilmiştir.
- 6- Tablet evi kapandıktan sonra, eve giderim.
- 7- Eve girerim, babam orada oturmuştur.
- 8- Babama “Şu-(gabbam)’ı söylerim.
- 9- Ona tabletimi okurum, babam bundan memnun olur.
- Babamın önüne gelir:
- 10- Ve sen kendin içki içiyorsun, bana içmek için su ver!
- 11- Sen yemek yiyorsun, bana yemek için ekmek ver” (derim).
- 12- Döşeği seriyor, yıkıyorum, (hemen) uyumak istiyorum.
- 13- Sabahleyin erkenden uyanıyorum.
- 14- Geç kalmak istemiyorum, yoksa hocam beni dövüyor.
- 15- Sabahleyin erkenden kalktıktan sonra
- 16- Annemi görüyorum ve ona:
- 17- Bana kahvaltı ver,
- 18- Tablet evine gideceğim, diyorum.
- 19- Anam bana tandırdan iki ekmek veriyor ve
- 20- Ben onun nezareti altında susuzluğumu söndürüyorum.
- 21-
- 22-
- 23-
- 24- “Bana azığımı ver!
- 25- Mektebe gideceğim.”
- 26- Tablet evinde hizmet adamı (hademe) bana: “ Niçin geç kaldın” diyor.
- 27- Korkuyorum, kalbim çarpıyor.
- 28- Hocamın, yanına giriyorum, o bana yerimi gösteriyor.
- 29- (Tablet evinin babası) tabletimi okuyor.
- 30- Kızıyor ve beni dövüyor

Bu anlatım Sumerlerin öğrenci ve öğrenim hayatını gözler önüne serdiği kadar Sumerlerin, okulu normal hayatın bir parçası, önemli bir unsuru saymış olduklarını göstermektedir. Sumerlerin bu yazısı kendilerinden sonra gelen Akad, Babil, Asur, Elam, Hurri ve Hitit toplumları tarafından da dillerine uyarlanarak kullanılmıştır.

1.1.2. Akad Dili ve Akadça Belgeler

MÖ III. binyılda Mezopotamya’da büyük bir imparatorluk kurmuş Sami kökenli bir kavim olan Akadlar, Sumerlerden çivi yazısını devralmışlardır. Temelde Sumer yazısını korumakla birlikte kendi ihtiyaçları doğrultusunda bu yazıyı geliştirmişlerdir.

Akadça üç ünsüz ve bir ünlüyle başka ünlülerin eklenmesi ya da ünsüzlerin eşleştirilmeleriyle daha sonra ön ve sonekler getirilmesiyle oluşan bir dildi. Akadça, her sesin bir hece ile ifade edilmesine uygun bir dil değildi. Bu nedenle Akadlar kelimeleri yazmak için Sumer ideogramlarını da kullanmışlardır. Sumerce, büyük kavramı “*GAL*” ile ifade edilirken Akadça ifade de rabu’nun son harfi olan u harfi Sumerce kavramın sonuna eklenerek Gal-u şekline getirilmiştir.

Akadça MÖ II. binyılda Yakınoğu’nun uluslararası diplomasi dili olmuştur. MÖ 1390-1322 yıllarına tarihlenen Amarna Dönemi’nde gerçekleştirilen yazışmaların dili Akadça’dır. Eski Yakınoğu kültürüne ait birçok çivi yazılı vesikalar Akadça yazılmışlardır³².

Akadça yapı bakımından eski İbranice, Aramice, Arapça ile yakından bağlantılıdır. Ayrıca kuzey ve güney Mezopotamya da uzun zaman diliminde kullanılan Asurca ve Babilce’de Sami dili olan Akadça’nın lehçeleridir. Akadça yazılan ama yerel dillerin etkisinde kalmış olan çevre dillerinden etkilenmiş vesikalar da vardır. Bunlara örnek olarak Boğazköy, Alalah, Nuzi, Ugarit, Amarna belgeleri verilebilir.

1.1.3. Babil Dili ve Babilce Belgeler

Babilce, MÖ 19. yüzyılda ortaya çıkmaya başlayan ve 18. yüzyılda geniş miktarda dokümanların bırakıldığı bir dildir. Fransız P. E. Botta’nın 1843’te Khorsabad’da Asur sarayında ve 1845’te de A. H. Layard’ın Ninova kazılarında bulunan vesikaların yanında Bisutun Yazıtı’nın üçüncü dilinde yazılmış çok sayıda edebi metin bulunmuştur³³.

Bu metinlerin, dolayısıyla çivi yazısının çözümü için farklı araştırmacılar inceleme ve çalışmalar yapmışlar ve çeşitli görüşler sunmuşlardır. İlk olarak 1845 yılında İsveçli Araştırmacı Isidor Löwenstern, bu dilin Sami dillerinden gelmiş olabileceğini öne sürmüştü. Edward Hincks, Babilce’nin yalnız sessiz harflerle değil, bir sessiz harften önce veya sonra gelen bir sesliyle birlikte gösterilmiş olduklarını açık bir şekilde ispatlamıştır. Hincks basit hece işaretlerinden de öte sessiz+sesli+sessiz

³² S.Hırçın, *a.g.e.*, s.14.

³³ J. Friedrich, *a.g.e.*, s. 81.

harflerden oluşan hece yapılarına sahip olduğunu ve bu hece yapılarının da basit hecelere bölünebileceğini göstermiştir. Babil çivi yazısındaki aynı işaretlerin birden fazla anlama geldiği, bir işaretin hem bir ideogram, hem bir hece işareti, hem de bir determinatif olarak kullanılabileceğini ortaya koyan ise E. Hincks'dir.

1.1.4. Ugarit Dili ve Ugaritçe Belgeler

Ras Şamra Höyüğü'nde 1928 yılında başlatılan ve sonraki yıllarda devam edilen kazılarda bulunan tabletler dönemin diplomasi dili olan Akadça yanında Sumerce, Hurrice, Kıbrıs, Minos dilinde Hitit ve Mısır hiyerogliflerinde yazılmışlardır. Ayrıca bu yazı türleri ve dilleri yanında eski yerel bir dilde ve çiviyazısı formlarından yeni bir alfabe oluşturularak yazılmış yazılı vesikalar bulunmuştur. Ugaritçe alfabetik çivi yazısı ile yazılmış metinler MÖ 15. ve 14. yüzyıllarda Kuzey Suriye kıyılarında yerleşmiş Ugarit kenti ile birlikte bu kentin küçük liman şehri olan Ras İbn Hani'deki kazılarda da bulunmuştur. Hem çivi yazısı hem de alfabetik el yazısının birleşimi olan Ugaritçe, eski Yakınoğu çivi yazısı kültüründen alfabetik yazıya geçişin en güzel örneğini oluşturmaktadır. Dil bilimsel yapıları bakımından Ugaritçe Kuzeybatı Sami (İbranice, Aramice, Fenike) dil grubundandır³⁴.

Ugaritçe çivi yazılı alfabesi 30 harf (işaret) içermekte, soldan sağa ve stylus ile kil üzerine yazılmaktadır. Sessiz harflerin yaygın olarak kullanıldığı bu alfabede üç tane de sesli harf mevcuttur.³⁵ Ayrıca tabletler güneşte kurutulmuş ve fırınlandıktan sonra depolanmışlardır. Ugaritçe, eski Yakınoğu'daki en eski alfabe yazısı örneğini oluşturmaktadır³⁶. Batı Sami kökenli olan bu dilin çözümü kısa sürede gerçekleşmiştir. 1930'lu yıllarda Hans Bauer, kendisi de Semitist olarak okunamayan kelimelere Sami dillerinden bazı sessiz harf değeri vermeye çalışmıştır. Onun bu başarılı girişimi sayesinde 17 işaretin ses değeri belirlenebilmişti. Geriye kalan işaretleri ise Fransız araştırmacılar Eduard Dhorme ve Charles Virolleaud saptamışlardır.

Günümüz Ras Şamra yerleşmesi olarak bilinen eski Ugarit kentinde yapılan kazılar neticesinde saray ve etrafında kazılan arşivlerde 1000'i aşkın Ugarit dili ve alfabesinin yanında diğer dillerde ve yazılarda yazılmış tabletler bulunmuştur. Çoğunluğu Orta Tunç Dönemi ve özellikle Son Tunç Dönemi'ni kapsayan MÖ II. binyıla ait metinler Ugarit kentinin ekonomik, siyasi, kültürel, ticari ve sosyo-ekonomik

³⁴ William M. Schiedewind-Joel H. Hunt, *A Primer On Ugaritic, Language, Culture, and Literature*, Cambridge University Press, New York, 2007, s.32.

³⁵ S. Hırçın, *a.g.e.* s.20.

³⁶ J. Friedrich, *a.g.e.*, s. 68.

yapısı hakkında bilgi vermektedirler. Ayrıca bu dönemde eski Yakınoğu'da yaşamış ve bu kent ile ilişki kurmuş toplumlar ile ilgili bilgi vermektedirler. Antik Ugarit kentinde ortaya çıkarılan bu vesikalar Levant bölgesinde ortaya çıkarılanların en önemlileri arasındadırlar.

1.1.5. Ebla Dili ve Eblaca Belgeler

Eski Akadça'ya yakın Sami kökenli bir dil olan Eblaca, ismini MÖ III. binyılda günümüz Suriye sınırları içinde bulunan Ebla antik kentinden almıştır. Bu dil ile ilgili bilgilerimizi, Suriye'de Halep'in 55 km güneybatısında bulunan antik Ebla (Tell Mardikh) kentinde, G sarayına ait MÖ 2400-2250 yıllarına tarihlenen arşivdeki tabletlerden edinmekteyiz. Bu dil ilk olarak Prof. Giovanni Pettinato tarafından deşifre edilmiştir. Paleo-Kenanca olarak tanımlanan bu dil Kuzeypatı Semitik dil ailesinin en eski üyesi olarak kabul edilmektedir³⁷. Eblaca, özellikle Ugaritçe ve hatta Fenike ve İbranice ile büyük bir benzerlik gösteren bir Kuzeypatı Sami dilidir. Ebla tabletlerinin en eskisi, paleografyaya göre, Akad Hanedanlığı'nın (MÖ 2340-2284) kurucusu Sargon'a çağdaş olan belgelerden daha eski görünmektedir³⁸. Ebla arşivlerinde ortaya çıkarılan çivi yazılı belgelerin büyük çoğunluğu Ebla dilinde yazılmışlardır.

Ebla toplumu, Sumer topraklarında kullanılan çivi yazısı sistemini alarak kendi diline uyarlamıştır. 1974-1975 yılları kazılarında saray arşivinde Sumerce-Eblaca hece işaretleri listeleri ve iki dilli sözlükler bulunmuştur. Bu iki dilli listeler ve sözlükler sayesinde MÖ III. binyılın Kuzeypatı Semitik dili ile ilgili bilgilere önemli katkılar sağlamaktadır.

1.1.6. Mısır Dili ve Hiyeroglif Yazısı

Mısır yazısı üç farklı işaret türünden, yani *ideogramlar*'dan, fonetik *işaretler*'den ve *determinatifler*'den oluşmaktadır. İdeogram ise canlı bir varlığı veya bir eşyayı görüntülü olarak yansıtan işaretlerdir³⁹. Bu yazı şeklinde ideogramlar sayesinde ne denilmek istendiği kolaylıkla anlaşılabilir. Örnek vermek gerekirse, yaşlılık: baston taşıyan eğik bir adam, serin: içinden su akan bir vazo, hükmetmek:

³⁷ Hans H. Wellisch, "Ebla: The World's Oldest Library", *The Journal of Library History*, Universty of Texas Press, vol. 16. No.3, 1981, s.492.

³⁸ Giovanni Pettinato, "The Royal Archives of Tell Mardikh- Ebla", *The Biblical Archaeologist*, Vol. 39, No. 2, 1976, s. 50.

³⁹ J. Friedrich, *a.g.e.*, s.21.

hükümdarlık asası, idare etmek: bir yönetici asası, yürümek: hareket halindeki iki ayak, uçmak: kanatları açılmış bir kuş şeklinde tasvir edilmiştir.

Mısırlılar resimlerle anlatılması zor ifadeler içinde birtakım yöntemler de uygulamışlardır. Ayrıca Mısırlılar bir kelime içerisinde bulunan sesli harfleri göstermemişlerdir. Bu durumda aynı sessiz harflerden oluşan sözcükleri hangi anlamlara geldiklerini birbirlerinden ayırt etmek için kelimelerin yanına birtakım fonetik işaretler de koymuşlardır.⁴⁰ Mısır'da yazının gelişiminin tamamlanmasına rağmen resim yazısı olarak kalmıştır. Bu yazı I. Sülale Dönemi'nde, git gide gelişerek hiyeratik adını almış ve yazılı belgelerde kullanılmıştır. Hiyeroglif yazıdan farkı ise, kamyş kalemin kullanılmasıyla oluşan çizgiler daha da yumuşayarak daha dairesel şekilde oluşmaya başlamıştır. Bütün bu ilerlemeler sonunda MÖ 8. yüzyılda, yazının daha gelişmiş ve hızlı yazılmış şekli olan demotik yazı oluşmuştur⁴¹.

Mısır uygarlığına ait yazının çözümü 1799 yılında Nil Deltası'nda bulunmuş üç dilli kitabe Rosetta Taşı sayesinde. Bu taş üzerindeki yazılar Hiyeroglif, Demotik ve Grek yazısı ile yazılmıştır. Mısır hiyerogliflerinin çözümü Fransız Jean-François Champollion (1790-1832) tarafından gerçekleştirilmiştir.

1.1.7. Hitit Dili

Anadolu ve Kuzey Suriye'deki diller ve halklar hakkında çok zengin malzemeler sağlamış sayısız Hitit çivi yazılı vesikalarına kıyasla, Hitit hiyeroglif yazıtları oldukça sönük kalmaktadır. Sayı bakımından az olup içerik olarak da çok önemli şeyler söylememektedirler. Bu yazıtlar daha çok, Hitit uygarlığının geç dönemlerde filizlenmesi şeklinde değerlendirilmiştir. Nitekim bu yazıtlar bize Hititçe, Luwice ve Palaca'nın yanı sıra bir başka Hint Avrupa dilini daha tanıtmaktadır⁴².

Hititler, çivi yazısının yanında bir başka yazı çeşidi olan Hitit Hiyeroglif Yazısı'na da kullanmışlardır. Fakat bu yazının Mısır veya Girit hiyeroglif yazılarıyla bir ilişkisinin bulunup bulunmadığı henüz bilinmemektedir.

Hititlerin çivi yazısı yanında kullanmış olduğu bu yazı sahip olduğu içyapı itibariyle, Mısır Hiyeroglifleri ve Sumer Çivi Yazısı'nda olduğu gibi, üç unsurdan, yani ideogramlar, fonetik işaretler ve bazen kelimenin önüne (prefix) bazen de arkasına (suffix) konulan determinatiflerden oluşmaktadır.

⁴⁰ J. Friedrich, *a.g.e.*, s. 23.

⁴¹ Nuray Yıldız, *Eskiçağda Yazı Malzemeleri ve Kitabın Oluşumu*, TTK Yayınları, Ankara, 2014, s.24.

⁴² J. Friedrich, *a.g.e.*, s.112.

Hiyeroglif yazısı eski Anadolu toplumunun yazısız dönemde kendi bulduğu ve geliştirdiği bir yazı türüdür. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde simgeler halinde başlayan bu yazı Eski ve Orta Hitit Dönemleri'nde resim ve hece yazısı durumuna gelmiştir. Konya Karahöyük kazılarında ortaya çıkarılan buluntular Anadolu'nun erken aşaması ile ilgili önemli miktarda örnekler vermiştir⁴³.

Hititler, hiyeroglif yazıyı kitabelerde ve mühürlerde kullanmalarının yanı sıra muhtemelen balmumu kaplı tahta tabletler üzerine de uygulamışlardır. Ağaçtan yapılan bu malzemenin dayanıksız olmasından dolayı, günümüze kadar bu tabletlerin hiçbiri gelememiştir. Fakat tahta tabletler ve tahta tablet kâtipleri ile ilgili bilgiler Hititlerin çivi yazısıyla oluşturdukları metinlerde geçmektedir.

Eski Anadolu'da Hititlerin kullanmış oldukları çivi yazısının yanında hiyeroglif (resimyazı) yazı yaklaşık 400 işarettten müteşekkildir. "Hiyeroglif Hititçesi" çivi yazısı Hititçesi'nden çok, Luvice'ye ⁴⁴ yakındır ve bu yüzden genellikle Anadolu Hiyeroglif Dili" ya da "Hiyeroglif Luvicesi" olarak adlandırılmaktadır. Hitit ve Luvi Hiyeroglif yazıları, aynı dilin farklı lehçeleri gibi görünmektedir⁴⁵. Her iki dil de, yapı bakımından birbirine benzemektedirler. Bu yazı Hitit İmparatorluğu'nun MÖ 12. yüzyılın başlarında yıkılmasından sonra Hitit uygarlığının geç evresi olarak ifade edilen ve eski Anadolu'nun iç güney ve güneydoğunun bazı kısımları ile Kuzey Suriye'de yeni şehirlerin kurulmasıyla kullanılma yaygınlığı göstermiştir.

"Hitit Hiyeroglifleri" adı, ilk olarak 1870'lerde İngiliz Araştırmacı A. H. Sayce tarafından kullanılmıştır. Hiyeroglif yazısı üzerine ilk yararlı çözüm çalışmalarını yapan Sayce ilk aşamada tanrı, kral, kent ve ülke işaretlerinin anlamlarını bulmuştur. 1947 yılında H. T. Bossert tarafından Adana'nın Kadırlı İlçesi sınırları içerisindeki Karatepe kazılarında MÖ 8. yüzyılın sonuna tarihlenen Hitit Hiyeroglif ve Fenike Yazısı ile yazılmış çift dilli yazıtların bulunmasıyla, Hitit Hiyeroglif Yazısı bir nebze de olsa çözülebilmştir. Hiyeroglif yazıyı Hititler, genellikle dini metinlerde, kitabelerde ve mühürlerde kullanmışlardır⁴⁶. Ayrıca Ugarit (Suriye'de Ras Şamra) ve Orta Suriye Meskene'de (Emar) bulunan çift dilli mühürler de hiyerogliflerin çözümünde çok önemli katkılar sağlamışlardır⁴⁷.

⁴³ Sedat Alp, *Hitit Çağında Anadolu*, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara, 2000, s. 6.

⁴⁴ Luviler M.Ö. III. binyılda Güney Anadolu bölgesinde yaşamışlardır. Luvi dili de Helenistik döneme (M.Ö.330-30) kadar varlığını sürdürmüştür. Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Ekin Yayınevi, Bursa, 2011, s.34-37.

⁴⁵ J. G. Macquoen, *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, Arkadaş Yayınevi, 2015, s.25-26.

⁴⁶ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Ekin Yayınevi, Bursa, 2012a, s. 171.

⁴⁷ S. Alp, *a.g.e.*, s. 9.

1.1.8. Hitit Çivi Yazısı

MÖ 3200'lerde Sumerler'in icat ettiği çivi yazısı ticari sebepler ve askeri amaçlı seferlerle Mezopotamya coğrafyasından çıkarak farklı bölgelere yayılarak çeşitli toplumlar tarafından kullanılmıştır. Çivi yazısı, toplumlar arasında kültürel alışverişin gerçekleşmesini sağlamıştır. Ebla'ya kadar olan yayılımından sonra, Akadlı Sargon ve Naramsin'in askeri seferleriyle alanı genişlemiş ve Asur Ticaret Kolonileri ile Anadolu'ya girerek, bu bölgeyi de çivi yazılı kültürün bir parçası haline getirmiştir. Anadolu'nun tarihi çağlarını başlatmıştır. Mari, Boğazköy ve Ugarit'in yanı sıra, bir başka önemli ticaret merkezi olan Emar'da (Meskene) Hitit, Hurri, Semitik ve Batı Semitik toplumlar karşılaşmış ve bundan böyle çivi yazısı maddi gereksinimleri karşılayan bir kullanımdan çıkarak, bir kültür aktarıcısı durumuna gelmiştir. Bu duruma gösterilebilecek en iyi örneklerden birisi, Asur kralı Tukulti-ninurta'nın MÖ 13. yüzyıl sonunda, 2000 yıllık bir devlet olan Babil'e son vermesiyle buradaki arşivleri Asur'a taşınması ve burada büyük bir kitaplık oluşturmuş olmasıdır. Bu durum bir anlamda güneydeki merkezin Kuzey'e kaymasına neden olmuştur. Ancak Babil'in siyaseten ortadan kalkmasıyla kültürün yok olmadığını ve yerinde kaldığını Babil'de Tukulti-ninurta'nın fethinden sonra yazılan 12 tabletlik Gılgamış Destanı açık bir kanıt niteliğindedir⁴⁸.

Mezopotamya topraklarında ortaya çıkan çivi yazısının eski Anadolu'ya tanıtılması Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde gerçekleşmiştir. Bu dönemde Anadolu'ya gelen Asurlu tüccarlar kendi dil ve yazı sistemleri olan Eski Asurca'yı Anadolu topraklarına getirmişlerdir. Yaklaşık 255 yıl kullanılan Eski Asur Çivi Yazısı, Asurluların Anadolu'dan ayrılmasıyla ortadan kalkmıştır. Bulunduğu bölgeyle sınırlı kalmayan çiviyazısı farklı dönemlerde farklı toplumlar tarafından kendi dillerine uygulanmıştır. Daha sonraki süreçte Anadolu'da kurulan Hitit devletinin çivi yazısıyla tanışması kral I. Hattuşili Dönemi'nde (MÖ 1650-1625) gerçekleşmiştir. Hattuşili, krallığının ilk yıllarında Kuzey Suriye üzerine yaptığı seferleri sırasında çeşitli kâtipler getirterek, çivi yazısını kendi diline uyarlamıştır. Bu yazı sisteminin Anadolu'ya, Kuzey Suriye aracılığıyla girdiği kabul edilmekte ve Babil'deki III. Ur Hanedanı'nın kullandığı çivi yazısıyla olan ilişkisi de vurgulanmaktadır⁴⁹. Hitit devletinin yaşadığı süre boyunca

⁴⁸ S. Hırçın, *a.g.e.*, s. 21.

⁴⁹ Turgut Yiğit, "Hitit Çivi Yazısının İlk Ortaya Çıkışı", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.24, S.38, 2005, s.81.

bu yazı sistemi devletin yaptığı işlemlerde ve farklı içeriklere sahip tabletlere kaydedilmiş ve toplumun alt tabakalarına inememiştir.

MÖ 12. yüzyılın başlarında Anadolu’da çivi yazılı kültürün sona ermesi, Deniz Kavimleri’nin saldırıları sonucunda gerçekleşmiştir. Hitit Devleti’nin çökmesiyle birlikte çivi yazısı eski önemini kaybetmiş ve Anadolu bu kültürden uzaklaşmıştır. Geç Hitit Devletleri Dönemi’nde Hitit Hiyeroglifleri önem kazanmış, öte yandan Arami ve Fenike alfabeleri kullanılmaya başlanmıştır. Büyük limanlarda da çivi yazının kullanımı kalkmış tekrardan alfabetik yazı sistemleri kullanılmaya başlanmıştır. Böylelikle çivi yazısı nihayetinde çıktığı yer olan Mezopotamya’ya dönmüş ve önemini yitirmekle birlikte Milat’a kadar yazılmaya devam etmiştir. Çivi yazısıyla yazılmış en son belge MS 75 yılına tarihlenmektedir⁵⁰.

Hint-Avrupa dil ailesinin en eski üyesi olan Hititçe, Hint-Avrupa kökenli Hititler tarafından kullanılmıştır. Anadolu’da MÖ 18. ve 13. yüzyıllar arasında yaşamış ve büyük bir uygarlık kurmuş olan Hititler’e ait kültür kalıntılarında en önemlisi olarak nitelendirebileceğimiz belgeler hiç şüphe yoktur ki, çivi yazılı tabletlerdir. Hitit çivi yazısında toplam 375 işaret bulunmaktadır⁵¹. İşaretlerin çoğunluğu birbirine benzemesinden dolayı öğrenilmesi kolay olduğu söylenemez. Bu sebeple Hitit çivi yazısı toplumun üst kesiminin kullandığı bir yazı olmuştur.

19. yüzyılda Hattuşa’nın başkentinde başlayan günümüze değin süren araştırmalarda büyük çoğunluğunu kırık parçaların oluşturduğu 25.000’e yakın çivi yazılı tablet bulunmuştur. 1915 yılına gelindiğinde Çek asıllı bilgin Bedrich Hronzy Hititçe’nin çözümünde büyük katkılar sağlamıştır. Boğazköy arşivlerinde ortaya çıkarılan tabletlerin içerdikleri konular: siyasi antlaşmalar, hukuki metinler, yönetimle ilgili bilgiler, siyasi mektuplar, kral yıllıkları, dini, mitolojik ve dua metinleri, ayin, fal, büyü ve bayram törenleri ile ilgili konuların yer aldığı metinlerdir⁵².

Bu tabletler Hititçe’nin yanında Sumerce, Akadça, Luvice, Palaca ve Hurrice gibi dillerden oluşmaktadır. Zengin dil ve konu çeşitliliğine sahip tabletler üzerindeki dillerin aynı anda kullanıldıkları ya da çağdaş oldukları anlaşılmaktadır⁵³.

⁵⁰ S.Hırçın, *a.g.e.*, s. 21-22.

⁵¹ Nursel Aslantürk, “Ukkia Şehri ve Katipler”, *Turkish Studies*, Vol, 9/1, Ankara, 2014, s. 39.

⁵² Cem Karasu, “Hattuşa-Boğazköy Arşiv-Kitaplık Sistemleri Üzerine Bazı Yorumlar”, *Archivum Anatolicum/Anadolu Arşivleri*, C. 3, S.0, Ankara, 1997, s.215.

⁵³ C. Karasu, *a.g.m.*, s. 216.

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. Eski Mezopotamya’da Arşivcilik

Mezopotamya, günümüzde olduğu gibi geçmişte de Yakındoğu tarihinde çok önemli bir yere sahip olmuş ve daha sonraki dönemlerde, bu coğrafya üzerinde yaşayan toplumların zaman içerisinde gelişecek olan düşünce tarzlarına yön vererek onların biçimlenmesinde başat rol oynamıştır. Bu bölgenin coğrafi olarak tanımı *mesos* (orta) ve *potamos* (ırmak) sözcükleri birleştirilerek, Yunanca’da “iki nehir arası ülke” anlamına gelmektedir. Başlangıçta, söz konusu bu toprakların güneyi Sumer ve sonraları Babilonya, kuzeyi ise Asur ülkesi olarak ifade edilmiş, ünlü coğrafyacı Strabon (MÖ 1.-MS 1.yüzyıl) da Fırat ve Dicle arasındaki daha dar bu alanın kuzeyini Mezopotamya güneyini de Babil olarak tanımlamıştır. Mezopotamya coğrafyası günümüzde, kuzeyde Güneydoğu Toroslar’dan güneyde Basra Körfezi’ne, batıda Suriye’deki Fırat havzasından doğuda Zağros Dağları’na kadar uzanan geniş bir alana işaret etmektedir. Bunun nedeni, Mezopotamya kültürlerinin eriştiği sınırları tanımlıyor olsa da, batıda Filistin ve Lübnan Dağları ile güneyde Elam üzerinden doğuya doğru genişleyen bir kültürel sınırı da buna ilave etmek gerekmektedir⁵⁴.

Sumerler MÖ IV. binyılın ortalarında Mezopotamya’ya gelerek burada daha önceden var olan ilkel köy kültürünü kent kültürüne dönüştürmüşlerdir⁵⁵. İki nehir arasındaki bölgenin ilk sakinleri olan Sumerliler birçok icad keşfetmişlerdir. Evler, tapınaklar inşa etmişler, ilk kent-devletlerini kurmuşlar, ilk yasa metinlerini oluşturmuşlar ve tekerleği kullanmışlardır. İnsanlığın gelişmesinde önemli bir yere sahip olan yazıyı MÖ 3200’lü yıllarda keşfetmişlerdir. Yazı, bölgede daha sonra kurulan Akad, Babil, Asur ve Hitit gibi eski Yakındoğu’nun büyük devletleri ile birlikte birtakım topluluklar tarafından geliştirilerek kullanılmıştır. Aynı dönemde Mısır’da ise hiyeroglif yazı, piktografik yazının gelişmesi ile şekillenerek yaygınlaşmıştır. Yapılan ekonomik faaliyetler neticesinde Mezopotamya’da yazının ortaya çıkması sonucu, ilerleyen zamanlarda da yazılı belge sayısı artmaya başlamıştır. Artan belgelerin muhafazası ihtiyacından dolayı arşivler ortaya çıkmıştır⁵⁶. Yazılı vesikaların muhafazası, gerektiğinde alınıp tekrar kullanılabilmelerini olanaklı hale getirmiştir.

⁵⁴ Kemalettin Köroğlu, *a.g.e.*, s.12; Ekrem Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya En Eski Çağlardan Asur İmparatorluğu’nun Yıkılışına Kadar*, Ekin Yayınevi, Bursa, 2012b, s. 5.

⁵⁵ E. Memiş, 2012b, s. 5.

⁵⁶ N. Yıldız, 2003, s. 8.

Kayıtlı belgeleri arşivleme sistemi önce Mezopotamya’da oluşmuş daha sonra Anadolu, Suriye-Filistin ve diğer bölgelerde de uygulanan bir yöntem haline gelmiştir.

Yazının bulunduğu bu ilk dönemlerde insanoğlu, kayıt aracı olarak ağaç kabuğu ve yaprakları; keten bezi; kil tabletleri ve çanak-çömlek parçaları, duvarlar, değerli metallere, bronz ve kurşun tabletler, tahta tabletler, balmumu, deri, papirüs, taş, kaya levhaları ve parşömen olmak üzere birçok kayıt aracı kullanmıştır⁵⁷.

Önemli tabletlerin yapımında kullanılan kil ilk aşamada suya konularak karıştırılmaktadır. Böylece içinde bulunan bütün saman, odun parçaları vb. maddeler hafif olduklarından suyun yüzeyine çıkmakta ve atılmaktadır. Küçük çakıl ve kum gibi maddeler dibeye çökerek tabakalar oluşturmaktaydı. Suyun dökülmesiyle kilin en üst katmanı temizlenmiş ve kil tablet yapmak için hazır hale gelmiş bulunuyordu. Ayrıca nehir yataklarında da temizlenmiş kil tabakası oluşuyordu⁵⁸.

Kil tabletler değişik şekillerde oluşturulmuştur. Tabletlerin biçimleri, dönemlere ve metnin ait olduğu tablet gruplarına göre de değişmektedir. Köşeleri yuvarlatılmış konveks kenarlı, dikdörtgen, kare ve yuvarlak şekilli olanların yanında çok köşeli tabletler de mevcuttu. Ayrıca oval, dairesel, konik, silindirik prizma şekillerinde olanlarla da karşılaşmıştır. Bazı tabletler ise içerdiği konuya göre şekil almaktaydı. Örnek vermek gerekirse III. Ur’un tarımla ilgili kayıtları ve İsin Hanedanlığı idari kayıtları yuvarlak şekilli tabletlere kaydedilmiştir⁵⁹.

Mezopotamya bataklıklarında bol miktarda yetişen kamış uygun şekilde kesilir ve bu bitkiden sivri uçlu kalemler yapılırdı. Pahalı olmayan bu yazı gerecinin kil yüzeyine bastırılmasıyla çivi şeklinde iz bırakırlardı. Bu yazı çivi şekline benzediğinden Latince “cuneiform-çivi yazısı” denmiştir⁶⁰. Oluşturulan bu kil tabletler günümüze kadar dayanıklılıklarını korumuş ve yapılacak araştırmalar için önemli bilgi kaynakları olmuşturlardır.

İnsanlık tarihi boyunca Fırat ve Dicle nehirleri arasındaki bu bölge birçok gelişmeye tanıklık etmiştir. Tevrat kitabının yanı sıra Herodotos, Ksenophon, Sicilyalı Diodoros, Plinius, Strabon gibi antik yazarlar bu bölge hakkında bilgi vermektedirler. Sahip olduğu ilgiyi canlı tutan bölgeye yapılan ziyaretlerin tarihi, Ortaçağlar’ın başlarına kadar gitmektedir. Mezopotamya topraklarına ilk ziyareti gerçekleştiren ise

⁵⁷ Bedia Demiriş, *Eskiçağ’da Yazı Araç ve Gereçleri*, Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2002, s. 3-18.

⁵⁸ E. Chiera, *Kilden Kitaplar*, Çantay Kitabevi, Çev. Ali M. Dinçol, İstanbul, 1996, s. 25-26.

⁵⁹ N. Yıldız, 2014, s.10.

⁶⁰ Fred Lerner, *Kütüphanelerin hikâyesi*, (Çev. D. Çenkciler), Bileşim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 1

1160 yılında Navarlı haham olan Benjamin de Tudèle oldu. Daha sonra 1620’de Pietro de Valle, 1644 yılında Fransız Jean–Baptiste Tavernier ve 1770’de Danimarkalı Carsten Niebuhr’dur. Bu kişiler bulgularını dönüšte kaleme alıp yayımlamışlardır. Yapılan incelemeler sonucu her yerde karşılaşılan tuğla ya da taş üzerine kazınmış tuhaf şekillere sahip gizemli yazı Niebuhr gibi kişilerin dikkatini çekmişti. Asıl gelişme ise 1835 yılında olmuş ve H. C. Rawlinson tarafından üç dilli Persepolis Yazıtları’nın dili çözülmüştü⁶¹. Bu yazıların okunması insanlık tarihinin en önemli keşiflerinden birisi olmuştur. Bu gelişme sonucunda Mezopotamya’nın büyük surlara sahip olduğunun anlaşılması üzerine burada yapılacak olan araştırmalar daha ilmi boyutlara ulaşmıştır.

Mezopotamya’nın farklı bölgelerinde 19. yüzyıl başlarından itibaren başta eski eser bulmak amacıyla yapılan bu kazılar daha sonra sistemli hale gelerek Mezopotamya tarihi ile ilgili bilmecenin çözümlenmesini sağlamıştır. Yapılan arkeolojik keşifler sonucunda bu coğrafya üzerinde farklı dönemlerde oluşturulmuş büyük bir medeniyetin sesli kanıtları olan çok sayıda çivi yazılı tabletler arşivlerde bulunmuştur. Tabletler toplu veya dağınık olarak tapınak, saray ve özel evlerde bulunmuşlardır.

Sumerce ilk belgeler MÖ 3200 yıllarına tarihlense de, bunların büyük bölümü daha geç tarihlidir. En erken belgeler arasında MÖ 2800 yıllarına ait olan Ur tabletleri (280 adet), MÖ 2500 yıllarında yazılmış Fara (Şurupak 1000 adet) ve Abu Salabih (500 adet) yazıtları sayılabilir. Erken Hanedanlar Dönemi’ne ait en büyük grup Lagaş kentinde bulunmuştur (1500 adet). Yine bir Sumer kenti olan Nippur’da (Nuffar) yaklaşık 50.000, Girsu (Tello) kentinde 40.000 civarında yazılı tabletin çoğu Akad egemenliği sonrasında Sumerlerin bölgede yeniden canlandığı III. Ur Sülalesi Dönemi’ne (21. yüzyıla) aittir⁶².

Akadça ve onun lehçeleriyle tutulan kayıtları içeren çoğu arşivler de oldukça geniş bir bölgede bulunmuşlardır. Anadolu’da Kayseri (Kaniş, Kültepe)’de bulunan Asurlu tüccarlara ait arşivler ile Fırat Nehri üzerinde bulunan Mari’deki vesikalar MÖ II. binyılın başlarına tarihlenmektedirler. Orta ve Yeni Asur Krallığı’nın başkentleri Asur (Kalat Şergat), Kalhu (Nimrud), Dur-Şarrukin (Horsabad), Ninive (Koyuncuk), Şanlıurfa-Huzirina (Sultantepe), Mardin-Gırnavez, Diyarbakır-Gricano ve

⁶¹ Behistun Kitabesi olarak da bilinen bu yazıt bugün İran’daki Hemedan şehrinin yaklaşık 100 km. güneybatısında bulunan Nakşi Rüstem bölgesinde dev bir kayanın üstüne üç farklı yazı ile işlenmiştir. Yaklaşık 500 m. yüksekliğe sahip bu kayalık üzerine Pers Kralı Darius yenmiş olduğu halkların yöneticilerinin kendisine teslimiyetlerini anlatan bir sahne ile bunun altında da kazanmış olduğu zaferleri ve kahramanlıklarını üç dilde(Eski Persçe, Elamca ve Babilce) yazdırtmıştı. Bilgi için bkz. Jean Bottero-Marie-Joseph Stève, *Evvel Zaman İçinde Mezopotamya*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 16-25.

⁶² K. Köroğlu, *a.g.e.*, s.33-34.

Ziyarettepe’de resmi ve özel nitelikli 200’ün üzerinde arşiv ortaya çıkarılmıştır. Bunların büyük bölümü MÖ1000-612 yılları arasına tarihlenmektedir. Yani Yeni Asur Dönemi’ne aittir ⁶³.

Güneyde Babilonya’da Dur-Krigalzu (Akarkuf), Babil, Nippur, Ur, Uruk (Warka), Sippar, (Abu Habbah) ve Tel İmlihiye gibi kentlerde de Orta ve Yeni Babil Dönemi’ne ait arşivler ile Tel ed-Der (1629 yılından önceye ait) arşivleri bulunmuştur. Ayrıca Ras-Şamra (Ugarit MÖ 13.-12. yüzyıllar), Ebla (Tell Mardikh MÖ 2400), Nuzi (Yorgantepe), Arrapha (Kerkük), Alalah (Tel Açana), Emar ve Mısır’daki el-Amarna gibi kentlerde arşivlere rastlanmıştır⁶⁴. Eski Yakındoğu coğrafyasında nüfuz sahibi olan toplumlar ve onların meydana getirmiş oldukları kentlerde yapmış oldukları idari ve bürokratik işlemler sonucunda üretilen belgeler ve bunların zamanla artmasıyla birlikte arşivlerin ortaya çıkmış olduğu düşünülmektedir.

Mezopotamya’da arşiv kurumunun yazının ortaya çıkışı ile paralellik gösterdiğini söyleyebiliriz. Eski Yakındoğu’da coğrafi koşullardan dolayı genelde kil tablet temel yazı malzemesi olarak kullanılmıştır. Mezopotamya toplumlarında arşivler genellikle saraylar, tapınaklar ve özel evlerde ortaya çıkarılmışlardır. Ayrıca bu döneme ait bilgilerimiz arasında özel arşivler de mevcuttur⁶⁵. Hammurabi Dönemi’nden itibaren ortaya çıkmaya başlayan ve daha çok ticari içerikli vesikaların depolandığı özel arşivler mevcuttur. Babil’deki Egibi’nin Ticaret Odası Arşivi ve Nippur’daki Murashu’nun arşivleri özel arşiv kategorisinde yer almaktadırlar. Diğer bölgelerde ortaya çıkarılan arşiv yapıları içerisinde özel arşivler de bulunmaktadır. Mari Sarayı’nın ticari ve ekonomik arşivleri, çivi yazısı ile yazılmış tabletlerin yer aldığı dönemin son büyük özel arşivi durumundadır. Fakat özel arşivlerin düzenlemeleri ile ilgili hiçbir bilgi ya da arkeolojik kanıt mevcut değildir. Anladığımız kadarıyla özel arşivlerin düzenlenmesine yönelik hiçbir girişimde bulunulmamıştır. Arşiv odaları tapınaklarda, saraylarda ve halka ait kişilerin özel evlerinde ortaya çıkarılmışlardır.

Mezopotamya’nın farklı bölgelerinde yapılan kazı çalışmaları sonucu yarım milyona yakın tablet ortaya çıkarılmıştır. Arşiv yapılarından elde edilen çok sayıda çivi yazılı vesika çok çeşitli içeriklerden oluşmaktadır. Bunlar genellikle muhasebe kayıtlarının çokça tutulduğu ekonomik hesapları içeren tabletlerdir. Bu kayıtlar mallara ve şahıslara ilişkin listeler ve dökümler; bordrolar ve makbuzlar; stok depo, kasa giriş

⁶³ K. Köroğlu, *a.g.e.*, s.34-35.

⁶⁴ K. Köroğlu, *a.g.e.*, s.35-36.

⁶⁵ M. Weitemeyer, *a.g.m.*, s. 223-224.

çıkışları; raporlar vesikaların çoğunluğunu oluşturmaktadırlar. Öte yandan idari kayıtlara bakıldığında; ödeme emirleri, mal ya da personel dağıtım listeleri, resmi ya da özel bağışlar ve borçlar; drahoma ya da dulluk ödentisi listeleri; vasiyetler; hükümet ve saray evrakları; kraliyet kararları, krallık buyrukları; tarifeler, vergiler, kadastro evrakları; hükümdar kararnameleri; iddianameler, uluslararası antlaşmalar, mahkeme tutanakları bunların başlıcalarıdır. Ayrıca sayısız uluslararası antlaşmalar, sözleşmeler, menkul-gayrimenkul alım-satımı, borç ve gelirlerin devri ile ilgili olanlar; evlenme ve boşanma, evlat edinme sözleşmeleri yer almaktadır. Bunun yanında ilerleyen dönemlerde resmi yazışmalarda arşivlerde yer almaya başlamıştır. Bu noktada özel mektuplar ayrı bir öneme sahip olup, pusulalar, tutanaklar, raporlar, tarihi belgeler; kral, hanedan, saltanat listeleri, kronikler, mektuplar, notlar, isim listeleri, halk kararları gibi belgeler yer almaktaydı⁶⁶.

Bu arşivlerden dini ve edebi metinler ortaya çıkarılmıştır. Dini metinlere göz atmak gerekirse çeşitli mitler, efsaneler, ilahiler ve şarkılar, dualar, günlük dini uygulamalar, bayramlara ait ibadet ritüelleri bulunmaktadır. Ayrıca edebiyata dair ele geçen vesikalar ise; işaret ve sözcük listeleri, sözlükler, ansiklopediler, çift dilli gramerler, kahramanlık destanları ve efsaneleri, destanlar, masallar, fabllar, şiirler, bilmeceleler, özdeyişler, kelime oyunları, şarkılar ve bilimsel manada astronomik ve astrolojik metinler, büyüler, kehanetler, tıbbi ve matematiksel metinler, reçeteler ile okullarda öğrenciler tarafından hazırlanmış okul egzersiz metinleri de bulunmaktadır⁶⁷.

Depo odalarında tabletler, tahta kutularda, kamış sepetlerde ya da kiremit bölmelerde muhafaza edilmiştir. Her kutuya, etiket görevini yapan, o kutuda yer alan tabletlerin listesini ve kapsadıkları tarihleri veren, kil bir tablet eklenmiştir.⁶⁸ Babil’de bir tapınağın odalarında içinde tabletler olan kamıştan yapılmış urnalar (sepetler) içerisine de tabletler konulmaktaydı⁶⁹. Arşivlerdeki tabletleri neme karşı korumak için *bitumen* denilen bir madde ile kaplanmaktadır⁷⁰.

Eski Yakınoğu’da oluşturulan karmaşık yazı sistemi ve bu çeşitli içeriklerde tabletlerin oluşturulması teknik bir beceri gerektirmiş ve bu sistemi uygulayan çok az kimseler olmuştur. Kâtipler olarak nitelendirilen yazarlar (Latince scribere “yazmak”)

⁶⁶ Jean Bottero, *Kültürümüzün Şafağı Babil*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 130-132.

⁶⁷ J. Bottero, 2015, s. 132-133.

⁶⁸ F. Lerner, *a.g.e.*, s.3.

⁶⁹ N. Yıldız, 2003, s.11.

⁷⁰ N. Yıldız, 2003, s. 17.

ya da (İbranice Sōfēr) sayaç ve sayan kimse olarak kabul edilmiştir⁷¹. Yazı geleneğinin korunmasında ve taşınmasında büyük bir role sahip kâtiplerin övgüye değer önemli kimseler olduğunu söyleyebiliriz. Kâtiplerin yetersizliğine karşın onlara verilen önem ve duyulan saygı da yüksek olmuştur.

Çivi yazılı kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre toplumda seçkin bir grubu oluşturan bu kişiler kâtiplik mertebesine erişebilmek için eğitimden geçmeleri gerekiyordu. Mezopotamyada *é.dub.ba* (“tablet evi” ya da “okul”) denilen sistem katiplerin eğitime hazırlanması için kurum olarak ortaya çıkmıştır⁷². Kâtip olacak kişinin okula gelerek kâtiplik eğitimi alması gerekirdi. Bu okulların eğitim programı, onların hayatı, okulların metin açıklamaları tarafından sağlanmıştır. Ayrıca bu okullardan çıkarılmış çok sayıda “egzersiz” tabletler vardır, çoğu Sumerce ve Akadça işaretlerin pratiği öğrenciler tarafından yapıldığı görülmektedir. Bu döneme ait tabletlerin hiçbirinde Sumer okul sistemi, örgütlenmesi ve işleyişine dair bir açıklama yoktur. Fakat bu okulların amaç ve hedefleri, öğrencileri, öğretim kadrosu, müfredat programı ve öğretim tekniklerine dair bilgi edinmek mümkündür⁷³. Bu okullardan mezun olanlar tapınak ve sarayda üst kademelerde yazıcılar olarak çalışmışlardır.

Bu okullarda eğitim zorunlu olmayıp genellikle erkek çocuklar okullarda eğitim almaktaydılar. Öğrencilerin çoğu yüksek gelirli ailelerden gelmektedirler ve genellikle bu öğrencilerin babaları vali, elçi, subay, tapınak yöneticisi, vergi memuru vb. yüksek konumdaki kişilerdir; durumu iyi olmayanlarsa eğitimin gerektirdiği maddi imkâna ve zamana sahip değillerdi.

Sumer okulunun başında “okulun babası” olarak da ifade edilen *ummi*a olup bunlar “uzman”, “profesör”dür. Öğrenciler “okulun oğlu”, mezunlara ise “eski günlerin okul oğlu” denilmekteydi. Öğretmen yardımcısına ise “ağabey” denilmekte ve bu ağabeylerin görevleri arasında öğrencilerin kopyalaması için yeni tabletler yazmak, öğrencilerin hazırlamış olduğu kopyaları incelemek ve ezberlerini dinlemektir. Okul içerisinde yine öğrencilerin devamlarından sorumlu gözetmenler ve disiplinden sorumlu özel görevliler de bulunmaktaydı. Okul müdürü dışındaki, okul personelinin dereceleri hakkında bir bilgi bulunmamaktadır⁷⁴.

⁷¹ David W. Baker, “Scribes as Transmitters of Tradition”, *Faith, Tradition and History: Old Testament Historiography in its Near Eastern Contexts*, Eisenbrauns, 1994, s. 65.

⁷² S. Noah Kramer, *Sümerler*, Kalcı Yayınları, İstanbul, 2016, s. 303. Ayrıca bu konu Falkenstein, Gadd ve diğerleri tarafından çalışılmış ve yayınlanmıştır.

⁷³ S. N. Kramer, *a.g.e.*, s. 304.

⁷⁴ S.N. Kramer, *a.g.e.*, s.306.

Kâtiplik okulları iç ihtiyaçlar için kurulmuştur. Kâtipler uluslararası diplomasinin ihtiyaçlarını karşılamak için ya da dini kurumların ihtiyaçları ve daha fazla eğitilmesi için buraya taşınmıştır. Kâtipler ayrıca doğdukları yerler dışında da bir merkezde eğitiliyordu. Okulların Mezopotamya'nın merkezi dışında başka yerlerde de varlığı bilinmektedir. Örnek vermek gerekirse, Babil'den Suriye'ye kâtiplik eğitimi vermek için kâtipler gitmişlerdir. Çok dilli sözlük metinlerinin varlığı, "egzersiz (karalama) tabletleri" denilen pratik için kelime tekrarlarını içeren ve işaretlerin listeleri bu durumu ispatlamaktadır⁷⁵. Bu Sumer okulları kâtip yetiştirmenin yanında coğrafya, matematik, teoloji, bitkibilimi vb. alanlarda eğitim veren okullar olup bu alanlarda da uzmanlar yetiştirmektedir.

MÖ II. binyılında kâtiplik ayrı bir meslek dalı olarak ön plana çıkmıştır⁷⁶. O yıllarda bu mesleği yapan kâtip sayısının binleri bulunduğunu elde edilen tabletler göstermektedir. Bu kâtipler de niteliklerine göre farklı kategorilerde yer almaktaydılar. Acemi ve başkâtipler, kraliyet ve tapınak kâtipleri, yönetsel etkinliklerin belli alanlarında uzmanlaşmış kâtipler ve yönetimde üst derecelere yükselmiş kâtipler bulunmaktaydı⁷⁷.

Mezopotamya'da MÖ III. binyılda yazının ortaya çıkışı, yaygınlaşması, bölgede geniş miktarda kullanılan kil tabletlere yazılmasıyla ve oluşturulan bu kil tabletlerin korunması ihtiyacından dolayı arşivler ortaya çıkmış, bu arşivler sayesinde de kâtiplik önemli bir meslek dalı haline gelmiştir. Samuel Noah Kramer kâtiplerin, Mezopotamya toplumunun üst tabakasından geldiklerini şöyle ifade etmektedir; Nikolaus Schneider o zamana kadar yayınlanmış olan ekonomi ve yönetim belgelerinden elde ettiği verilerle yaklaşık beş yüz kişinin adının yazılı olduğu bir liste, yani kâtiplerin listesini oluşturmuştur. Bu okullardan mezun olan kâtiplerin babalarının meslekleri olarak, yüksek dereceli vergi memuru, rahip, idareci, denetçi, subay, kent yöneticisi, sayman olduklarını tespit etmiştir. Yani bu okullarda eğitim alan kâtiplerin babaları ülkenin en yüksek gelirli kimseleri arasında yer almaktaydılar⁷⁸.

Eski Mezopotamya eğitim sisteminin bir parçası olan kâtipler geleneğin aktarımında doğrudan ilgili olup onlar geleneğin yazıcıları ve aktarıcıları olarak eski Yakındoğu'da hayati bir rol oynamışlardır.

⁷⁵ D.W. Baker, a.g.m., s. 71.

⁷⁶ Nuray Yıldız, "Eskiçağ Kültür Tarihinde Kâtip", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 16, İstanbul, 1998, s. 1.

⁷⁷ S.N. Kramer, *Tarih Sümerde Başlar*, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 1999, s.21.

⁷⁸ S. N. Kramer, 1999, s.22.

Sumer ve Babilli rahipler, çivi yazısı ile mabetlere ve saraya giren ürün ya da malların kayıtlarını tutmakla kalmamış, bu yazıyı öğretme işini de yapmışlardır. Mabetlerde öğreticilik Sumerlerde görülürken Babilliler bunu saraylara taşımışlardır. Yetenekli gençlere ve prenslere çivi yazısı öğretildiği gibi, kadın kâtiplere de rastlanmıştır. Saray okulları hakkındaki bilgiler Mari kazılarında öğrenilmiştir. İlerleyen zamanlarda okuma ve yazmaya meraklı Şulgi, Hammurabi, I. Tiglatpileser, Asurbanipal gibi bazı krallar bu yazıyı okuyup düzelterek kadar biliyorlardı⁷⁹.

Sumer okullarında mecburi bir eğitim sistemi mevcut değildi. Ancak Sumer toplumunda yaşayan her aile çocuğunu okula göndermek isterdi. Çünkü okul ve eğitim çocuğun hem toplumsal statüsünü değiştirecek hem de kendilerine ekonomik bir fayda getirecekti. Bununla birlikte Sumer okullarında eğitim uzun bir süreci kapsadığı için epeyce masraflı bir işti. Bu yüzden genelde ekonomik durumu iyi olan aristokrat ve soylular sınıfından okula gidenler çoğunlukta⁸⁰.

Sumer okullarında okutulan derslerin başında; matematik, edebiyat, astronomi, tıp, madencilik, tarım, müzik gelmekteydi. Bütün bu konuları Anna-İttuşu Kanunları tabletlerinde görmek mümkündür⁸¹. Okutulan bu bilimler eğitim ve öğretim metotlarından biri olan kopyalama yöntemi ile gerçekleşiyordu. Sumer okullarındaki yönteme göre öğretmen eski kopyalardan bir nüsha hazırlıyor, öğrenci de ona bakarak kopyalama işlemini yapıyordu⁸². Bu şekilde eski metinler hem kopyalanmış oluyor, hem de öğrencinin istenilen metni öğrenmesi amaçlanıyordu.

Zaman zaman orijinallerinin kopyaları yapılarak kullanımları için yeni kopyalara sahip olunmuştur. Tabletler, muhafaza edildiklerinde tekrar kullanımı gerektiğinde kolaylıkla bulunabilmesi için birtakım yöntemler geliştirilmiştir. Asur ve Babil'de tabletler arşivdeki yerlerine göre seriler şeklinde numaralandırılmışlardır. Bu uygulama her bir tabletin yerinde kolaylıkla bulunabilmesi amacındaydı. Diğer Mezopotamya toplumlarında olduğu gibi her seri ilk tabletin başındaki sözcük ya da cümle ile ifade edilirdi ve devamında onu izleyen tabletlerin son cümlesi diğer tabletin başlangıç cümlesi olarak yazılırdı⁸³. Bu uygulamada her tabletin arkasındaki en alt kısımda ilk üç, dört kelime diğer tabletin başlangıç kelimeleri olarak kullanılırdı. Bu şekilde konusu

⁷⁹ F. Kinal, 1969, s.8.

⁸⁰ S. N. Kramer, 1999, s.24.

⁸¹ E. Memiş, 2012b, s.172.

⁸² Jeane Georges, *Yazı İnsanlığın Belleği*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 14

⁸³ James W.Thompson, *Ancient Libraries*, California University Press, Berkeley-California, 1940, s. 9.

bitmeyen tablet gruplarının doğru bir sıralaması yapılır ve gerektiğinde kolayca tespiti sağlanırdı.

Yine bir konu birden fazla tableti kapsadığında bir tableten diğerine geçişte yazılıp bitirilen tabletin son sözcüğü ardından gelen tabletin ilk sözcüğü olarak yer alıyordu. Bir tableti tanımlamak için metnin ilk birkaç kelimesi kullanılıyordu.

Mezopotamya'da kataloglama uygulaması da var olup, arşivlerdeki tabletlerin düzenlenmesinde kataloglarda büyük bir fayda sağlamıştır. Kataloglarda her grup tablet için bütün başlangıç kelimeleri bir tabletin üzerine yazılmaktaydı (5000 yıl önce ilk Sumer kataloglarından olan, metnin ilk iki satırından seçili kelimelerden oluşan ve daha sonraki süreçte kullanımı azalan bu kataloglama örneği Ur kentinde ortaya çıkartılmıştır).

İlahi koleksiyonunu içeren böyle bir katalog şu şekilde başlamaktadır:

Onurlu ve asil savaşçı
 Koyunlar nerede
 Vahşi öküzler nerede
 Ve ben seninle değildim
 Şehrimizde
 Eski günlerde
 İlahi yasalara uyum tanrısı
 Tanrımın mekânı
 Gibil gibil [ateş tanrısı]
 30'uncu günde, uyuduğu günde
 Büyük hâkim Tanrı An'ın [gök tanrısı]
 Dürüst bir kadın, ilahi yasalar ve emirlerin
 Doğurduğu Kralın...⁸⁴.

Mezopotamya arşivlerinin teknikleri bakımından birbirlerinden çok da farklılıkları bulunmamaktadır. Sumerlerden itibaren oluşturulan yazılı gelenekte gün içerisinde yazı dilinin gelişmesini sağlamak amacıyla dilbilgisi ve sözlük çalışmaları yapılmıyordu. Bu şekilde artan çalışmalardan gelecekte yararlanılması düşüncesiyle saklanmışlardır. III. Ur Sülalesi Dönemi'nden itibaren (MÖ 1931) bölgede giderek yaygınlaşmaya başlayan Sami dil zamanla baskın dil haline gelmiştir. Aynı şekilde

⁸⁴ F. Lerner, *a.g.e.*, s.4.

Sami dil ile çeşitli konularda metinler oluşturulmuştur. Kültür olarak birbirini takip eden Asurlular, Babillerin oluşturmuş oldukları yazılı metinleri de toplatıp, onları kopyalaştırmışlardır. Bu şekilde birbirini izleyen arşivlerde de teknik yöntemler bakımından çok da farklılıkları bulunmamaktadır⁸⁵.

Mezopotamya arşivlerinde *kolophon* uygulaması da bulunmaktaydı. Bu kolophonlarda tabletin ilk satırı eğer bir seri teşkil ediyorsa her bir tabletin seri içindeki ilk satırı, seride yer alan tablet sayısı ve kâtip tarafından tabletin orjinaline benzeyip benzemediği konusunda verilen bilgiyi, bazen kâtibin adını, bazen sahibinin adı ve tablet ile ilgili açıklamalar yer alır. Kolophon her tablette bulunmazdı. Kolophonlar tabletler dizildiğine kolaylıkla görülebilecek şekilde oluşturuluyorlardı⁸⁶. Aynı konuda yazılmış olan tabletler gruplandırılıyor ve bu gruplar da serileri meydana getiriyorlardı. Bir tür düzenleme olan bu seriler 20, 30, 40 veya 100 tablettten müteşekkildi⁸⁷.

Tabletlerin depo düzenine baktığımızda Sumercede *dub-lal* (dub: tablet, lal: taşıyan) ifadesi tabletlerin üzerinde durdukları kil taraçaları belirtmektedir. Bu iki kelime Akadça *girginakku* olarak geçmektedir. Bu kelime imgu-lal olarak ifade edildiğinde (ım-gu: kap “kabı taşıyan sıra” anlamına gelmektedir. Bu kelime kabı taşıyan sırayı belirtmek için kullanılmıştır. Sonuç olarak eski Yakınoğuda hem arşivlerde, hem de kütüphanelerde kil sıralardan yararlanıldığı anlaşılmaktadır⁸⁸.

Yazı malzemesi olarak kil tabletlerin yanı sıra eski Yakınoğu da yazıyı kaydetmek için kullanılan malzemeler arasında tahta tabletler de kullanılmıştır. Daha sonraki dönemlerde MÖ 8. yüzyıl sonlarında ayrıca özel yazı malzemeleri kullanılmaya başlanmıştır. Bunlar balmumu ile kaplanmış tahta ve fildişi levhalardır. Aynı şekilde üzerine çivi yazılı metinlerin yazıldığı bu levhalar da bir arada duracak şekilde bağlanmışlardı. Bu levhaların depolanmaları da kil tabletler gibi yapıliyordu⁸⁹. Mezopotamya'nın iklim koşullarından dolayı bu gereçler günümüze kadar varlıklarını koruyamamışlardır. Bunlarla ilgili bilgilerimiz kil tabletlerden gelmektedir.

Arkeolojik ve yazılı bulgular bu toplumlar tarafından oluşturulan ve günümüze göre ilkel sayılabilecek ilk arşiv uygulamaları ortaya çıktığı zamanın koşullarına göre

⁸⁵ N. Yıldız, 2003, s. 18.

⁸⁶ Henrich Otten, “Eski Şarkta Kütüphaneler”, (Çev.: F. Kımal), *Ankara Üniversitesi DTCF. Dergisi*, S. 19(3-4), 1961, s. 206.

⁸⁷ N. Yıldız, 2003, s. 19.

⁸⁸ M. Weitemeyer, a.g.m., s. 225.

⁸⁹ M. Weitemeyer, a.g.m., s.232-233.

çok da ilkel olmadığı ve hatta bugünkü arşiv düzenlemelerine olan yakınlıkları ve benzerlikleri şaşırtıcı mahiyettedir. Bu duruma göre, eski çağlarda bölgede arşivlerde çalışan kimselerin düzenleme ve korumaya ne derecede önem verdiklerini göstermektedir.

2.1.1. Nippur Arşivi

2.1.1.1. Keşifler ve Yapılan Çalışmalar

Güney Mezopotamya'da Fırat ve Dicle nehirleri arasında yer alan Nippur (modern Nuffar ya da Niffer; Sümerce'de Nibru ve Akadça'da Nippuru) kenti Sumerlerin, temel dini merkeziydi. Bu kent Bağdat'ın (Irak) 150 km. güneydoğusunda ve eski Babil kenti yakınlarında yer almaktaydı. Bir vadi tarafından ikiye bölünen kentin üzerindeki insan yerleşmelerinin en eski tarihi MÖ VI. binyıla kadar geriye gitmekte ve yerleşim yaklaşık MÖ 800'lü yıllara kadar aralıksız uzun bir süreci kapsamaktadır.⁹⁰

Nippur kazıları bölgedeki diğer antik yerleşim yerleri ile hemen hemen aynı yüzyıllarda yapılmış ve uzun yıllar devam etmiştir. Yerleşimdeki ilk kazılar 1851'de Austen Henry Layard tarafından yapılmıştır. Fakat Nippur kenti üzerindeki kesintisiz arkeolojik kazılar ise, 1889 yılında ABD'nin zengin Philadelphia yardımseverleri Clark Kardeşler ve Pensilvanya Üniversitesi'nin desteği ile John Punnet Peters yönetiminde başlamıştır. 1990 yılına kadar dört sezon olarak sürdürülen kazılarda çok sayıda çivi yazılı tabletin çıkması beklenmiş, sonuç ise beklentileri fazlasıyla karşılamıştı. 1893-1895 yılları arasında kentteki kazılar, fotoğrafçı olarak araştırmalara başlayan John H. Haynes tarafından yönetilmiştir. 1899-1900 yıllarına tekabül eden dördüncü sezonda da kazılara Haynes başkanlık etmiş olup son 10 aylık sürede başlangıçtan beri epigraf olarak görev yapan Herman V. Hilprecht de kazılara katılmıştır.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Pensilvanya Üniversitesi yanında Chicago Üniversitesi Doğu Enstitüsü'nün ortak destekleriyle Nippur'da kazılar 1948 yılı başından itibaren R. C. Haines ve D. E. McCown tarafından sürdürülmüştür. 1972 yılından 1990 yılına kadar kent üzerindeki kazılar McGuire Gibson yönetiminde yürütmüştür.

⁹⁰ Trevor Bryce, *The Routledge Handbook of the Peoples and Places of Ancient Western Asia the Near East from the Early Bronze Age to the Fall of the Persian Empire*, New York. 2009, s. 511.

Nippur kentinde yapılan kazılarda yaklaşık 45.000-50.000 tablet bulunmuştur. Bu tabletlerin yarısı Pensilvanya Üniversitesi Müzesi'nde diğer yarısı da İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde ve Almanya Jena Üniveritesi'nin Herman V. Hilprecht Koleksiyonu'nda bulunmaktadır⁹¹. Ayrıca 1921'de Irak'ın bağımsızlığından sonra kazılardan çıkan tabletler Irak Müzesi, Chicago Üniversitesi Doğu Enstitüsü ve Pensilvanya Üniversitesi tarafından sahiplenilmiştir. Yasadışı kazılardan elde edilen tabletler ise, çoğunlukla Avrupa ve ABD başta olmak üzere çeşitli ülkelerdeki özel koleksiyoncularda ve müzelerde muhafaza edilmektedirler.

Nippur ile ilgili yapılan çalışmalar: İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunan 17.000 tabletlik koleksiyonun bir kısmı F. R. Kraus tarafından “*Die Istanbuler Tontafelsammlung, JCS I, 107 ff.*” adıyla yayınlanmıştır. Philadelphia Üniversite müzesinde bulunan metinlerin bir kısmı ise D. W. Myhrman tarafından “*Temple Archives of Nippur, BE III A I*” adıyla 1910 yılında yayınlanmıştır. Ayrıca Jena Üniversitesi'ndeki Hilprecht koleksiyonuna ait metinlerin hepsi 1937 yılında A. Pohl tarafından “*Rechts-und Verwaltungsurkunden III. Dynaste von Ur., Tum NF. I/II*” adıyla neşredilmiştir. Fakat E. Huber BE III A 2 olarak İstanbul koleksiyonuna ait hazırlanan neşriyat basılmamıştır. 1993 yılında Muazzez İlmiye Çığ ve Hatice Kızılyay'ın birlikte İstanbul Arkeoloji müzelerinde bulunan Yeni Sümer Devri'ne ait 318 tabletin neşredildiği “*Yeni Sümer Çağına Ait Nippur Hukuki ve İdari Belgeleri-I*” adlı eser yayınlanmıştır. E. Chiera tarafından 1916 yılında “*Lists of Personal Names From the Temple School of Nippur a Syllabary of Personal Names*” ve 1929 yılında “*Sumerian Lexical Texts From the Temple School of Nippur*” adlı eserler Nippur eğitim hayatına dair bilgiler vermektedirler. 1987 yılında yayınlanan “*Nippur Neighborhoods*” adlı eser Elizabeth C. Stone tarafından kaleme alınmıştır. Ayrıca 1992 yılında yayınlanan Linda B. Brogstein-Tammi J. Schneider'in ortak oluşturdukları “*Nippur Bibliography*” isimli çalışma Nippur ile ilgili yapılan kitap ve makalelerin künyelerini vermektedir.

2.1.1.2. Tabletlerin İçeriği ve Önemi

Nippur kenti, Mezopotamya tarihinde devlet merkezi olmasının yanı sıra dini merkez olarak da bölgenin en önemli kentlerinden birisi olmuştur. MÖ III. binyılda Sumerlerin III. Ur Hanedanlığı (MÖ 2060-1960) Dönemi'nde kült merkezi olma

⁹¹ Tim Clayden, “The Archaeology of the Nippur Archive”, *Al Rafidan*, Vol. XXXVII, 2016, s. 2.

görevini üstlenmiş ve burada yaşadığı inanılan tanrı Enlil için Ur Nammu tarafından bir tapınak inşa edilmiştir. Devam eden zamanlarda da önemini kaybetmeyen antik Sumer şehri MÖ II. binyılda önemli idari ve bilimsel faaliyetlerin yürütüldüğü bir merkez durumundaydı. MÖ I. binyılın ikinci yarısının sonlarından itibaren ise sık sık işgallere uğramış ve ara ara yerleşimler kurulmuştur⁹².

Şehrin ölçüsü yaklaşık 1.7x0.9 km kuzeydoğudan güneybatı yönündedir. Kuzeybatıdan güneydoğuya doğru geçen Shatt en-Nil Kanalı şehri iki ana kısma ayırmıştır⁹³. Batı Höyüğü güneybatıda ve Doğu Höyüğü kuzeydoğuda bulunan kent, yaklaşık 150 hektarlık bir alan üzerinde bulunmaktadır. Şehrin Doğu Höyüğü üzerinde, Enlil Tapınağı (Ekur), İnanna Tapınağı ve Kuzey (muhtemelen Ninurta) Tapınağı bulunmaktadır. Kentin bu kısmına “Tapınaklar Mahallesi” denilmiştir⁹⁴. Doğu Höyüğü ile kişisel evlerin güney tarafındaki alana da Tablet Tepesi (TA, TB ve TC) adı verilmiştir.

Şehrin güneybatısında bulunan Batı Höyüğü'nde Kassit dönemine ait bir Saray yapısı (WB) ve Gula Tapınağı (WA) ile birlikte Nippur halkının büyük bir kısmının yaşadığı kişisel evler bulunmaktadır⁹⁵.

Arkeolojik çalışmalardan Nippur kentinde yerleşmelerin, Erken Ubaid Dönemi'nin sonlarına kadar geriye gittiği anlaşılmıştır. MÖ III. binyıla gelindiğinde kent, Tanrı Enlil'in tapınağı ile Mezopotamya'da Sumerlerin en önemli kült merkezi haline gelmiştir. Eski Babil Dönemi'nde (MÖ 1850-1550), özellikle Tablet Tepesi bilimsel faaliyetlerin merkezidir. MÖ 14. ve 13. yüzyıllarda Kassit yönetimi kuruluncaya kadar yaklaşık 300 yıllık zaman diliminde kentin zenginliği azalarak, önemini yitirmeye başlamış ve kent büyük miktarda terkedilmiştir. Daha sonra Kassit Dönemi'nde eski konumunu yeniden kazanmıştır. Nippur kazılarında Kassit Dönemi'ne ait yaklaşık 12.000 kil tablet ve parçası ortaya çıkarılmıştır⁹⁶.

Bu kent üzerinde yapılan arkeolojik kazılarda şehrin farklı bölgelerinde çivi yazılı tabletlerin bulunduğu arşivler ortaya çıkmıştır. Kazılarda Kassit Dönemi'ne ait sarayda bir merkez avlu ile birlikte güneybatı tarafta yer alan üç oda açığa çıkarılmıştır. Burada Kassit Dönemi'ne ait yaklaşık 10.000 tablet bulunmuştur⁹⁷.

⁹² O. Pedersén, *a.g.e.*, s. 198.

⁹³ John P. Peters, “The Nippur Library” *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 26, 1905, s.145.

⁹⁴ Atsuko Hattori, *Texts and Impressions: A Holistic Approach to Ur III Cuneiform Tablets From the University of Pennsylvania Expeditions to Nippur*, *Degree of Doctor of Philosophy*, 2002, s.

⁹⁵ O. Pederson, *a.g.e.*, s.112-113.

⁹⁶ O. Pederson, *a.g.e.*, s. 113; T. Bryce, *a.g.e.*, s.512.

⁹⁷ O. Pedersén, *a.g.e.*, s. 113.

1900 yılının başında J. H. Hynes tarafından yapılan kazılarda “Tablet Tepesi” olarak bilinen alanda 17.000’den fazla tablet bulunmuştur. Bu tabletler arasında bazıları Babil Devleti’nin altıncı kralı Hammurabi Dönemi’ne (MÖ 1792-1750) tarihlenmektedirler⁹⁸. Hammurabi Dönemi’ne ait tabletler diğerlerinin tarihinin belirlenmesinde yardımcı olmuşlardır. Bu tepede ayrıca rahip-kâtiplerin evleri de bulunmaktadır. Burada tabletler duvar boyunca uzanan 50 cm. yükseklikte ve 35 cm. genişlikte bir teras üzerinde durmaktaydılar⁹⁹. Yerde bulunan tahta külleri ise tabletlerin arşivlerde tahtadan yapılmış raflar üzerinde durduklarını göstermektedir. Bu tepede bulunan tabletler çeşitli sözleşme, takas işlemleri, satış vb. içeriğe sahip tabletler ile sözlükbilimsel ve dilsel, astronomi, matematiksel ve dini metinler (İlahiler, dualar vb.), mektuplar, tapınak hesaplarından oluşmaktadır¹⁰⁰. Tablet Tepesi’nin kuzeydoğu merkezine doğru bir dizi oda bulunmuş ve plan olarak “tapınak kütüphanesi” ismi verilmiştir¹⁰¹.

Tablet Tepesi’nde yapılan kazılarda III. Ur Hanedanlığı’ndan Akhamenid Dönemi’ne kadar 14 yapı katı tespit edilmiştir. Bu tabakaların neredeyse hepsinde önemli sayıda sözcüksel metin parçaları, edebi kompozisyonlar, egzersiz tabletleri, işaret listeleri, atasözleri içeren tabletler bulunmuştur. Ayrıca ekonomik içeriğe sahip metinler de hayli fazla olup matematiksel ve meteorolojik tabletler sayı bakımından azdır¹⁰².

Daha önce de ifade edildiği gibi Nippur’da MÖ III. binyılın sonu ve II. binyılın başına ait ve bir kısmı parça durumunda olan 40.000-50.000 civarında tablet ortaya çıkarılmıştır. Kentin en ünlü din merkezi olan Enlil (Ekur) Tapınağı’nda yaklaşık 23.000 tablet içeren bir arşiv keşfedilmiştir. Bulunan bu tabletlerin büyük bir kısmı Philadelphia’daki Üniversite Müzesi’nde muhafaza edilmektedirler¹⁰³. Nippur’da arkeolojik kazılar sonucu bulunan tabletlerin içerikleri genel olarak ekonomik kayıt ve sözcük listeleri şeklindedir. Aynı zamanda Sumer edebi kompozisyonlarının büyük çoğunluğunun kopyalarını içermektedirler. Genellikle özel arşivlerde Eski Babil, Kassit

⁹⁸ John P. Peters, a.g.m., s. 145.

⁹⁹ H. Otten, a.g.m., s.203.

¹⁰⁰ J. P. Peters, a.g.m., s. 147-149.

¹⁰¹ J. P. Peters, a.g.m., s. 148-149.

¹⁰² Donald E. McCown, “Excavations at Nippur 1948-1950”, *Journal of Near Eastern Studies*, Vol. 11. No. 3, 1952, s.172-175. (169-176)

¹⁰³ J. Bottero-Marie-J. Steve, a.g.e., s.86-89.

ve daha sonraki dönemlere ait tabletlerde ele geçirilmiştir¹⁰⁴. Bu yakın dönemlere ait tabletlerin sayısı da bir hayli fazladır.

Nippur'da gerçekleşen ekonomik faaliyetler arasında tarım, dokuma, metal işleme, bira üretimi, tekne yapımı, para (gümüş kredisi) ya da arpa kredisi, köle ve taşınmaz mülk dâhil pahalı şeylerin satışı yer almaktadır. Tüccarlar çoğunlukla günümüz Suriye'de bulunan Mari, Ebla gibi yabancı topraklardan gelmişlerdi. Bu ekonomik olguların hepsi Sumer kenti Nippur'daki kil tabletlere kaydedilmiştir.

Ayrıca Nippur, Eski Babil Dönemi'nde bir kâtiplik eğitim merkezi durumundadır¹⁰⁵. Sippar'da olduğu gibi Nippur'da da bir tapınak okulunun varlığına işaret eden çeşitli türden okul egzersizleri bulunmuştur.

Nippur'da Muraşû'nun ailesine ait özel arşiv olarak kabul edilen alanın zemininde yaklaşık 730 çivi yazılı kil tabletler bulunmuştur. Bunlar MÖ 15. yüzyıl ile MÖ 440-415 yıllarına tarihlenen, Yeni Babil çivi yazısı ve Aramice ile yazılmış belgelerdir. Bu aile arşivinde bulunan metinler arasında sözleşmeler, arazi sözleşmeleri, kanallar, çiftlik hayvanları, ya da Muraşû aile firmasına ait kira sözleşmeleri, ödemeler, makbuzlar, gelirler, vergiler yer almaktadır. Ayrıca aile tarafından verilen çok sayıda borç ve yükümlülüklerin kaydedildiği vesikalar mevcuttur¹⁰⁶.

Şehrin Batı Höyüğü'nde (WB alanında) idari bir bina olduğu tahmin edilen ya da Nippur valisi Şandabakku'nun konutu olduğu düşünülen yapı içerisinde 128 kil tabletin yer aldığı bir arşiv ortaya çıkarılmıştır. Burada yer alan metinler arasında mektup, idari metin, bilgelik metni ve okul metni (örneğin sözcük listeleri) yer almaktadır. Arşivde MÖ 8. yüzyıla ait bu vali ile ilgili kanıtlar da mevcuttur. Ayrıca metinlerde adı geçen Kudurru, Ereşu ve Eteru'nun vali oldukları tahmin edilmektedir¹⁰⁷.

Nippur'un Sumer Dönemi'nden beri dinsel bir öneme sahip olduğunu ifade etmiştik. Çünkü Nippur, Sumerlerin baştanrısı Enlil'in kült merkeziydi. Nitekim halk, baştanrının memleketi idare etmesi için kendi istediği bir şahsı yönetimin başına getirdiğine inanıyordu. Bu sebeple krallar da halkın bu inancını kendi çıkarları doğrultusunda Nippur'u kendi ellerinde tutmaya çaba göstermişlerdir. Nippur'da kralların taht değişikliği olduğunda, yeni kralların bu kentteki başrahibin elinden taç giymesi gerekiyordu. Ayrıca hac ziyaretleri için farklı yerlerden halk bu şehre gelmekteydi. Nippur'un dini açıdan olduğu kadar, iktisadi açıdan da önemi büyüktü. Bu

¹⁰⁴ T. Bryce *a.g.e.*, s. 512.

¹⁰⁵ T. Bryce, *a.g.e.*, s. 512.

¹⁰⁶ O. Pedersén, *a.g.e.*, s. 199.

¹⁰⁷ O. Pedersén, *a.g.e.*, s. 200.

nedenle İsin-Larsa kralları da III. Ur Sülalesi'nin meşru varisi olduklarını iddia ederek, Nippur'a hâkim olmak istemişlerdir. Nippur meselesi iç politikada da bir prestij meselesi idi¹⁰⁸.

Nippur yazılı malzemesinin höyüğün çeşitli yerlerinden ele geçirildiğini ve farklı dönemlere ait olduğunu daha önce belirtmiştik. Fakat bugüne kadar Nippur'dan çıkan metinlerin çok az bir kısmı yayınlanmıştır. Bu yüzden Mezopotamya tarihinin büyük bir kısmının aydınlanması güçleşmektedir.

2.1.2. Tell Şemšāra Arşivi

2.1.2.1. Keşifler ve Yapılan Çalışmalar

Tell Şemšāra, günümüz Irak'ın kuzeydoğusundaki Dokan Vadisi'nde bulunan Küçük Zap Suyu'nun aşağısının sağ kıyısındaki Rania Ovası'nın girişine yakın olan höyük niteliğindeki yerleşim yeridir. Höyük 19 m genişliğinde ve 6 m yüksekliğinde bir alan üzerinde bulunmaktadır. Bu kent günümüzde Dokan Gölü'nün kısmen baraj suları altında kalmıştır. Bu antik yerleşim yeri üzerinde ilk kazılar 1957 yılında Danimarkalı Harald Ingholt ve Jørgen Laessøe tarafından yapılmıştır. Akabinde 1958 ve 1959 yıllarında Iraklı A. Al-Qadiral-Tekriti kazıları sürdürmüştür. Bu kısa süreli gerçekleştirilen kazılarda Hassuna, Ur ve Hurri kültürleri de dâhil toplamda 16 kültür tabakası ortaya çıkarılmıştır.

Kentin en eski yerleşim tarihi MÖ VII.-VI. binyıllara kadar gitmektedir. En altta bulunan 16-9 arası tabakalar Hassuna Dönemi olarak adlandırılan zamana aittir. Daha sonraki 8-4 tabakaları çoğu Orta Tunç Dönemi'ne (MÖ 2000-1750) aittir. Yüzeye daha yakın olan 3-1 tabakaları MÖ 14.-13. yüzyıllara ait yerleşimleri içermektedir. Kent MÖ 1783 yılında çıkan bir yangın sonrası tahrip olmuştur. Fakat bu yıkıma kimin sebep olduğu bilinmemektedir¹⁰⁹. Tabletler dışında, burada çok az arkeolojik bulgu ele geçmiş ve muhtemelen kent tahrip edilmeden önce değerli eşyalar alınarak boşaltılmıştır. Şemšāra kenti Eski Babil Devleti Dönemi'nde Şuşarra olarak bilinmekle beraber, daha önceki Sumerli III. Ur Hanedanlığı Dönemi'ne ait kazılarda ortaya çıkarılan metinlerde ise Şaşrum denilen kasaba ile özdeşleştirilmektedir¹¹⁰.

Şemšāra ile ilgili yapılan çalışmalar: 1992'de J. Eidem tarafından "*Tell Shemshara Archives, Vol.2: Administrative Texts*", 2001 yılında J. Eidem-Jørgen

¹⁰⁸ F. Kinal, 1983, s. 104.

¹⁰⁹ T. Bryce, *a.g.e.*, s. 639-640.

¹¹⁰ Jesper Eidem, *The Shemshāra Archives, Vol.2: The Administrative Texts*, Det Kongelige Danske Videnskabskabernes Selskab, Copenhagen, 1992, s. 13.

Laessøe tarafından yazılan *“Tell Shemshara Archives, Vol.1: Letters”* ve 2012 yılında yayınlanan Ahmed Kozad Mohammed’in kaleme aldığı *“The Beginnings of Ancient Kurdistan (c. 2500-1500 BC.):A Historical and Cultural Synthesis”* isimli eser yayınlanmıştır. Trevor Bryce’nin 2009 yılında yayınlanan *“The Routledge Handbook of The Peoples and Places of Ancient Western Asia”* adlı eserde de bu kent ile ilgili bilgiler verilmektedir. Ayrıca bu kent tarihi üzerine yazılmış makale çalışmaları da bulunmaktadır. Bunun yanında bu antik yerleşim yeri ile ilgili Mari arşiv vesikaları içerisinde de bilgi bulmak mümkündür.

2.1.2.2. Tabletlerin İçeriği ve Önemi

Eski Babil Dönemi’nde bölge tarihinin aydınlatılmasında önemli bir yere sahip olacak bu höyük üzerinde arkeolojik çalışmalar çok geç kalınmadan başlamıştır. Danimarkalı ekip tarafından ilk kazılar kentin kuzeyinde başlamış ve burada 16 yerleşim tabakası ortaya çıkarılmıştır. İlerleyen zamanlarda höyüğün aşağı kent olarak da ifade edilen güneydoğu kesiminde bulunan 5. tabakada yapılan kazılarda ayakta kalan saray binasında bu kentin tarihini aydınlatabilecek 250 çivi yazılı tabletlik bir arşiv ortaya çıkartılmıştır. Bu arşiv; mektuplar, idari metinler ve mühürlere meydana gelmektedir¹¹¹. Arşivde bulunan idari metinler ve mektuplar MÖ 18. yüzyılın başlarına tarihlendirilmektedir. Bu metinler iki ayrı gruptan oluşmaktadır: ilk grup, Prof. Harald Ingholt ve Jorgen Laessøe tarafından 1957 yılında yapılan kazı esnasında aşağı kentin 5. katmanında ortaya çıkarılan kral Kuvari’nin arşivinde bulunmuştur. İkinci grup tabletler ise Iraklı araştırmacı Dr. Abd al-Qadir at-Tekriti yönetimindeki kazılarla 1958 yılında aynı sarayın diğer iki odalarında bulunmuşlardır. Bu tabletlerden çok az bir kısmı Erbil Müzesi’nde diğerleri ise Bağdat Müzesi’ne muhafazaya alınmıştır. Ancak 2003 Körfez Savaşı’ndan sonraki durumları hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.

Arşive ait ilk tablet grubu saray kompleksinin 2 numaralı odasında bulunmuş olup, sayıları 146 kadardır. Bu tabletlerin yaklaşık 100 tanesi mektup ya da mektup parçası, 39’u idari doküman ve birkaç mektup zarfından oluşmaktadır. Bu odada Şemşara beyi Kuvari’ye gönderilmiş mektuplar, birkaç istisna dışında giysilerin dağıtımı ile ilgili olanlar, metal objeler, silahlar, ölçülen metal miktarı, vb. konuları içeren tabletler ortaya çıkarılmışlardır. Bu arşivde ortaya çıkarılan tabletler içerisinde; Utum ülkesindeki 526 askerin listesi, Kuvari’ye ait 138 öküzün listesi ve çeşitli

¹¹¹ T. Bryce, *a.g.e.*, s. 639.

görevlilere, bireylere ve kasabalara tahsis edilmiş malların listesi bulunmaktadır. Ayrıca çobanların sorumluluğuna verilen koyun ve keçi sayısı, koyunlarla ilgili konuları içeren tablet parçaları, alet devir notu, üretim için ürünlerin kaydedildiği metinler: *agasalikku* balta imal etmek için bakır konusu, değerli nesnelere için altın konusunu ele alan tabletler de bulunmuştur¹¹². İdari metinler içerisinde giysilerin dağıtımını ile ilgili olan metinlerin sayısı bir hayli fazladır.

Arşivin daha sonra ortaya çıkarılan ikinci grup tabletlerinin sayısı toplamda 104 tane olup, bu tabletler 27 ve 34 numaralı odalarda keşfedilmişlerdir. Genellikle tabletler idari içerikli konulardan oluşmakta, bir mektuba ait küçük bir parça, bir tabletin çoğaltması ve birkaç borç meselesi ile ilgili konular da bulunmaktadır¹¹³. Bu arşivdeki idari içerikli dokümanların neredeyse tamamı tarım ürünlerinin dağıtımının yanı sıra kişilerin faaliyetlerini içeren konularla ilgilidir. Bu metinler içerisinde farklı konuları ele alan tabletler de bulunmuş olup bunlar hayvanların dağıtımı: domuzlar, öküzler, tabletlerin çoğaltması, mektupların parçalarından oluşmaktadır. Ayrıca saray ve kırsal kesim arasındaki etkileşimle ilgili metinler (tohum ve mahsul) de vardır. Bu metinler saray tarafından ihraç edilen tarım ürünlerinin kaydedildiği metinler olup, bu vesikalar da erzakların, yemeklerin, kurbanların saray tarafından üretilen ürünlerin kısa kayıtlarını tutan geniş miktarda ve çeşitli türlerdeki bir grup metinlerdir. Ayrıca kişilerin atamalarının kaydedildiği metinler de bulunmaktadır. Bu metinler içerisinde en uzununu Kuwari'ye ait olan çok sayıda personelin listesini içeren 69 numaralı vesikadır¹¹⁴.

Mari sonrası ilk döneme tarihlenebilen, Rimah'tan bir metinde Şemšara'dan lú šu.gi lú Šu'-šar-ra-ju (yaşlı adam) olarak bahsedildiği tahmin edilmektedir¹¹⁵.

Mari arşivleri yanında Şemšara arşivlerinden elde edilen çivi yazılı vesikalar aynı dönem içerisinde yaşayan Turukku adı verilen bir kavim hakkında bilgiler vermeleri bakımından önemlidirler. Konar-göçer hayat tarzına sahip ve tam teşekküllü bir devlet olamayan Turukkular, Urmiye Gölü ile Dicle Nehri arasında yaşamışlardır¹¹⁶. Bu arşiv vesikaları yanında Turukkular'ın idari yapıları ve bu topluma yönelik ayrıntılı incelemeleri J. Eidem- J. Laessoe tarafından yapılmıştır¹¹⁷. Saray arşivinde bulunan

¹¹² J. Eidem, *a.g.e.*, s. 21.

¹¹³ J. Eidem, *a.g.e.*, s. 14.

¹¹⁴ J. Eidem, *a.g.e.*, s. 26-27.

¹¹⁵ J. Eidem, *a.g.e.*, s. 13.

¹¹⁶ Yusuf Kılıç-Hüsrem Çelik-Cemal Yılmaz, "Turukkular", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. IV, S.XI, 2017, s. 61.

¹¹⁷ Geniş bilgi için bkz. J. Eidem-J. Laessoe, *The Šemšhāra Archives, Vol. 1: The Letters*, Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, Copenhag, 2001; *The Šemšhāra Archives, Vol.2: The Administrative Texts*, Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, Copenhag, 1992.

mektupların çoğu Semsāra'nın yöneticisine yazılmışlardı. Kentin Turukku kökenli beyi olan Kuwari, Zukula denen bir kentin yerlisiydi. Itabalthum krallığının yöneticisi Pišēnden tarafından Šemšāra kentini yönetmesi için görevlendirilmişti. Anladığımız kadarıyla Pisenden'in en azından batı Zagros bölgesinin bir kısmına egemen olduğu ve Šemšāra'nın da onun egemenliği altında bulunduğu anlaşılmaktadır¹¹⁸. Arşivden gelen mektuplar yazıldığı dönemde Zagros bölgesinde meydana gelen olaylar hakkında bilgi vermektedirler. Bu tabletlerin büyük çoğunluğu Asur kralı I. Şamşi-Adad ve onun oğlu ve varisi İšme-Dagan (Ekallatum'da Asur genel valisi) dönemine ait olup çeşitli Asurlu yetkililer tarafından Kuwari'ye gönderilen mektuplardan oluşmaktadır. Bu mektuplar Asur kralı Şamşi-Adad'ın 28.-30. hükümdarlık yıllarına ait yaklaşık 2-3 yıllık bir dönemi kapsamaktadırlar¹¹⁹. Mektuplardan anlaşıldığı kadarıyla eski Yakınoğu'da Turukkular, dönemin güçlü devletlerinin yanında bölgede yaşayan bölgesel krallıklar ve küçük devletler ile sürekli temas içerisinde olmuşlardır. Belgelerden Turukkular'ın en çok Eski Asur Devleti ile sık sık ilişki içerisinde oldukları anlaşılmaktadır¹²⁰. Bu belgeler I. Şamşi-Adad'ın bölgede hâkimiyet kurma çabasında olduğu ve bölge üzerine gerçekleştirdiği seferler esnasında Turukkular ile yakın ilişki içerisinde olduğunu da göstermektedirler.

Yukarı Mezopotamya'nın doğu ucunda bulunan Šemšāra kenti coğrafi konumunun ona sağlamış olduğu imkân dolayısıyla dağların ötesindeki alanlara olan erişimi kontrol etme imkânına sahip olmuştur. Bu nedenle bölgenin adı Mat Utem “kapı bekçisi ülke” olarak geçmektedir. Šemšāra merkezi Kaneš olan Eski Asur Ticaret Koloni sisteminin ortadan kalkmasından sonra Kuzeybatı İran'dan Anadolu'ya yapılan kalay ticaret yolu üzerinde bir merkez görevi üstlenmiştir. Bu kalay Šemšāra'nın hemen batısındaki bölgeden gelmektedir¹²¹. Konumundan dolayı Šemšāra kenti bölge üzerindeki ticaretin akışında karakol görevi üstlenmiştir.

V. tabakaya ait Šemšāra sarayı Asur kralı I. Şamşi-Adad'ın yaklaşık MÖ 1783 yani 30. hükümdarlık yılında yangın tarafından yıkılmıştır¹²². Mari Arşivi'nden ortaya çıkarılan mektuplar da bu bilgiyi doğrulamaktadırlar. Šemšāra kentinden gelen çivi yazılı vesikalar aynı dönem için Zagros bölgesinde meydana gelen olayların ana hatlarını sunmaktadır. Mektuplar I. Şamşi-Adad'ın oğulları Isme-Dagan ve Yasmah-

¹¹⁸ T. Bryce, *a.g.e.*, s. 639.

¹¹⁹ J.Eidem, *a.g.e.*, s.16.

¹²⁰ Y. Kılıç-H. Çelik-C. Yılmaz, *a.g.m.*, s. 66.

¹²¹ Marc Van De Mieroop, “The Shemshāra Archives Vol. 1: The Letters by Jesper Eidem; Jorgen Laessoe”, *Journal of Cuneiform Studies*, Vol.54, 2002, s. 131; J. Eidem, *a.g.e.*, s. 17.

¹²²J. Eidem, *a.g.e.*, s. 14.

Addu'nun destekleri ile Mezopotamya'da oluşturmuş olduğu politik durumu da yansıtmaktadırlar. Öte yandan bu yazılı vesikalar dönem içerisinde bölgenin siyasi, ekonomik, idari ve sosyal yapısı hakkında bilgi vermeleri açısından önem arz etmektedirler.

2.1.3. Babil Arşivi

2.1.3.1. Keşifler ve Yapılan Çalışmalar

Babil, modern Irak'ın başkenti Bağdat'ın 90 km. güneyinde, Fırat Nehri'nin her iki tarafında yer almaktadır. Babil toprakları Bağdat'tan güneye doğru Basra Körfezi'ne kadar uzanmaktadır. Bölgedeki ilk insan yerleşimi en az MÖ VI. binyıl kadar geriye gitmektedir¹²³. Bu ilk yazılı kayıtların oluşturulmasından önceki dönemde bölge Sumer ve Akad dillerini konuşan bir grup nüfusun karışımından oluşan topluluk tarafından ikamet edilmekteydi ve bu durum MÖ III. binyılda giderek artmış ve baskın bir hale gelmiştir.

Kutsal Kitap ve klasik kaynaklar sayesinde varlığından haberdar olduğumuz bu eski Yakınoğu kenti üzerinde ilk sistematik araştırmalar 19. yüzyılın başlarına kadar gitmektedir. Fakat eskiçağın gizemli olan bu kentine yapılan ziyaretler ise Ortaçağ'a kadar gitmektedir. 1170'li yıllarda bölgeyi ve kentin harabelerini ziyaret eden İspanyol haham Tudelalı Benjamin kentin kalıntılarını betimlemiş ve şehrin oluşturmuş olduğu batıl inanç atmosferinden bahsetmektedir: "*Zamanında yol şebekesi 30 mil uzunluğunda olan ama bugün tamamıyla yıkılmış vaziyetteki eski Babil'e gittim. Ejderha ve zehirli hayvan yuvası oldukları için Nabukadnezar'ın sarayının hala ulaşılammış kalıntıları bulunuyor*" demektedir¹²⁴. 1574'te Schabenli bir hekim olan Rauwolf yine aynı efsaneleri tekrar etmekte, 1616'da ise Babil üzerine ziyaret gerçekleştiren İtalyan Pietro della Valle kent üzerinde daha gerçekçi ifadelerle tasvirini yapmıştır. 1765'te Danimarka kralı tarafından düzenlenen sefere iştirak eden Danimarkalı matematikçi Carsten Niebuhr, Babil'i gezmiş, kentin tasvirini yapmış ve "asma bahçelerle", "Bêl Tapınağı"nın bulmuş olduğunu düşünmüştür¹²⁵. Niebuhr ayrıca, Persepolis'te çiviyazısıyla yazılmış ve çivi yazısının çözülmesinin temelini oluşturacak bazı yazıtların da kopyasını çıkarmıştır.

¹²³ T. Bryce, *a.g.e.*, s.103.

¹²⁴ Beatrice Andre-Salvini, *Babil*, Dost Kitabevi, Ankara, 2006, s.22-25.

¹²⁵ B. A. Salvini, *a.g.e.*, s. 26.

1811’de İngiltere’nin Bağdat Konsolosu Claudius James Rich bölgeye gelerek bu harabe şeklindeki kentin tasvirini yapmıştır. Saray kalıntıları ile birlikte Marduk kompleksini de içeren üç tepenin (tel-Babil, Kasr, tel-Amran İbn Ali) planını verdiği iki anı kitabı yayınlamıştır¹²⁶. 1852 yılında Fulgence Fresnel ve Filolog Jules Oppert tarafından Fransız sondaj çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalar esnasında bazalttan yapılmış dev bir heykel, sırlı tuğlalar ve II. Nabukadnezar’ın yapılarına ait silindirler ve mezarlardan çıkarılan çok sayıda arkeolojik malzeme bulunmuştur. Fakat bu buluntular Louvre Müzesi’ne götürülmek için 1855 yılında Dicle’de yüklendikleri geminin batmasıyla suların arasında kaybolup gitmişlerdi¹²⁷. Daha sonraki zamanlarda İngilizler tarafından üç sezon kazı çalışmaları yürütülmüştür. İlki 1854 yılında Asur bilimcileri Henry Rawlinson ve George Smith tarafından, ikincisi 1876 yılında Hormuzd Rassam tarafından, üçüncüsü ise 1877 yılında Wallis Budge tarafından yürütülmüştür¹²⁸. Gerçekleştirilen kazılar sonucu elde edilen arkeolojik veriler ve çivi yazılı tabletler bugün Londra’da British Museum’da, Berlin’deki Vorder-asiatisches Museum’da, Bağdat’taki Irak Müzesi’nde ve İstanbul’daki Arkeoloji Müzesi’nde yer almaktadır¹²⁹. Bu ilk kazılar büyük ölçüde tel-Amran ve Babil’in batısında yer alan Ishin-Aswad bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Kazısı gerçekleştirilen yerlerde büyük miktarda kil tablet içeren arşiv yapıları ortaya çıkarılmıştır. Fakat bu buluntu noktalarının düzgün bir kaydı gerçekleştirilmediğinden tabletlerin buluntu alanı tam olarak bilinmemektedir.

İlk sistemli kazılar ise 1899-1917 yılları arasında Berlin müzeleri ve Alman Doğu Enstitüsü’nün desteği ile Alman Robert Koldewey ve yardımcısı Walter Andrae yönetimi altında yapılmıştır. Babil hakkında sahip olduğumuz bilgilerin çoğu bu kazı girişimi sonucunda elde edilmiştir. Bu ilk kazılar Yeni Babil Dönemi’ne ait başlıca sarayların bulunduğu tel-Kasr denilen yerde yapılmıştır. Burada “İştar Kapısı” kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca Koldewey devam eden kazılarla Babil’in baş tanrısı Marduk’a ait tapınak yapısını tel-Amran’da bulmuştur¹³⁰. 1907 yılından itibaren Arapça’da şehir merkezi anlamına gelen Merkes bölgesinde bir yerleşim mahallesi, birçok tapınak, surların bir kısmı, Babil sarayının bir kısmı meydana çıkarılmıştır.

¹²⁶ B.A. Salvini, *a.g.e.*, s.26.

¹²⁷ B.A. Salvini, *a.g.e.*, s.27.

¹²⁸ B.A. Salvini, *a.g.e.*, s. 28.

¹²⁹ Olof Pedersen, “Excavated and Unexcavated Libraries in Babylon,” Eva Cancik-Kirschbaum, Margarete van Ess and Joachim Marzahn(Eds.), *Babylon. Wissenskultur in Orient und Okzident/Science Culture Between Orient and Occident*, Berlin, Boston: De Gruyter, 2011, s.40.

¹³⁰ B.A. Salvini, *a.g.e.*, s. 28.

Ayrıca II. Nabukadnezar'a ait başkentini planı zamanla ortaya çıkmıştır¹³¹. Bununla birlikte Ishin-Aswad, tel-Amran, Sahn, Homera ve Babil'de de çok sayıda kazı çalışması aynı anda yürütülmüştür¹³². 1962-1965 yılları arasında Hansjörg Schmid yönetiminde yapılan kazılarda tapınak alanında ayrıntılı çalışmalar yapılarak tapınağın yeni bir planı çıkarılmıştır. 1974 yılında Torino'daki Mısır Müzesi yönetiminde İtalyan Giovanni Bergamini başkanlığında kısa süreli kazılar yapılmıştır¹³³. Nitekim bu kazılar esnasında zemindeki su düzeyinin yüksek olması, şehrin daha erken tabakaları üzerinde sistematik incelemelerin yapılmasını engellemiş ve bu zorunlu sebepten dolayı kazılar Yeni-Babil ve Pers tabakaları üzerinde yoğunlaşmıştır¹³⁴. 1987 yılından itibaren tekrardan Irak ve İtalyanlar tarafından kazılar Bergamini başkanlığında yürütülmüştür¹³⁵. Daha sonraki zamanlarda Irak ve İtalyan araştırmacıların kazıları buraya ilave edilmiş ve Iraklı arkeologlar tarafından restorasyon çalışmaları yapılmıştır.

Babil ile ilgili yayın çalışmalarından bahsetmek gerekirse: R. W. Rogers, “*A History of Babylonia and Assyria*” adlı eserini 1901 yılında yayımlanmıştır. 1914 yılına kadar yaptığı kazıları Robert Koldewey “*The Excavations at Babylon*” isimli eserinde anlatmıştır. 1853 yılında Austen Henry Layard “*Discoveries in the Ruins of Nineveh and Babylon*” adlı eserini yayımlamıştır. Aynı şekilde Layard yaptığı kazılarını anlattığı ve 1874 yılında yayınlanan “*Nineveh and Babylon an Narrative of a Second expedition to Assyria During the Years 1849,1850, 1851*” eseri bulunmaktadır. Beatrice Andre Salvini'nin, “*Babil*” adlı eser 2006 yılında Türkçe'ye çevrilerek Eskiçağ Tarihi ile ilgili araştırmalara kazandırılmıştır. Jean Bottero tarafından kaleme alınan “*Kültürümüzün Şafağı Babil*” isimli eseri 2006 yılında basılmıştır. Ayrıca Babil ile ilgili yazılmış olan eserlerden birisi olan Michael Seymour'un “*Babylon: Legend, History and the Ancient City*” isimli eseri 2014 yılında yayımlanmıştır. Babil ile ilgili çok sayıda makale çalışmaları da yapılmıştır.

2.1.3.2. Babil Tabletlerinin İçeriği ve Önemi

Eskiçağ tarihinde Kutsal Kitaplara ve klasik kaynaklara konu olacak kadar önemli bir kent olan Babil farklı isimlerle anılmıştır. “Babilonya” isminin en eski şekli

¹³¹ B. A. Salvini, *a.g.e.*, s. 29.

¹³² O. Pedersen, *a.g.m.*, s. 48.

¹³³ B. A. Salvini, *a.g.e.*, s.30.

¹³⁴ O. Pederson, *a.g.e.*, s. 107.

¹³⁵ B. A. Salvini, *a.g.e.*, s. 30.

“Babil” olarak geçmektedir¹³⁶. Varlığı MÖ III. binyıla kadar geriye giden “Babil” kentinin isminin kökeni hem Sumerce hem de Akadça değildi. Bu isim bilim adamlarınca da kabul edildiği gibi Güney Mezopotamya’da Sumerlerden önce bu bölgede oturan Protofıratlılar olarak tanımlanan toplumun dilinden gelmektedir¹³⁷.

Akadça *Bab-ili/ Bab-ilani/ Bab-ilim* olarak söylenen ve “Tanrının Kapısı” ya da “Tanrıların Kapısı” anlamına gelen Babil’in Sumerce dilindeki karşılığı ise “Kadingirra” anlamına geliyordu. Aynı şekilde “Tanrının Kapısı” anlamına gelen Sumerce ifade Akadça ifadeden daha eski olduğu bilim adamlarınca öne sürülmüştür. “*Babylon*”, “*Babil*” Akadça ifadenin Yunanca versiyonu olup günümüz dillerinde de bu şekliyle ifade edilmektedir¹³⁸. Bu ifadeler Babil kentinin eskiçağ tarihinde ününü ve sahip olduğu siyasi ve dini rolünü göstermektedir. E. A. Wallis Budge, Babil’in eski adının Kalhu olduğunu, kavmin insanları tarafından kente Kaldai dediklerini ve Eski Ahit’te de Kasdim olarak geçtiğini söylemektedir¹³⁹.

Babil’in ismi başka edebi yazılarda da “Hayatın beşiği” ya da “Bereketin beşiği” anlamına gelen *Tintir.ki* ya da “Bira’nın bol olduğu yer” olarak geçmektedir. Yine MÖ II. binyılın sonlarından itibaren kent Şuanna “Gücü göklere çıkarıldı.” ismiyle anılıyordu¹⁴⁰.

Babil hakkında bilimiz son 200 yıl içinde büyük ölçüde artmıştır. Arkeolojik kazılar öncesi bu kente dair bilginin çoğu Kutsal Kitap ve klasik kitaplardan gelmektedir. Son yüzyıllarda yapılan kazı faaliyetleri bu kent ile ilgili düşünceleri şekillendirmiştir. Ünlü Antik dönem tarihçisi Herodotos’un eserinde Babil kentine dair verdiği bilgiler¹⁴¹ daha sonra kazılarla doğrulanmıştır. M.Ö. 3. yüzyılda Babil’de yaşayan rahip Berossos, Selevkoslar kralı I. Antiokhos’un isteği üzerine “*Babyloniaca*”yı yazmıştır. Bu üç ciltlik eser Babil tarihi ile ilgili önemli bilgiler vermesi açısından önemlidir¹⁴².

Başlangıçta Babil, Fırat Nehri kıyısında Erken Hanedanlar Dönemi (MÖ 2900-2334), Akad (MÖ 2350-2150) ve III. Ur. Hanedanlığı Dönemi’nde (MÖ 2550-2350) küçük bir yerleşim yeri olarak ortaya çıkmıştır¹⁴³. Zamanla güçlenen kent Mezopotamya

¹³⁶ E. Memiş, 2012b, s.121.

¹³⁷ Bill T. Arnold, *Who were the Babylonians*, Leiden, 2005, s. 2; B. A. Salvini, *a.g.e.*, s. 8

¹³⁸ Bill T. Arnold, *a.g.e.*, s.2; B. A. Salvini, *a.g.e.*, s. 8; T. Bryce, *a.g.e.*, s. 99.

¹³⁹ E. A. Wallis Budge, *Babylonian Life and History*, The Religious Tract Society, London. 1981, s. 18.

¹⁴⁰ B. A. Salvini, *a.g.e.*, s. 8-9.

¹⁴¹ Herodotos, *Herodotos Tarih*, Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi (Çev. M. Ökmen), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, 178-184, s.96-98.

¹⁴² Bill T. Arnold, *a.g.e.*, s. 13.

¹⁴³ T. Bryce, *a.g.e.*, s.103.

topraklarında güçlü bir siyasi yapı meydana getirmiştir. Babil İmparatorluğu tarihini dönemler halinde incelediğimizde; Eski Babil Devleti (I. Babil Sülalesi), Deniz-eli Sülalesi (II. Babil Devleti), Kaslar (III. Babil Devleti) ya da Orta Babil ve Yeni Babil Devleti olarak ayrılmaktadır¹⁴⁴. Babil, Eski Babil Dönemi esnasında devlete başkentlik yapmıştır. Kassit, Orta Babil ve Yeni Babil dönemleri sırasında da Babilliler için bazen başkent bazen de önde gelen kültür merkezi olmuştur. Babil, İmparatorluk süresince önemini korumuştur. Fırat Nehri üzerinde kurulan bu kentte yüksek su seviyesinden dolayı kentin ilk tabakalarında sistematik incelemeler yapılamamıştır. Bu nedenle Eski Babil ve Orta Babil tabakalarında sınırlı kazılar yapılmıştır. Ayrıntılı kazı çalışmaları sadece Yeni Babil tabakasında gerçekleştirilmiştir. Metinsel kanıtlar, Eski Akad Kralı Şar-kali-şarri'nin hükümdarlık dönemindeki Babil ile ilgili bilgi vermektedir¹⁴⁵. Babil'in en erken tarihi çok az bilindiğinden bu vesika şehrin adının geçtiği ilk tarihi belge olması bakımından önemlidir. İmparatorluğun ilk dönemlerine ait bilgiler Babil ile aynı dönemde yaşamış olan toplumların bırakmış oldukları arkeolojik vesikalardan öğrenilebilmektedir.

Babil bölgesi, yaklaşık 450 hektarlık bir alanın üzerinde uzanan dikdörtgen şekle sahip alan içerisinde bir dizi höyük üzerine yayılmıştır¹⁴⁶. Fırat Nehri'nin 1.7x1.6 km'lik bir alanı kaplayan doğu tarafı ve 1.6x1.0 km ölçülere batı tarafında yer almaktaydı. Üçgen bir dış şehir duvarı (5x4x3.5 km) kenti çevrelemekteydi. Kentin asıl yerleşim bölgesi nehrin doğu kısmında olup batı tarafı ise daha az bilinmektedir ve zamanla nehrin batı şehri tarafına doğru yer değiştirmesi sonucu batıda kalan kısım ise sular altında kalmıştır. Şehir MÖ 2. yüzyıla kadar sürekli işgal altında olmuştur¹⁴⁷. Koldewey'in çalışmaları ise modern isimleriyle bilinen bir dizi höyükten oluşan şehrin merkezi yani doğu kısmında yoğunlaşmıştı¹⁴⁸.

MÖ 2000-1600 yıllarını kapsayan Eski Babil Dönemi'ne ait kazılar yer altı su seviyesi nedeniyle sınırlı kalmış ve elde edilen belgeler ancak son 100 yılı için kanıt sağlayabilmektedir. Bu kazılarda eski Babil'in yaklaşık 1700 m² bir kısmı ortaya çıkarılmıştır. Eski Babil tabakasına ait kazılar genellikle Merkez bölgesinde özel

¹⁴⁴ E. Memiş, 2012b, s. 122

¹⁴⁵ Bu belgeye göre Akad İmparatorluğu'nun kurucusu Sargon M.Ö. 24. yüzyılın sonlarında, Babil'de, başkentinin karşısına bir hendek kazdırdı. Bu yeni yerleşim yerine de Babil adını verdi. Akad kralının iki tanrı için yaptırdığı bir tapınağın kuruluş belgesidir. Bu belge kentin isminin geçtiği ilk tarihi belge olarak gösterilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. B. A. Salvini, *a.g.e.*, s.31; O. Pedersen, *a.g.m.*, s. 52.

¹⁴⁶ T. Bryce, *a.g.e.*, s. 99.

¹⁴⁷ T. Bryce, *a.g.e.*, s. 99.

¹⁴⁸ O. Pedersén, *a.g.e.*, 183.

evlerin bulunduğu yerde gerçekleştirilmiştir. Bu tabakada kazılan alanda yaklaşık 967 kil tablet ortaya çıkarılmıştır¹⁴⁹. Bu tabletlerin hepsi yayınlanmamıştır.

Orta Babil Dönemi, MÖ 1600-900 yılları arasındaki zamanı kapsamaktadır. Bu dönem Deniz-Eli Sülalesi (II. Babil Devleti), Kaslar (III. Babil Devleti) dönemlerini kapsamaktadır. Eski Babil tabakasında olduğu gibi Orta Babil tabakasında da yapılan kazılar sınırlı kalmıştır. Yine aynı şekilde Orta Babil tabakasındaki kazılar Eski Babil tabakalarında olduğu gibi Merkes bölgesinde aynı açmalar üzerinde gerçekleştirilmiştir. Kazılarla yaklaşık 2160 m² lik bir alan üzerinde açmalar yapılmıştır. Bu tabakada yaklaşık 564 kil tablet ortaya çıkarılmıştır. Tabletler genellikle özel evlerdeki arşivlerden elde edilmiştir¹⁵⁰. Bu özel arşivlerde ele geçen tabletlerin ise çok az bir kısmı yayınlanmıştır. Öte yandan Orta Babil tabakasında daha sonraki zamanlarda yapılacak kazılarda da çok sayıda tabletin çıkması muhtemeldir.

Yeni Babil Dönemi MÖ 900-100 yıllarına tarihlenebilir. Yüzeeye en yakın tabaka olduğu için Eski ve Orta Babil tabakalarına kıyasla daha kapsamlı kazılar yapılmıştır. Kazılar 8 km²lik bir alanda İç Şehir, Batı Şehri ve Dış Şehir üzerinde yapılmıştır. Bu döneme ait kazılar genellikle İç Şehir bölgesinde saraylar, tapınaklar ve özel evlerde yoğunlaşmıştır. Ayrıca Kasr, Merkes, tel-Amran, Ishin-Aswad ve Homera'da da kazılar yapılmıştır. Alman arkeologlar bu tabaka üzerinde 3498 kil tablet ortaya çıkarmışlardır¹⁵¹. Yine aynı şekilde bu tabletlerin çok az bir kısmı yayınlanmıştır.

Babil'de tüm bu üç dönemden, çivi yazılı kil tabletlerden oluşan çeşitli arşiv yapıları ortaya çıkarılmıştır. Babil kuzeyde saraylar, merkezde özel evlere sahip Merkes'in yanı sıra güneybatı ve güneydoğuda özel evlere sahip Amran ve Ishin Aswad ve Kasr bölgesi bulunmaktadır. Bu bölgelerdeki kazılarda ortaya çıkarılan arşiv yapılarına göz attığımızda merkez şehrin kuzeybatı kısmında bulunan Kasr bölgesindeki Güney Sarayı, Fırat Nehri'nin kıyısı üzerinde bulunmaktadır. Bu yapı kompleksi merkezde kabul odaları, batıda oturma bölümleri ve sarayın doğusunda idari bölgeleri bulunan bir dizi iç avlu etrafında düzenlenmiştir. Bu saray yapısı içerisinde bir arşiv olarak tanımlanan merdivenli bir oda olan Kasr s21'de 290 kil tablet bulunmuştur¹⁵². Kuzey Sarayı ise Güney Sarayı'nın hemen kuzeyinde yer almakta fakat tamamen

¹⁴⁹ O. Pedersén, a.g.m., s. 54.

¹⁵⁰ O. Pedersen, a.g.m., s.56-58.

¹⁵¹ O. Pedersen, a.g.m., s.59-61.

¹⁵² O. Pedersen, a.g.e., s. 184.

kazılmamıştır. Kasr n-r12-15’de bir Pers tabakasında yaklaşık 950 kil tablet içeren bir arşiv ortaya çıkarılmıştır¹⁵³. Farklı içeriklere sahip bu vesikaların tümü yayınlanmıştır.

Saray yapıları haricinde tapınaklarda da çivi yazılı tablet arşivleri ele geçirilmiştir. Belet-ili (Ninmah) tapınağı, merkez şehrin kuzey kısmında İstar kapısının güneydoğusunda bulunmaktadır. Bu tapınak yapısında ortada bir avlu bulunmakta ve etrafı odalarla çevrilidir. Yaklaşık 40 tablet avlunun batısında W.2 numaralı odada zemin tabakasının altındaki dolguda kazılmıştır. Bu arşiv zemin altında dolgu olarak kullanılmış gibi görünmektedir. Bu arşivden çıkan metinler II. Nabukadnezar Dönemi’ne ve halefi Evil-Marduk Dönemi’ne (MÖ 604-560) tarihlenir. Arşivde, muhtemelen tapınağın inşasıyla bağlantılı olarak işçi listeleri, tuğla ve saman dağıtımı ile ilgili vesikalar yer almaktadır. A.2 numaralı oda içerisinde de zemin tabakasında arkeologlar Asur kralı Asurbanipal’ın silindir bir yazıtı ile 16 kil tablet bulmuştur. Bu her iki yerden çıkan tabletler ise yayınlanmamıştır¹⁵⁴.

Güney Sarayı ile Marduk Tapınağı arasındaki *Nabu ša harê* tapınağı kazılmış, 1500’den fazla tablet içeren bir arşiv yapısı ortaya çıkarılmıştır. Tabletlerin çoğunluğu, tapınağın kuzeybatı köşesinde iki odanın da iki ara zemin tabakası arasında dolgu olarak kullanıldığı anlaşılmıştır¹⁵⁵. Diğer bir tapınak arşivi ise Ninurta Tapınağı’dır. Ishin-Aswad Höyüğü’nün güney kısmında yer almaktadır. Tapınağın odalarında 146 kil tablet ele geçirilmiştir¹⁵⁶. Bu tapınak arşivine ait metinlerin çoğu yayınlanmamıştır.

Her ne kadar Babil’in farklı yerlerinde çeşitli yapılarında arşivler ortaya çıkarılmış olsa da bir o kadar da özel evler de bulunmuştur. Babil’in farklı bölgelerinde kazılmış olan bu özel arşivler genellikle merkez şehrin Merkez bölgesinde ortaya çıkarılmışlardır. Bu özel arşivler de Babil kronolojisini vermeleri açısından önem arz etmektedirler. Bu özel arşivlere göz atmak gerekirse çoğunluğu İstar Tapınağı çevresinde yer almaktadır. İstar Tapınağı’nın güneybatı köşesinin 30 m güneyindeki Merkez 26h1’de Bel-ušallim isimli birisine ait özel bir arşiv ortaya çıkarılmıştır. Bu arşivde iki kil kaptaki yaklaşık 47 kil tablet ortaya çıkarılmış olup bunların çoğunluğu yayınlanmıştır¹⁵⁷.

İstar Tapınağı’nın 50 m güneybatısında Pers seviyesinde Merkez 26g2 ‘de yapılan kazılarda bir odada 164 çivi yazılı kil tablet arşivi ortaya çıkarılmıştır. Yine aynı

¹⁵³ O. Pedersen, *a.g.e.*, s. 184.

¹⁵⁴ O. Pedersen, *a.g.e.*, s. 184-186.

¹⁵⁵ O. Pedersen, *a.g.e.*, s. 186.

¹⁵⁶ O. Pedersen, *a.g.e.*, s. 186.

¹⁵⁷ O. Pedersen, *a.g.e.*, s. 186.

şekilde İstar Tapınağı'nın doğusundaki Merkes 23/241'de yolun diğer tarafındaki bir evde özel arşiv bulunmuştur¹⁵⁸. Burada bulunan tabletlerin sayısı bilinmemekte ve tabletler yayınlanmamıştır.

Diğer bir özel arşiv ise Babil'in güney kısmında Ishin-Aswad'da Ninurta Tapınağı'nın güneydoğusunda Egibi ailesine ait bir özel arşiv gün yüzüne çıkarılmıştır. Burada yaklaşık 3000-4000 kil tablet tuğla ve ziftle kaplanmış birkaç kavanoz içinde bulunmuşlardır. En zengin özel arşivlerden birisidir. Bu tabletlerin yaklaşık 1000 kadarı Egibi ailesine aittir¹⁵⁹. Bu arşiv metinleri Egibi ailesinin beş nesillik aile üyelerinin isimlerini de vermektedirler. Bu beş nesil ise: Şulaya, Nabû-ahhe-iddin, Itti-Marduk-nalatu, Marduk-naşir-apli (Şirku'da denilen) ve Nidinti-Bel; ailenin diğer üyeleri de vardır (örneğin; Nuptaya, Itti-Marduk-batatu'nun eşi ve Iddin-Marduk'un kızı) ya da ortaklar, hatta aile adına bağımsız olarak hareket eden bazı kölelerdir. Vesikalar erken Pers yönetimi ve Yeni Babil Dönemi'ne, yani MÖ 602-482 yıllarına tarihlenir. Bu arşive ait birçok doküman arazilerin, evlerin, kölelerin satın alınması ve kiralanması, iş ortaklıklarındaki yatırımlar ve borçlar, yasal yerleşmeler, evlilikler, evlat edinme ve miras paylaşımı gibi konuları içermektedirler¹⁶⁰. Ticari faaliyetlerle uğraşan Egibi günümüz gelişmiş bankacılık sisteminin temellerini atmıştır. Bu kişiye ait arşivdeki belgeler ise Asur-Haddan döneminden başlayarak, Nabukadnezar, Nabonidus ve Dareius'un hükümdarlık dönemlerini kapsamaktadır. Tabletler aydan yıla ve yıldan yıla tarihlenmektedir ve bu nedenle de bize, dönemin kronolojisini saptamak için kesin bir yöntem sağlamışlardır¹⁶¹. Bazı Egibi tabletleri de kil kap içerisinde bulunmuştur¹⁶².

Pedersén eserinde edebi metinlerin bulunduğu bazı mekânları özel kütüphaneler olarak da özel arşivlerden ayırmıştır. Buralardan çıkarılan tabletler genellikle yayınlanmadıklarından içerikleri hakkında çok fazla bilgi elde edilememektedir. Merkes 25o2'de iki katlı evin en alt katta yer alan avlusunun tabanında 20 cm'lik dolguya yerleştirilmiş 27 kil tablet içeren bir özel kütüphane kalıntıları bulunmuştur¹⁶³. Diğer bir buluntu yeri ise Ninurta Tapınağı'nın kuzeydoğusundaki bir dizi özel ev içerisindeki çukurlarda yaklaşık 290 çivi yazılı kil tablet ele geçmiştir. Tapınağın 50 m kuzeydoğusunda bulunan 31 numaralı açmada 194 adet kil tablet bulunmuştur. Tabletler

¹⁵⁸ O. Pedersen, *a.g.e.*, s. 187.

¹⁵⁹ O. Pedersen, *a.g.e.*, s. 187.

¹⁶⁰ Sheila M. Evers, "George Smith and the Egibi Tablets", *Iraq*, vol.55, 1993, s.107-117; C.B.F. Walker, "Some Mesopotamian Inscribed Vessels", *Iraq*, vol. 42, 1980, s.58-56.

¹⁶¹ E.A.E. Budge, *a.g.e.*, s 117.

¹⁶² C.B.F. Walker, *a.g.m.*, s. 86.

¹⁶³ O. Pedersen, *a.g.e.*, s. 190.

arşiv ile bir kütüphanenin kalıntılarıdır, fakat tabletlerin bazısının başka evlerden gelip gelemediği ya da tapınaktaki tek bir kütüphaneyle herhangi bir ilişkisi olup olmadığı net değildir¹⁶⁴. Tabletlerin çoğu yayınlanmamıştır.

Ayrıca İshara Tapınağı'nın yaklaşık 200 m kuzeyinde (ilk araştırmalar esnasında Tapınak Z veya Gula Tapınağı olarak adlandırılan) özel bir arşiv ile özel bir kütüphanenin kalıntılarında 19 kil tablet bulunmuştur. Yine diğer bir özel ev ise İshara tapınağının 80 m batısında ortaya çıkarılmıştır. Buradaki bir kütüphane kalıntılarında 36 adet çivi yazılı kil tablet ele geçmiştir¹⁶⁵. Bu metinlerin çoğu yayınlanmamıştır.

Eski Kassit tabakasına ait bir sokağın köşesinde özel bir evde yapılan kazılarda bir kaptı ve saman içerisinde 7 adet kil tablet bulunmuştur. Bu ev Merkes 24/25q2 açmasının güneydoğu kesiminde merkez avlunun güneydoğusunda bulunmuş ve bu özel arşivdeki tabletlerin tümü yayınlanmamıştır¹⁶⁶.

Merkes 27p1 olarak ifade edilen Eski Kassit seviyesinde çok sayıda çömlek kap bulunmuştur. Anlaşıldığı üzere burası kil kapların üretilip depolandığı bir yerdir. Kaplarla birlikte burada 38 kil tableti içeren bir özel arşiv ortaya çıkarılmıştır¹⁶⁷. Bu özel arşivden ele geçirilen tabletlerin tümü yayınlanmamıştır. Merkes 25p2 'de Geç Kassit tabakasında bir özel evin kalıntılarında ait bir zemin ortaya çıkarılmıştır. Arkeologlar bu özel arşivde zemin seviyesinin altında 31 kil tablet ele geçirmişlerdir. Burada bulunan tabletlerin tümü yayınlanmamıştır¹⁶⁸. Pedersen'in kütüphane olarak nitelendirdiği birkaç özel evde de kil tabletler ele geçirilmiştir. Merkes 25m1'den 28m1'e kuzeyden güneye giden bir sokağın doğusunda geç Kassit tabakasında bulunan özel bir evin kuzey kısmında Merkes 26n2 olarak ifade edilen yerde yapılan kazılarda iki katlı bir oda ortaya çıkarılmıştır. Bu kütüphaneler *bārû* da denilen İlim-ahi ve Tabşilli-[x] isimli iki falcıya aittir¹⁶⁹. Buradan çıkan belgeler yayınlanmıştır ve bu vesikalar kehanet ve astroloji ile ilgili tabletlerdir. Merkes 25n1'de iki odanın zemini üzerinde 30 cm yüksekliğe sahip kil seviyede 136 adet fırınlanmamış kil tablet bulunmuştur. Buradaki kil tabakası da tabletler ile aynı kilden yapılmıştır, Nitekim bu durum eski pişmemiş kil tabletler imha edildikten sonra tekrardan yeni kil tabletlere dönüştürüldüklerini ortaya çıkarmıştır. Buradan ortaya çıkarılan tabletler genellikle Eski

¹⁶⁴ O. Pedersen, *a.g.e.*, s.190.

¹⁶⁵ O. Pedersen, *a.g.e.*, s. 191.

¹⁶⁶ O. Pederson, *a.g.e.*, s. 108.

¹⁶⁷ O. Pederson, *a.g.e.*, s. 108.

¹⁶⁸ O. Pedersen, *a.g.e.*, s. 108.

¹⁶⁹ O. Pederson, *a.g.e.*, s. 110-111.

Babil Dönemi'ne ait okul metinleri olup bunların çoğu yayınlanmamıştır¹⁷⁰. Bu evin 100 m batısında yer alan Merkes 26g2'de Geç Kassit tabakasında bir taş kesicisine ait olduğu düşünülen bir evde bir *kudurru* ile birlikte aynı taştan yapılmış inciler ve oyulmamış silindir mühürler gibi birçok taş parçası bulunmuştur. Burada bazı hayvanların çizimlerini içeren 96 kil tablette mevcuttur. İçeriği belli olmayan bu tablet kütüphanesinin ismi de bilinmemektedir¹⁷¹.

Muraşhu'nun özel arşivi ise, bütünüyle 5.5x2.75 m'lik bir odada keşfedilmiştir. Bu arşivden 730 tablet ortaya çıkarılmış ve belgelerin 50 yıldan fazla bir süreyi (MÖ 455-403) kapsadığı tespit edilmiştir. Bu özel arşivde ortaya çıkarılan vesikaların bazıları kil kaplar içerisinde muhafaza edilmişlerdir¹⁷².

M. A. Dandamayev, "Neo-Babylonian Arcives" adlı makalesinde, Yeni Babil Dönemi'ne ait farklı bölgelerde bulunmuş ve MÖ 626'dan MÖ 312'ye tarihlenen yazılı vesikaların sayısını 13.096 olarak vermektedir. Ekonomik, ticari ve hukuki belgelerden (mektuplar dâhil) oluşan bu vesikalar yayınlanmıştır. Bu dokümanların 9232 kadarının hangi dönemine ait olduğu bilinmekte, 3864'ü de tahrip olduklarından tarihlendirilememektedirler. Bilinen tabletlerin tümü Nabopolassar, II. Nabukadnezar, Nabonidus, Kyros, Kambyes ve I. Dareios dönemlerine tarihlenmektedir. Ayrıca bu tabletler arasında Asur egemenliği dönemine ve Akhamenid sonrası döneme ait olanlarda bulunmaktadır. Çok çeşitli içerikte olan bu tabletler: senetler, arsa, ev ve diğer mülklerin satışı ve kiralanması ile ilgili sözleşmeler, uluslararası ticaret belgeleri ve mahkeme işlemlerinin kayıtları vb. konuları ele almaktadırlar¹⁷³.

Bu kaynakların büyük bir kısmı Babil, Uruk, Sippar, Borsippa ve Ur'dan gelmektedirler ve II. Nabukadnezar, Nabonidus, Kyros, Kambyes, ve I. Dareios hükümdarlıkları ile ilgilidir¹⁷⁴. MÖ I. binyılda Yeni Babil İmparatorluğu'nun çok geniş topraklar üzerinde egemen olması, bu krallıkla ilgili kayıtların birçok yerde bulunmasında da etkili olmuştur. MÖ I. binyıla ait yayınlanan tüm tabletlerin yaklaşık yarısı Sippar'da Ebabbar ve Uruk'taki Eanna Tapınağı'nın arşivlerinden gelmektedir¹⁷⁵.

Yapılan arkeolojik kazılar sonucu Eski Babil Dönemi'nin en önemli şehirleri Telloh (Lagaş ya da Shir pur), Abu Habba (Sippar) ve Nippur olduğu anlaşılmıştır. Bu

¹⁷⁰ O. Pedersén, *a.g.e.*, s. 112.

¹⁷¹ O. Pedersén, *a.g.e.*, s.112.

¹⁷² M. Weitemeyer, *a.g.m.*, s. 217.

¹⁷³ M.A. Dandamayev, "Neo Babylonian Archives", *Cuneiform Archives and Libraries, Leiden*, 1986, s. 273.

¹⁷⁴ M.A. Dandamayev, *a.g.m.*, s. 274.

¹⁷⁵ M.A. Dandamayev, *a.g.m.*, s.274.

üç önemli merkez höyüklerde yapılan kazılarda tapınaklar içerisinde çok sayıda çivi yazılı tablet bulunmuştur. Telloh'daki tapınak arşivinde 1894-1895 yıllarında De Sarzec tarafından yapılan kazılarda 30.000'den fazla tamamına yakını ticari ve idari karaktere sahip tablet arşivi bulunmuştur. Tabletlerin tümü Eski Babil'in altıncı kralı olan ünlü Hammurabi'den önceki döneme aittir¹⁷⁶. Abu Habba'da 1881-1882'de Hormuzd Rassam ve Scheil tarafından yapılan kazılar sonucunda 50.000 tablet keşfedilmiştir. Aynı şekilde tapınak arşivinden elde edilen tabletlerin bir kısmı ticari içerikte, sözleşmeler, satışlar, iş kayıtları, mektuplar vb. içeriklerde dokümanlar ele geçmiştir¹⁷⁷. Eski Babil ve Yeni Babil Dönemi'ni aydınlatan tabletler bulunmuştur.

MÖ II. binyılın sonlarına doğru "Aramiler" denilen Samiler'in akınları Güney Mezopotamya bölgesinde yoğun bir şekilde gerçekleşmiştir¹⁷⁸. Kendine ait kültür ve dil özellikleri bulunan bu gruplar bölgeye yerleşerek, bölgenin yaşayış, kültür ve dili üzerinde etkili olmuşlardır.

MÖ I. binyıla tarihlenen Yeni Babil arşivlerinde ortaya çıkarılan vesikalarda Aramice yazılmış tabletler de ele geçmiştir. Bunun yanında bu dönemden itibaren Babilliler sıklıkla, çivi yazılı edebi metinlerin ve tapınak ile ilgili hesapları tutmak için balmumu ile kaplı yazı tahtalarını kullandılar¹⁷⁹. Yevmiye kayıtları ve işçilere görev dağıtımı, hayvan listeleri vb. gibi kayıtlar da kullanılmıştır.

İlerleyen zamanlarda Aramice yazısı, çivi yazılı kayıtların ortadan kalkmasında belirleyici bir rol oynamıştı ve Aramili kâtipler aşamalı bir şekilde Mezopotamya idaresinde kilit pozisyonları işgal etmeye başlamışlardır. Bazı bilim adamları, Yeni Babil Dönemi'nde kil üzerine ekonomik ve yasal konuların yalnızca çok az bir kısmının kaydedildiği ve metinlerin büyük kısmının Aramice ile deri ve papirüse yazılı olduğunu varsaymışlardır¹⁸⁰. Fakat ne yazık ki bu türden bozulabilir malzemelerden oluşturulan metinler Mezopotamya'daki iklimsel şartlardan dolayı kolayca tahrip olduklarından kalıcı olmamışlardır.

Tüm tarihi boyunca Babil mimarisi güneşte kurutulmuş veya fırınlanmış tuğladan inşa edilmiştir. Bulduğu coğrafyanın iklim özelliklerinden dolayı taşın olmaması kilin şekil verilerek kullanılmasına yol açmıştır. Arşivlerden çıkarılmış olan

¹⁷⁶ Morris Jastrow, "Did the Babylonian Temples have Libraries?" *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 27, 1906, s. 149-150.

¹⁷⁷ M. Jastrow, a.g.m., s. 151.

¹⁷⁸ J. Bottéro, 2015, s.32.

¹⁷⁹ M.A. Dandamayev, a.g.m., s. 274

¹⁸⁰ A. Leo Oppenheim, *Ancient Mesopotamia*, Chicago University Press, Chicago, 1977, s. 94-95.

çivi yazılı vesikalar da kilin şekil verilerek ve üzerine kama şeklindeki yazıların yazılmasıyla oluşturulmuşlardır.

Ayrıca Babil arşivlerinde ortaya çıkan tabletler arasında çok sayıda Astroloji ve Astronomi ile ilgili vesikalar ele geçmiştir. Verral ekinoksuna göre günü eşit olarak iki parçaya ayırmışlar ve her birine altı *kasbu* tahsis ettiler; bir *kasbu* iki saat sürdü. Babil yılı ise, her altı yılda bir ay takvime eklenerek, her biri 30 günlük 12 ay olarak ayrıldı. Her yedinci günde bir dinlenme günü oldu ve bugünlerde bazı şeyleri yapmak yasaklandı. Her gün şanslı ya da şanssızdı ve bazı tanrıların koruması altındaydı. British Museum'daki bir takvim tableti yılın tüm şanslı ve şanssız günlerini vermektedir¹⁸¹.

Babil arşivlerinde ortaya çıkarılan tarihi vesikalar kralların yaptıkları savaşları ortaya çıkarmaktadırlar. Ayrıntılı ticari kayıtlar ile sözleşme tabletleri de bulunmaktadır. Bu tabletler oval, dikdörtgen, kare gibi tüm şekillere sahiptirler ve renk olarak da bazen siyah, bazen kahverengi kimi zaman da daha açık ve daha koyu olup tüm ara tonlara sahiptirler¹⁸². Bazen fırınlanan bu tabletler genellikle güneşte kurutulmuşlardır. Bu tabletler içeriklerinde; para ve mal ödemeleri, evlerin, tarlaların ve buğdayın satışı, evlilik işleri ve çeyizleri, köle satışları, ödenen kredilerin bildirileri, her türlü taşınır senet bilgilerine yer vermektedirler¹⁸³.

Babil'de bulunan tabletler içerisinde de bazı tabletlerin kil zarf içerisine yerleştirildikleri anlaşılmıştır. MÖ 2400'lü yıllara ait bir sözleşme tableti kil zarf içerisine yerleştirilmiş ve iki nüsha halinde düzenlenmiştir. Bu kil zarfın önyüzünde sözleşme ve sözleşme taraflarının adları belirtilmiş, arka yüzde ise tanıkların listesi yer almaktadır ve altta da tarih, kralın ve ülkesinin adı yazılıdır. Genellikle bu kil zarflar ise tanıkların mühürlerinin izlerini de taşımaktadır¹⁸⁴.

Ne yazık ki, özel arşivlerdeki belgelerin düzenlenmesi hakkında Egibi ve Murashu'nun özel arşivleri de dâhil olmak üzere neredeyse hiçbir şey bilinmemektedir¹⁸⁵.

¹⁸¹ E.A.W. Budge, *a.g.e.*, s. 109-110.

¹⁸² E.A.W. Budge, *a.g.e.*, s.114.

¹⁸³ E.A.W. Budge, *a.g.e.*, s.114.

¹⁸⁴ E.A.W.. Budge, *a.g.e.*, s. 114.

¹⁸⁵ Mogens Weitemeyer, *a.g.m.*, s.223-224.

2.1.4. Mari (Tel Hariri) Arşivi

2.1.4.1. Keşifler ve Yapılan Çalışmalar

Mari kenti bugünkü Suriye’de, Fırat Nehri kıyısında bulunan Abu Kemal yakınlarında Tel Hariri yerleşmesinde yer almaktadır. Kentin keşfi tamamen bir tesadüf sonucu gerçekleşmiştir. 1933 yılı yaz aylarında bir grup Arap, ölmek üzere olan kardeşlerinden birine mezar kazma ve mezara yerleştirilecek uygun bir mezar taşı bulma konusunda bölgeye gelmişler ve burada kazdıkları alanda tesadüfen bir heykel bulmuşlardı. Bunun üzerine Arap köylüleri, Abu Kemal’de görevli Fransız askeri bölge müfettiş yardımcısı Teğmen Cabane’nin bürosuna gelmişlerdir. Gelme amaçları ise, kazdıkları alanda bulmuş oldukları heykel ile ne yapmaları gerektiğini sormaktı. Arap kökenli grubun bu heykelin bulunduğu yer ile ilgili daha fazla sorgulanmaları sonucunda Teğmen Cabane, tamamen tesadüf sonucu bulunmuş bu heykelin ortaya çıktığı bölgeye gitmiştir. Yaptığı gözlemler sonucu keşif sözcüsünü Paris’e haber göndermesi için Halep’e göndermiştir. Birkaç ay sonra Fransız Arkeolog Andre Parrot tarafından Abu Kemal bölgesindeki incelemelerinin ardından 1933’te kısa süre içerisinde Tell Hariri’de kazı çalışmalarına başlanmıştır. Parrot yönetiminde 1935’e kadar yapılan kazılarda yaklaşık 20.000 civarında çivi yazılı tablet arşivi ortaya çıkarılmıştır. Bu kazılar 1975’e kadar devam etmiş 1979’dan itibaren kazıları Jean-Claude Margueron üstlenmiş ve 2004’e kadar yönetmiştir. 2005 yılından günümüze kadar Tell Hariri kenti üzerinde arkeolojik kazılar Pascal Butterlin tarafından sürdürülmektedir¹⁸⁶.

Mari ile ilgili yapılan çalışmalar: Andre Parrot başkanlığında yürütülen Tell Hariri kenti kazılarının raporları 1935’ten itibaren “*Syria*” dergisinde yayınlanmıştır. Diğer önemli bir çalışma 1966 yılında Andre Parrot tarafından yazılan “*Studia Mariana*” adlı eserdir. 1967’de J-R. Kupper’in “*La Civilizatin de Mari*” isimli çalışması yayınlanmıştır. Georges Dossin’in “*Les Archives Economiques du Palais de Mari*” adlı çalışması ile Mari’nin ekonomik ve idari yapısı irdelenmiştir. 2014 yılında Jean-Claude Margueron’un yazmış olduğu “*Mari: Capital of Nothern Mesopotamia in the Third Millenium*” adlı eseri yayınlamıştır. 2015 yılında ise Jack M. Sasson’un “*From the Mari Archives*” isimli eseri yayınlanmıştır. Ayrıca kentin tarihi ve arşivleri ile ilgili yayınlanmış çok sayıda makale çalışması da bulunmaktadır. Mari arşivlerinden çıkan çivi yazılı tabletler *ARM (Archives Royales de Mari)* biçiminde kısaltılmıştır.

¹⁸⁶Elizabeth Knott, “Imagining Mari: Jean-Claude Margueron and the Archaeology of Tell Hariri”, *Near Eastern Archaeology*, Vol. 79, No. 1, 2016, s.37.

2.1.4.2. Tabletlerin İçeriği ve Önemi

1934'te Fransız Arkeolog Andre Parrot'un yönetimindeki Tel Hariri kazıları esnasında yeraltından çıkarılan heykel Mari tarihi, toplumun inanç sistemi ve idarecilerinin tanınması açısından büyük öneme sahiptir. Daha önceleri Mari kentinin varlığı antik metinlerden biliniyordu, ancak tam olarak nerede olduğu bilinmiyordu. Öyle ki, heykelin üzerinde "*Mari kralı Lamgi Mari, tanrı Enlil'in baş kâhini, bu heykel İştar'a adanmıştır*" ifadesi geçmekte idi¹⁸⁷. Bu kitabedeki "*Lamgi Mari*" ifadesi ile Tell Hariri antik yerleşmesinin günümüz Mari kenti olduğu anlaşılmıştır.

Georges Dossin'e göre Mari adı "Mer" ya da "Mera" isminden türetilmiştir. Bu kelime Sumerce olup rüzgâr yani fırtınalı demektir. "Mer" kelimesi bize gösteriyor ki Kenan'ın Baal'ı da Hadad gibi Fırtına Tanrısı'dır. Ayrıca bu tanrı orta Fırat bölgesindeki panteonun yüzyıllarca önemli bir üyesi olmuştur. Mari kralı Zimri-Lim'e ait bir metinde kral, bu tanrının ve Dagan'ın komutasında olan bir düşmana yenik düştüğünü söyler¹⁸⁸. Bu iki tanrı birbirleriyle sürekli ilişkili olarak görülürler.

Günümüze kadar yapılan araştırmalar esnasında elde edilen arkeolojik kanıtlara göre Mari, MÖ IV. binyılın sonunda (Cemdet Nasr Dönemi) kurulmuş ve MÖ III. binyılın ilk yarısında kültürel ve sanatsal alanda doruğa ulaşmıştır¹⁸⁹. Mari kazılarında MÖ 19. yüzyılın son çeyreği ve 18. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen bir ziggurat ve birçok tapınak: Dagan, şamaş, Ninhursag ve İştar ile birlikte Ninni-Zaza ve İşarat'ın çift tapınakları ortaya çıkarılmıştır. Akad kralı Sargon öncesine tarihlendirilen tapınaklar İştar, Ninhursag ve şamaş tapınaklarıdır.

Bu tapınaklarla birlikte göze çarpan mimarisiyle, zamanında benzersiz ihtişam ve yaygın şöhrete sahip olan kraliyet sarayı da kazılarla birlikte ortaya çıkarılmıştır. Sami yöneticilerin her biri tarafından genişletilen saray yaklaşık sekiz dönümlük bir alanda ve 300 kadar oda, koridor ve avluya sahip bu sarayın çeşitli odalarında sayısı 20.000'i bulan tabletler ortaya çıkarılmıştır. MÖ II. binyıl başlarında yaşayan kral Zimri-Lim döneminde en büyük ihtişamına kavuşan bu sarayda kraliyet ailesi ve çevresi için özel mahallelerle birlikte idari ofisler, bir kâtiplik okulu, yüksek mevkili kimseleri

¹⁸⁷ Bryan E.Beyer, *Aspect of Religious Life at Ancient Mari as Seen Through a Study of Archives Royales De Mari 21*, Degree of Doctor of Philosophy, University Microfilms İnternational, 1985, s.1: George E. Mendenhall, "Mari", *The Biblical Archaeologist*, Vol. 11, No.1, 1948, s. 5.

¹⁸⁸ George E. Mendenhall, a.g.m., s.15.

¹⁸⁹ Abraham Malamat, "Mari", *The Biblical Archaeologist*, Vol.34, No.1 1971, s.3.

ziyaretleri için odalar, bir kraliyet şapeli ve bir taht odası bulunmaktadır¹⁹⁰. Tabletlerin çoğunluğu 5, 110, 111 ve 115 numaralı odalarda bulunmuşlardır. Hizmet alanları arasında bekçi odaları, atölyeler ve depolar da yer almaktadır¹⁹¹. MÖ 20. yüzyılın ilk yarısında yerli Mari kralı Zimri-Lim'e yazılmış olan binlerce mektubun büyük bir kısmı 115 numaralı odada bulunmuşlar ve bu mektuplar M. François Thureau Dangin tarafından incelenmişlerdir¹⁹².

Mari kenti kazılarında sarayda bulunan arşiv odalarından 20.000'den fazla çivi tablet ele geçmiştir. Bunun yanında çoğu şaşırtıcı buluntular da gelmiştir. Büyüleyici saray mimarisine sahip Mari'de ayrıca yazılı kitabe, silindir mühürler ve çoğu küçük sayıda ziynet eşyası da bulunmuştur¹⁹³.

Mari arşivlerinde ortaya çıkarılan metinler *Archives Royales De Mari* olarak gruplandırılmıştır. Bir toplama olarak el kopyaları ARM, çeviri ve tercüme ise ARMT olarak kısaltılmıştır. ARMT serileri metinlerin çalışmalarına teknik yardım sağlamak için birkaç cilti içermektedir. Örneğin ARMT/17 yayınlanmış tüm metinlerin listelerini içerir, resmi serilerin (ARM HC) dışında 1974'e kadar yayınlanmış tümü dâhildir. ARMT 16/1 1978'e kadar takip eden listeyi sağlamaktadır. Mari arşiv metinleri üzerine George Dossin ve Abraham Malamat'ın çalışmaları bulunmaktadır. 1954-1980 arasında keşfedilmiş ve Sargon öncesine ait küçük bir tablet grubu da J.M. Durand ve D. Charpin tarafından yayınlanmışlardır. Mari arşivlerinden çıkan tabletlerin yaklaşık olarak yalnızca üçte biri yayınlanmıştır.

Saray arşivinde ortaya çıkarılan belgelerin çoğunluğunu ekonomiye ilişkin metinler oluşturmaktadırlar. Tabletler arasında mektupların (Zimri-Lim ve öncesine ait yaklaşık 5000 tane) yanı sıra yönetim (15000 tablet) vardı. Bu belgelerin hepsi basılmamıştır. Bunlar arasında personel listeleri, iş listeleri, envanter kayıtları, makbuzlar, yiyecek hesapları, içecek, giyecek ve yağ; her türlü işletme kayıtları yer almaktadır¹⁹⁴. Kraliyet yazışmaları, mektuplar, büyük oranda alım-satım belgeleri, çeşitli türlerden dokümanlar mesela Hurri dilinde bir kaç tablet, İstar'ın kültüne ait birkaç ritüel metni ve birkaç tarihsel kitabe mevcuttur. Metinlerin neredeyse tümü Akadça olarak yazılmışlardır ve tabletlerin hemen hemen hepsi Eski Babil Dönemi'ne

¹⁹⁰ A. Malamat, a.g.m., s.5.

¹⁹¹ Parde D.- Glass J. T., „Literary Sources for the History of Palestine and Syria: The Mari Archives, *The Biblical Archaeologist*, Vol. 47, No. 2, 1984, s.90.

¹⁹² W.F Albright, “Western Asia in the Twentieth Century B.C.: The Archives of Mari”, *The American Schools of Oriental Research*, No.67, 1937, s. 26.

¹⁹³ Parde D.- Glass J. T., a.g.m., s. 88.

¹⁹⁴ W.F. Albright, “New Light on the History, of Western Asia in the Second Millenium B.C.”, *The American Schools of Oriental Research*, NO.77, 1940, s.21.

tariflenmektedir. Ancak Mari arşivlerinde gün ışığına çıkarılan belgelerden Mari hükümdarlarının yönetim dönemlerini tespit etmek son derece güçtür.

Metinler dikdörtgen biçiminde ya da kare şeklinde, kenarları ortasından daha kalın tabletlere yazılmışlar ve tabletler fırınlanmamış killerden yapılmışlardır. Tabletler pişirilmediklerinden ortaya çıkarıldığında çok kırılğan olma eğilimindedirler. Kazıcılar daha fazla bozulmayı önlemek için keşiften kısa bir süre sonra tabletleri pişirme ve temizleme yöntemleri geliştirdiler¹⁹⁵. Bu sayede ortaya çıkarılan tabletlerin yok olma ihtimalinin de önüne geçilmiş oldu.

İlk hanedanlık döneminden kalma yazıtlar ile daha sonradan keşfedilen Ebla arşivleri MÖ 2600-2300 arasındaki dönemde Mezopotamya bölgesinde Mari'nin önemli siyasal bir güç olduğunu göstermektedir. MÖ 1810-1760 "Mari Çağı" denilen dönem ün kazanmış arşivlerin kapsadığı yaklaşık tarih aralığını ifade etmektedir. Mari tabletleri bu dönemde Mari kent devletinin merkez ve taşra teşkilatları ile giderek karmaşıklaşan dış ilişkilerindeki gelişmeleri ortaya koymaktadır. Bu tabletler aynı zamanda batı da Levant'tan (Lübnan, Suriye hatta bir süreliğine Filistin'in kuzey kesimi) Mezopotamya (Kuzey ve Güney) bölgesine, doğuda İran'ın batısına kadar uzanan Batı Asya'nın büyük bölümünde hüküm süren irili ufaklı birçok devlet ve toplum arasındaki siyasal ilişkilere de büyük oranda ışık tutmaktadır.

MÖ II. binyılın ikinci yarısında Mari ismi, Nuzi belgelerinde, yakın zamanlarda bulunmuş olan Ugarit metinlerinde ve ayrıca Mısır'ın III. Tutmosis ve muhtemelen III. Ramses (sırasıyla 15. ve 12. yüzyıllar) coğrafi listelerinde yer almaktaydı¹⁹⁶.

Mari vesikaları Eski Babil Dönemi'nin altıncı kralı olan meşhur Hammurabi'nin (MÖ 1792-1750) ilk 33 yıllık iktidarı döneminde Mezopotamya'nın uluslararası siyasi ilişkileri ve etnik durumu hakkında da bilgi vermektedir. Yine Mari vesikalarından bu dönemde Mezopotamya'nın farklı bölgelerinde birçok farklı rakip yöneticilerin bulunduğunu ve Hammurabi'nin bu yöneticileri kendi yönetimi altında toplamaya çalıştığını öğrenmekteyiz. Ayrıca Mari vesikaları Babilli Hammurabi'nin çağdaşları ile ilgili önemli bilgiler de vermektedir. Nitekim Hammurabi Eski Babil Devleti'nin başında hüküm sürerken, Larsa'da Rim-Sin, Eşnunna'da Ibal-pî-el, Qatna'da Amut-pî-el'i Yamhad'da Yarim-Lim hüküm sürmektedir.¹⁹⁷ Bu vesikalardan Hammurabi Dönemi'nde Mari bölgesinin nüfusunun büyük bir çoğunluğunun Batı Sami (Amurru

¹⁹⁵ Parde D.- Glass J. T., a.g.m., s.88-99.

¹⁹⁶ A. Malamat, a.g.m., s. 4-5.

¹⁹⁷ W.F Albright, 1937, s.27.

veya Kenan) asıllı bir grubun teşkil ettiği arşiv belgelerinde geçen şahıs isimlerinden anlaşılmaktadır. Burada Amurrular'ın yanında Hurriler'in de varlığı Hurri dilinde çivi yazısı ile yazılmış metinlerden açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu metinlerin dinsel nitelik taşımaları, Hurrilerin Mari halkının dinsel yaşamına olan etkilerini yansıtması açısından önemlidir.

Şu ana kadar yayınlanmış olan mektupları, siyasi ilişkilere ışık tutması bakımından iki grupta toplamak icap etmektedir. Bunlardan ilki Mari kralı ile onun vasalları arasında yapılan yazışmalara dair olanlar, ikincisi ise Mari krallarının başka devletlerin yöneticileri ile olan yazışmalarını içermektedirler. Bu mektuplar eski Yakınoğu'da hükümdar-vassal ilişkilerini, devletlerarası diplomatik kuralları ve devletlerin siyasi coğrafyalarına dair bilgiler sağlamaları açısından son derece tarihi öneme sahiptirler. Ayrıca Mari mektupları arasında yoğun bir şekilde kadınların yapmış olduğu yazışmalara da rastlanmıştır.

Nitekim Mari arşiv belgeleri arasında Mari devletinin iç yönetimi ile ilgili çok sayıda belge bulunmaktadır. Söz konusu belgelerden Tirga (Tell Asharah), Tuttul (Hit), Khana (Arah) ve Rapiqu (Babil sınırına yakın) gibi kentlerin Mari Devleti'ne bağlı oldukları anlaşılmaktadır¹⁹⁸.

Diğer taraftan Yakınoğu'nun önemli kent merkezlerinden birisi de Kargamış'tır. Kargamış Mezopotamya, Anadolu ve Kuzey Suriye memleketleri arasındaki ticaret yollarının birleştiği noktada bulunmasından dolayı önemli bir yere sahiptir. Kargamış şehrinin adına ilk defa Mari arşivinde bulunan çivi yazılı vesikalarda rastlanmaktadır. Gerçekten Mari kralı Zimri-Lim'e Kargamış'ta bulunan elçisi tarafından gönderilen bir mektupta Kargamış kralı Aplahanda'dan, başka bir mektupta ise oğlu Latar-Ammi'den bahsedilmektedir. Bu mektubun muhtevsından Hammurabi Dönemi'nde Kargamış'ın Mari'ye tabi olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Kargamış şehri kazılarında çivi yazılı tek bir tablet bulunmamıştır. Ayrıca taşlar üzerine yazılmış kitabeler ve rölyef üzerine yazılı olan yazı da henüz çözülememiştir. Bu yüzden MÖ II. Binyıl Kargamış şehri ile ilgili bilgilerimizi Mari arşiv vesikaları yanında Hitit (Boğazköy) ve Ugarit (Ras Şamra) ve Mısır (Tell-el Amarna) arşivlerinden çıkan bilgilerden öğrenmekteyiz¹⁹⁹.

Dönemin tarihinin aydınlanmasında çok önemli bir yere sahip olan çivi yazılı tablet arşivlerinin bulunmasının yanı sıra çoğu önemli bulgular da Zimri-lim Dönemi'ne

¹⁹⁸W.F Albright, 1937, s.28.

¹⁹⁹ Füzuran Kınal, Kargamış Şehri Tarihi Hakkında, *DTCF. Dergisi*, C.16, S. 3-4, 1958, Ankara, s.69

ait bu sarayda bulunmuş, Asur ara dönemi sırasında kral I. Şamsi-Adad'ın hükümdarlığında ve Amorit krallarının Lim hanedanlığı ile ilişkili, MÖ II. binyıl başlarında işgal olunmuş ve Sumer Erken Hanedanlar Dönemi ile çağdaş, MÖ III binyılda Mari'de dikkate değer bir şekilde yerleşmeler olmuştur²⁰⁰.

Tabletler yaklaşık 54 yıllık bir dönemi kapsamaktadır. Bu dönem Zimri-Lim'in babası Yahdun-Lim (MÖ 1815) hükümdarlık döneminden başlayarak, I. Şamsi-Adad ve onun oğlu Yasmah Adad (MÖ 1798-1775) hükümdarlığı boyunca devam etmekte ve Zimri-Lim'in (MÖ 1775-1761) hükümdarlığında son bulmaktadır²⁰¹.

Arşiv belgeleri M.Ö. III. binyılda Mari'de önemli yerleşmelerin olduğunu da göstermektedir. Mari belgelerinde göçebe akınlarının tehlikesinden de söz edilmektedir. Bu üç göçebe düşmanlar; Dicle Nehri'nin doğusundaki Turukkû, Mezopotamya çölünde Numkhu²⁰² ve Khabiru²⁰³ denilen topluluklardır.

Arşivler Mari'nin daha doğudaki ülkelerden gelen kalayın temininde ve tunç üretiminde önemli bir yer tuttuğunu ortaya koymaktadır. Bu madenin dağıtım merkezi Mari idi. Sahip olduğu konumundan dolayı Mari Mezopotamya, Anadolu ve Suriye-Filistin bölgesi arasında ticari bir karakol durumundaydı.

Mari metinleri farklı hükümdarların sarayları arasında yürütülen diplomatik ilişkileri de aydınlatmaktadır. Kralların birbirleri ile dostça ilişkiler yürüttükleri, birbirlerine alanı ve vereni karşılıklı armağanlaşmayla birbirlerine bağlayan değerli armağanlar gönderdikleri, birbirlerinin kızlarıyla evlenerek ilişkilerini pekiştirdikleri görülmektedir. Buna bir örnek vermek gerekirse III. Ur Hanedanları Dönemi'nde, Mari hükümdarı Ur Hanedanı kralı olan Ur- Nammu'nun oğluna kızını vermiştir²⁰⁴. Öte yandan da krallar arasında güvensizlik de söz konusuydu, mevcut şüpheyi ortadan kaldırmak için krallar tarafından komşu saraylara gönderilen elçiler krallarına gerçekte neler olup bittiğini rapor ederlerdi.

Mari MÖ 24. yüzyılın ikinci yarısında Akad kralı Sargon tarafından fethedilmiş ve kent Akad İmparatorluğu'na bağlı vasal bir kent olmuştur. Bu döneme ait yazılı kaynaklar arasında Akad kralı Naramsin'in iki kızının ismi yer almaktadır²⁰⁵. Bu kentin

²⁰⁰ Elisabeth North Cooper, *The Middle Bronze Age Of The Euphrates Valley, Syria: Chronology, Regional Interaction and Cultural Exchange*, University of Toronto, 1997, s.59.

²⁰¹ E. N. Cooper, *a.g.e.*, s. 60.

²⁰² Önceden kişi adlarından bilinen Numkhu, bölge ya da kavim adıdır.

²⁰³ W.F. Albright, 1937, s.28.

²⁰⁴ A. Malamat, *a.g.m.*, s. 4.

²⁰⁵ A. Malamat, *a.g.m.*, s. 4.

tamamen yok oluşu Babil Kralı Hammurrabi'nin hükümdarlığının 32. yılında kent üzerine yapmış olduğu sefer sonucunda gerçekleşmiştir²⁰⁶. Bundan sonraki süreçte Mari krallığı tekrar eski gücüne kavuşamamıştır.

Arşiv vesikalarından anladığımız kadarıyla dönemin krallarının sarayları etkileyici gösterişe sahiptiler. Krallar komşularının saraylarının neye benzediğini pek merak ederlerdi. Mari'li memurlardan biri, kralına Karana'daki saraydan nasıl etkilendiğini yazmıştır. Başka bir Mari mektubunda da Yamhad Kralı, Mari sarayının güzelliğini duyan ve orayı ziyaret etmek isteyen Ugarit kralının dileğini iletmiştir. *Syria*'nın en son sayısında yayınlanmış, Babil kralı Hammurabi zamanında aynı isimdeki Yamhad kralı Hammurabi'nin Mari kralı Zimri-Lim'e göndermiş olduğu bir mektubunda "Ugarit'in Prensi bana şu şekilde yazdı. '*Bana Zimri-Lim'in evini göster.*' *Ben sana onun oğlu prensi gönderiyorum.*" yazıyordu²⁰⁷.

Mari arşivlerinden Mari hayatının hemen her alanıyla ilgili bilgiler ele edilmiştir. Mari'de doğa olayları da gözlenir, sıra dışı olaylar not edilirdi. Kazılarda eğitim amaçlı kullanıldığı sanılan kil karaciğer modeline rastlanmıştır. Yine kehanet yöntemine benzer kanıtlara rastlanmıştır. Çünkü bunlar tanrının isteklerinin ifadesi olabilirdi; örneğin anormal hava koşulları, garip doğumlar, olmadık yerde ortaya çıkan hayvanlar ve gezegenlerin hareketleridir. Bu olayların krala bildirilmesi önemli idi. Yine arşivlerde bu tür metinler bulunmuştur. Sarayda bir odada bulunan ve Mille Rutten tarafından yayınlanan 32 karaciğer kil modeli ortaya çıkarılmıştır. Üzerine Akadça yazılar yazılmış olan bu karaciğer kil modellerinin tarihi MÖ 2000'ler ya da biraz daha öncesine kadar götürülebilir. Bunlar Mezopotamya toplumlarından olan Babiller tarafından uygulanmış olan karaciğer kehaneti ya da hepatoskopi sanatının en eski şekli ile devam ettiğini göstermektedirler²⁰⁸. Yine bazı metinlerde suya atma uygulaması da vardı. Dilinin arkaik özellikler taşıması ve özel yazım tekniği nedeniyle bu belgelerin yorumlanması zor olmuştur. Ayrıca bu belgeler Mezopotamya'daki Akad, Ur ve Erken İsin hanedanlarına ait tarihsel olaylarla ilgili bilgiler vermektedirler.

M. Dossin, çoğu mektupta kehanet ile ilgili pasajlar yer aldığını ifade etmiştir. Ayrıca MÖ 2000'den önce Mari Sarayı'nda da büyük bir öneme sahip olan Babil kehaneti burada daha da gelişerek Batı Asya üzerinden yayılım göstermiştir. Anadolu'nun kuzeyinde Hititlerin başkenti olan Hattuşa'da (Boğazköy) bulunan

²⁰⁶ A. Malamat, a.g.m., s. 4-5.

²⁰⁷ W.F. Albright, 1937, s.28.

²⁰⁸ W.F. Albright, 1940, s.22.

kehanet örnekleri ile ortak benzerliklere sahiptirler²⁰⁹. Bu durum Mari'nin, Babil kehanetinin civardaki toplumlara yayılması yolunda önemli bir merkez olduğunu göstermektedir. Suriye ve Filistin'de Babil kâhinlerinin adlarını taşıyan çok sayıda silindir mühürler bulunmuştur.

İncil tarihi araştırmaları içinde Mari Arşivi özel önem taşımaktadır. Mari, Balikh Vadisi üzerindeki Harran ve Nahor şehirlerini yönetim altına almıştı. Mari arşiv vesikaları MÖ II. binyıl Suriye ve Filistin'in tarihi için önemli bilgiler sunmaktadırlar. Mari, İsrail kabilelerinin göçebe ve yerleşim safhalarına ilişkin en kapsamlı bilgilere sahiptir²¹⁰. Mari'nin yerli dili ile Eski Ahid'in dili olan İbranice'nin yakın ilişkisinden dolayı İsrail'in ilk yıllarındaki dini, sosyo-politik çerçeveyi büyük ölçüde aydınlatmışlardır.

2.1.5. Ninova (Asurbanipal) Kitaplığı

2.1.5.1. Keşifler ve Yapılan Çalışmalar

Ninova, tarihte bir dönem Asur Devleti'ne başkentlik yapmış Dicle Nehri'nin doğu tarafında bulunan bir Eskiçağ Mezopotamya kentidir. Günümüzde modern Musul'un hemen yakınında yer almaktadır. Kalıntılar Dicle Nehri'nin sol kıyısında yer alan iki yapay höyükten meydana gelmektedir. Bu höyüklerin birbirinden uzaklığı 2 km'dir. Zamanla bu iki höyük üzerinde küçük köy yerleşmeleri meydana gelmiştir. Güneyde daha büyük bir höyük olan Nebi Yunus Tepesi (Nbyino Yawnon) bulunmaktadır. Diğer höyük ise kuzeyde bulunan Koyuncuk Höyüğü olup Dicle'den yüksekliği 20 m boyu 800 m ve eni 600 m'dir²¹¹. Her iki höyük de Musul şehrinin batı tarafında yer almaktadır.

Fransız Hükümeti'nin 1840'ta Musul konsolosu olarak atadığı Paul Emile Botta ilk kazı çalışmalarını bu höyüğün güneyinde başlatmıştır ve Koyuncuk tepesinde yaptığı kazılarda ilk Asur anıtını bulan kişi olmuştur. Botta kazı grubu ile yaptığı çalışmalar sırasında uzak köylerden gelen yerli birisi kazı yerini ziyaret etmiştir. Botta'nın yaptığı çalışmaları görerek, onların taştan heykeller aradıklarını öğrenince, kendi köylerinin üzerinde bulunan tepede ev yapmak için temel kazısı esnasında Botta'nın aradığı şekilde heykellerin çıktığını ve bu tepeyi de kazmalarını söylemiştir. Botta sözü edilen

²⁰⁹ W.F. Albright, 1940, s.22-23.

²¹⁰ A. Malamat, a.g.m., s.21.

²¹¹ M. Joachim Menant, *Ninova Sarayı Kütüphanesi*, (Çev. Vedi Dilmen), Yaba Yayınları, İstanbul, 2005, s. 11.

yere birkaç kişi göndermiş ve anlatılanların doğruluğu üzerine Musul'un 20 km kuzeyinde Horsabad denilen bu yerde kazılara başlamıştır. Burada Kral Sargon'a ait sarayın bulunmasıyla kazı çalışmalarına devam etmiş ve Koyuncuk kazıları yarım kalmıştır. Kazılar sonucu yüzeyinde savaş, kuşatma vb. konuların tasvir edildiği büyük bloklar elde edilmiştir. Botta buradan elde ettiği yazıtlarla birlikte Avrupa'ya dönmüştür. Daha sonra İngiliz Hükümeti'nce 1845 yılında bölgeye gönderilen İngiliz Austen Henry Layard, Sir Straffor Canning'in yardımıyla, Botta'nın ilk kazdığı Koyuncuk tepesindeki kazıları kaldığı yerden tekrar ele almıştır. Daha sonra 1849-1850 yıllarında Asur kralı II. Sargon'un oğlu Sanherib'in (MÖ 704-681) Güneybatı Sarayı'nı ortaya çıkarmıştır.²¹² 1952'de Layard'ın asistanlarından Hormuzd Rassam ve William Kenneth Loftus höyüğün ortasında kral Sanherib'in torunu Asurbanipal'ın (MÖ 668-627) Kuzey Sarayı denilen Kraliyet Kütüphanesi'ni de bulmuştur. Her iki kraliyet yapısında çok sayıda çivi yazılı tablet koleksiyonuna rastlanmıştır²¹³. Kuzey Sarayı'nın yapımı Kral Sanherib tarafından başlanmış, Kral Esarhaddon'un oğlu Asurbanipal tarafından inşaatı tamamlanmıştır²¹⁴.

1845-1932 yılları arasında İngilizler tarafından yapılan Koyuncuk kazıları George Smith, Hormuzd Rassam, E. Wallis Budge, L. W. King, Champbell Thompson, Hutchinson ve Mallowan tarafından yürütülmüştür. 1951-1987 yıllarında da Iraklı arkeologlar Mohammed Ali Mustafa, Tariq Madlhom, Manhal Tabur, Abd as-Sattar tarafından yapılmıştır. 1987-1990 yılları arasında da bölgedeki kazı çalışmaları D. Stronach tarafından gerçekleştirilmiştir²¹⁵.

Güneyde yer alan Nebi Yunus Höyüğü üzerinde Layard ve daha sonra Türk hükümeti tarafından yapılan kazılarda toplamda üç saray yapısına ulaşılmıştır. İlki Vul-Nirari MÖ 812 ikincisi kral Sanherib MÖ 705 ve (Koyuncuk höyüğündeki büyük sarayın inşaatını tamamladıktan sonra yaptırmış) en sonuncusu da inşaatı Sanherib'in oğlu kral Esarhaddon tarafından yapılan ve MÖ 681 yılına ait bir saray kalıntısı ortaya çıkarılmıştır²¹⁶. Höyük üzerinde bulunan bir cami ve mezar yapıları burada yapılan kazıların sınırlı kalmasına neden olmuştur.

²¹² Austen Henry Layard, *Ninova ve Kalıntıları*, Avesta Yayınları, (Çev: Zafer Avşar), İstanbul, 2000, s.9.

²¹³ Austen Henry Layard, *a.g.e.*, s.9-29.

²¹⁴ M. J. Menant, *a.g.e.*, s. 12.

²¹⁵ O. Pedersen, *a.g.e.*, s. 158.

²¹⁶ George Smith, *Assyrian Discoveries: an Account of Explorations and Discoveries on the site of Nineveh During 1873 and 1874*, Scribner, Armstrong & co New York, 1875, s. 89-90.

Ninova ile ilgili yayın çalışmalarından bahsetmek gerekirse: 1849-1850 yıllarında P. Emile Botta tarafından “*Monument de Ninive*” ve 1849 yılında da “*Memoire sur l'Écriture Cuneiforme Assyrienne*” isimli eseri yayınlanmıştır. Layard 1849’a kadar yaptığı kazı çalışmaları ve anılarını “*Nineve and Its Remains*” adlı 2 ciltlik kitapta anlatmıştır ve bu eser 1849 yılında yayınlanmıştır. 1849’dan 1851 yılına kadar gerçekleştirdiği kazıları ise 1853 yılında yayınlanan “*Discoveries in the Ruins of Nineveh and Babylon*” isimli eserinde bahsetmiştir. Layard’ın Ninova ile ilgili bilgi verdiği diğer eser çalışmaları ise “*Nineveh and Babylon*” 1853; “*Monuments of Nineveh*” 1849, “*Popular Account of Discoveries at Nineveh*” adlı eser 1853’te, “*Inscriptions in the Cuneiform Character*”, 1851. “*Commentary on the Cuneiform Inscriptions of Babylon and Assyria, London*”, 1850, Martha T. Roth tarafından kapsamlı bir sözlük çalışması olan “*Chicago Assyrian Dictionary*” adlı eser 1956 yılında yayınlanmıştır. “*On Akkadian Grammar, Journal of Philology*” 1870; “*Assyrian Grammar*” 1872; “*Articles in Transactions of Society of Biblical Archaeology*” 2005’te yayınlanmıştır. Türkçe’ye çevirisi yapılan ve 1880 de yayınlanan M. Joachim Menant tarafından kaleme alınan “*Ninova Sarayı Kütüphanesi*” bu kütüphane ile ilgili bilgiler vermesi bakımından önemlidir. 1912 yılında C.H.W. Johns, “*Ancient Assyria*” adlı eseri mevcuttur. 1915’te R.W. Rogers’in “*History of Babylonia and Assyria*” eseri yayınlanmıştır.

2.1.5.2. Tabletlerin İçeriği ve Önemi

Arkeolojik kazılar sonucu keşfedilen tabletlerden hemen her türlü konuda bilgiye ulaştığımız Ninova eski Mezopotamya’nın önemli antik kentleri arasında yer almaktadır. Ortaçağ’a kadar sürekli işgal tarihi olan kent üzerinde ilk insan yerleşmelerinin izleri MÖ VII. binyıla kadar gitmektedir²¹⁷. En eski çağlardan Ortaçağ’a kadar sürekli meskûn olunan Ninova’nın esas işgal dönemleri Geç Tunç Dönemi’nden itibaren başlamış olup özellikle Tunç ve Demir dönemlerinde iskân edilmiştir²¹⁸. Tarihin belli dönemlerinde zaman zaman terkedilmiş olsa da, kent geniş zaman süreçlerinde bölgenin ekonomik, tarihi, politik, dini ve coğrafik öneme sahip bir merkezi olmuştur.

²¹⁷ Eckart Frahm, The Great City: “Nineveh in the Age of Sennacherib”, *The Canadian Society for Mesopotamian Studies*, Vol.3, 2008, s. 13.

²¹⁸ T. Bryce, *a.g.e.*, s. 510.

Layard'a göre Ninova harabeleri Asur'da uzun süre hükümdarlık yapmış olan Ninus tarafından kurulmuştur. Rivayete göre Asur başkentinin kurucusu ve isim babası Ninus'tur. Eusebius, Ninus'tan önce gelen altı kral ismi sayar. Fakat başkente Ninova ismini vererek, şehrin kesinlikle Ninus tarafından kurulduğunu belirtir²¹⁹. Erol Sever'e göre ise kent, adını tanrıça Nin'den almıştır²²⁰. Erken dönemlerden itibaren yerleşim yeri olarak kullanılan bu kent üzerinde Babil'in ünlü kralı Hammurabi Dönemi'nde Tanrıça İştâr için yapılan tapınak bulunmaktadır.

Dünyanın en eski kütüphanesi olarak nitelendirilebilecek olan Asurbanipal Kütüphanesi'nin kalıntılarına ulaşılan Ninova, Koyuncuk bölgesindeki en büyük höyük durumundadır. Koyuncuk Höyüğü'nün kuzey tarafında Asurbanipal'ın Kuzey Sarayı ve güneybatı kısmında ise Sanherib'in Güneybatı Sarayı olarak adlandırılan kraliyet yapıları bulunmaktadır. Ayrıca iki saray arasındaki bölgede ve höyüğün doğusunda herhangi bir Asur yapısının bulunmadığı boş bir alan vardır. Asur yazıtlarına göre Ninova'nın tanrıçası İştâr için iki tapınak kompleksi ile birlikte Tanrı Nabu ve Marduk'a adanan ve toplamda dört tapınak yapısı yer alıyordu²²¹. Asurbanipal saray kompleksi içerisinde bulunan çok sayıda çivi yazılı tablet bize sarayın mimarisi ile ilgili ve ait olduğu krallıkla da ilgili çok önemli bilgiler sağlamaktadır. Çok sayıda tabletin bulunduğu bu yapı Mezopotamya'da oluşturulmuş ve günümüze en yakın çivi yazılı koleksiyonları içermektedir. M. Joachim Menant Layard'ın tablet bulguları ile ilgili ifadesinde: Duvarları heykeller ile süslü birçok odayı meydana çıkartan İngiliz keşifçi özellikle ilgisini çeken iki oda bulmuştur. Toprak, yaklaşık 50 cm. yüksekliğinde kırık yazı parçalarıyla kaplıydı. Bazısı bütündü ama çoğunluğu birçok parçaya ayrılmıştı ve çeşitli boyutlardaydılar. En büyükleri 22.5 cm ya da 15 cm'dir. En küçükleri 2.5 cm çapında ve hafifçe dışbükey olup bir veya iki satırı içeriyordu ki, bu yıkıntı parçaları binleri buluyordu²²². Ninova kazılarında ortaya çıkarılan tablet sayısı parçalarıyla birlikte toplamda 30.000'i geçmemiştir²²³. Layard kazıları sonrası tabletlerin muhafazası için British Museum'a götürülmüşlerdir.

Asurbanipal'ın kraliyet kompleksinde iki salon tavana kadar binlerce düz ve kare biçimindeki tabletlerle doluydu. Bu tabletler pişmiş topraktan yapılmış olup iki yüzü de çiviyazısıyla kaplıydı. Yazı ıslak kilin üzerine sivri uçlu bir kamışın

²¹⁹ A. H. Layard, *a.g.e.*, s. 402-403.

²²⁰ Erol Sever, *Asur Tarihi*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008, s.16.

²²¹ G. Smith, *a.g.e.*, s. 90.

²²² M. J. Menant, *a.g.e.*, s. 16.

²²³ Simo Parpola, "Assyrian Library Records", *Journal of Near Eastern Studies*, Vol.42, No. 1, 1983, s. 6.

bastırılmasıyla yazılıyor daha sonra ya fırınlanıyor ya da kurumaları için güneşe bırakılıyordu. Tabletler üzerine yazılan harfler oldukça ince ve sık yazılmıştı ki, yazıları ve satırları yanlış yapmadan ayırt edilmesi için, daha dikkatli bir şekilde incelenmesi, bazen de büyüteç kullanılması gerekiyordu²²⁴. Koyuncuk tabletleri Babil tabletlerinde olduğu gibi kırmızımsı değil açık kahverengi renge sahiptirler²²⁵.

Krallar Sanherib, Esarhaddon ve Asurbanipal'ın hükümdarlık dönemlerine ait metinler Kuzey Sarayı'nın restorasyonuna kadar kraliyet ikametgâhı olarak da kullanılan MÖ 703-694'te inşa edilmiş olan Güneybatı Sarayı'nda depolanmışlardır ve bu durum MÖ 646/5 yılında sonuçlanmıştır.²²⁶

Her iki saray yapısı üzerinde yapılan kazılar sonucu Asurbanipal'ın geniş tablet koleksiyonu bulunmuştur. Kütüphaneden çıkarılan parçalarıyla birlikte tablet sayısı 25.000'den biraz fazla olup toplamda esas tablet sayısı 5.000-10.000 olarak tahmin edilebilir²²⁷. Her türden edebi metin yanında tarihi belgeler, mektuplar, kitabeler, ominalar mevcut olup, kütüphane tabletlerinin çok büyük bir bölümünü Asur ülkesi dışından özellikle Babil'den getirilmiş tabletler oluşturmuşlardır²²⁸.

Asurbanipal koleksiyonundaki tabletler çok çeşitli içeriklerden oluşmaktaydı. Bunlar: yasa metinleri, yargı kararları, sözleşme türleri içerisinde; faiz sözleşmeleri, satış ve trampa sözleşmeleri, ödünç verme ve kiralama sözleşmeleri, ipotek veya bir taşınabilirin rehin sözleşmeleri mevcuttur. İki taraf arasında düzenlenen bu sözleşme tabletleri belirli bir şekil esas alınarak yapılmaktaydı. Basit bir biçim düzenine sahip sözleşme de tarafların isimleri ve altına da mühürleri ya da tırnakları basılırdı. Sözleşmenin sonunda da şahitlerin isimleri ayrıntılı bir şekilde yazılır devamında da sözleşmenin düzenlendiği gün, ay ve yıl yazılırdı. Öte yandan çivi yazılı vesikalarda zooloji, botanik, maden bilimi mevcut olup tabletlerde ise bu konular listeler halinde düzenlenmiş olduğu hayvan listeleri, bitki listeleri, maden listeleri, takvimler coğrafi listeler yanında astronomi tabletleri de yer almaktaydı²²⁹. Her türlü içerikte tabletlerin yer aldığı Asurbanipal Kütüphanesi'nde oluşturulmuş listelerde toplam 31 farklı metin kategorisi mevcut olup genellikle astrolojik, kehanet, tıbbi tarifler ile rüya kehanetleri

²²⁴ M. J. Menant, *a.g.e.*, s. 26.

²²⁵ Julian Reade, "Archaeology and the Kuyunjik Archives", *Cuneiform Archives and Libraries*, 1983, Leiden, s.221.

²²⁶ Simo Parpola, "The Royal Archives of Nineveh", *Cuneiform Archives and Libraries*, Leiden, 1986, s.232.

²²⁷ H. Otten, *a.g.m.*, s. 202.

²²⁸ H. Otten, *a.g.m.*, s. 202.

²²⁹ M.J. Menant, *a.g.e.*, s. 39-61.

bulunmaktadır²³⁰. Mitoloji, astronomi, astroloji, coğrafya, doğal tarih, büyücülük, yasalar, sözleşmeler, mektuplar, gönderiler vs. bulunmaktadır.

Asur kralı Asurbanipal'ın her icraatını her türlü bilgiyi kayıt altına alması Yeni Asur Dönemi krallarının yazılı kayıtlara verdikleri önemi göstermektedir. Öyle ki bu bilgili kral Babil ülkesine yapmış olduğu seferler esnasında Babil'in yazılı kültürünü temsil eden kil tabletlerin kopyalanmasını da istemiştir. Bu sayede Mezopotamya'da Sumerlerden itibaren oluşan yazılı gelenek Asurlulara kadar gelmiştir. Kral Asurbanipal Kütüphanesi için bilginlere özel görev olarak imparatorluğun diğer kütüphanelerindeki eski gelenekleri anlatan yapıtları araştırıp toplanması emrini de vermiştir. Erek (Uruk), Akad, Borsippa ve Babil'deki ve muhtemelen diğer yerlerdeki eski eserleri de alıp getirmelerini istemiştir²³¹. Toplanan edebi metinlerin kopyaları ile birlikte geniş bir içeriğe sahip olması Asur İmparatorluğu'nun tüm dönemlerinde oluşturulanlar ve Asur öncesi Mezopotamya'dan gelen belgeler bize Mezopotamya'nın tarihi ve geniş kültürü hakkında en değerli bilgileri verirler.

Kütüphanedeki tabletlerin dizilişine baktığımızda bunların gerektiğinde bulunabilecek şekilde düzenlenmiş oldukları anlaşılmaktadır. Eğer anlatılmakta olan bir konu birden fazla tablette devam ediyorsa devam eden tabletlerin şekil ve boyutu ilk tabletteki gibi oluyordu. Seri oluşturan bu tabletlerde her seri ya da her konu, o konunun bütün tabletlerinde de ilk tabletin başladığı ifade ile başlıyordu. Buna örnek vermek gerekirse; astronomi konusunda 70 tableti geçen bir yapıtta, her tablet ...*Ne vakit ilahlar Anu ve İlu...* diye başlamaktadır. Bu ifadedeler ilk tabletin başlangıcıydı. Tabletten sonuna da tabletin sırası belirtilir. Serinin ilk tabletinde... *Ne vakit ilahlar Anu ve İlu...* ikinci ve üçüncü tablette de *Ne vakit ilahlar Anu ve İlu...* bütün tabletlerin başında bu deyiş yazılıyordu. Bu serideki tabletler arasındaki sırayı belirtmek içinse bir önceki tabletin son satırı bir sonraki tabletin ilk satırı olarak tekrar yazılıyordu²³². Ayrıca bu tabletlerin başlığını taşıyan tabletlerde bulunmaktadır ki bunlara Katalog Tabletleri denilir²³³. Daha küçük boyutlara sahip bu kataloglar seriler oluşturan bu tabletlerin anlaşılmasında büyük öneme sahiptirler.

Bu kütüphanede ele geçen çok çeşitli içeriklerde belgeler mevcuttur. Asur tarihi ile ilgili önemli bilgilerin yer aldığı bu tabletler arasında kral Asurbanipal'ın

²³⁰ S. Parpola, 1983, s. 6.

²³¹ M. J. Menant, *a.g.e.*, s. 21-22.

²³² M.J. Menant, *a.g.e.*, s. 22.

²³³ M.J. Menant, *a.g.e.*, s. 23.

hükümdarlığı süresince gerçekleştirmiş olduğu seferlere ait bilgilerin yer aldığı vesikalar yer almaktadır. Vesikalar bu kral tarafından gerçekleştirilen sekiz sefer hakkında bilgi vermektedirler. Mısır, Meroe (Habeşistan'da bir bölge), Sur, Susiyana, Gamboul, Elam ve Sus kentiyile olan mücadelelerden bahsedilmektedir²³⁴. Bu dokümanlar seferler esnasında Asur ülkesindeki siyasi tarihi ve sefer düzenledikleri ülkelerle olan mücadelelerden bahsetmektedirler. Yine bu kütüphanede bulunan tabletlerin bazısı zamandizini vermeleri açısından ayrı öneme sahiptirler. Limnu denen bu memur listeleri özel bir ad serisi sunmaktaydılar. Her ad bir yıla karşılık olarak gelmekte ve iki boşluk arasındaki ad sayısı bir kralın hükümdarlık yıllarını vermektedir²³⁵. Tek başına bir anlam ifade etmeyen bu memur listeleri savaşların tarihlenmesinde, Asur ülkesinde ve çevre ülkelerde meydana gelen olaylarla ilgili bilgi vermektedirler. İlk liste Bin-Nirari adında bir prensin yönetimiyle başlamaktadır. İkinci isim ise MÖ 911 yılı sırasında Asur ülkesine hüküm sürdü; ardılları 650. yıla kadar uzadı ve Asurbanipal'ın yönetiminin altında yaşadı²³⁶.

Asurbanipal koleksiyonundan elde edilen tabletler arasında yaklaşık sekiz yüz ticaret dokümanı, 600 astrolojik ve astronomik rapor bulunmaktadır. Aynı şekilde Asur dualarını içeren tablet grupları da vardır. Kehanet ve tıbbi metinlerin çoğu, Babil orijinallerine dayanırken, bu vesikalar Asur bilginleri tarafından derlenmişlerdir. Yine 2.000 fazla hece işaretleri listesi, paradigmlar, tanrıların, yıldızların, adların, bitkilerin, hayvanların nehirlerin, ülkelerin, tapınakların, şehirlerin, giysilerin, gemilerin vb. metinler Babil orijinallerinin tüm kopyalarıdır. Bunlar Asurlu kâtipler tarafından kopya edilmişlerdir²³⁷.

Asur'un son büyük hükümdarı Asurbanipal (MÖ 668-627) yazı yazma sanatında kat etmiş olduğu yolu, okur-yazar olduğunu: sadece “kâtiplik sanatında en üst seviyeye” değil ayrıca “krallar arasında, öncülerin, hiç kimsenin böyle bir sanat öğrenmediği” ile övünüyordu. Sonu aşağıdaki gibi biten tablet kolophonlarında bu kralın bu çalışmayı yaptığına kanıt oluşturmaktadır:²³⁸

“Nabu ve Taşmetu'nun dikkat kesilen kulakları ve açık gözler verdiği Asur ve Ninlil'e güvenen Asur kralı, dünyanın kralı Asurbanipal'ın sarayı... Nabu'nun bilgeliği,

²³⁴ M.J. Menant, *a.g.e.*, s. 33.

²³⁵ M.J. Menant, *a.g.e.*, s. 36.

²³⁶ M.J. Menant, *a.g.e.*, s. 36.

²³⁷ M. Jastrow, *a.g.m.*, s. 175-175.

²³⁸ Linoel Casson, *Libraries in the Ancient World*, Yale University Press, London, 2001, s. 9.

yazı işaretleri, tasarlandığı kadarıyla, tabletler üzerine yazdım, [tabletleri] serilerde topladım, [onları] sıraladım ve sarayıma koydum.” demektedir.

Asurbanipal’ın bu şekilde bilime ve edebiyata önem vermesinde babası Esarhaddon’un büyük etkisi vardır. Yani Esarhaddon kendisi de büyü ve astronomiye olan ilgisi sonucu eski tören, kehanet, ve işaretlerle ilgili metinleri toplamak için görevliler tayin etmiştir. Büyü ile ilgili metinler, kehanet ve işaretlerin incelenmesi devlet idaresinin devamlılığı açısından gerekliydi, fakat dua ve ayinlerle bunlar önlenebiliyordu. Ayrıca Esarhaddon oğlunun devlet yöneticiliği yanında bir bilgin olarak da gelişmesini sağlamıştır. Bilime ve öğrenmeye önem veren Asurbanipal, yazıcılık eğitimi almıştı ve kendisi de edebiyattan zevk alan bilgili bir adamdı. Bir tarihçi onu, *"hiçbir zaman, iyi bir kil tablete sarılıp yatarken olduğu kadar mutlu olmayan türde bir adam"* olarak tanımlamıştı. Asurbanipal bütün yazıcılık sanatlarında usta olduğunu iddia ediyordu: sadece okuma ve yazma değil, aynı zamanda, kil tabletlerin yapılıp ve pişirilmesinde de ustaydı. Memleketinin her yerindeki okul ve kütüphanelere gönderdiği yazıcılar tarafından kendisi için toplanan metinleri karşılaştırıyor revize ediyor ve düzeltiyordu²³⁹.

Asurbanipal saltanatının ilk yıllarında kardeşi Samas-sum-ukin’i Babil tahtına kral olarak atamıştır. Fakat daha sonra bir isyan sonrası kardeşi ile karşı karşıya gelmiş ve MÖ 648 yılında yapılan karşılaşmada Asurbanipal galip gelmesiyle birlikte Babil krallığını hâkimiyeti altına almıştı. Bu savaş ona tüm Babil arşivlerine doğrudan erişim sağlamıştır²⁴⁰.

Babil’le yapılan bu iç savaş sonucunda Asurluların Babil’i zapt etmesinin ardından Asurbanipal, bu fırsattan yararlanarak, Babil’li koleksiyoncuların tabletlerine el koymuş ve kütüphanesini buradan getirdiği tabletlerle büyütmişti. Bir eyalet valisine, *"koleksiyoncuların evlerinde bulunan tüm tabletleri getirmesi"* talimatlarını vermiş, özellikle elde etmeyi çok istediği birçok tabletin ismini de belirtmişti. *"Ve eğer sana bahsetmediğim ama saray için uygun olacağını düşündüğün bir tablet ya da ritüel görürsen, incele, al ve bana gönder."* demiştir²⁴¹.

Yazmaya ve yazıcılığa çok önem veren Asurbanipal’ın kütüphanesi oldukça büyük bir işleve sahipti. Oldukça dayanıklı tabletler elde edebilmek için, tabletlerin

²³⁹ F. Lerner, *a.g.e.*, s.11-12.

²⁴⁰ Jeanette C. Fincke, The Babylonian of Nineveh: Report on the British Museum’s “Ashurbanipal Library Project”, *Archiv für Orientforschung*, Bd. 50, 2003/2004, s. 111.

²⁴¹ F. Lerner, *a.g.e.*, s.13.

yapıldığı alanlar ve pişirildiği fırınlar bulunmaktaydı. Farklı içeriklere sahip bu tabletlerin boyutları değişkenlik göstermekle beraber genellikle dikdörtgen olup 2.5 cm kalınlığa sahiptiler. Seriler halinde dizilen tabletler genellikle yan yana diziliyorlardı. Koyuncuk tabletlerinde ise astronomik olaylar da yer almıştır²⁴².

Ninova'da ortaya çıkarılan kütüphanenin büyük çoğunluğu Asurbanipal'ın egemenliği döneminde oluşturulmuştur ve bu kral bugün hakkında etraflıca bilgiye sahip olduğumuz Asur edebiyat ve yazınının mimarıdır. Ayrıca yazılı tabletlerin yanı sıra iki adet silindir de bulunmuştur. Asurbanipal tarafından oluşturulan bu silindirler önemlidir ve silindir A, Asurbanipal tarihini içermektedir. Bu belge Asurbanipal'ın MÖ 671 yılından itibaren MÖ 645'e kadar olan resmini vermektedir. Bu silindirde kralın farklı çevre krallarına karşı yapmış olduğu seferleri anlatmaktadır. Bu askeri seferlerin ilk ikisi Mısır'a karşı, üçüncüsü Tyre'ye karşı, dördüncüsü Asur'un doğusundaki dağlarda yaşayan Minni'ye karşı, beşincisi, yedincisi ve sekizincisi Elam ya da Susiana'ya karşı, altıncısı Babil'e karşı ve son olarak dokuzuncusu da Arabistan'a karşıdır. Diğer silindir B ise Babil tapınaklarının restorasyonunu anlatmaktadır²⁴³. Asurbanipal'ın silindirleri o dönemde Asur tarihi ile ilgili en iyi bilgi veren vesikalardandır ve o dönem Asur'un siyasi görüşüne dair bilgi vermeleri bakımından da önemlidirler.

Ninova'da Asurbanipal kraliyet sarayı olarak bilinen kompleks kral Sanherip tarafından yapımına başlanmış fakat yarıda kalan saray oğlu kral Esarhaddon tarafından devam ettirilmiş ve onun da zamansız ölümü ile yarım kalan saray inşaatı oğlu olan kral Asurbanipal Dönemi'nde bitirilmişti. Layard'ın buradaki kazılarında dar bir koridorun sonunda bulunan iki oda keşfedilmiş olup ilkinin uzunluğu 7 m ve eni 5 m'dir. Diğer oda ise bundan daha küçüktür. Her iki oda da yıkıntıların altında kraliyet kütüphanesi bulunmaktaydı. Şimdiye kadar bulunan en eski olan bu kütüphanede kil tabletler Hormuzd Rassam'dan sonra George Smith'in 1875 yılında yaptığı kazılarda da bulunmaya devam etmiştir²⁴⁴. Smith bu kazıları esnasında Sumer mitoloji geleneğini aksettiren çok önemli buluntular elde etmiştir.

Bilinen en eski kütüphane Asur İmparatorluğu'nun merkezi olan Ninova'daki krallık kütüphanesinde evrenin yaratılışı ile ilgili birçok tablet mevcuttur. British Museum'da bulunan vesikalar arasında Sa nag ba Imuri diye bilinen ve "Herşeyi gören,

²⁴² N. Yıldız, 2003, 14-15.

²⁴³ G. Smith, *a.g.e.*, s. 377.

²⁴⁴ M.J. Menant, *a.g.e.*, s. 103.

yaşayan adam” şeklinde tanımlanabilecek olan bir destanın varlığı ortaya konmuştur. Bu destanın Gılgamış’a ait olduğu ve on birinci levhasında Kitab-ı Mukaddes’teki Tufan anlatısına benzerliğini George Smith çözmüştür. Yani Gılgamış Destanı ile Kitab-ı Mukaddes’in başındaki Hz. Musa anlatılarının 7. ve 8. bablarında söylenen Tufan öykülerinin neredeyse aynı oldukları görülmüştür²⁴⁵. Tufan olayından çok öncesindeki Sumerlere ait bu destan daha sonraki döneme ait Kitab-ı Mukaddes’teki Musa anlatısına da kaynaklık etmektedir. Kildani Tufanı’na ait parçalar on iki tabletlik bir seriyi içeriyordu. Bu tufan anlatısı kütüphanede üç farklı örnekte bulunmuştur. George Smith 1872 de bulduğu bu tufanın ilk parçalarını British Museum’daki tabletlerin eksik kısımlarını tamamlamak için 1873 yılında tekrar Ninova’da kazılar yapmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla Asurlular MÖ 7. yüzyılda Hellenler’in Orchoé dedikleri Ereğ’den (Uruk) kopya etmişlerdi²⁴⁶. G. Smith Koyuncuk’taki destan tabletleri kazılarında toplamda 348 tablet bulmuştur²⁴⁷. Böylece dünyanın ilk destanı ortaya çıktı. George Smith yaptığı kazı döneminde Gılgamış Destanı’na ait tabletleri bulmasının yanında Akad kralı Sargon’un doğduktan sonra katranla kaplı bir sandık içerisinde Fırat Nehri suları üzerine bırakılmasını ve buradan Akad tahtına çıkış serüveninin anlatıldığı hikâyenin tabletini de bulmuştur²⁴⁸. Ninova harabelerinde ortaya çıkarılan çok sayıda kütüphane tabletleri Sumerler’den itibaren eski Yakındoğu’nun Gılgamış Destanı, Yarattılış Destanı gibi çok önemli sayısız yazınına ulaşmamızı sağlamıştır. Sumerler’den itibaren oluşturulan edebi gelenek çivi yazılı tabletler sayesinde Asurlara kadar ulaşmıştır. Ninova’da bu önemli metinlere ulaşmamızı sağlayan elbette ki Yeni Asur Dönemi krallarının bilgiye ve bilime olan meraklarıdır.

Ninova’da ortaya çıkarılan kütüphane tabletleri arasında her zaman olduğu gibi arşiv belgeleri de vardı ve bunlar kütüphane malzemesiyle karışmıştı²⁴⁹. Yapılan kazılarda bulunan idari metinler, tarihi kayıtlar, yasal belgeler, sözleşmeler, yargı metinleri vb. içerikte tabletlerin bulunması bu durumu ispatlamaktadır.

Bu iki kraliyet koleksiyonu yanında Asur’da aynı kazılarda özel arşivler de bulunmuştur. Büyücü Rahibin Evi denilen binada büyük miktarda tablet ele geçmiştir.

²⁴⁵ A.H. Layard, *a.g.e.*, s. 12.

²⁴⁶ M.J. Menant, *a.g.e.*, s. 75.

²⁴⁷ E. Sever, *a.g.e.*, s. 17.

²⁴⁸ G. Smith, *a.g.e.*, s. 225.

²⁴⁹ L. Casson, *a.g.e.*, s. 11.

Bu tabletlerin çoğunluğu dini ve destan metinlerinden oluşmaktadır²⁵⁰. Bunlar kraliyet kütüphanesindeki tabletler gibi itinalı bir şekilde yazılmışlardı.

Asurbanipal'ın kuzey sarayında da büyük tablet koleksiyonu tüm Asur-Babil, hatta Sümer kültürü sistematik olarak bu kitaplıkta toplanmıştı. Bu tabletlerin çoğu kırık vaziyette ele geçmişlerdir. Asurbanipal tabletlerin birçoğunu ülkenin değişik bölgelerindeki yazıtlardan kopya ettirmiş, diğerleri ise özgün yazıtlar olarak saklanmıştı.

Kütüphanelerin Orta Asur Dönemi'ne kadar erken dönemlerde de var olduğu, edebiyat ve öğrenime Asur'da büyük değer verildiği görülmüştür. Bu kütüphanelerde çok fazla miktarda Babil metinleri bulunuyordu, Asurlular bu edebi yeteneklere hayranlık duyuyorlardı. Bu sayede edebi eser biriktirme ve bir kütüphane kurma fikri Babil'den alındı ve Asur'da Babil'in yazınsal bilgisini ciddi şekilde edinmesi muhtemelen I. Tukulti-Ninurta (MÖ 1243-1207) tarafından Babil'in yağmalanmasıyla birlikte başladı ve ilerleyen dönemlerde Asur'un farklı şehirlerinde kütüphaneler oluşturuldu²⁵¹.

Tüm Asur-Babil ve hatta Sumer kültürü büyük bir özenle bu kütüphanede toplanmıştı. Asurbanipal gittiği her bölgenin yazılı tabletlerini toplamış, dönemin bilimle uğraşan kimselerini görevlendirerek kendisinden ve Asur'dan önce yaşamış eski toplumlar tarafından oluşturulmuş yazılı vesikaların toplanması için görevler vermiştir. Bu eski toplumlardaki yapıtları kopyalatırmıştır.

MÖ 612 yılında Medler ve Babillerin ortak saldırıları sonucu Ninova kenti yakılıp, yıkıldı. Saldırıları esnasında kentte yer alan yapıların çoğu, özellikle de kraliyet kütüphaneleri tahrip edilmiştir. Tabletlerin bulunduğu kütüphane odaları binaların ikinci katında yer almaktadır. Fakat saldırılar esnasında tüm tabletler ikinci kattan zemin kattaki odalar içerisine düşmüşlerdir. Düşme esnasında kırılan tabletlerin parçaları farklı yerlere dağıldıklarından, bugün bir tabletin parçalarının tekrar bir araya getirilmesinde yaşanan zorlukların sebebi kısmen bu durumdan kaynaklanmaktadır²⁵². Ayrıca yıkımın etkisinden dolayı tabletlerin orijinal olarak yapıların hangi bölümlerinden gelmiş olduklarını belirlemek için herhangi bir kanıt yoktur.

²⁵⁰ Otten, a.g.m., s.203.

²⁵¹ A. Kirk Grayson, "Assyria 668-635 B.C.:The Reign of Ashurbanipal", *The Cambridge Ancient History*, Volume III, Part 2, Cambridge University Press, 2008, s. 227.

²⁵² Jeanette C. Fincke, a.g.m., s. 115.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. Eski Mısır ve Suriye’de Arşivcilik

Suriye, en eski çağlardan beri, sahip olduğu bereketli topraklarının yanı sıra iklimi, hava koşulları ve coğrafi konumundan dolayı da ticaret yollarının kesişme noktasında yer alması sebebiyle tüm Yakındoğu tarihi boyunca önemli bir bölge ve kurulmuş olan devletlerin mücadelelerinde önemli bir etkidir. Kuzey Suriye, tarihi medeniyetlerin buluşma noktası olmuştur.

Suriye, Asya’nın Güneybatı kıyısında, Akdeniz’in doğu kenarında yer alan bir Ortadoğu ülkesidir. Kuzeyinde Türkiye, doğu ve güneydoğusunda Irak, güneyde Ürdün, güneybatısında İsrail ve Lübnan ile çevrelenmiştir. Suriye toprakları fiziki coğrafya açısından, batıdan başlayarak doğuya doğru üç ana kuşağa ayrılır; kıyı şeridi, dağlık bölge ve Suriye Çölü²⁵³.

Kuzey Suriye, Fırat Nehri ile Akdeniz arasında yer almaktadır. Bölge üzerinde 1930’lu yıllarda Amerikalı Braidwood’un, Amik Ovası’nda yaptığı yüzey araştırmalarında tespit ettiği irili ufaklı 170 höyük ile bu bölgenin eskiçağ tarihi medeniyeti ve o devirlerdeki önemini ortaya çıkarmıştır. Halep merkezli Kuzey Suriye topraklarının özellikle ticari açıdan büyük önem taşıdığı ve o dönemlerde Mezopotamya, Mısır ve Anadolu’da kurulan büyük devletler için adeta bir “Kızıl Elma” olduğu yapılan arkeolojik kazılar sonucu anlaşılmaktadır²⁵⁴.

Bereketli Hilal olarak tanımlanan bölgenin kuzey sınırları içinde yer alan Kuzey Suriye’nin coğrafi görünümü eskiçağlarda çok çeşitlilik arz etmektedir. Bu görünümün oluşmasında en belirleyici faktörler Asi ve Fırat nehirleridir. Lübnan’da Bekaa Vadisi’nden doğarak Humus ve Hama kentlerini geçtikten sonra Akdeniz’e dökülen Asi (Orontes) Nehri, bölgenin tarımsal üretimi açısından oldukça önemlidir. Doğu Anadolu dağları arasından Suriye çölüne inen Fırat Nehri suları, Meskene (Emar) dolaylarında, tekrardan doğuya dönerek büyük bir kavis çizer. Suriye’nin kıyı bölgesi ve Halep’in doğusuna kadar uzanan arazi hem tarım hem de ticaret güzergâhı olarak önemlidir. Bölgenin sahip olduğu iklim koşulları bu bölgede gerekli her türlü tarımın yapılmasına imkân sağlamıştır. Geçmişte yaşamış olan devletlerin esas geçim kaynağını ziraat ve

²⁵³ Dale H. Hoiberg-Theodore Pappas-Gürel Tüzün (Ed.), “Suriye”, *Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, C. 20, Ana Yayıncılık, İstanbul, 2004, s.174.

²⁵⁴ F. Kinal, 1983, s. 13.

ticaretin oluşturması, Kuzey Suriye topraklarını kontrolü altına almak istedikleri bir bölge yapmıştır. Coğrafi şartlarından dolayı etrafındaki bölgelerde kurulan her devlet siyasi birliğini sağladıktan sonra, Kuzey Suriye üzerinden Akdeniz'e ulaşma amacını gütmüşlerdir. Kısacası bütün Eskiçağ tarihi boyunca Anadolu, Mezopotamya ve Mısır memleketleri arasındaki hemen hemen bütün ticari ve kültürel alışverişler burada kuzey Suriye'de meydana gelmiştir²⁵⁵. Orta Tunç Çağı'nın sonlarına doğru Kuzey Suriye bölgesinde ve Akdeniz kıyılarında irili ufaklı devletler kurulmuştur.

Suriye'nin çeşitli yerlerinde farklı zamanlarda kurulan ve bu bölümde yer verilen bazı krallıkların arşivleri ve arşiv sistemleri ile ilgili mümkün olduğunca bilgi verilmeye çalışılmıştır. Ras Şamra (Ugarit), Tell Açana (Alalah), Tell Mardikh (Ebla) antik kentlerinde yapılan kazılarda çok sayıda tabletin muhafaza edildiği arşiv yapıları ortaya çıkarılmıştır. Bu arşivlerin arşiv sistemleri hakkında bilgileri daha çok konu dâhilinde izah edilmeye çalışılmıştır.

Eski Yakındoğu tarihinde söz sahibi olan medeniyet merkezlerinden birisi olan Mısır, Afrika kıtasının kuzeydoğusunda yer almaktadır. Asya kıtası ile olan bağlantısı Süveyş Kanalı üzerinden gerçekleşmektedir. Mısır, kuzeyde Akdeniz ve doğuda Kızıldeniz'le çevrelenmiştir. Batısı ve güneyi çöllerle kaplıdır. Mezopotamya için Fırat ve Dicle nehirlerinin önemi ne ise Mısır ülkesi içinde Nil Nehri o derece önemlidir. Mısır'a hayat veren Nil Nehri yaklaşık 6.700 km uzunlukta olup, akış yönü güneyden kuzeye doğrudur. Kuru ve yağış almayan bir iklime sahip bu ülkenin ortasından geçen nehir, ülke için büyük bir öneme sahiptir. Herodotos'un da ifade ettiğii gibi "Mısır Nil'in bir armağanıdır"²⁵⁶.

Eskiçağda arşivler, yalnızca Eski Mezopotamya bölgesinde var olanlarla sınırlı olmayıp Mısır'daki Tell-el Amarna kentinde yapılan araştırmalarda bir arşive ulaşılmıştır. Tell-el Amarna Arşivi eski Yakındoğu tarihi için ayrı bir öneme sahiptir. Bu arşiv hakkında sahip olduğumuz tüm bilgiler arkeolojik kazılardan çıkan verilerden ve diğeri toplumların edebi kalıntılarında ibarettir. Mezopotamya'daki Sumer, Akad, Babil ve Asurlar Anadolu'da ise Hititler kil tablet üzerine yazarken Mısırlılar papirüs üzerine yazmışlar: fakat papirüs kil kadar dayanıklı değildir. Mısırlıların yazıda

²⁵⁵ F. Kınal, 1983, s. 14.

²⁵⁶ E. Memiş, 2012a s. 70.

kullanmış olduğu bazı arkeolojik malzemeler ile papirüsler iklim ve insan tahribatından kurtularak günümüze kadar gelmeyi başarmışlardır.

Mısır'da yazı, I. ve II. Sülaleler Dönemi (MÖ 3200 ile MÖ 2800 arası) sırasında ortaya çıkmıştır. Mısırlılar kendi oluşturdukları Hiyeroglif yazısını kısa süre içerisinde hayatın her alanına uyarlamışlardır. Zamanla hiyeroglif yazısı sadeleştirilerek Hiyeratik adını almıştır. Yazı Mısır politikasında ve toplumunda istikrar kazanılmasında çok büyük rol oynamıştır. Bürokrasisinin çok büyük ve iyi örgütlü olması kapsamlı bir yazıcı ağı gerektiriyordu.

Eski Mısır'da, teokratik devlet yapısının olması nedeniyle, arşivler tapınaklarda bulunuyordu. Arşiv belgelerinin konuları genelde din ve dini törenleri, edebi, felsefe, astronomi tıp, kimya, mühendislik, devlet yazışmalarını, askeri ve tarım ile ilgili konuları içeriyordu. Her kutsal tapınağın eğitim vermek için bir okulu bulunuyordu. Mezopotamya toplumlarında olduğu gibi Mısır'da da kâtiplik mesleği babadan oğula geçiyor ve saygıdeğer bir meslek olarak kabul ediliyordu. Tell-el Amarna arşivinde yapılan kazılarda MÖ 1390-1322 yıllarına tarihlenen 382 adet çivi yazılı kil tablet ele geçmiştir. Bu belgeler daha çok Anadolu, Mısır, Mezopotamya ve Levant bölgesindeki krallıklar arasında yapılan yazışmaları konu almakta idi²⁵⁷.

Mısır'da yazı malzemesi olarak kullanılan Papirüs (“byblos” ya da “papyrus”) MÖ III. binyıldan itibaren, Nil Nehri kıyılarında yetiştirilen ve “*cyperus papyrus*” isimli bitkiden yapılırdı. Papirüs, Hiyeroglif yazının ortaya çıkışıyla eşzamanlı olarak kullanılmaya başlanmış olmalıdır. Bu bitki insan bileği kalınlığında ve yaklaşık 2,5-3 m. boylarında bataklık alanlarda yetişmektedir. Bu bitki ayrıca Suriye ve Mezopotamya'da da yetişmekteydi²⁵⁸. En Eski papirüs, I. Sülale'nin resmi görevlisi Hemaka'nın mezarında bulunmuştur ve ilk zamanlarda bu bitki “*krallığın yazı malzemesi*” olarak ifade edilmekteydi²⁵⁹. Eski Mısır'ın ilk zamanlarından itibaren papyrus üzerine farklı konularda yazılar yazılmıştır. Fakat bu bitkinin dayanıksız olması sebebiyle günümüze kadar gelememişlerdir.

Mezopotamya'da olduğu gibi Mısır'da da MÖ III. binyılın sonlarında yazının ortaya çıkmasıyla paralel olarak kâtiplik gelişmiştir. Kâtipler toplumun en seçkin tabakasını oluşturmaktaydılar. Yazıyı icat ettiğine inanılan Tanrı Thot kâtiplerin atası ve

²⁵⁷ N. Yıldız, 2003, s. 9.

²⁵⁸ B. Demiriş, a.g.e., s. 11.

²⁵⁹ N. Yıldız, 2014, s. 30.

koruyucusu olarak kabul edilirdi²⁶⁰. Kutsallık atfedilen bu meslek günlük hayatta bürokrasi, ticaret, devletlerle yapılan diplomatik yazışmalar, adaletin uygulanması, okullarda öğreticilik, her türlü metnin kopyalanması, vb. işlemleri yapıyorlar, orduda da üst düzey memurlar olarak görev yapıyorlardı. Mısırlıların eğitilmiş olan bu kişileri kendilerini, geleneğin çağlar boyunca muhafaza edilmesi ve aktarılmasında aracı olarak görür ve bu görevini öbür dünya sürdürmeyi ümit ederdi. Yazılı şeylerin gücüne saygı duyardı. *"İnsan ölür, cesedi toz haline dönüşür, tüm akrabaları toprağa gider - (ama) yüksek sesle okuyan kişinin dilinde onun hatırlanmasını sağlayan şey yazıdır. "*²⁶¹.

"Senden önce gelmiş olan atalarımın yaptığı gibi yap; başarı sadece bilgiyle belirlenir. Bak! Sözleri yazılarak kalıcı hale geldi. Okuyabileceğin yazıdan oku ve bilinene özen. Böylece eğitilerek, uzmanlaşırsın." Bu sözlerle Mısırlı bir yazıcı, oğlunu, kendisini yönetimde bir meslek sahibi, okuryazar olmanın vazgeçilmez bir şart olduğunu bir işe hazırlanmasını teşvik ediyordu. Yazıcı olarak da ifade edilen kâtiplerin eğitimi iki aşamadan oluşuyordu. Önce, yazmanın esaslarını öğreniyorlar, eski edebiyat üzerinde çalışıyorlardı. Derslerini *ostrakon* denilen kırık çömlek parçaları ve kireç taşı kabukları üzerine kaydediyorlar, dini metinlerden kısa örnekler yazıyorlardı. Günümüze kadar gelen çömlükler, hatalarla doludur ve bu da Hiyeroglif yazıyı öğrenmenin zorluğunu doğrulamaktadır. Genç yazıcı, okuldan ayrılıp ilk görevine başladıktan sonra, eğitimine iş başında devam ediyordu. Artık alıştırılmalarını papirüse yazıyordu. Bunlar amirleri tarafından, kaligrafi ve stil açısından düzeltiliyordu²⁶².

Papirüs ruloları, kavanozlarda ya da tahta kutularda muhafaza edilirdi, böylece seyahat halindeki görevliler tarafından kolaylıkla kullanılmaları sağlanırdı. Ruloların sahipleri tarafından tanımlanabilmesi için, içeriğin başlığı ya da kısa bir tanımı rulonun dışındaki boş bir kısma yazdırırdı veya rulonun dışında boş bir alanın bulunmaması durumunda küçük bir papirüs ya da parşömen etiketi bağlanırdı. Böylelikle, papirüslerin içeriği kısa sürede anlaşılabilmekteydi²⁶³.

Bu tez çalışması kapsamında araştırmalarımız daha çok Kuzey Suriye ve Levant kıyısındaki yerleşmelerle ilgilidir. Bu bölümde Mısır'daki Tell-el Amarna ile Kuzey Suriye ve Levant kıyılarında yer alan Ugarit (Ras Şamra), Alalah (Tell Açana) ve Ebla

²⁶⁰ N. Yıldız, a.g.m., s. 1-2.

²⁶¹ F. Lerner, a.g.e., s. 8.

²⁶² F. Lerner, a.g.e., s. 8-9.

²⁶³ F. Lerner, a.g.e., s. 9.

(Tell Mardikh) yerleşmelerinde ortaya çıkarılan arşiv yapıları ve bu arşivlerde ele geçen tabletlerin içerdiği oldukları konulara genel olarak değinilmiştir.

3.1.1. Tell-el Amarna Arşivi

3.1.1.1. Keşifler ve yapılan çalışmalar

Günümüzde Tell el-Amarna olarak ifade edilen Akhenaton kentinin keşfi bir tesadüf sonucu gerçekleşmiştir. Bu kent Nil Nehri'nin doğu kıyısında, Kahire'nin yaklaşık 300 km. güneyinde Beni Hasan civarında yer almaktadır. 1888 yılı başlarında Tel el-Amarna'nın bulunduğu yerde, bir grup fellah killi toprak bulmak amacıyla bölgede kazı yaparken her iki tarafı da yazı ile kaplanmış kil tabletlerle dolu dağılan ahşap sandıklar ve sayısız kalıntı bulmuşlardı. Köylüler buldukları eserleri Mısır'da bulunan tarihi eser alıcılarına sattılar. Avrupalı alıcıların bu eserlere iyi fiyatlar vermelerinden dolayı eserleri bulan köylüler, bazı eserlerin büyük olmasından daha fazla para kazanabilmek için parçalara ayırarak sattılar²⁶⁴. Bulunan tabletlerin parçalara ayrılması ise ileriki dönemlerde bu tabletlerin okunmasında birtakım zorluklara neden olmuştur. Tamamen maddi kazanç sağlamak için Mısırlı köylüler tarafından bulunduktan sonra bu tabletlerin satılması dünyanın dört bir yanına dağılmasını sağlamıştır. Bu sebepten dolayı bu eserler bugün için farklı koleksiyonerler ve müzelerde bulunmaktadır. Bugünkü Tell El Amarna'nın farklı yerlerinden çıkarılan tabletlerin buldukları dönemden sonra satın alma ve diğer yöntemlerle çoğu müzelerde toplanarak daha güvenli bir şekilde muhafaza edilmeleri sağlanmıştır. Bugün için baktığımızda bu tabletlerin British Museum'da 95'i, Berlin Vorderasiatisches Museum'da 200 tablet, Louvre Museum'da yedi tablet, Cairo Museum'da 50 tablet İstanbul Arkeoloji Müzesinde EA 333 numaralı bir tablet bulunmaktadır²⁶⁵. Tümüyle müzelerde olmayan bu tabletlerin bir kısmı da özel koleksiyonerlerin elinde bulunmaktadır. Bu özel koleksiyonerlerin isimlerini vermek gerekirse: Amerikalı Misyoner Chauncey Murchs, Rus Mısır Tarihçisi Vladimir Golenischeff ve Fransız Asurolog Jules Oppert'tir²⁶⁶.

²⁶⁴Carl Niebuhr, *Tell El Amarna Period, The Relations of Egypt and Western Asia in Fifteen Century B.C. According to Tell El Amarna Tablets*, London, 1901, s.10.

²⁶⁵William Moran, *The Amarna Letters*, The John Hopkins University Press, London, 1987, s. xiii.

²⁶⁶W. L. Moran, *a.g.e.*, s. xiv.

Mısırlı köylülerin bulup sattıkları tabletlerden ayrı olarak bazı tabletler de, yapılan arkeolojik kazılar sonucunda bulunmuştur. Tabletlerin keşfedildiği harabelerin yeri belirlendiğinde, buradaki arkeolojik kazılar Mısır, Alman, İngiliz ve Fransız arkeologlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bölgedeki tabletlerin çoğunluğu Mısırlı yerlilerin kazılarıyla bulunduğundan sonraki arkeolojik kazılarda az miktarda tablet bulunmuştur. Bölge halkının yapmış olduğu bilinçsizce kazılar, eski Yakınoğu tarihinin bir kısmının aydınlatılmasında önemli rol oynayan Amarna arşivinin ortaya çıkmasında önemli rol oynamışlardır. Daha sonra arkeologlar tarafından gerçekleştirilen kazılarda birtakım tabletler ve tarihi öneme sahip bulgular elde edilmiştir.

1891-1892 yıllarında Tell El Amarna bölgesinde Sir Flinders Petrie yönetiminde kazılar gerçekleştirilmiştir. Petrie yaptığı kazılarda 22 adet tablet bulmuştur. Bulunan bu tabletler Oxford'daki Ashmolean Museum'a gönderildiler. 1903 yılında I'Institutur Francais D'archeologie Orientale du Caire'nin yöneticisi Fransız M. Chassinat'ın iki veya daha fazla tablet bulduğu belirtilmektedir²⁶⁷. Daha sonra Deutsche Orient Gesellschaft adına ve James Simon'un finansal desteğiyle kazılar Alman Ludwig Borchardt tarafından 1907-1911-1914 yıllarında yapılmış ve bu kazılarda iki tablet ve Nefertiti'ye ait bir büst bulunmuştur²⁶⁸. Borchardt'ın bulduğu tabletlerden birisi kırık sözlük metni diğeri de EA 379 olarak ifade edilen belge, şu anda Eskiçağ Tarihi için son derece önemli olan meşhur *Şar Tamhəri*²⁶⁹ metinlerine ait tablet, içerdiği yazılar dolayısıyla daha sonra giderek önem kazanmıştır²⁷⁰. 1921-1924 ve 1926-1937 yıllarında İngiliz ve Amerikan kazıları E. Peet, L. Wolley, H. Frankforth ve J.D.S. Pnedlebury tarafından yapılmıştır²⁷¹. 1977 yılından itibaren söz konusu kazılar Egypt Exploration Society B.J. Kemp yönetiminde bölgede devam etmiştir²⁷².

²⁶⁷ W.L. Moran, *a.g.e.*, s. xiv.

²⁶⁸ Anson F. Rainey, *The Tell El- Amarna Correspondence*, Brill, Leiden-Boston, 2014, s. 3.

²⁶⁹ Şar Tamhəri metinleri, M.Ö. 2350-2150 yılları arasında Mezopotamya'da kurulan Sami kökenli Akad imparatorluğunun kralları Sargon'un ve torunu Naramsin'in bırakmış oldukları yazılı vesikalardır. Kral adı geçen metinde, M.Ö. 2500'lerde Sedir ormanlarını (Amanoslar) ve Gümüş dağlarını (Toroslar) aşarak, Hatti ülkesine girdiğini ve 17 şehir beyinden oluşan birliğe karşı mücadelesi anlatılmaktadır. Naramsin'den önce imparatorluğun kurucusu Sargon'da Puruşhanda kenti tüccarlarının yardım talepleri doğrultusunda Anadolu'ya sefer düzenlemiştir. M.Ö. III. binyıl Anadolu'da yazının kullanılmaya başlamadığı bir dönemdir ve bu dönem Anadolu'su hakkındaki bilgilerimiz komşu devletlerin bırakmış oldukları yazılı vesikalardan edinmek mümkündür. Akad kralının bırakmış olduğu bu yazılı vesikalar Anadolu'nun yazısız dönemine ışık tutan ilk yazılı belgeler olmaları bakımından önemlidirler. E. Memiş, 2012a, s. 57,110.

²⁷⁰ A. F. Rainey, *a.g.e.*, s.3.

²⁷¹ O. Pedersén, *a.g.e.*, s. 38; A. F. Rainey, *a.g.e.*, s. 4.

²⁷² A. F. Rainey, *a.g.e.*, s. 4.

Amarna ile ilgili yapılan yayın çalışmalarına göz atmak gerekirse: Norveçli Assiyrolog J. A. Knudtzon, “*Die El-Amarna-Tafeln*” adlı eserinde Amarna mektuplarını yayınlamıştır. 1907 yılında yayınlanan bu eser mektuplara dair yazılan en önemlisi olarak kabul edilmektedir. William L. Moran tarafından yazılan “*Les Lettres d’El-Amarna*” (İngilizce basım ise 1992 yılında yapılmıştır) adlı eseri 1987 yılında yayınlamıştır. 1984 yılında W. M. Flinders Petrie’nin yazmış olduğu “*Tell El Amarna*” adlı eser bulunmaktadır. Jana Mynářová’nın 2007 yılında yayınlanan “*Language of Amarna –Language of Diplomacy: Perspectives on the Amarna Letters*” adlı eseri bulunmaktadır. Anson F. Rainey’in 2014 yılında yayınlanan eseri ise “*The El-Amarna Correspondence*”, Amarna ile ilgili verilebilecek önemli eserlerdendir. Amarna ile ilgili diğer önemli bir kaynak ise 1999’da yayınlanan Shlomo Izre’el “*The Amarna Scholarly Tablets*” adlı eseridir. Ayrıca 1901’de yayınlanan Carl Niebuhr’un “*The Tell El Amarna Period*” isimli eseri de bulunmaktadır. Amarna ile ilgili çalışmaları bulunan Erik Hornung, James K. Hoffmeir gibi bilim adamlarının çalışmaları olup ayrıca Amarna üzerine yazılmış çok sayıda makale de bulunmaktadır.

3.1.1.2. Amarna tabletlerinin içeriği ve Önemi

Tamamen tesadüf sonucunda bulunan bu kent üzerinde yapılan kazılarda her iki tarafında benzer yazılara sahip tabletler, ahşap sandıklar ve değerli tarihi malzemeler Mısır yerlileri tarafından bulunmuşlardı. Bulunan eserler dönemin Avrupalı antikacılarına satılmışlardır. Bu tabletlerin farkında olmadan keşfini sağlayan yerli halk Amarna tabletlerini bulmuş ve eski Yakınoğu’da MÖ 14. yüzyılda uluslararası diplomasinin birçok yönden gün yüzüne çıkarılmasında rol oynamışlardır.

Eski Yakınoğu’nun Amarna Dönemi MÖ 14. yüzyılda MÖ 1390-1322 yılları arasına tarihlenmektedir. Bu dönemi aydınlatan vesikalar Mısır’da Tel El Amarna köyünde bulunduğu için, bu yarım asırlık zamana “Amarna Çağı” da denilmiştir. Bu dönem, III. Amenhotep (MÖ 1390-1353), onun oğlu IV. Amenhotep (MÖ 1353-1336) ve daha sonraki firavunlardan Smenkhare (MÖ 1336-1332) ve Tutankamon (MÖ 1332-1322) hükümdarlık yıllarını da içine alan bir dönemdir²⁷³. Moran’ın “*Amarna Letters*”

²⁷³ W. L. Moran, *a.g.e.*, s. xxxiv.

isimli eserinde bazı mektupların Tuthankamon'a gelmiş olma ihtimalinden dolayı Amarna Dönemi'nin tarihi, firavun Tuthankamon'a kadar uzatılmaktadır²⁷⁴.

Amarna ya da eski adı Akhetaton olan kent, IV. Amenhotep tarafından kurulmuş ve MÖ 14. yüzyılın ortalarında Mısır'a başkentlik yapmıştır. Bu Firavun Aton inancını ortaya atarak "ilk tektanrıcı" olarak da adlandırılan dinsel reformcu olarak ünlenmiştir²⁷⁵. MÖ 14. yüzyılda Orta Mısır'da yer alan kent, bu dönemin devletleri ile gerçekleştirilen yazışmaların merkezi olmuştur. Mısır, diğer devletler ile yazışmaları için burayı kullanmıştır.

Arşivdeki tablet grubunun içeriği oldukça çeşitlidir²⁷⁶. Mısır'ın diplomatik yazışma merkezi olan bu arşivden elde edilen tabletlerin çoğunluğu Mısır'a gelen mektuplardan oluşmakta ve diğer bir kısmı ise Mısır'dan gönderilen mektuplardan ibarettir²⁷⁷. Bulunan tabletlerin bazıları ise dini metinleri, sözcük listelerini ve mitolojik metinleri içermektedirler²⁷⁸. Bu tabletlerden bazıları Mezopotamya mitleri ve efsaneleri (EA 340, EA 356) ile ilgili, bazıları da tanrı isimleri (EA 374) ile ilgili bilgilere sahiptir²⁷⁹. Bu arşivde ele geçirilen yazılı vesikalar arasında Akadlı Sargon'a ait *Şar Tamhari* metni de dahildir²⁸⁰.

Amarna'da Merkez Şehir'de çok sayıda resmi ve idari bina bulunmuştur. Bunlar arasında Kral Evi ve Büyük Saray'ın yanı sıra büyük bir idari bölge bulunmaktadır. Tabletler sarayın doğusundaki küçük binada yer alan bir odada bulunmuşlardı²⁸¹. Bu tablet buluntularının yeri "Firavun'un Mektuplarının Evi" olduğu anlaşılmaktadır. Bu odada tablet parçasının bulunması ve duvarlar inşa edilmeden önce doldurulmuş iki adet çöp çukurunda bulunmuşlardır²⁸². Birkaç Amarna ya da diğer adıyla Akhetaton'da bulunan farklı içeriklere sahip bu tabletlerin toplam sayısı 382 olup tabletlerin çoğunluğu III. Amenhotep devri sonrası ile alakalı ve bu bağlantı Tuthankamon'a kadar gitmektedir²⁸³. Bu arşiv vesikalarının büyük bir kısmı dönemin diplomasi dili olan

²⁷⁴ W. L. Moran, *a.g.e.*, s. xxxix.

²⁷⁵ W. L. Moran, *a.g.e.*, s. vii.

²⁷⁶ Klass R. Veenhof, *Cuneiform Archives and Libraries*, Leiden, 1986, s. 210-212.

²⁷⁷ Mısır'dan yazılıp gönderilen mektuplar şunlardır: Babil'e; EA 1, EA 5, EA 14, Arzawa'ya; EA 31 ve diğer EA 99, 162, 163, 190, 367, 369, 370 olarak numaralandırılan tabletler ise Mısır vasallarına gönderilen mektuplardır. Bkz: W. L. Moran, *a.g.e.*, s. xvii.

²⁷⁸ W. L. Moran, *a.g.e.*, s. xvii; T. Bryce, *a.g.e.*, s. 805.

²⁷⁹ W. L. Moran, *a.g.e.*, s. xv.

²⁸⁰ A. F. Rainey, *a.g.e.*, s. 3.

²⁸¹ Jana Mynarova, *Language of Amarna-Language of Diplomacy Perspectives on the Amarna Letters*, Czech Institute of Egyptology Faculty of Arts, Charles University in Prague, Prague, 2007, s. 13.

²⁸² A. F. Rainey, *a.g.e.*, s. 4.

²⁸³ W. L. Moran, *a.g.e.*, s. ix.

Akadça ile yazılmışlardır. Fakat istisna olarak bazı tabletlerin dili Hititçe, Asurca, Hurrice'yd²⁸⁴. Amarna arşiv belgeleri Mısır'ın daha çok küçük Asya ve Mezopotamya arasındaki yazışmalarını konu almaktaydı. Bu dönemde Mısır, Anadolu, Kıbrıs, Suriye-Filistin ve Mezopotamya'da bulunan Babil daha sonradan Asur gibi siyasi güçlerle ve kendisine bağlı vasallarla diplomatik ilişkiler içerisinde bulunmuştur. Amarna Çağı'nda Mısır uluslararası diplomaside en zirveye ulaşmıştır. Daha önce hiç olmadığı kadar bu çağda aktif bir diplomasi hayatı mevcuttur.

Amarna tabletlerinin büyük bir kısmı uluslararası diplomatik yazışmalardan oluşmaktaydılar. J. A. Knudtzon, *Die El Amarna Tafeln* isimli eserinde Amarna arşivindeki tabletleri ikiye ayırmıştır. Eserde Babil, Hitit, Arzawa, Alaşia, Asur, Mitanni gibi devletler tarafından yazılan mektuplar bir grubu, Suriye-Filistin'de yer alan vassallar tarafından gönderilen mektuplar diğer bir grubu oluşturmuşlardır²⁸⁵. Gruplara göre mektupları incelediğimizde mektupları yazıp gönderen dönemin büyük devletleri Mısır'daki muhatap firavuna "kardeşim" ifadesi ile eşitlik temeli üzerine birbirlerine hitap ederken, vassal devletlerin yöneticileri ise "efendim, güneşim, kralım" şeklindeki ifadeleri yazışmalarda kullanmışlardır. Bu mektuplar incelendiğinde çıkan sonuç ise dönemin Babil, Hitit, Mitanni, Alaşia, daha sonra Asur gibi devletler büyük devletler olup vassal devletler ise küçük devletler olarak karşılık bulmaktaydı.

Bu dönemde mektupların yanında devletler birbirlerine jest olarak karşısındaki muhatabına hediyeler de gönderiyorlardı. Babil'le yapılan evlilik münasebetlerinde de hediyeleşmeler önemlidir. Bir mektupta Babil kralı Mısır'ın az altın gönderirse kızını vermeyeceğini söylemektedir²⁸⁶. Mitanni kralı Tuşratta tarafından Nimmureya'ya (III. Amon'hotep'e yazmış olduğu bir mektupta (EA 19) şöyle denilmektedir: " *Umarım kardeşim bana çok altın gönderir zaten kardeşimin topraklarında altın, kum gibi çoktur.*"²⁸⁷. Öte yandan bazı mektuplarda devletlerarasındaki ilişkilerde sitemleri dile getirmektedir. Babil kralı Kadaşman-Enlil, Mısır sarayında gerçekleşen bir törene firavun tarafından davet edilmediği için bir mektubunda (EA 11) sitemini dile

²⁸⁴ Bkz: W.L. Moran, *a.g.e.*, s. xviii.

²⁸⁵ W. L. Moran, *a.g.e.*, s. xvi.

²⁸⁶ F. Kınal, "Amarna Çağında Mısırın Önasya Münasebetleri", *DTCF. Dergisi*, S. 1, C. 2, 1943, Ankara s.102

²⁸⁷ W.L. Moran, *a.g.e.*, s. 44.

getirmektedir²⁸⁸. Bu dönem mektuplaşmalara bakıldığında devlet yöneticileri muhataplarına karşı duygularını apaçık dile getirebilmektedirler.

Mektuplarda yoğun bir şekilde evlilik münasebetlerine ilişkin bilgiler mevcuttur. Açıkçası bu dönemin en dikkat çekici özelliklerinden birisi de evlilik ilişkileriydi. Bu dönemde evlilik yoluyla iki devlet birbiriyle akraba olabilmekte ve mektuplardan anladığımız kadarıyla sadece Mısır tarafından kız alınabiliyordu. Yine bu mektuplar sayesinde Mısır'ın haremi hakkında nispeten bilgi sahibi olabilmekteyiz. Bu evlilikler bazen devletlerarası dostluk ilişkilerini pekiştirirken bazen de Mitanni gibi devletlerle olan düşmanca olan ilişkilerin dostluğa dönüşmesinde etkili olabildiği görülmektedir. Bir zamanlar iki düşman olan Mısır ile Mitanni devletleri evlilik münasebetleri sayesinde aralarındaki buzların erimesine sebep olmuştur. Nitekim bu yakınlaşmanın sebebi olarak dönemin büyük devletlerinden olan Hitit devletinin Mitanni devleti üzerinde bırakmış olduğu etki sonucunda Mitanniler dönemin diğer bir gücü olan Mısır'a yaklaştırmıştır. Oluşan evlilik ilişkileri esnasında iki devlet arasında da devletlerin birbirlerine hediyeler göndermiş olduklarını Amarna mektuplarından anlamaktayız²⁸⁹.

Amarna arşivinden elde edilen tabletlerin büyük bir kısmını Mısır'a gelen mektuplar, diğer bir kısmını ise Mısır sarayından gönderilen mektuplar oluşturmaktadır. Bunlar ise; Babil'e EA 1, EA 5, EA 14; Arzawa'ya EA 31; EA 99, 162, 163, 190, 367, 369, 370 olarak numaralandırılan mektuplarsa Mısır'ın vassallarına gönderilmiştir.²⁹⁰ Mektuplardan anladığımız kadarıyla bunlar gönderilenlerin birer nüshası idi. Bu mektuplar diplomatik yazışmaların çok geniş bir coğrafya üzerinde gerçekleştirilmiş olduğunu gösterdiği gibi ve dönemin siyasi yapısı hakkında bilgiler vermektedir.

1896'da bulunan tabletler Hugo Winckler tarafından transliterasyon ve tercüme yapıldı. Bu arşivden bulunan tabletler 1907 yılında Norveçli Assiyrolog J. A. Knudtzon tarafından *Die El-Amarna Tafeln* adlı eserde yayınlanmışlardır.

Amarna mektuplarında genellikle Mısır firavunlarının isimlerinden bahsedilmemektedir. Fakat mektuplara ve dönemin çağdaş devlet krallarına baktığımızda mektupların genellikle III. ve IV. Amenhotep'ler dönemine ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu duruma örnek göstermek gerekirse; EA 17, EA 19, EA 24 numaralı

²⁸⁸ F. Kinal, 1943, 102.

²⁸⁹ W. L. Moran, *a.g.e.*,

²⁹⁰ W. L. Moran, *a.g.e.*, s.xvii.

mektuplarda “Nummuriya” (ya da bu yazıma yakın bir şey) Nb-m-t-R olarak Mısırlı III. Amenhotep’in isminin Akadça transliterasyonu olarak ifade edilmiştir. Onun ismi mektuplarda Nummuriya olarak geçmekte ve bu isim onun taht adıdır. Yine EA 28 gibi EA 8 ve EA 11 numaralı mektuplarda “Napbuririya”ya hitap etmektedirler. Bu isim Nfr-hprw-R olarak Mısır firavunu IV. Amenhotep’e ait olduğunu göstermektedir. Firavun isimlerinin Akadça çevirileridir.²⁹¹ Bazı mektuplarda (EA 23, 27, 33, 254) Mısırlı arşiv memurları tarafından yazılmış hiyeratik tarihler mevcuttur. Bazılarında da tanrı Amon veya Amon isimli şahıs adları geçmektedir. Bu mektupların doğal olarak IV. Amenhotep’e ait oldukları anlaşılmaktadır. Öte yandan kime gönderildikleri belli olan mektupları da tarihlemek mümkündür²⁹².

Amarna mektupları, çeşitli arkeolojik kaynaklardan gelen çok sayıda bilgi ile birleşerek eski Yakındoğu’da neredeyse hiç görülmemiş bir şekilde MÖ 14. yüzyılın ortalarını aydınlatmaktadırlar. Bu çağda diğer devletler ve vassal krallıklar iktidar ve prestij için mücadele etmişlerdir. III. Amenhotep’in iktidarının sonlarında başlayan bu diplomatik çağ IV. Amenhotep’in ve Semenkhre’nin tüm hükümdarlıkları boyunca sürmüş ve Tutankamon devrinin başlarına kadar bu yazışmalar devam etmiştir²⁹³.

MÖ 14. yüzyılın ilk yarısına rastlayan elli senelik bir zamanı aydınlatan devre ait bu belgeler eski Yakındoğu’nun sosyal, ekonomik ve kültürel durumu hakkında bilgiler vermesiyle birlikte eski Anadolu tarihi hakkında da önemli bilgiler ihtiva etmektedirler. Sonradan Anadolu, Babil ve Asur ülkelerinde de benzer belgeler bulunmuştur. Dönemin tarihi ile ilgili bilgiler sadece Amarna arşivinden değil çağdaş arşivler olan Hattuşaş ve Ugarit arşivlerinden de gelmektedirler²⁹⁴.

III. Amenhotep/Amenofis’in ölmesiyle yerine IV. Amenofis geçmiştir. Bu firavun “Atonisme” adı verilen yeni bir inanç meydana getirmişti. Bu kral oluşturduğu inanç sisteminde bütün eski Mısır tanrılarını reddederek, Mısır’ın güneş tanrıları olan Ra ile Aton’u birleştirerek, tek bir tanrı haline getirilmesi esasına dayanıyordu²⁹⁵. Bu sebepten dolayı da Mısır’ın idare merkezini Theb şehrinden bugünkü Amarna arşivinin bulunduğu yerde Akhetaton yani “Aton’un ufku” adıyla yeni bir kent kurmuş, kendisi de “Aton’a faydalı, onun hoşuna giden” anlamında Akhenaton adını kullanmaya

²⁹¹ Edward F. Campbell, “The Amarna Letters and the Amarna Period”, *The Biblical Archaeologist*, Vol.23, No. 1, 1960, s.5.

²⁹² F. Kinal, 1943, s.101.

²⁹³ E. F. Campbell, a.g.m., s. 10.

²⁹⁴ A. F. Rainey, a.g.e., s. 11.

²⁹⁵ E. Memiş, 2012a, s.82.

başlamıştı²⁹⁶. Bu inanç tek tanrılı (monoteist) idi. IV. Amenhotep bu Aton inancını yaymak için kurduğu bu şehrin birçok yerinde yeni inanç sistemine uygun olarak imar faaliyetleri ile uğraşmıştır. Akhetaton yaklaşık 30.000 nüfusa sahipti²⁹⁷. Bu kadar kısa bir süre içerisinde kentin kalabalık bir nüfusa sahip olması halkın zorla iskân ettirilmiş olabileceğini akla getirmektedir. Öte yandan bu dönemde Mısır dışına çıkmayarak dönemin devletleri ile olan münasebetlerini yazışmalarla gerçekleştirmiştir. Bu firavunun ölümüyle git gide gücünü yitirmeye başlayan bu inanç Smenkhare ve onun halefi Tuthankamon döneminde iyice etkisini kaybetmiş ve firavun Tutankamon iktidar döneminde idare merkezini tekrardan Theb'e (Thebes) taşımıştır.

Bu dönemde Mısır-Babil münasebetlerine değinecek olursak bu iki devlet arasındaki ilişkileri yalnız Amarna mektupları ile öğrenmekteyiz. Bu dönemde Babil'de Kaslar (III. Babil) Sülalesi ve Mısır'da ise 18. Sülale bulunmaktaydı. Her iki devlet arasındaki münasebetlerin önceden de dostane bir şekilde ilerlediği mektuplardan anlaşılmaktadır. I. Kadashman-Enlil ve III. Amenhotep arasındaki yazışmalar esas olarak kraliyetler arası evlilik görüşmelerine ait yazışmalardır. Bu Kassit hükümdarı kızı için değerli en fazla miktarda altın alma kaygısındaydı. III. Amenhotep, Kadaşman-Enil'in hem kız kardeşi ile hem de kızıyla evlenmişti. Her iki kraliyette daha sonra hükümdarların değişmesi sonrasında da ikili arasındaki ilişkiler aynı devam etmiştir. Mısır'da IV. Amenhotep'in tahta geçmesi ile Kassit kralı Burnaburiaş da Mısır'la siyasi ve ticari ilişkileri devam ettirmek istemiştir²⁹⁸. IV. Amenofis de Burniburiaş'ın kızı ile evlenmek ister²⁹⁹. Amarna çağında bu iki devlet arasındaki dostluğun birtakım siyasi evlilikler yoluyla sağlanmıştır olduğu görülmektedir. Ayrıca evlilik dışı bazı mektuplar da Babil kralı Burniburiaş'ın Mısır kralına olan sitemlerini dile getirmektedir.

Amarna arşivinde bulunan mektuplardan devletlerin birbirlerine karşı olan tutumlarını anlamak mümkündür. İki devlet arasında yapılan yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla Mısır ve Kassit hanedanları birbirlerini eşit statüde görüyorlardı. Her iki hanedanın yöneticilerin birbirlerine “kardeşim” olarak hitap etmeleri bunu açık bir şekilde göstermektedir³⁰⁰. Bu iki devlet arasındaki ilişkiler evlilik yoluyla pekiştirilmiş

²⁹⁶E. Memiş, 2012a, s.83.

²⁹⁷ Amelie Kuhrt, *Eskiçağ'da Yakındoğu*, C.I, (Çev: D. Şendil) İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul. 2009, s. 258.

²⁹⁸ A.F. Rainey, *a.g.e.*, s. 16.

²⁹⁹ F. Kinal, 1943, s. 102.

³⁰⁰ W.L. Moran, *a.g.e.*,

ve her iki devletin yöneticileri münasebetlerin devamlılığı için birbirlerine altın, özel taşlar, atlar, vb. vermişlerdir.

Mısır-Mitanni ilişkilerinde ise ikili arasındaki ilişkilerin başlangıcı Tutmosis dönemine kadar gider ve bu dönem iki devlet arasındaki tutumlar tamamen düşmancadır. Olumlu yönde temasların ilk adımı IV. Tutmosis Dönemi'nde atılır ve iki devlet arasında evlilik münasebeti gerçekleştirilir (EA 29)³⁰¹. Daha sonra Mitanni kralı Tuşratta'da münasebetleri olumlu yönde ilerletmeye çalışmış ve Mısır'a yaklaşmıştır. Mektuplardan anladığımız kadarıyla Tuşratta, Mısırla anlaşmak için ilk mektubu yazar Hitit kuvvetlerinin Halep'i zapt etmesi ve Hititler'le yaptığı bir çarpışmadan bahsetmiştir (EA 17). Her iki devlet arasındaki münasebetler kraliyet evliliği yoluyla da kurulmuştur. Mısır-Mitanni temasları süresince üç evlilik münasebeti gerçekleşmiştir. İlk olarak IV. Thutmosis zevcesi Mutemvia, daha sonra III. Amenhotep'in karısı ve Şuttarna'nın kızı Gilu-Hepa, son olarak da Tuşratta'nın kızı Tadu-Hepa Mısır haremine gelin gitmişlerdir³⁰². Hurri dilinde yazılmış bir mektupta dâhil iki devlet arasındaki yazışmaların ana teması evliliklerdir (EA 24)³⁰³. III. Amenhotep'in ölümüyle Mısır'da yeni firavun IV. Amenhotep iktidara gelince Mitanni kralı Mısır ile ülkesi arasındaki daha önce kurulmuş olan yakın siyasi ve ekonomik ilişkilerde sürekliliği sağlamak adına önceki firavunun eşi Teye'e mektup yazdı (EA 26). Yeni firavunla da yapılan diplomatik yazışmalar devam ederken iki ülke arasında mektuplarla birlikte hediyeler de göndererek ilişkileri sürdürdüler. Tuşratta'nın ölümü, Hitit kralı Şuppiliuma tarafından Mitanni ve Kuzey Suriye'nin fethi için bir fırsattı. Bu olaylarla ilgili bilgiler Hitit metinlerinde açıklanmaktadır³⁰⁴.

Suriye-Filistin şehir krallıkları ile olan münasebetlere baktığımızda Amarna arşivindeki mektupların çoğunluğu bu vassallara ait mektuplardı³⁰⁵. Bu vassal krallıklar göndermiş oldukları mektuplarında Mısır kralına kralım, efendim, güneşim, gibi ifadelerle konumlarını göstermekteydiler. Yine bu vassal krallıkların beyleri Mısır firavununa göndermiş oldukları mektuplarında Mısır kralına olan bağlılıklarını dile getirmek için "sizin önünüzde yedi kez ve yedi kez eğiliriz" diyerek itaatlerini ve statülerinin düşüklüğünü bildirmekteydiler.

³⁰¹ F. Kinal, 1943, s. 102.

³⁰² F. Kinal, 1943, s. 103.

³⁰³ A. F. Rainey, *a.g.e.*, s. 16.

³⁰⁴ A.F. Rainey, *a.g.e.*, s. 16-17.

³⁰⁵ W. L. Moran, *a.g.e.*, s. xxxvii.

Dönemin siyasi koşullarına bakıldığında küçük krallıklar siyaseten ve ekonomik yönden güçlü devletlerden birisini arkasına alma gereği duymaktadırlar. Amarna Dönemi'nde Mısır'ın altınları ekonomik yönden Suriye-Filistin bölgesindeki yerel kralları kendisine çekmişti. Bu dönemin en güçlü devleti olan Mısır, çağdaşı Hitit devletinin oluşturmuş olduğu tehlikeden kaçan ve askeri yardım isteyen Suriye-Filistin bölgesindeki yerel krallıkları kendisine başvurulmaktaydı. Yine aynı dönemde oluşan Amurrular da Hititler gibi tehdit oluşturmaktaydı. Her iki tehlikeye karşı yerel beyler Mısır'dan yardım istemek durumunda kalmışlardı. Bunu ayrıntılarıyla mektuplarda görmek mümkündür.

Amarna döneminde hüküm süren kralların mutlak tarihleri kesin olarak tespit edilememektedir. Aşağıdaki liste en son çalışmaları göstermektedir:³⁰⁶

<u>Krallık</u>	<u>Kral</u>	<u>Hükümdarlık Tarihi</u>
Asur	Aşşur-uballit	1353-1318
Babil	I. Kadaşman-Enlil	(1364)-1350
	II. Burna-Burias	1349-1323
Mısır	III. Amenhotep	1386-1349 (1390-1353)
	IV. Amenhotep	1350-1334 (1353-1336)
	Smenkhare	1336-1334 (1335-1332)
	Tutankamon	1334-1325 (1332-1323/22)
	Aya	1324-1321 (1323/22-1319II8) ya da 1324-1319
Hitit	Şuppiluliuma	1380-1340 (1343-1323/22 ya da 1319/18)

Amarna Çağı, birçok ilkin de meydana geldiği bir dönemdir. Eski Yakınoğu'da ilk kez devletler birbirleriyle kültür ilişkisi kurmuşlardır. Bu devirde devletlerarasında bir beynelmilellik doğmuştur³⁰⁷. Devletlerarası gerçekleştirilen yazışmalar dönemin diplomasi dili olan Akadça ile yapıldığından bu dönemde Mısır ayrıca kendi yazısı olan Mısır hiyeroglifi yanında bu yazının eğitimini verdirttiği anlaşılmaktadır. Çivi yazısı Suriye-Filistin üzerinden Mısır'a girmiştir.

³⁰⁶ W. L. Moran, *a.g.e.*, s. xxxix.

³⁰⁷ F. Kinal, 1943, s. 100.

Bu dönemde Mısır'da, büyük devletler ile kurduğu akrabalık bağları sayesinde de dostluk ilişkisi kurulmuş ve savaş ve düşmanlık ortamının oluşmasına müsaade edilmemiştir. Suriye-Filistin bölgesindeki vasallar arasında da gerçekleştirilen eşitlik ilişkisi ile olumsuzluğa imkân verilmemiştir. Ayrıca bu dönemde Mısır, bu devletlere göndermiş olduğu altın ve değerli hediyeler ile onların kendisine karşı olan şükran durumunun devamını sağlamaya çalışmıştır. Bu hedeflerinde başarılı olan Mısır, dönemin devletleriyle gerçekleştirdiği yazışmalarda Mısır'ın değerli madenine ulaşmaya çalıştıkları görülecektir. Bu hedefi doğrultusunda Mısır Amarna Dönemi'nin en etkili ve prestijli devleti olarak diplomatik ilişkilerin yürütme merkezi olmuştur.

Amarna arşivi Mısır'ın Yakındoğu'da dönemin büyük devletlerin kralları ve vassal krallıklarının beyleri ile yazışmalarını yürüttüğü diplomatik arşiviydi. Bu arşiv genellikle III. Amenhotep ile oğlu IV. Amenhotep dönemindeki yazışmaları içermekteydi³⁰⁸. Bu dönemde devletlerarası yapılan yazışmalar genellikle dönemin diplomasi dili Akadça ile yapılmıştı. Geniş bir coğrafya üzerinde gerçekleştirilen bu yazışmalar Amarna arşivinde ortaya çıkarılmış, bu arşivden elde edilen belgelerden birçok toplumdandan, yer isimlerinden, şahıs adlarından ve farklı olay örüntülerinden bahsedilmektedir

3.1.2. Ugarit (Ras-Şamra) Arşivi

3.1.2.1. Keşifler ve Yapılan Çalışmalar

Eski Yakındoğu tarihinde önemli yere sahip olan Ugarit kenti, günümüzde Kuzey Suriye'de Lazkiye'nin (Latakya)³⁰⁹ 10 km kuzeyinde ve Hatay'ın 40 km güneyinde sahile 1 km uzaklıkta yer almaktadır. Höyüğün bulunduğu alanda 1928 yılında bir köylü tarafından şans eseri bulunan bir mezar, bu bölgede araştırmaların yapılmasını sağlamış ve bunun sonucunda arkeolojik kazılar başlamıştır. Şehrin kapladığı alan 600x600 m. boyutlarındadır³¹⁰.

Bölgedeki ilk arkeolojik kazılar 1929 yılında Fransız Claude F. A. Schaeffer yönetiminde başlangıçta Minet el Beida'da başlamıştır. Kazı çalışmaları esnasında eski Ugarit kentinin Doğu Akdeniz'deki diğer kentlere oranla daha büyük olduğunun

³⁰⁸ W.L. Moran, *a.g.e.*, s. xiii.

³⁰⁹ Lazkiye ya da diğer adıyla Latakya, Hatay sınırının yaklaşık 80 km. güneyinde bulunan Suriye'nin önemli liman kentlerinden biridir.

³¹⁰ O. Pedersén, *a.g.e.*, s. 68.

görülmesi ile yaklaşık 2000 km²lik alanı kaplayan Ras Şamra höyüğünde bir ay sonra kazılara burada devam edilmiştir. Bunun üzerine 1929 yılında Ras Şamra (eski Ugarit), Claude F. A. Schaeffer başkanlığında bir ekip tarafından kazılmaya başlanmıştır. II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla 1939 yılında kazılara ara verilmiş ve daha sonra savaşın bitmesiyle 1948'de kazılara kalındığı yerden tekrar devam edilmiştir. 1972 yılından itibaren antik kentte Henri de Contenson tarafından yürütülen kazılar 1975'e kadar devam etmiştir. 1975-1976 yılları arasındaki kazılar ise J. Marqueron tarafından yürütülmüş ve 1976 yılında Marguerite Yon idaresinde tekrar başlayan Ugarit kazıları 2000 yılına kadar kesintisiz devam etmiştir³¹¹.

Ugarit ile ilgili yapılan çalışmalar: C. F. A. Schaeffer'in 1929'dan itibaren gerçekleştirmiş olduğu kazılar "*Syria*" dergisinde 1930'dan itibaren yayınlanmıştır. Schaeffer yaptığı kazılar ile ilgili ayrıntılı olarak hazırlamış olduğu eseri "*Ugaritica I-VI*" adıyla yayınlamıştır. Ugarit'de bulunan tabletler "*Le Palais Royal d'Ugarit*" adıyla Charles Virolleaud tarafından 1965 yılında yayınlanmışlardır. Ayrıca 1955 yılında Marvin H. Hope tarafından yazılan "*El in the Ugaritic Texts*" adlı eseri yayınlanmıştır. 1998 yılında yayınlanan ve Cyrus H. Gordon tarafından yazılan "*Ugaritic Textbook Grammar, Texts in Transliteration, Cuneiform Selection Glossary Indices*" isimli eser Ugarit dili ve grameri üzerine geniş miktarda bilgi vermektedir. 1999 yılında basılan ve editörlüğünü W. G. E. Watson-N. Wyatt'ın yaptığı "*Handbook of Ugaritic Studies*" isimli eser Ugarit ile ilgili yazılmış makalelerden oluşan bir derleme kitabıdır. Marguerite Yon tarafından kaleme alınan "*The City of Ugarit: at Tell Ras Shamra*" adlı eser 2006 yılında yayınlanmıştır. William M. Schniedewind-Joel H. Hunt'ın birlikte kaleme aldıkları "*A Primer on Ugaritic Language*" adlı eser 2007 yılında yayınlanmıştır. Bunun yanında antik Ugarit kenti ile ilgili yazılmış çok sayıda makale bulunmaktadır.

3.1.2.2. Tabletlerin İçeriği ve Önemi

Günümüz Ras-Şamra olarak bilinen eski Ugarit kentinin ismi MÖ II. binyılda Fırat Nehri kıyısında yer alan Mari'de, Kuzey Suriye'deki Alalah'da³¹² Mısır'daki El-Amarna'da (MÖ 14. yüzyılda) ve Anadolu'daki Hitit İmparatorluğu'nun başkenti

³¹¹A. Curtis, "Ras Shamra, Minet el-Beida and Ras Ibn Hani: the Material Sources." *Handbook for Ugaritic Studies (Handbuch der Orientalistik 1.39)*, ed. Wilfred G.E. Watson, Nicolas Wyatt, Brill 1999, s.5-9; Marguerite Yon, *The City of Ugarit at Tell Ras Shamra*, Eisenbrauns, 2006, s. 9-15.

³¹² M. Yon, *a.g.e.*, s. 15.

Boğazköy’de bulunan arşiv metinlerinde geçmekteydi fakat kimse bu yerin nerede olduğunun bilmiyordu³¹³. Yapılan kazılarla birlikte Ras Şamra’da krallığın adını taşıyan metinlerin bulunması bölgenin Ugarit olarak tanımlanmasını sağladı. Ugarit kelimesinin anlamı maalesef kesin olarak tespit edilememiştir. Arşiv vesikalarında elde edilen Ugaritçe ve Akadça sözlüklerin hiçbirinde bu kelimenin kökenine dair bir bilgi bulunmamıştır. Fakat Akadça’da “çayırılık, ekilebilir alan” anlamlarına gelen *ugārišam* ve *ugāru* kelimelerinin, Ugarit sözcüğünün kökeni olma ihtimali olduğu söylenebilir.³¹⁴ Ugarit, Fırat Nehri etrafında yer alan önemli ticaret merkezleri Mari, Emar ve Ebla gibi Geç Tunç Dönemi kentlerinden birisidir³¹⁵. Ugarit kazıları boyunca bu merkezde beş kültür katı tespit edilmiştir.

Yapılan kazılar sonucu elde edilen arkeolojik veriler Ugarit’in çok gelişmiş bir Levant kenti olduğunu ortaya koymuştur. Muhtemelen mesleki mahallelere bölünmüş, iki katlı evlerin dizildiği sokaklarıyla, bayındır ve büyük bir kentin ortasında yer alan; merkezde en büyük Sami tanrılarında Baal ve Dagan’a adanmış iki tapınağı olan bir akropol yer almaktaydı³¹⁶. MÖ 14. yüzyıldan 12. yüzyılın sonuna dek Ugarit’teki yaşamın neredeyse bütün yönlerini yansıtan pek çok avlu, dikmeli geçitler, sütunlu giriş kapıları, sütunlu salonlar, ekili bahçeler ve içerisinde dönemin uluslararası diplomasi dili olan Akadça, Ugaritçe, Hurrice, Hitit, Mısır hiyeroglifleriyle ayrıca Kıbrıs ve Minos dilinde yazılmış büyük miktarda çok dilli tabletin bulunduğu çok sayıda arşiv ortaya çıkarılmıştır. Elde edilen bulgular Ugarit’in Levant’ta bulunan diğer ticaret kentlerine nazaran siyasi ve ticari bakımdan daha önemli bir merkez olduğunu göstermiştir³¹⁷.

Ras Şamra’nın sınırları tam olarak bilinmese de, batıda sınır kıyı şeridiyle çevrili olup iç bölgelerde ne kadar uzandığı bilinmemektedir. Ugarit kentinin yaklaşık 1 km kuzeybatısında liman kenti Ma’haddu (Minet el Beida) ve ikinci bir liman olan, 3 km güneybatıda kalan B’ir (Ras İbn Hani) yer alıyordu. Minet el Beida’da, Schaeffer yönetimindeki kazılar 1929 ve 1935 yılları arasında yapılmıştır. Ugarit yerleşiminin olduğu ortaya çıkan bu yerde yapılan kazılarla zengin bir şekilde döşenmiş mezarlar, ibadet yerleri, depolar içeren evlerin olduğu sokaklar ortaya çıkarılmıştır. Ras İbn Hani

³¹³ Marguerite Yon, “Ugarit: 6,000 Years of History”, *Near Eastern Archaeology*, Vol. 63, No. 4, s.188.

³¹⁴ CAD U; s.27-33.

³¹⁵William M. Schiedewind-Joel H. Hunt, *a.g.e.*, s.5.

³¹⁶ A. Kuhrt, *a.g.e.*, s. 393-395.

³¹⁷ A. Kuhrt, *a.g.e.*, s. 394-397.

kazılarında da burada Ugaritçe birkaç tablet bulunması burasının bir Ugarit yerleşimi olduğunu ortaya koymuştur³¹⁸.

Ugarit, Akdeniz’de bir liman kenti olup Mezopotamya’nın Küçük Asya’ya açılan kapısı durumundadır. MÖ 14. ve 13. yüzyıllarda en parlak dönemini yaşayan Ugarit krallığı kuzeyde Zaphon Dağı’nın doğusundaki Orontes (Asi) Nehri’ne kadar uzanıyordu. Kuzeyde, doğuda ve güneyde dağlarla çevrilidir. Ugarit çevresi verimli topraklara sahip bir bölge olup, bol buğday ve arpa ürettiyordu. Ayrıca bölgede yapılan balıkçılık da gelir kaynakları arasındaydı. Ugarit dağ etekleri üzüm bağları ve zeytincilik ekimi için elverişliydi. “Lübnan Sedirleri” de inşaat ve ticaret için ayrıca kaynak sağlamışlardır³¹⁹.

Ras Şamra kenti tarihte uzun bir süre boyunca işgal edilmiştir. Bölgedeki ilk yerleşimlerin tarihi MÖ VIII. binyıllara kadar geriye gitmekte ve akropolün batı yamacında “Sondage SH” olarak adlandırılan derin sondajlar ilk yerleşimlere dair kanıtlar sağlamaktadır³²⁰. MÖ II. binyılın sonralarına kadar terk edilmemiş olan bölgenin en fazla bilinen dönemi MÖ 13. yüzyılın sonundan 12. yüzyılın başlangıcına kadar uzanan dönemdir³²¹. Yapılan çalışmalar sonucu arkeolojik ve yazılı buluntular kentin ve çevresinin tarihinin aydınlatılmasını sağlamışlardır.

Höyük üzerinde bulunan Kraliyet Sarayı kentin batısında yaklaşık 110x75 m’lik bir alanı kaplamakta ve saray, odalar tarafından çevrili altı avludan oluşan bir kompleks yapıdır. Kazılar esnasında saraydaki arşiv odalarında ve özel arşivlerde 1000’den fazla tablet ortaya çıkarılmıştır³²². Ugarit Höyüğü’nde yapılan kazılar sonucu ortaya çıkarılan arkeolojik bulgular ve çivi yazılı kil tabletler Damascus (Şam), Aleppo (Halep), Latakia (Lazkiye), ve Tartus gibi Suriye’de bulunan müzelerde ve Paris’te Louvre Müzesi’nde muhafaza edilmektedirler³²³. Ras Şamra kazılarında elde edilen tabletler RS adıyla numaralandırılmışlardır.

Ugarit saray arşivleri; Batı, Doğu, Merkez, Güney ve Güneybatı arşivleri olarak isimlendirilmiştir³²⁴. Saray arşivlerinde tabletlerin dağınık şekilde bulunmuş olması tabletlerin üst kattaki odalarda depolanmış olduklarını ve kentin tahribatı esnasında

³¹⁸ A. Kuhrt, *a.g.e.*, s.394.

³¹⁹ William M. Schiedewind-Joel H. Hunt, *a.g.e.*, s. 6.

³²⁰ M. Yon, *a.g.e.*, s. 15.

³²¹ M. Yon, *a.g.m.*, s. 188.

³²² O. Pedersén, *a.g.e.*, s. 70.

³²³ M. Yon, *a.g.e.*, s. 8.

³²⁴ M. Yon, *a.g.e.*, s. 43-44; O. Pedersén, *a.g.e.*, s. 70.

binanın yıkılmasıyla birlikte üst katlarda muhafaza edilen tabletler zemin üzerine düşmüşlerdir. Arşivlerde depolanan tabletler kısmen çeşitli şekil ve muhtevaya sahiptirler. Arşivlerde okul metinleri (egzersizler, sözlükler ve hece işaretleri listesi), mektuplar, ekonomik ve idari metinler, yasal metinler, dini, ritüel ve edebi metinler bulunmuştur³²⁵.

Bu arşivlerden ilki olan Batı Arşivleri, sarayın kuzeybatı girişinin yakınında bulunmuştur. Arkeologlar 4 ve 5 numaralı odalarda yaklaşık 73 tane kil tablet bulmuşlardır³²⁶. Ugaritçe yazılmış bu tabletlerin esasını idari dokümanlar oluşturmaktadır. Bu belgeler personel listeleri (maaşlar), köyler (vergiler), ve ticari listelerdir. Ayrıca Hurrice ritüel metinleri de bulunmuştur. Vali (*sākinu*) ve kraliyet ailesinin mesajlarını içeren Akadça mektuplar, eski bir antlaşmanın Ugaritçe çevirisi, iki alfabe dâhil Ugaritçe okul egzersiz tabletleri bulunmuştur. Giriş portüğünde kuzey sütunun temeline yakın bulunan yerde okuma-yazmanın öğretildiği egzersiz metinleri keşfedilmiştir. Batı arşiv dairesine eklentisi olan sarayın taht odasının batısındaki dairenin 73 numaralı odasında farklı içeriklere sahip metinler bulunmuştur. Normal dokümanlardan oldukça farklı olan bu metinler; mektuplar, yasal kararlar, bir mitolojik metin ele geçmiş olup birçok metin de şarap ile ilişkilidir³²⁷.

Doğu Arşivleri, sarayda III. avlunun kuzeydoğu köşesinde 53 numaralı odanın girişinin yanında bulunmuştur. Bu arşivde yaklaşık 197 kil tablet ortaya çıkarılmıştır. Tabletlerin çoğu 52 ve 53 numaralı odalarda ve ayrıca 54 ve 56 numaralı odalarda da bulunmuştur³²⁸. Arşivlerden elde edilen vesikaların çoğunluğu Ugaritçe (mektuplar, mitolojik metinler, ticaret listeleri, maaşlar, tarımsal faaliyetler, silahlar, eşyalar, vb.) diğer belgeler ise uluslararası diplomasi dili olan Akadça ile (Ugarit kralı tarafından yazılmış mektupların kopyaları, ona gönderilmiş mektuplar, birkaç hukuksal hükümler ve hesap dokümanları vb.) yazılmışlardır. Arşivde bulunan tabletler içerisinde Hurrice büyü metinleri ve iki dilli Akadça-Hurrice özdeyişlerin koleksiyonu mevcuttur³²⁹.

Ugarit sarayının en geniş arşivini oluşturan Merkez Arşivleri, IV. avluda, bunun yanında VI. avlu olarak gösterilen büyük odada ve bu avlu etrafında yer alan bitişik odalarda bulunmuştur. Bu arşivde yapılan kazılar sonucunda yaklaşık 254 kil tablet

³²⁵ W. M. Schniedewind-Joel H. Hunt, *a.g.e.*, s. 21.

³²⁶ O. Pedersén, *a.g.e.*, s.70.

³²⁷ M. Yon, *a.g.e.*, s.43.

³²⁸ O. Pedersén, *a.g.e.*, s. 70.

³²⁹ M. Yon, *a.g.e.*, s. 44.

ortaya çıkartılmıştır. Buradaki tabletlerin dağılımı farklı olup, tabletler merkez arşivin kuzey, güney, doğu kanadında bulunmuşlardır. En önemli tablet grubu kuzey kanadında yer almaktadır³³⁰. Çoğunluğu Akadça yazılmış dokümanlardan oluşan bu vesikalar, yasal metinler (bireyler arasındaki sözleşmeler, toprakların satış akdi, kraliyet hükümleri vb.), kraliyet mektupları ayrıca Ugaritçe mektuplardan müteşekkildi. Akadça oluşturulan metinler Ugarit'in iç meseleleriyle ilgili olup özellikle krala sunulan ya da kral tarafından dışarıya yapılan arazi devrini ele alan meselelerle ilgilidir. Tabletler arasında çoğunluğu Ugaritçe oluşturulmuş yedi mektup ve 14 hisse ya da arazi alan kişilerin listesini içeren idari listeleri, vergi olarak gümüş ödemelerini ele almaktadır. Doğu ve Güney kanatlarda Ugaritçe ve Akadça daha az tabletler bulunmuştur. Doğu kanadında bulunan tabletler 17 idari listeden oluşmakta ve bunların sekizi mektuplar olup, geri kalanları ise yasal dokümanlardır. Güney kanadındaki tabletlerin en geniş grubunu Ugaritçe yazılmış 24 idari listeler oluşturmaktadır. Metin kalıntılarının çoğu yasal dokümanlar ile ilgili olmasının yanı sıra, kuzey kanadında da vesikaların tümü benzer arazi devri konusunda, fakat tabletler arasında Ugarit kraliçesi Taryelli ile ilgili belgeler de yer almaktadır. Mektuplar arasında kraliçeye yazılmış Karkamış mektupları ve yazışmaları bulunmaktadır³³¹.

Güney Arşivi, V. avlunun güneyinde 68 ve 69 numaralı odalarda tabletler dağınık olarak bulunmuşlardır. Burada yaklaşık 133 kil tablet keşfedilmiştir. Bu arşive ait metinlerin çoğu Ugarit kentinin, dönemin yabancı devletleri ile olan münasebetlerine ilişkin vesikalar bulunmaktadır³³². Bu arşive ait vesikalar içerisinde Hitit İmparatorluğu'na bağlı vasal kentler ile Ugarit kentinin kralları arasında Akadça olarak yapılmış yoğun diplomatik yazışmalar bulunmuştur. Bu ilişkilerde aracılık görevini Karkamış kralı ile Suriye bölgesinde bulunan devlet kralları ya da yüksek memurları gerçekleştirmekteydi. Bu arşiv vesikalarının neredeyse tümü Ugaritçe yazılmış yasal dokümanlar ve mektuplardan oluşmaktadır³³³.

Sarayın Güneybatı Arşivleri, V. avlunun batısında 80 numaralı harabe şeklindeki odada ve 81 numaralı oda ile merdiven boşluğuna yakın yerde ayrıca duvar kalıntıları içerisinde ve de avlunun batı kısmında bulunmuşlardır. Burada yaklaşık 162 kil tablet ortaya çıkartılmış olup asıl yerleri belli olmamakla birlikte yüksekten zemin üstüne

³³⁰ O. Pedersén, *a.g.e.*, s.71.

³³¹ O. Pedersén, *a.g.e.*, s.71.

³³² O. Pedersén, *a.g.e.*, s.71.

³³³ M. Yon, *a.g.e.*, s.44.

düşmüş olmalı³³⁴. Ortaya çıkarılan metinler; Ugaritçe mitolojik ve ritüel uygulamalarına ait metin parçaları, haraç ve alım satım listeleri, kentlerin listeleri, okuma-yazmanın öğrenildiği okul egzersiz tabletleri, Akadça mektuplardan oluşmaktadırlar. Ayrıca fildişinden yapılmış çok küçük akciğer modeli de bulunmuştur³³⁵. Bu arşivlerden elde edilen hemen hemen tüm belgeler dönemin uluslararası dili olan Akadça ile yazılmışlar ve belgelerin bir kısmı Hurrice ve Ugaritçe yazılmışlardır.

Arkeolojik kazılarda ayrıca Saray'daki V. avluda kil tabletleri pişirmek için bir fırın ortaya çıkarılmıştır. Bu fırın içerisinde Ugaritçe yazılmış yaklaşık 156 tablet fırınlanmak için hazır doldurulmuş şekilde depolanmışlardır. Burada bulunan tabletlerin çoğunluğunu idari tabletler oluşturmaktadır. Ayrıca burada bulunmuş mektuplardan birisi dönemin Hitit kralından Ugarit'in son kralı Ammurapi'ye gönderilmiş olup burada bulunan ise muhtemelen Akadça'dan Ugaritçe'ye yapılan bir çevirisidir³³⁶. Ayrıca sarayın diğer bazı odalarından da kil tabletler ortaya çıkarılmıştır. Bu odalar 73, 90 numaralı odalardır. Buralarda bulunan vesikalar içerisinde idari listeler, yasal dokümanlar mevcut olup bunlar Akadça ve Ugaritçe olarak oluşturulmuşlardır.

Ugarit'de bulunan arşivler öncelikle saray ve tapınak bölgelerinde bulunmuş olsa da³³⁷ kentte yaşayan rahipler, önemli iş adamları, liman ustabaşları, esnaflar ve diğer yöneticiler dâhil olmak üzere görünüşte önemli kişilerin evlerinde de özel arşivler bulunmuştur. Ayrıca şehir meydanlarında ve sokaklarda bulunmuş tabletler de vardır.

Saraya ait "Güney Sarayı" ya da "Küçük Saray" denilen binalar, doğrudan erişime sahip olmayan bir tür şehir meydanına bakmaktadırlar. Bu meydanın güneyinde bulunan Yabninu'nun evinde yani "Güney Saray" ya da "Küçük Saray" denilen kompleksin 203, 204 ve bir küçük odasında yaklaşık 100 kadar yazılı doküman bulunmuştur. Bu dokümanların neredeyse tümü Akadça yazılmış, bunun yanında Ugaritçe (okul egzersizleri de bulunan) ve iki adet Kıbrıs ve Minos dilinde metinler ortaya çıkarılmıştır. Bu tabletlerin çoğunluğu idari metinlerden oluşmakta, ayrıca mektuplar, uluslararası hukuki metinler, okul egzersizleri de bulunmuştur. Bu tabletlerin içerikleri genellikle aynı konuları ele almaktadırlar ve saray arşivlerinin idari metinleri ile benzerdirler. Bulunan çoğu metin kentin işleri ile ilgilidir. Ayrıca çok sayıda çeşitli

³³⁴ O. Pedersén, *a.g.e.*, s.71.

³³⁵ M.Yon, *a.g.e.*, s. 44.

³³⁶ O. Pedersén, *a.g.e.*, s. 72.

³³⁷ O. Pedersén, *a.g.e.*, s. 68-80.

içeriklere sahip listeler de bulunmuştur. Bunlar: vergiler, bazı kişilerin konutlarının yerleri vb³³⁸. Arkeolojik bulguların yanında bu evde bulunmuş olan belgeler bize, Yabninu'nun deniz yoluyla Ugarit'e bağlantısı olan ülkeler ile yapılan ticari faaliyetlerden sorumlu kimse olduğunu göstermektedir. Arşiv vesikalarında adı geçen ticaret yapılan ülkeler ise Kıbrıs (Kıbrıs ve Minos'daki metinler), Fenike ve Filistin sahili (Arwad, Biblos, Tire, Akko, Aşdod ve Ashkelon'a ait metinsel referanslar), Mısır (Hiyerogliflerle yazılmış heykel tabanı) ve Ege Bölgesi (Minos ve Miken Keramikleri) dir³³⁹.

Batıdaki Saray Caddesi'nden güneye doğru devam ederek burada birbirine bitişik olan evlere ulaşılır. Burada ilk olarak içerisinde bulunan arkeolojik eserlerden dolayı "Bakırcıların evi" ya da "Silah yapımcısının evi" olarak bilinen ev karşımıza çıkmaktadır. Bitişğinde yer alan L şekline sahip olan ev "Bilge'nin Evi" olarak bilinir. Burada çok farklı içeriklere sahip tabletlerin bulunması burasının bir bilgine ait bir evin olduğu sonucuna götürmüştür. Bulunan tabletler içerisinde büyüsel ve tıbbi formüller, ansiklopediler, "yazı sanatı" üzerine bir tez yazısı dâhil, Akadça sözlük metinleri bulunmuştur. Evin güney bitişindeki yapı Rasapabu'nun evi olup bu evin yanında bulunan aslında aynı arşivden çıkan ve iki komşu evin kalıntılarına yayılmış, üst kattan düşen tabletler de bulunmuştur³⁴⁰.

"Rasapabu'nun Evi", Saray Caddesi'nin daha güneyinde bulunmaktadır. Diğer evlere göre daha küçük olan bu evde ortaya çıkarılan metinler arasında büyük öneme sahip bazı Ugaritçe (hasta atların bakımı ile ilgili bir veteriner tedavisi içeren) metinler, yasal ve ekonomik metinler, Akadça (Rasapabu'ya teslim edilen yün için satın alma makbuzu dahil) olduğu ortaya çıkmıştır. Yargı ve idari metinler önemli bir gruptur. İdari metinlerin neredeyse tümü Akadça yazılmışlardır. Rasapabu adlı kişinin mal üzerinde vergi toplayan ve Ugarit limanındaki pazardan sorumlu olan üst düzey bir yetkili olduğunu söyleyebiliriz. Muhtemelen MÖ 13. yüzyılda yaşamıştır³⁴¹.

Rasapabu'nun evinin doğusunda sözlüksel ve edebi metinlerin küçük bir kütüphanesini içeren "Lettre'nin Evi" bulunmaktadır. Sahibinin adı tam bilinmemektedir. Burada mektuplar, yargı metinleri, idari metinler, sözlük metinleri,

³³⁸ W. H. Van Soldt, "Private Archives At Ugarit", *Interdependency of Institutions and Private Entrepreneurs*(*Mos Studies* 2), Leiden, 2000, s.231

³³⁹ M. Yon, *a.g.e.*, s. 54.

³⁴⁰ M. Yon, *a.g.e.*, s. 71-72.

³⁴¹ M. Yon, *a.g.e.*, s. 72.

dini ve edebi metinler bulunmuştur. Burada önemli üç mektup bulunmuştur. Bu mektuplardan bir tanesi kaybolmuş, ikincisi üç farklı insana (isimlerin ikisi kırılmış) gönderilen ve üçüncüsü Ugarit kralına bir vali (*sākinu*) den gönderilen mektuptur³⁴².

Merneptah Caddesi'nin güneydoğu tarafından yer alan ve 3. blokta bulunan "Rapanu'nun evi"nde de tabletler bulunmuştur. Yaklaşık 300 m²lik alanı kaplayan bu mekân Ugarit'in en geniş arşivlerinden biridir. Bu evde farklı içeriklere sahip yaklaşık 200'den fazla tablet bulunmuştur. Rapanu adı birkaç mektup ve belgede geçmektedir. Burada bulunan tabletler uluslararası mektuplar, yargı metinleri, idari metinler, okul egzersizleri, dini metinler ve diğer metinler şeklindedir³⁴³. Burada tabletlerin çoğunluğu Akadça ve Sumerce sözlük çalışmaları ve okul egzersizleri ile ilgili olup, bu binanın bir okul olarak hizmet ettiğini göstermektedir. Bu kişi MÖ 13.yüzyılın sonlarında devletin hassas işlerine bakan kralın yüksek rütbeli bir kâtibi ve danışmanıydı, fakat evindeki arşivinde eski arşivlere ait vesikaları da sakladığı görülmektedir. Ayrıca evinde bazı önemli belgeler de bulunmuştur. MÖ 1200 civarında "Deniz Halkları"nın artan tehdidi esnasında yazılmış, Ugarit kralı ve Alaşia (Kıbrıs) kralı arasında gerçekleşen mektuplaşmalar; Hitit kralının kızının kaçırılmasına ilişkin Karkamış kralı ile yazışmalar; Kenanlılarla bir hadiseye ilişkin Mısır firavunuyla olan yazışmalar ve krallığın sınırlarını korumasıyla ilgili Ugarit kralına gönderilen "General Mektubu" bulunmuştur³⁴⁴.

1959'da kazılan ve "Ville Sud" denilen yerleşim yerinin doğu tarafında "Tablet Evi" ortaya çıkarılmıştır. Bu binanın kuzey kısmında birkaç odada geniş yığıntı olarak tabletler keşfedilmiştir. Burada diplomatik mektuplar, yasal metinler, idari metinler, okul egzersiz metinleri, edebi metinler ve dini metinler olarak yaklaşık 100 kadar tablet bulunmuştur. Burada bulunan okul tabletlerinin çoğunluğu bu binanın bir okul olarak hizmet verdiğini göstermektedirler³⁴⁵.

Ugarit kentinde, akropolden inen eğimde suyolu kazılmış olup buraya "Güney Akropolis Su Yolu" denilmektedir. Burada din ve kehanetle ilgili önemli tabletler ele geçmiştir. Ayrıca "Büyücü-Rahip'in Evi" denilen kısımda "para-mitolojik metinler" ortaya çıkarılmıştır. Ritüellerle ilgili ve olağanüstü olan bir dizi yazılı karaciğer modelleri, bir organ ve bu organın yorumlanmasını yansıtacak işaretlerle yazılmış bir

³⁴² W.H.V. Soldt, a.g.m., s. 232.

³⁴³ W.H.V. Soldt, a.g.m., s. 233.

³⁴⁴ M. Yon, a.g.e., s. 76.

³⁴⁵ W.H.V. Soldt, a.g.m., s. 234.

akciğer modeli bulunmuştur. Bazı modellerde Ugaritçe metinler bulunmuştur³⁴⁶. Ugaritçe ve Hurrice alfabetik metinler, mektuplar, idari metinler, okul egzersiz metinleri, büyüler, ritüeller ve mitolojiyi ele alan dini metinler bulunmuştur³⁴⁷.

Sarayın Güneybatı köşesinde Akadça yazılmış yaklaşık 70 tablet içeren bir oda bulunmuştur. Tabletler odanın içinde ve yakınında yere düşmüş ve her yere dağılmışlardır. Bulunan tabletler özel ve kraliyet mektupları, idari, ekonomik ve yasal metinler, mektuplar, dini metinler, uluslararası bir mektup ayrıca Akadça ile ilgili öğrenmenin çeşitli yönlerini ortaya koyan leksikografik listeler, edebi metinler, sayısız büyü ya da doktor-büyü metinleri, Lamaştu'nun geleneğinin bir versiyonu da dâhil (Lamaştu, özellikle doğan bebekler ve anneleri olmak üzere tüm canlılara saldıran bir kadın İblis), doğum ritüelleri, göz tedavileri ve daha fazlasıyla ilgili metinler yer almaktadır. Höyüğün Akropolis ya da büyük tapınak bölümünde Baal ve Dagan tapınakları arasında “ Büyük Papaz Evi” veya “ Rahibin Kütüphanesi” olarak bilinen bir yapı bulunur. Bu yapının içinde mitolojik metinler bulunmuştur³⁴⁸. Burada bulunan metinler Ugarit dini edebiyatı ve Ugarit'in ünlü destan edebiyatını (Keret, Aqhat, Baal Döngüsü ve Rephaim) içeren 24 tablet içermektedir. Bu metinlerden bazıları Yüksek Rahip Attenu'nun bir öğrencisi olan ünlü kâtip İli-malkum (*ilmk*) tarafından yazılmışlardır³⁴⁹. Bu yüksek rahibin evinde bulunan metinler arasında Ugaritçe, Akadça, Sumerce ve Hurrice yazılanlar da vardır.

Ras Şamra'da düzenli yapılan kazılarla 1973'te Ugarit'in en büyük arşivi diyebileceğimiz “Urtenu'nun evi”nde şimdiye kadar toplamda 500'den fazla tablet bulunmuştur. Çoğu metin Akadça yazılmış olup bazı alfabetik metinler de vardır. Çoğu ilginç olan bu metinler yüksek rahibin evinde bulunan edebi tabletlerin kolophonlarından bilinen kâtip İli-malkum (*ilmk*) tarafından yazılmış olanları da vardır. Burada bulunan metinler arasında uluslararası meselelerle de ilgili mektuplar, yasal metinler, anlaşmalar, idari metinler, okul egzersiz metinleri, edebi metinler ve dini metinler yer almaktadır³⁵⁰. Burada bulunan tabletlerden evin sahibinin adı bellidir. Bu özel arşivde bulunan mektuplar içinde en ilginç olanları; Nihiriya kenti ile yapılan savaşı ele alan bir mektupta tabletin kırık olmasından dolayı gönderenin kim olduğu belli değil fakat bu mektup Ugarit kralı İbirānu'ya gönderilmiştir. Diğer mektupta Hitit

³⁴⁶ M. Yon, *a.g.e.*, s. 98.

³⁴⁷ W.H.V. Soldt, *a.g.m.*, s. 236.

³⁴⁸ M. Yon, *a.g.e.*, s. 100.

³⁴⁹ W. M. Schiedewind-J. H. Hunt, *a.g.e.*, s. 10.

³⁵⁰ W.H.V. Soldt, *a.g.m.*, s. 241.

kralı tarafından naibi olan Karkamış kralına gönderilmiş bir mektuptur. Ayrıca diğer mektuplar Tarhundašša kralından, Kadeš ve Ušnatu, Beyrut ve Sidon'dan ve ayrıca iki mektup Mezopotamya'dan gelmiş olup birisi Mari'den diğeri Babil'den gelen mektuplardır³⁵¹.

Ugarit'te çivi yazılı metin içeren yaklaşık 17 arşiv bulunmuştur ve 1500'den fazla tablet yayınlanmıştır³⁵². Ugarit'te keşfedilen arşivler ve bu arşivlerden elde edilen çok sayıda okul egzersiz tabletlerinin bulunması bize kentte kâtiplik okullarının olduğunu düşündürmektedir. Yaklaşık iki yüz kadar okul tabletleri arasında sözlük listeleri, gramer listeleri, tanrı listeleri, Sumerlere ait Gılgamış Destanı ve Tufan tableti de yer almaktaydı³⁵³. Ugarit hem coğrafi konumunun ona sağladığı avantajdan dolayı hem de farklı etnik ve kültürlerden oluşan bir toplum olmasından dolayı bölgenin önemli bir kâtiplik eğitimi merkezi olma ihtimalini güçlendirmektedir. Çok sayıda nüfusu barındıran bu kentte Akadça, Ugaritçe, Sumerce ve Hurrice sözlük metinleri yanında edebi ve dini metinler ele geçmiştir.

Ugarit tabletlerinde en çok kullanılan iki dil Akadça ve Ugaritçe'dir. Kolophonlarda ya da mühürlerde 40 kâtip adı tanımlanmaktadır³⁵⁴. Fakat bu kâtipler hakkında bilgi azdır ve hayatlarına dair bilgilerimizi onların bırakmış oldukları tabletleri gözlemleyerek öğrenebiliriz. Ugaritçe çivi yazılı alfabenin icad edildiği andan itibaren Ugaritçe dili ile eski Yakındoğu'nun diploması dili olan Akadça ve Hurrice dilinin kâtiplik eğitim programında üçünün de öğretildiği varsayılabilir. Çünkü arşivlerde Ugarit dilinde yazılmış okul egzersizlerinin yanında diğer dillerde de oluşturulmuş sözlük listeleri ve edebi metinleri içeren vesikalar bulundu. Ugarit'te öğretim programının sonunda kâtip çırağı muhtemelen üç dil biliyordu³⁵⁵.

Çivi yazısının yazımı için kullanılmış olan materyaller kilin yanı sıra taş, metal, fildişi ve balmumu tabletlerdir. Yazı *stylus* denilen gereç sayesinde ıslak kilin üzerine hafifçe bastırarak yazılıyordu ve yazı soldan sağa doğru yazılıyordu. Oluşturulan bu tabletler yazınsal türe göre çeşitli biçimlerde oluşturulmuştur. Örneğin idari metinler 10x5 cm'den daha küçük tabletler üzerine kaydedilmiş küçük listelerden ya da 10x6 cm'den daha büyük özet listelerinden oluşmaktaydı. Tabletın ön yüzünde yazılıp arka

³⁵¹ W.H.V. Soldt, a.g.m., s. 241

³⁵² O. Pedersén, a.g.e., s.70-74.

³⁵³ W.M. Schiedewind-J. H. Hunt, a.g.e., s. 9.

³⁵⁴ Anne-Sophie Dalix, "The Art of Writing", *Near Eastern Archaeology*, Vol. 63, No.4, 2000, s. 196.

³⁵⁵ A. Sophie Dalix, a.g.m., s. 196.

yüze geçildiğinde ters yönde yazılmıştır. Bazı tabletlerde, metnin yazarını tanımlayan kolophon da yer alabilirdi³⁵⁶.

Ugarit kentinin bulunduğu yeri kapsayan Ras Şamra kazılarında bulunan tabletler, Akadça yanında şimdiye kadar bilinmeyen bir alfabeyle yani Ugaritçe ile yazılmışlardır. Kelimelerin türü ve uzunluğu dilin Sami dili olduğunu göstermektedirler. Bulunan tabletlerdeki Ugarit alfabesinde kullanılan harflerin sayısının otuz kadar olması bu dilin³⁵⁷ hızlı bir şekilde öğrenilmesini ve daha çok kişi tarafından kullanılmasını sağlamıştır. Ugarit dili ıslak kil üzerine soldan sağa yazılmıştı ve tabletlerin bir kısmı güneşte kurutulmuş bir kısmı da fırınlarda pişirilmiştir. Bir Batı Sami dili olan Ugaritçe ve alfabesi, Hans Bauer, Charles Virroleaud ve Edouard Dhorme'nın gerçekleştirmiş olduğu çalışmaları sonucuna kısa bir zamanda çözülmüştür³⁵⁸.

Ugarit'te yedi farklı dilde (Akadça, Asurca, Hititçe, Hurrice, Mısır ve Kenan dillerinde ve nihayet Yunanca) ile dört çeşit yazılı (çivi yazısı, çivi alfabe yazısı, Hitit Hieroglif ve Mısır Hieroglif yazısı) tabletleri bulunduran arşivler bulunmuş olup, MÖ II. binyıl Ugarit tarihi ile ilgili önemli ölçüde bilgi verirler³⁵⁹. MÖ 14. yüzyıl başlarından 12. yüzyıl başlarına kadar Ugarit'in kendisinin bırakmış olduğu arşivler Neolitik Dönem'den itibaren Son Tunç Dönemi'nin başlarına kadar iskân olunan bu kentin yaşantısına dair çokça bilgi sunmaktadırlar. Ugarit arşivlerinden elde edilen tabletler ayrıca, Mezopotamya, Anadolu ve Kuzey Suriye bölgeleri arasında ticaret yollarının kavşak noktası üzerinde bulunan Kargamış³⁶⁰ kenti tarihi hakkında bilgiler de vermektedirler. Ugaritçe oluşturulan metinler, Ugarit dışında önemli bir liman kenti olan Ras İbn Hani'de de bulunmuştur. Bunun yanı sıra Ugarit alfabesi kullanılarak oluşturulan metinler Kıbrıs'ın batı Akdeniz bölgesindeki (Larnaca yakınlarındaki Hala Sultan Tekke), Suriye'de (Tell Sukas, Kadeş), Lübnan'da (Kamid-el-Loz, Sarepta) ve İsrail'de (Tabor Dağı, Beth-Shemesh) bulunmuşlardır³⁶¹.

³⁵⁶ A. Sophie Dalix, a.g.m., s. 197.

³⁵⁷ Ugarit dili ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Cyrus H. Gordon, *Ugaritic Textbook Grammar Texts in Transliteration Cuneiform Selections Glossary Indices*, Editrice Pontificio Istituto, 1998, Roma.

³⁵⁸ Umut Devrim Eryayar, "Geç Tunç Çağında Ticari Kent "Ugarit"", *Ege Üniversitesi Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi*, İzmir, 2012, s. 1.

³⁵⁹ Füzruzan Kınal, "Ugarit Krallarının Tarihi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8 (14), Ankara, 1963, s. 2.

³⁶⁰ Kargamış bugünkü Fırat'ın batı kıyısında Türkiye ile Suriye sınır hattı üzerinde yer alan Eski Yakınoğu tarihinin önemli kentlerinden biridir. Bu kent tarihi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz; Füzruzan Kınal, "Kargamış Şehri Tarihi Hakkında ", *DTCF. Dergisi*, C. 16, S. 3-4, Ankara, 1958, s. 70.

³⁶¹ Schiedewind-Hunt, a.g.e., s.20.

Ugarit krallığının arşivleri bize krallığın iç siyaseti, sosyal ve ekonomik yaşamı, siyasi faaliyetleri, komşu kent toplumların yöneticileri ve dış ülke kralları (Hitit ve Mısır) ile yürütülen diplomatik ilişkilere dair önemli miktarda bilgi sağlamıştır. Arşivlerde bulunan metinler içerisinde dönemin büyük devletlerinden olan Mısır’la yapılan diplomatik yazışmalar, Suriye Bölgesi’nde Karkamış, Fenike kıyılarındaki Sidon, Beyrut ve Tyre ve Kıbrıs’ın yerel hükümdarları ya da nüfuzlu kimseler ile yapılan yazışmalar mevcuttur. Metinler siyasi evlilik ittifaklarının yanı sıra Ugarit krallarının haraç ödedikleri ve ilişki içerisinde oldukları Hitit krallığının yöneticileri ile olan ilişkilerini de anlatmaktadırlar³⁶².

Ugarit kenti MÖ II. binyıl ortalarından itibaren olmak üzere, uluslararası diplomasinin ve ticari ilişkilerin yoğun bir şekilde gerçekleştiği kentlerden birisi olmuştur. Kent, Anadolu’daki Hitit Devleti’ni Mısır’a, Mezopotamya’yı Miken Bölgesi’ne bağlayan büyük bir ticari merkezdi. Ugarit, sahip olduğu zenginliği ile Geç Tunç Dönemi’nin en işlek limanlarından biriydi. Özellikle serveti Kıbrıs ve Anadolu’dan yapılan ithalattan ileri gelirdi, herkeste at, purpur boyası mevcut olup, buradan bir taraftan güney Fenike limanlarına ve Mısır’a sevk edilirdi³⁶³. Ugarit arşivleri bize Levant’ta yer alan liman kentleri ile ilgili ve bu kentlerin kendi aralarında ve çevre toplumlarla olan ilişkileri hakkında bilgi vermektedir.

Geç Tunç Dönemi olarak ifade edilen MÖ 1450-1200 arasındaki dönem, Ugarit’in altın çağıdır. Bu çağda dönemin büyük uygarlıklarının tüm insanları için alım-satım ve ticaret için zengin bir merkez olarak imkân sağlamıştır. Ugarit altın çağında ticaret yaptığı bu uygarlıklar ise Mısır, Mezopotamya, Anadolu, Miken ve Suriye-Filistin’dir³⁶⁴. MÖ II. binyılın yarısından itibaren eski Yakındoğu’da büyük bir öneme sahip olan bu kent eski önyasya’nın Hitit, Mısır, Mitanni, Asur gibi büyük krallıkları arasındaki mücadeleleri ve bugünkü siyasi, kültürel, sosyo-ekonomik yapısına nasıl ulaştığını görmemizi sağlamaktadır.

Ugarit, batıda Akdeniz, kuzeyde, doğuda ve güneyde dağlarla çevrili bir liman şehriydi. Kent eski Yakındoğu tarihi boyunca Suriye ve Mezopotamya’daki eski krallıklar ile yapılan ticarete doğal bir geçit sağlamıştır. Öte yandan önemli bir liman kenti olması yanında karayoluyla yapılan ticaret için de çok iyi bir konuma sahip

³⁶² M. Yon, *a.g.e.*, s. 189.

³⁶³ Benno Landsberger, “Raş Şamrada Bulunan Çivi Yazısı Vesikalarının Kültür Tarihi Bakımından Önemi”, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.1, S.1, TTK Basımevi, Ankara 1942, s.86.

³⁶⁴ A.F. Rainey, “The Kingdom Of Ugarit”, *The Biblical Archaeologist*, Vol:28, No.4, 1965, s. 103.

olmuştur. Kent fiziki koşullarından dolayı Mezopotamya'nın Küçük Asya'ya açılan kapısı görevi görmüştü.

Ugarit krallığı liman kenti olarak coğrafi konumunun avantaj sağlaması ve antik dünyanın ticaret yollarının kavşak noktasında bulunmasından dolayı büyük bir öneme sahip olmuştur. Bu krallık toprakları tahıl, yağ şarap, yün, keten ve değerli kereste üretiminin sağlandığı verimliliktedir. Ayrıca kıyısında bulunduğu denizde yaşayan bir canlı sayesinde mor renkte elde ettiği purpur boyasıyla boyanmış yün ve keten kumaş ve giysiler üreten ve ihraç eden bir ticaret merkeziydi. Ticaret merkezi olmasından dolayı Mısır, Asur, Alaşia, Kilikya kenti Ura, Beyrut, Ashdod, ve diğer yerlerden gelen büyük tüccar grupları Ugarit'e gelerek, orada pazar yerleri ve yerleşim bölgeleri kurmuşlardır³⁶⁵.

MÖ 13. yüzyıl sonunda Ugarit kentinde yaşayan nüfusun ne kadar olduğunu belirlemek zor olsa da, yine de bir tahminde bulunulmaya çalışılmıştır. Bu dönem sonunda krallığın toplam nüfusu 50.000 civarında ve kentte yaşayan nüfus 5.000 ve 10.000 arasında olduğu tahmin edilmiştir. Minet el-Beida ve Ras İbn Hani gibi limanlar Ugarit'ten sonra gelen en geniş yerleşim yerleridir. Nüfusun geri kalanı ise küçük köylerde yaşamaktaydı. Arşiv metinlerine göre kuzeyde yer alan Orontes Nehri'nden güneydeki Siyannu kentine kadar uzanan krallık sınırları içerisinde 350 kadar köy adı bilinmektedir³⁶⁶. Ugarit MÖ II. binyılın ortalarında eski Yakındoğu'nun en büyük ve en zengin kentlerinden birisi olup nüfus olarak kalabalık ve farklı etnik grupları da bünyesinde barındırmaktaydı. Krallığın nüfusu çoğunlukla Samiler ve Hurrilerden oluşmuştu. Ancak kentin Akdeniz'in önemli bir ticaret merkezi olmasından dolayı civardaki kentlerden ve uzak bölgelerden ticaret amaçlı gelen tüccarlar için de önemli bir yere sahip olmuştur. Ugarit nüfusunun yaklaşık %15'ini Mısır, Suriye, Kıbrıs, Girit, Anadolu ve Mezopotamya'dan gelen bu yabancı tüccarların oluşturduğu düşünülmektedir³⁶⁷. Doğu Akdeniz'in önemli bir ticaret merkezi olarak Ugarit etrafında bulunan kentlerden ve ayrıca Mısır, Kıbrıs, Hitit, Fenike, Asur, Kenan, Suriye ve Mezopotamya gibi daha uzak yerlerden gelen tüccarların gelip ticaret yaptıkları ve kaldıkları önemli bir yer konumuna gelmiştir.

³⁶⁵ Michael C. Astour, "New Evidence on the Last Days of Ugarit", *American Journal of Archaeology*, Vol. 69, No.3, 1965, s. 253.

³⁶⁶ W.M. Schniedewind-J. H. Hunt, *a.g.e.*, s. 8.

³⁶⁷ W.M. Schniedewind-J. H. Hunt, *a.g.e.*, s.8.

Mısır'da Tell el-Amarna döneminde Ugarit ile ilgili çok az şey bilinmektedir. Bu dönemde Ugarit sıkıntılı bir süreç geçirmiş ve kent büyük bir düşüş yaşamıştır³⁶⁸. Ugarit MÖ 1400 ile 1350 yılları arasında Mısır yönetiminde kalmıştır. Daha sonra Hurri-Mitanni krallığının zayıfladığı dönemde Hitit kralı Şuppiluliuma Mitanni krallığı ve Suriye vasalları üzerine sefer gerçekleştirmiştir. Bu sefer sonucu Mitanni, Amurru, Kadeş ve Ugarit, Hitit krallığının vasalı haline gelmişlerdir³⁶⁹. Bu süreçte Karkamış, Hitit ve Ugarit arasında arabuluculuk görevini üstlenmiştir. MÖ II. binyıl ortalarında Anadolu'nun en büyük gücü olan Hitit İmparatorluğu'na bağlı vasal kent olan Ugarit Eskiçağ tarihinin en önemli savaşlarından biri olan MÖ 1299 yılında gerçekleşen Kadeş Savaşı'nda önemli bir rol oynamıştır. Mısır Firavunu II. Ramses'in savaş sonrası kayıtlarında ve yakın zamanlarda keşfedilen Ugarit'li bir "Generalin Mektubu" adlı savaş raporunda Ugarit'in rolünü görmek mümkündür³⁷⁰. Savaş sonrasında da Mısır ile olan ilişkileri yine aynı şekilde devam etmiş ve bu dönemde Mısır, Mezopotamya ve Anadolu arasında bir tampon devleti görevi görmüş ve tarafsız bir liman ve uluslararası bir ticaret kanalı olarak gelişmiştir³⁷¹.

Ugarit arşivlerinde yüzlerce Hurrice vesika bulunmuştur. Bu durum şehir halkının mühim bir kısmını Hurrilerin oluşturduğunu gösterir. Ugarit vesikalarında ayrıca yüzlerce Hurri şahıs adları geçmektedir.

Yazılı vesikalar incelendiğinde Ugarit dini etkileşimde olduğu toplumların dinlerinden etkilenmiştir. Özellikle Kenan panteonu ile benzerliklere sahip olan Ugarit panteonunun üç temel tanrısı vardır. Bunlar: El, Dagan ve Baal'dır. Diğer önemli tanrılar arasında Anat, Athirat, Yamim, Kothar, Pidray, Ashtar ve Reshef bulunmaktadır. Ugarit panteonunun başında tanrı El ve eşi Athirat yer almaktadır. Bu tanrılar Kenan panteonunda da farklı isimlerle yer almışlardır. Kenanlıların baş tanrısı ise El ve eşi Ashera'dır. Yine Tanrı Baal Kenan tanrılarında birisidir³⁷². Yüksek Rahibin evinden elde edilen Ugarit efsaneleri Baal (ve Anat), Keret, Aqhat ve Rephaim'dir³⁷³.

³⁶⁸ M. Yon, *a.g.e.*, s. 18.

³⁶⁹ M. Yon, *a.g.e.*, s. 21.

³⁷⁰ M.C. Astour, *a.g.m.*, s. 253.

³⁷¹ W.M. Schiedewind-J.H. Hunt, *a.g.e.*, s. 13-14.

³⁷² W.M. Schiedewind-J.H. Hunt, *a.g.e.*, s.18.

³⁷³ O. Pedersén, *a.g.e.*, s. 74.

Ugarit MÖ 14. ve 13. yüzyıllarda gücünün zirvesine ulaştı ve bu süre genellikle Ugarit altın çağı olarak kabul edilir. Arşiv metinleri arasında ortaya çıkan belgeler sayesinde bu dönemin krallarının listesi oluşturulmuştur³⁷⁴.

<u>Krallar</u>	<u>Tarih</u>
I. Ammistamru	yak. MÖ – 1370
II. Niqmaddu	yak. MÖ 1370-1340/35
Arhalbu	yak. MÖ 1340/35-1332
Niqmepa	yak. MÖ 1332-1260
II. Ammistamru	yak. MÖ 1260-1230
İbiranu	yak. MÖ 1230-1210
III. Niqmaddu	yak. MÖ 1210-1200
Ammurapi	yak. MÖ 1200-1185

Ugarit arşiv metinleri yaklaşık MÖ 1400'den 1200 sonrasına kadar geçen dönemde Kenan devletinin tarihi, toplumu ve kültürüyle ilgili bir hayli bilgi vermektedirler. Bu dönemde ard arda gelen Hitit saldırılarının sonucunda Mitanni Devleti'nin gücü sarsılmış. I. Şuppiluliuma (MÖ 1344-1322) sonunda Şam'a kadar uzanan bütün Kuzey Suriye topraklarını Hitit ülkesine katmıştır. Ugarit de bu sıralarda Hititlerin eline geçmişti, dolayısıyla oradaki arşivler bölgedeki Hitit egemenliğine de ışık tutmaktadır³⁷⁵.

Yakındoğu'nun önemli ticaret merkezi olan Ugarit, dönemin büyük emperyal güçleri arasında adeta paylaşılamayan bir yerd. Hiksoslar'ın Mısır'da (yaklaşık MÖ 1674-1567) hüküm sürdüğü sırada bölgeye yerleşmiş olan Hint-Asyanik kökenli Hurriler Ugarit kentinin kontrolünü ele geçirdi ve kent Suriye'nin kuzeyinde yer alan Hurri-Mitanni krallığı ile yakın ilişkiler kurdu. Mısır'la olan bağları Mısır'ın Amarna dönemine kadar kopmuş olan kent bu dönemde Mısır'ın firavunları ile mektuplaşmalar gerçekleştirdi. Ugarit'in zenginliğin ve ihtişamına eriştiği bu dönem Ugarit'te çok sayıda yazılı vesika üretilmiştir. MÖ 1350 yıllarında Anadolu'da büyük bir imparatorluk kurmuş olan Hititler'in kralı Şuppiluliuma'nın Suriye üzerine

³⁷⁴ M. Yon, *a.g.e.*, s. 24; ; A. Kuhrt, *a.g.e.*, s.401; Itamar Singer, "A Political History of Ugarit" *Handbook of Ugaritic Studies*, 1999, s. 603-773; W. M. Schniedewind- J. H. Hunt, *a.g.e.*, s. 14. Bu kaynakta kralların sıralaması aynı olup tarih aralıkları çok az farkla değişiklik göstermektedirler.

³⁷⁵ A. Kuhrt, *a.g.e.*, s. 393.

gerçekleştirmiş olduğu seferler esnasında bölgedeki Hurri-Mitanni krallığını fethetmiş ve Ugarit'i kendine vasal devlet haline getirmiştir. Ugarit'in Hitit devletine olan bağlılığı MÖ 12. yüzyılda Egeli kavimlerin saldırısına kadar devam etmiştir³⁷⁶. Ugarit edebiyat, dini, kültürü gibi birçok alanda Hurri ve Hitit gibi toplumların etkisini görmek mümkündür. Kozmopolit bir kültüre sahip bu Ugarit, Suriye, Kenan, Mısır, Akdeniz, Mezopotamya ve Anadolu kültürlerinin derleme bir karışımı gibi görünmektedir.

Ugarit krallığının son kralları olan III. Niqmaddu ve Ammurapi Dönemi'nde yaklaşık MÖ 1200'lerde "Ege Göçleri" olarak bilinen ve yeni yurt bulma amacıyla muhtemelen kuzeybatıdan dalgalar halinde gelen, daha sonradan istilacı bir grup olarak Anadolu üzerinden, Levant'ta, Kıbrıs'a ve en sonunda Mısır'a kadar gitmişlerdir³⁷⁷. Yakınoğu'da bir karışıklığa sebep olan bu istilacı grup Anadolu ve Kuzey Suriye'de yıkımlara da sebep olmuştur. Bu istilacı grubun gelişi dönemin Hitit, Mısır hükümdarları gibi Ugarit krallarını da endişelendirmiş olduğunu yazılı vesikalarda görmek mümkündür. Ugarit arşivlerinde bu tehlike ile ilgili Alaşia (Kıbrıs) ile yapılan yazışmalar bulunmuştur. Bu mektupların ilki, Alaşia kralı Pagan tarafından Ugarit kralı Ammurapi'ye gönderilmiştir. Bu mektupta Alaşia kralı yaklaşmakta olan tehlikeden bahsetmekte ve gerekli tedbirlerin alınması yönünde bazı referanslar vermektedir. Diğer mektup ise Ugarit kralının Alaşia kralına yazmış olduğu yanıtı içermektedir. Mektupta kral, kentinin denizden gelen düşman tarafından yıkıldığını, çünkü askerlerini ve gemilerini Hitit kralına yardıma gönderdiğini yazmaktadır³⁷⁸. Deniz halklarının MÖ 1182 yılında Mısır'la olan mücadelelerinde, yenildikten sonra Mısır firavunu III. Ramses tarafından dikilen Medinet-Habu anıtında bahsedilen Sikilia, Peleset Filistinlileri ve Sherden olarak tanımlamıştır. Ugarit, bir metinde "teknelerde yaşayan" ve hareketleri izlenecek olan Sikilia'dan bahsetmektedir³⁷⁹. "Deniz Halkları" adı verilen işgalciler tarafından krallığın son hükümdarı Ammurapi Dönemi'nde Ugarit krallığı MÖ 1185 yılında bir daha toparlanamayacak şekilde yıkılmıştır. Daha sonraları burada Hellenistik ve Roma dönemlerinde de yerleşim olmuştur. Ugarit kenti Eskiçağda MÖ

³⁷⁶ W.M. Schniedewind-Joel H. Hunt, *a.g.e.*, s.13-14.

³⁷⁷ Mısır belgeleri yanında Ugarit kenti kazılarında ortaya çıkarılan vesikalarla da hakkında bilgi sahibi olduğumuz Ege Göçleri, M.Ö. 13. Yüzyıl sonları ve 12. Yüzyıl başlarında olmak üzere iki aşamada meydana gelmiştir. Balkan Yarımadası'nın bazı bölgelerine İlliryahılar'ın girmesiyle yerlerinden olan Trak kabileleri, yeni yurtlar bulmak amacıyla Anadolu üzerinden geçerek Mısır'a kadar gitmişlerdir. Mısır firavunu Merneptah ilk aşamada (M.Ö.1236-1223) bu kavimlerle olan mücadelesi sonucu kazanmış olduğu zaferi hem Karnak Kitabesi'nde hemde İsrail Steli'nde anlatmaktadır. İkinci aşamada gerçekleşen saldırılar III. Ramses zamanına (M.Ö. 1198-1167) rastlamakta ve firavun elde ettiği zaferi Medinet-Habu Mabedi'nin duvarları üzerinde anlatılmaktadır. E. Memiş, 2012a, s. 234-238.

³⁷⁸ E. Memiş, 2012a, s. 236.

³⁷⁹ M. Yon, *a.g.e.*, s. 21.

III. binyıl ile MÖ 10. yüzyıla kadar olan bir tarih aralığında doğu Akdeniz'in en önemli ve en büyük kentlerinden biri olmuştur.

3.1.3. Alalah (Tel Açana) Arşivi

3.1.3.1. Keşifler ve Yapılan Çalışmalar

Eskiçağda Kuzey Suriye bölgesinde kurulmuş olan Alalah, MÖ II. binyılda Mukiş krallığının merkezi idi. Sahip olduğu konum dolayısıyla bölgede kurulan çok sayıda krallıkla ilişki içerisinde olmuştur. Başlangıçta Halep merkezli Yamhad krallığına bağlı bir kent olan Alalah, daha sonraki süreçte bu bölgeye gelen ve gündün güne büyüyen Hurri kökenli Mitanniler'e bağlı kalmıştır. Kent, tarihi boyunca Anadolu'dan gelen Hititlerin saldırıları sonucu farklı zamanlarda da Hitit'e bağlanmıştır. Bulunduğu konum itibariyle günümüzde olduğu gibi geçmişte de farklı devletlere bağlı olarak varlığını sürdüren bölge üzerinde yapılan araştırmalar sonucu bulunmuş olan yazılı belgeler eskiçağın karanlıkta kalan kısımlarının aydınlatılmasında anahtar vazifesi görmektedir.

Bölgede kurulan kentlerden biri olan Alalah (modern Tell Açana) antik kenti bugün Hatay iline bağlı Reyhanlı yolu üzerinde, Antakya'ya 23 km uzaklıkta bulunan, Orontes (Asi) Nehri'nin 400 m doğusunda, Amik Ovası'nın güney tarafında yer alan yerleşim yeridir. Antik Alalah kenti, Tunç Dönemi'nde muhtemelen Amik Ovası ve çevresindeki bölgeleri yöneten Mukiş Krallığı'nın merkezi durumundaydı³⁸⁰. Kent, 1930'lu yıllarda Robert J. Braidwood'un Amik bölgesi üzerinde yapmış olduğu yüzey araştırmaları sırasında tespit edilmiştir. Höyükte 1936 yılında İngiliz Sir Leonard Woolley başkanlığında başlayan Alalah (Tel Açana) kazıları 1939 yılına kadar devam etmiştir. Yapılan kazılar II. Dünya Savaşı sebebiyle kısa bir süreliğine kesintiye uğramış ve savaşın bitmesiyle tekrardan bölgedeki kazılar Woolley yönetiminde 1946'da kaldığı yerden başlamış ve 1949 yılına kadar sürdürülmüştür. Bu antik yerleşim yeri yaklaşık 750x300 m'lik bir alanı kaplamakla birlikte bölgedeki en büyük höyük durumundadır³⁸¹. İkinci kazı dönemi ve yüzey araştırmaları ise 2000 yılından itibaren Prof. Dr. K. Aslıhan Yener başkanlığında ve 2010 yılından itibaren Koç Üniversitesi'nin, katkılarıyla, kazı başkan yardımcılığını Mustafa Kemal

³⁸⁰ Jesse Casana, "Alalakh and the Archaeological Landscape of Mukish: The Political Geography and Population of a Late Bronze Age Kingdom", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, No. 353, 2009, s.8.

³⁸¹ Pedersén, *a.g.e.*, s.33.

Üniversitesi'nden Dr. Öğr. Üyesi Murat Akar'ın yaptığı Alalah kazıları halen daha devam etmektedir³⁸².

Alalah ile ilgili yapılan çalışmalar: Sir Leonard Woolley'in dört farklı alanda ve yedi sezon yapmış olduğu kazıları “*Excavations near Antioch in 1936*”, AJ 17 No:1, 1937, s.1-15.; “*Excavations at Tal Atchana, 1937*”, AJ No:1, Vol: XVIII, 1938, s.1-28.; “*Excavations at Tal Atchana 1938*”, AJ No:1, Vol:XIX, 1939, s.1-37.; “*Excavations at Tal Atchana 1939*”, AJ No:1, Vol:XXVIII, 1948, s. 1-19.; “*Excavations at Tal Atchana 1946*”, AJ, Vol:XXX, 1950, s.1-21. kazı raporları ile 1955 yılında “*Alalakh an Account of the Excavations at Tell Atchana in The Hatay 1937-1939*” isimli eserini yayımlanmıştır. Alalakh arşivlerinde bulunan tabletleri D. J. Wiseman 1953 yılında “*The Alalakh Tablets*” adlı kitabında daha sonra da tabletlerin kopyalarını “*Supplementary Copies of Alalakh*” adlı makalesinde yayımlamıştır. 1938 yılına kadar bulunan tabletleri Sidney Smith “*Alalakh and Ghronology*” adlı kitabında yayımlamış ve 1939'da ortaya çıkarılan İdrimi'nin yazılı heykelini de “*The Statue of İdri-mi*”, adıyla yayımlamıştır. Ayrıca Alalah tarihi ve arşivleri üzerine yapılan çalışmalar Jussi Aro “*Remark on The Language of The of Alalakh Texts*”, Eva von Dassow “*Lists of People from the Alalah IV Administrative Archives*”, E.A. Speiser “*The Alalakh Tablets*”, Juan Oliva “*New Collations and Remarks on Alalakh VII Tablets*”, Nadav Na'aman “*A New Look at the Chronology of Alalakh Level VII*”, vb. isimli çalışmalar da yayımlamışlardır.

3.1.3.2. Tabletlerin İçeriği ve Önemi

Sir Leonard Woolley'in Alalah kazılarında, höyüğün kuzey kısmında Orta ve Geç Tunç dönemlerine tarihlendirilen tabaka XVII-0 arasına yerleştirilen 18 yapı katı tespit edilmiştir³⁸³. Bu yapı katları arasında çivi yazılı tabletlerin yer aldığı arşiv olarak nitelendirilebilecek yapılar VII. ve IV. tabakalarda bulunmuştur. Nitekim VII. tabaka saray, tapınak kompleksi ve şehrin kapı duvarı ile birlikte Eski Babil Dönemi'ne tarihlendirilebilecek kil tabletleri içermektedir. Diğer bir yapı katı olan IV. tabakada da saray, tapınak binası, birtakım özel evler ve şehrin duvar kalıntıları ile birlikte çivi yazılı tabletler ele geçirilmiştir³⁸⁴. MÖ II. binyıl tarihi açısından önem taşıyan her iki tabakada

³⁸² K. Aslıhan Yener-Murat Akar, “Alalah-Tell Açana”, *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu*, Yapı Kredi Yayınları, 2013, s.264.

³⁸³ Sir Leonard Woolley, *Alalakh An Account of the Excavations at Tell Atchana in the Hatay 1937-1949*, Oxford, London, 1955, s. 399.

³⁸⁴O. Pedersén, *a.g.e.*, s.33-34.

(VII ve IV. tabakalar) toplam 469 adet çivi yazılı tablet bulunmuştur³⁸⁵. Hatay ilinin Türkiye sınırlarına dâhil edilmesinden önceki dönemde, yani 1937-1939 yılları arasında Sir Leonard Woolley tarafından yapılan kazılarda bulunan çok sayıda eser ve çivi yazılı tablet British Museum'a sergilenmek amacıyla götürülmüştür³⁸⁶. Giden eserlerin en önemlisi ise Kral İdrimi Heykeli'dir. Alalah'ın kazı bulguları ile tablet koleksiyonunun bir kısmı da Hatay Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir. Bazı tabletlerde Avustralya Melbourne şehrinde Avustralya Arkeoloji Enstitüsü ve Oxford'daki Griffith Enstitüsü'ne dağılmışlardır³⁸⁷. Açına höyük kazılarında tabletler keşif yıllarına göre AT şeklinde numaralandırılmışlardır.

Alalah'ın bu iki ayrı döneminden tabletler neredeyse eşit miktarlarda gelmişlerdir. Tablet parçaları ile birlikte bu sayı artmaktadır. Her iki tabakanın Orta Kronolojiye göre MÖ 18. yüzyılın ikinci yarısına (MÖ 1750-1700) tarihlenen VII. tabaka tabletleri ile MÖ 15. yüzyılın ilk yarısına (MÖ 1500-1450) tarihlenen IV. tabaka tabletleri Akadça ya da Akadça'nın bir lehçesi olan Babilce ile yazılmışlardır³⁸⁸. Öte yandan bazı tabletlerde Sumerce, Hurrice ve Hititçe yazılmışlardır³⁸⁹. İlk yazılı dokümanlar VII. tabakaya ait arşivlerden çıkan çivi yazılı tabletlerdir. MÖ 18. yüzyıla tarihlenen VII. tabakadaki Yarım-lim'in saray kalıntısındaki 11 numaralı odasından yaklaşık 175 çivi yazılı tablet ortaya çıkarılmıştır³⁹⁰. İkinci belge grubu Alalah'da IV. tabakanın ortasındaki Nigmepa'nın sarayı olarak bilinen yapının arşivinden yaklaşık 250 adet çivi yazılı tablet ele geçirilmiştir. Bu tabletler IV. tabakada kalenin W1 yapısı içerisinde ve yapının farklı bölgelerinde, ayrıca sarayın 10, 22 ve 33 numaralı odalarında bulunmuşlardır. 33 numaralı oda "arşiv odası" olarak nitelendirilmektedir çünkü tabletlerin büyük bir kısmı bu odada ele geçmiştir³⁹¹. Burada tabletlerin yerde dağılmış şekilde bulunmaları, sarayın tahliyesi esnasında düşmüş olabileceklerini akla getirmektedir³⁹². Bu nedenle bu arşivden elde edilen tabletlerin çoğu parçalara ayrılmış ve okunamayacak durumdadırlar. VI. ve V. tabakalarında yapılan kazılarda yazılı bir

³⁸⁵ D.J. Wiseman, *The Alalakh Tablets*, London, 1953, s.1.; Alalah arşivlerinin güncel analizleri için bkz. Eva von Dassow, "Archives of Alalah IV in Archaeological Context", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, No. 338, 2005, s. 1-69.

³⁸⁶ Murat Akar, "Bir Başkenti Tanıtmak: Yeni Hatay Arkeoloji Müzesi, Alalah Sergi Salonu", *ANMED Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri*, 12, 2014, s.264.

³⁸⁷ D.J. Wiseman, *a.g.e.*, s. 123.

³⁸⁸ Jussi Aro, "Remark on the Language of the Alalakh Texts", *AfO*, VII 1954-1956, s. 361.

³⁸⁹ Juan Oliva, "New Collations and Remarks on Alalakh VII Tablets", *Journal of Near Eastern Studies*, Vol. 64. No.1, s. 2.

³⁹⁰ D. J. Wiseman, *a.g.e.*, s. s.1.

³⁹¹ S. L. Woolley, *a.g.e.*, s. 114, 126-127.

³⁹² D.J. Wiseman, *a.g.e.*, s.1.

doküman bulunmadığından, kentin tarihi ile bilgilerimiz yalnızca IV. tabakada ortaya çıkarılan tabletlerin sağladığı 15. yüzyıl yazılı vesikaları elde edilene kadar tahminden öteye geçmezler³⁹³.

Alalah'dan elde edilen tabletlerin içerikleri tarihi, yasal, diplomatik, sözleşmeler (borçlar, satışlar, değişim, kefalet, rehine), hediyeler, evlilik metinleri, mektuplar, dini metinler, listeler (nüfus sayımı, hane halkı, toprak sahipleri, köleler, çeşitli listeler vb.), vergilerin dağıtımı (tahıl, yağ, bira), ziraat ile ilgili (atlar, eşekler, sığır, koyun, keçi, kuşlar, yılanlar vb) belgeler, yün ve giysi, metal (gümüş ve altın, bakır ve bronz, karışık) kayıtları, Hurrice listeler, sözlük metinleri, büyü ve kehanet ile ilgili metinler, erzak ve sayım listeleri, tarım ve üretim ile ilgili metinler yer almaktadır³⁹⁴.

MÖ 15. yüzyıla tarihlendirilen IV. tabaka da çivi yazılı tabletlerin yanı sıra, Alalah'ın en meşhur krallarından bir olan İdrimi'nin kitabesi bir tapınağın kalıntıları arasında bulunmuştur³⁹⁵. 104 satırdan oluşan Akadça çivi yazısıyla yazılan bu metin İdrimi'nin otobiyografisini vermesinin yanı sıra dönemin politik yaşantısına ayna tutmaktadır. Bu tabakaya ait metinlerin yanında İdrimi'nin bırakmış olduğu kitabesinden öğrendiğimiz bilgilere göre Alalah, MÖ 15. yüzyılda yeniden inşa edildikten sonra Mitanni Krallığı'nın egemenliği altına girmiştir. Mitanni kralı Parrattarna'nın hükümdarlığı süresince (MÖ 15. yüzyılın ikinci yarısı) Suriye coğrafyası üzerindeki ilk hedefi Halep merkezli Yamhad krallığı altında bulunan yerlerde hâkimiyetini kurmaktı. Kral İdrimi, yazıtında Halep sınırındaki Emar'a nasıl kaçmaya zorlandığını açıkladıktan sonra, yedi sene sonra bir orduyu nasıl topladığı ve kaçmasına sebep olan babası Ilimilimma'nın ölümünden sonra tekrar Alalah'ı ele geçirdiğini kendisinin de orada kral olarak yerleştiğini anlatmaktadır³⁹⁶. İdrimi'nin kitabesi MÖ 15. yüzyıl Alalah'ın siyasi tarihi ile ilgili dikkate değer bilgiler vermesi bakımından önemlidir. İdrimi'den sonra gelen krallar döneminde de Mitanni'ye olan bağlılık devam etmiş olup bu antik kent MÖ 15. yüzyılda Mitanni İmparatorluğu'nun en batı sınırlarını temsil etmekteydi. IV. tabaka arşivlerinden edinmiş olduğumuz bilgiler bu dönemde Alalah üzerindeki Mitanni otoritesi ve etkisinin gelişimine dair önemli

³⁹³ D.J. Wiseman, *a.g.e.*, s. 2-5.

³⁹⁴ D.J. Wiseman, *a.g.e.*,

³⁹⁵ Bu kitabe günümüzde İngiltere'nin Başkenti Londra'daki British Museum'da sergilenmektedir. Kitabenin transkripsiyonu Sidney Smith tarafından yapılmış ve "The Statue of İdrimi", *BIAA*, Londonn, 1949 adıyla yayınlanmıştır. Türkçe tercümesi için bkz. Cemil Bülbül, "İdrimi Zamanında Alalah Krallığı", *History Studies*, Vol. 2/2, 2010, s.15-27.

³⁹⁶ Jacop Lauinger, *Archival Practices at Old Babylonian/ Middle Bronze Age Alalah (Level VII)*, Doctor of Philosophy, Chicago Universty, Illinois, 2007, s. 7.; J. Casana, *a.g.m.*, s. 10.

kanıtlar sunmaktadır³⁹⁷. Ayrıca IV. tabakadaki Alalah arşivlerinde ortaya çıkarılan çok sayıda vesika MÖ 15. yüzyıldaki bölgenin siyasi tarihi ve ekonomisi ile ilgili bilgi vermektedir³⁹⁸.

Alalah'ın, coğrafi koşulların sağlamış olduğu imkânlardan faydalanmış olduğu kazılar sonucu kentte tahıl ürünlerinin depolandığı küplerin bulunmasıyla anlaşılmaktadır. Ekonomik zenginliğinin yanı sıra coğrafi konumundan dolayı Anadolu, Mezopotamya ve Mısır arasındaki ticaretin aktarımında önemli bir yere sahip bu kentte bulunan çivi yazılı tabletler, Amik coğrafyasının bilinmeyen, karanlık kısımlarını aydınlatmaları bakımından büyük önem taşımaktadırlar. MÖ II. binyılın ilk yarısına ait olan VII. tabaka tabletlerine göre bu dönemde Alalah krallığı, merkezi Halep olan Yamhad krallığına bağlı bir kenttir. Yamhad kralı Aba-il kardeşi Yarim-lim'i Alalah kentine yönetici olarak atamıştır. Bu tabakaya ait saray yapısı Anadolu'da büyük bir krallık meydana getirmiş olan Hitit kralı I. Hattuşili'nin Suriye Bölgesi üzerine gerçekleştirdiği seferler esnasında kenti yakıp yıkması ile tahrip olmuştur. Yapılan kazılar sonucunda kalın kül tabakasının bulunması da bu görüşü doğrulamaktadır³⁹⁹. Hititler tarafından kent yıkılıncaya kadar Alalah'ın yönetimi Yarim-lim sülalesinden gelen krallar tarafından devam ettirilmiştir⁴⁰⁰. Kent yıkıldıktan sonra yaklaşık 150-200 yıllık karanlık bir devre girmiştir. Bu dönem sonunda ortalama 50 yıllık bir dönemi kapsayan IV. tabakada ortaya çıkarılan arşivlerin büyük bir çoğunluğu ise İdrimi'nin oğlu ve halefi Nigmepa Dönemi'ne ait olup az miktarda bazı metinlerde, Nigmepa'nın oğlu ve ardılı II. İlimilimma dönemine aittirler⁴⁰¹. IV. tabakanın sona ermesi yine Hitit kralı I. Şuppiluliuma'nın (MÖ 1350-1322) Suriye seferleri ile ilişkilendirilmektedir. Kral Şuppiluliuma saldırı esnasında şehri yakıp yıkmıştır. Bu seferler sonucunda Kuzey Suriye'nin büyük bir bölümünde Hitit otoritesi kurulmuştur. IV. tabakanın yıkılmasından sonra Hititler, kent üzerinde yeniden kale ve tapınak gibi yapılar inşa etmişlerdir. III. tabakada yeniden inşa edilen kent tekrardan yıkılmış ve MÖ 12. yüzyılın başlarında Deniz Halkları adı verilen bir topluluk tarafından bir daha ayağa kalkamayacak şekilde yıkılmıştır⁴⁰². Bu iki tabakadaki saraylar ve diğer binalar yanarak

³⁹⁷ Murat Akar, "Krallar ve Tüccarlar Kenti Alalah", *Aktüel Arkeoloji*, 2013, s. 84-93.

³⁹⁸ E. V. Dassow, a.g.m., s.1-69; Casana, J., a.g.e., s.11.

³⁹⁹ Cemil Bülbül, *Eski Yakındoğu Tarihinde Alalah*, Altınpost yayınları, Ankara, 2012, s.50.

⁴⁰⁰ Casana, a.g.m., s.10.

⁴⁰¹ C. Bülbül, a.g.e., s. 59.

⁴⁰² T. Bryce, a.g.e., s.24.

tahrip olduklarından saray mimarisinin, metinlerin ve diğer eserlerin daha dayanıklı hale gelmesini sağlamışlardır.

MÖ II. binyıl Yakınoğu tarihine ışık tutan bu geniş arşivden gelen bilgiler krallığın kendi tarihi yanında Mezopotamya tarihi ve kronolojisini çözümlayebilmemiz açısından önemlidirler. Fırat ve Akdeniz arasında kalan bölgede bulunan Alalah doğudan, batıdan, kuzeyden ve güneyden gelen ticaret yollarının düğümlendiği noktada olmasından dolayı Mezopotamya, Mısır ve Anadolu için vazgeçilmeyen kent olmuştur. Alalah arşivi çağdaşı Yamhad, Mari ve Mitanni krallıkları ile arasındaki ilişkileri yansıtmaları bakımından da önemlidir. Bu arşiv eski Yakınoğu tarihine ışık tutmaktadır. Alalah arşiv belgelerinin yanında MÖ II binyıl süresince yaşamış olan toplumların bırakmış oldukları yazılı dokümanlar Alalah tarihi ile ilgili sahip olduğumuz bilgilerin artmasını sağlamışlardır. Tell Açıana kenti, var olduğu zaman boyunca ilişki içerisinde bulunduğu bu toplumlardan bazıları Mısır ve Hititler'dir⁴⁰³. Her iki devletin arşivlerinden çıkan belgeler de bu durumu doğrulamaktadır.

D. J. Wiseman, Alalah IV. tabakasında ele geçirilen tabletlerden elde edilen bilgileri gözden geçirerek MÖ 15. yüzyıl Alalah krallarının sıralaması ile ilgili olarak ortaya koymuş olduğu tabloda:

Ilmilimma (I)

Idrimi

Nigmepa

Ilmilimma⁴⁰⁴

Wiseman'ın bu Alalah krallarının çağdaşlıkları hususundaki önermiş olduğu bilgiler pek çok bilim adamı tarafından kabul edilmiştir.

MÖ II. binyıla ait Ebla arşivleri haricinde, Suriye'den Eski Babil Dönemi'ne tarihlenen Akadça belgelere sahip olmadığımız için Alalah'ın VII. tabakasına ait arşivlerden gelen vesikalar bize Suriye'deki koşulların anlaşılması açısından önemli bilgiler vermektedirler. Alalah'ın VII. tabakasından ele geçirilen arşiv vesikaları kraliyet ailesi, yüksek kademedeki memurlar, sarayın durumu ve saray için çalışanlar,

⁴⁰³ Horst Klengel, *Syria 3000 to 300 B.C.: A Handbook of Political History*, Berlin Akademia, 1992, s. 84.

⁴⁰⁴ D.J.Wiseman, *a.g.e.*, s. 7-8.

özel ve resmi, ekonomik faaliyetler, kentin nüfusu hakkında MÖ 18. yüzyılın ilk yarısına ait bize bilgi vermeleri açısından önemlidirler⁴⁰⁵.

Alalah VII. tabakasına ait dokümanlar içerisinde MÖ 18. yüzyıl kentin nüfusuna ait bilgi vardır. Ele geçirilen bu sayım listeleri herhangi bir kimsenin yer aldığı sosyal sınıfını, halkın yaşamını sürdürdüğü kasaba ile kişilerin isimlerinin kaydedildiği listelerdir. Alalah arşivlerinden elde edilen tabletlerde kaydedilen yaklaşık 2100'den fazla kişisel isim yer almaktadır. Bu isimleri çoğunluğu Hurri ve Batı Sami (Amorite) unsurlar içermektedirler. Nitekim Alalah kentinin bulunmuş olduğu coğrafi konumdan dolayı farklı etnik unsurları içermesi olağandır. Bu isimlerin yaklaşık 524'ü MÖ 18 yüzyıla ait VII. tabaka tabletlerinden okunmaktadır. Bu dönem tabletlerinde yer alan isimler içerisinde Hurrice ve Batı Sami isimleri çoğunluktadırlar. Daha sonraki MÖ 15. yüzyıla tarihlenen IV. tabaka tabletlerinde yer alan yaklaşık 1.713 kişi adının çoğunluğu da Hurrice'dir⁴⁰⁶. Ayrıca bu arşivlerden elde edilen metinler Alalah krallarının hüküm sürdüğü yerleşimleri, kentlerde mevcut hane sayısını kaydederek; hane sakinlerinin isimlerini, meslekleri ve sosyal statüleri, sahip oldukları toprakların büyüklüğü ve diğer birçok demografik ve ekonomik veriler sağlamaktadırlar.

Jacob Lauinger MÖ 18. yüzyıla tarihlenen VII. tabakada ortaya çıkarılan tabletlerin sayısının ya az ya da tam olduklarını söyleyerek burada bulunan vesikalar arasında mektupların ve bilimsel metinlerin sayısının yok denecek kadar az olmasının sebebini arşivlerde tahta tabletlerin kullanılmış olabileceğine bağlamaktadır. Ayrıca bu metinlerin yokluğunu Woolley'in kazı çalışmalarını yaptığı alanlarla ilgili olduğunu Alalah'daki tapınaklara, saraylara, kapılara odaklanmış ve özel konutların yer aldığı yerlere çok az önem vermiştir. Eski Babil Dönemi'nde oluşturulan bilimsel metinlerin üretiminde ve depolanmasında bu tür özel konutlara saklanmış olduklarını ifade etmektedir. Ayrıca Woolley'in kazılarında çıkan bu az sayıdaki tablete göre sarayın tamamının kazılmamış olabileceğine de dikkat çekmektedir. Bu düşüncesine örnek olarak da VII. tabakaya ait 4 no'lu odanın, IV. tabakada yer alan 33 numaralı odasına benzer şekilde tabletlerin arşivlenmiş bir yer olabileceğine ihtimal vermektedir. VII. tabakaya ait 4 numaralı odanın önünde bir tabletin bulunmuş olduğu ve yayınlanmış bir idari vesikada VII. tabaka yöneticileri tarafından balmumu ile kaplı ahşap yazı

⁴⁰⁵ J. Oliva, a.g.m., s. 2.

⁴⁰⁶ D.J. Wiseman, a.g.e., s. 9.

tahtalarının kullanılmış olduğuna dair kanıt sunmaktadır⁴⁰⁷. Devam eden kazılar sonucu elde edilecek bulgular Lauinger'in bu görüşünü destekleyecek veriler sağlayabilir.

IV. tabakaya ait çivi yazılı vesikalar bize MÖ 15. yüzyılda Amik bölgesini yöneten Mukiş'in toplum yapısı, Alalah yönetimi altındaki kent ve kasabaların nüfusu, oturanların mülkiyetindeki arazileri, halkın ekonomik faaliyetleri ve ayrıca birçok konu ile ilgili önemli bilgiler vermesi bakımından önemlidir⁴⁰⁸. Geç Tunç Dönemi'ne tarihlenen bu arşiv vesikaları, eski Yakındoğu'nun sosyal, kültürel, etnik ve dilbilimsel tarihi ile ilgili değerli bilgiler vermektedir. Bu dönemde etkin bir şekilde olan Hurri kökenli halkın ve dilinin coğrafya üzerindeki yayılımı ile Hurri etkisinin incelenmesinde Alalah vesikaları çok daha önemlidirler⁴⁰⁹.

Orta Tunç Dönemi (VII. tabaka) ile Geç Tunç Dönemi (IV. tabaka) arşivlerinden elde edilen çivi yazılı vesikalar bize MÖ II. binyıl sırasında Anadolu ve Mezopotamya arasında kalan bu bölgenin siyasi, ekonomik ve sosyal faaliyetleri ile ilgili bol miktarda bilgi bırakmışlardır⁴¹⁰. Alalah kazıları sonucu keşfedilen metinler, her kasabadaki hane sayısı, oturanların ismi, meslek ve toplumsal statüsü, arazilerin büyüklüğü ve diğer birçok demografik ve ekonomik veriyi içeren kayıtlar ile Alalah krallarının yönettiği yerleşim birimlerini sıralamaktadır⁴¹¹.

Antik Alalah arşivlerinden gelen vesikalar bu kentte yer alan meslekler hakkında da bilgi vermektedirler. Tabletlerde yer alan bu meslekler berber, kuyumcular, demirciler, deri işçileri, aşçılar, boyacılar, terziler, dokumacılar ve marangozlardır. Ayrıca sarayın inşaat ve araba yapım işinde çalışan meslek grubu da bulunmaktadır. Bununla birlikte Emar, Amurru ve diğer kentlerden gelen tüccar ve kervanların kaydedildiği listeler de bulunmaktaydı. Ticaret güzergâhı üzerinde bulunmasından dolayı da ticaret için gelen bu tüccar grubunun gelip gitmesiyle kentin nüfusunda artışlar olmuştur.

Arşivlerden çıkan çeşitli dokümanlar arasında borç vesikaları da yer almaktadır. Bu belgeleri incelediğimizde, borcu olan kişinin kralın hizmetine girdiğini ve ancak borcunu ödediği zaman serbest kaldığını öğreniyoruz. Borçlu herhangi bir durumda ortadan kaybolur veya kaçarsa, borcu borçlunun ailesinin zimmetine geçirilmekteydi.

⁴⁰⁷ Jacob Lauinger, *Following The Man Yamhad Settlement and Territor at Old Babylonian Alalah*, Leiden, 2015, s. 43-44.

⁴⁰⁸ J. Casana, a.g.m., s. 11.

⁴⁰⁹ C. Bübül, a.g.e., s. 62.

⁴¹⁰ J. Casana, a.g.m., s. 8.

⁴¹¹ J. Casana, a.g.m., s.8.

Bazı durumlarda da borçlunun ömür boyu para ödemek zorunda kaldığını ya da bir miktar faiz ödediğini öğreniyoruz. Borcun affedilmesi durumu da var ki bu gelenek Sumerler’de de görülür.

Alalah arşivlerinden elde edilen sayım tabletleri MÖ 15. yüzyılda Alalah yönetimi altındaki köy sakinlerinin isimlerini içermektedirler. Bu listelere göre Alalah toplumunun üç sınıftan oluştuğu anlaşılmaktadır. Toplumun en alt kesimini oluşturan *Şabe name* adı verilen kişiler kent dışındaki köylerde yaşayan, devletin angarya ve askerlik hizmetine tabi olan yarı-özgür bir sınıftır. Bu sınıftaki insanların işlediği kent dışındaki üzüm bağları ve küçük arazilere *hupšu* denilirdi. İkinci sınıf ise *haniahu* “haneaanas” (Mari mektuplarında sık sık bahsedilir) ve bazen *ehele* (şuzubutu ve ekudu olarak nitelendirilen) bu sınıfın adı altında gruplandırılmıştır. Listeler *ehele*’nin orta sınıf olduğunu gösterir. Alalah toplumunun en üst tabakasını oluşturan *mariannu* sınıfıdır. Bu sınıftan olan kimseler taşımacılık yapmaktaydılar. Mariannu sınıfına ait kimseler yaşamın her kesiminde önde gelen vatandaşlardır. Kadınlar evlilik ve erkek çocuk sahibi olma yoluyla *mariannu* statüsü alırdı⁴¹². Arşiv vesikaları krallığa ait erkek ve kadınlardan oluşan çok sayıda köle (*suharu*, *subartu*) ve bakıcı annelerden (*muşeniqtum*) bahsetmektedirler⁴¹³.

Alalah tabletlerinin büyük bir çoğunluğunu erzak listeleri oluşturur. Bu listeler bize Alalah’ta kuru tahıl tarımının gelişmiş olduğunu gösterir. Çünkü erzak listeleri genellikle arpa, buğday, kabuklu buğday, burçak gibi tahılların dağıtımını ile ilgilidir. Bu erzak listeleri MÖ 18. yüzyılda kent nüfusunun genel bir resmini ve faaliyetlerini göstermektedirler. Sarayda kral Ammitaku ve karısı Apisal valisinin kızı, kız kardeşi Sumunabbi ve en az iki oğlu ve daha sonra evlenen bir kızının yaşadığını kaydetmektedirler. Ayrıca bu listeler önde gelen saray yetkilileri ile ilgili bilgi vermektedirler. Bu dağıtım çeşitli şehirlerden gelen tüccarlar hakkında bilgi verip bu dönemde şehrin önde gelen tüccarlarından olan İrp-Adu kral için mal satın alan baş tüccar idi. Bu listelerde kraliyet kâtipleri (yedi kâtibinin hepsinin ismi mevcut), avcı, çoban ve sığır çobanı gibi meslek isimleri de bulunmaktadır. Ayrıca kentte kehanet uygulamalarının gerçekleştirildiğine dair bilgiler bu listelerden sağlanmaktadır. Kentin kuş tutucusu Kinni’nin kehanet amaçlı kuşları kullandığı düşünülebilir. Toplanan mallar

⁴¹² D.J. Wiseman, *a.g.e.*, s. 10-11.

⁴¹³ D.J. Wiseman, *a.g.e.*, s.12.

Irta-İmitta'nın deposundan çıkarılırdı⁴¹⁴. Bu durum Alalah köylerinde toplanan tahıl ürünlerinin Sumerlerde olduğu gibi saraya verildiğini göstermektedir.

MÖ 15. yüzyıl Alalah arşiv vesikalarında kaydedilen meslekler daha önceki MÖ 18. yüzyıl vesikalarında kaydedilen meslekler ile genellikle aynıdır. Fakat daha önceki tabletlerde olmayan meslekler arasında doktor (*asu*) ve çömlekçi daha sonraki yüzyıllarda ortaya çıkan ve gelişen mesleklerdir. Ayrıca diğer Yakınoğu toplumlarında olduğu gibi eski Alalah kentinde de kâtiplik, meslek olarak icra edilmekteydi. Saray kâtibisi olarak Sarruwa ile birlikte onun denetimindeki altı kâtibinin adına çivi yazılı belgelerde rastlanmıştır. Bu kâtipler dönemin uluslararası dili olan Akadça dili üzerine eğitim almışlardı. Arşiv metinlerine göre bu kâtipler Babil çivi yazıyla yazmayı da bilmekteydiler. Öte yandan kâtipler Babilce yazısını bölgenin kendi yerel tarzına uyarlamayı bilmişlerdir. Sarruwa, Alalah tarihinin meşhur kralı olan İdrimi'nin kitabesinde yer alan metni yazdı ve İdrimi'nin oğlu ve halefi olan Nigmepa döneminde de aktif bir şekilde yer almıştır⁴¹⁵.

Birkaç tablette geçen erzak listeleri, kralların genellikle *ututhi* ayında sefere çıktıklarına işaret eder. Yani *ututhi* ayında kralın yapacağı seferler için bir miktar arpa ve buğday ayrıldığı görülmektedir. *Ututhi* ayının bahar veya yaz aylarından biri olma ihtimali akla gelmektedir. Ayrıca *nizaallani* ayın tahıllarından sefere çıkan orduya arpa ve burçak ayrıldığı görülür. Alalah VII. tabakasından çıkarılan Akadça çivi yazılı tabletlerde yoğun bir şekilde Hurri etkisi görülmekte ve ay adları da *Hurricce*'dir⁴¹⁶.

Alalah metinlerinden öğrendiğimiz kadarıyla kentin tanrıları da bulunmaktaydı. Kentte tapınım gören başlıca tanrıları; IM (*Adu* ya da *Teşup*) ve onun eşi *Hepat* ve *İştar*'dır. Tanrıça İştar metinlerde *İshara* olarak anılmaktadır. *İştar*'ın Alalah'ın baş tanrıçası olduğunu İdrimi'nin yazıtında ayrıca tanrı *Teşup* ve Tanrıça *Hepat*'ı anarken İştar'dan "*Alalah'ın sahibesi*" olarak bahsedilir. Ayrıca Hurri-Hitit tanrıları olan *Aştapi*, *Hamani*, *Kiaše*, *Kumuh*, *Kupapa* ve *Sauška*'nın isimleri de yaygın bir şekilde görülmektedir⁴¹⁷. MÖ II. binyılda Alalah krallığı altında yaşayan toplumun dini yapısı çok renkli bir görünüm sergilemekteydi. Bulunduğu coğrafyadan dolayı Sumer, Akad, Amurru, Hurri ve Hitit tanrıları ile birlikte kentin yerel tanrıları da mevcuttu⁴¹⁸.

⁴¹⁴ D.J. Wiseman, *a.g.e.*, s. 12.

⁴¹⁵ D.J. Wiseman, *a.g.e.*, s. 13.

⁴¹⁶ A. Kuhrt, *a.g.e.*, s. 373.

⁴¹⁷ D.J. Wiseman, *a.g.e.*, s.17.

⁴¹⁸ C. Bülbül, *a.g.e.*, s.144.

Alalah antik kenti kazılarında ortaya çıkarılan metinler, Amik Ovası sınırlarını da içine alan bölgenin M.Ö. II. binyıl ortalarındaki siyasi tablosunun oluşturulmasında önemli bilgiler içermektedirler. Ayrıca çağdaş Mısır ve Hitit metinleri yanında Ras Şamra (Ugarit), Chagar Bazar, Mari ve Nuzi’de keşfedilen belgeler de Alalah tarihi ile ilgili bilgilerimizi artırmaktadırlar⁴¹⁹.

3.1.4. Ebla (Tell Mardikh) Arşivi

3.1.4.1. Keşifler ve Yapılan Çalışmalar

Eskiçağdan kalan bazı çeşitli eski yazıtlar bizi Ebla isimli bir şehrin varlığından haberdar etmekteydiler. Fakat eski Yakınoğu’nun her tarafına yayılmış höyüklerin hangisinin altından bu şehrin çıkacağını kimse bilmiyordu. Mezopotamya’nın çivi yazılı literatüründe Ebla’ya ait en eski atıf Akad Hanedanlığı Dönemi’ne (MÖ 2350-2150) tarihlenmektedir⁴²⁰. Eski Akad kralı Sargon bir yazıtında “*Mari, Yarmuti ve Ebla*” şehirlerine karşı elde ettiği zaferlerden bahsediyordu. Bunun yanı sıra Akadlı Naramsin’in bir kitabesinde *Ebla* ismi geçmektedir. Yine başka bir yazıtta da Sümer kralı Gudea’nın “*İbla’nın [Ebla]*” dağlarından getirmiş olduğu keresteden bahsediyordu. III. Ur Hanedanlığı Dönemi’nde Ebla’ya bir vali atanmış olduğunu öğrenmekteyiz. Ebla’dan, Alalah’ın VII. ve IV. tabakalara ait metinlerde, yine Anadolu’da yer alan Hattuşaş ve Kültepe metinlerinde de söz edilmektedir. Ayrıca Ebla ismi, Karnak’ta (Mısır), Firavun III. Tutmosis’in (MÖ 1490-1436) fethettiği antik kentlerin sıralamasını içeren bir listede geçiyordu. Bütün bu bilgiler Ebla’nın Eski Yakınoğu tarihi ve devletleri için ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır⁴²¹.

Eski Yakınoğu toplumlarının bırakmış oldukları vesikalardan varlığını tespit etmiş olduğumuz bir Tunç Dönemi yerleşim yeri olan Ebla günümüzde Türkiye’nin güney sınırında, Suriye’de Halep ile Hama arasında ve Halep’in 55 km güneybatısında ve Idlib yakınlarında çok eski bir yerleşim yeri olarak Tel Mardikh’e tekabül etmektedir. Yaklaşık 140 dönüm ve 50 m yüksekliğinde bir alandaki bu höyükte İtalyan Arkeoloji Misyonu ve Roma Üniversitesi’nin önderliğinde Profesör Paolo Matthiae’nin

⁴¹⁹ D.J. Wiseman, *a.g.e.*, s. 18.

⁴²⁰ Giovanni Pettinato, *The Archives of Ebla: an Empire Inscribed in Clay*, Doubleday, New York, 1981, s. 15.

⁴²¹ Paolo Matthiae, “Ebla and Early Urbanization of Syria”, *Art of the First Cities The Third Milenium B.C. from the Mediterranean to the Indus*, Edited by: J. Aruz-R. Wallen, The Metropolitan Museum of Art, 2003, New York, s. 168.

idaresindeki bir İtalyan heyeti tarafından 1964 yılında kazılara başlanmıştır⁴²². 1968 yılı kazı çalışmaları esnasında, Ebla'da Sami kökenli bir hanedan dönemine ait bir şehrin kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. 1964 yılından itibaren yapılan kazılarda çok sayıda çanak-çömlek, birkaç heykel, süs eşyaları, MÖ III. binyılın ortasına tarihlenen bir tapınak, saray ve sur kalıntıları ile birlikte bu sarayda çok sayıda çivi yazılı tabletin yer aldığı arşiv odaları bulunmuştur⁴²³. Bugün, tabletler Suriye'de Halep, Şam ve İdlib müzelerinde tutulmaktadır.

1968 yılında höyükteki kazılar esnasında Orta Tunç I. ve II. (MÖ 2000-1600 yılları arasına tarihlendirilen) üzerinde Akadça bir adak kitabesi bulunan bazalttan bir heykel gövdesi ortaya çıkarılmıştır. Söz konusu bu kitabede “*Tanrıça İştari için Ebla kralı, İgris-Khep’in oğlu İbbit-lim bunu tahkim etti. İştari’nin Ebla’da yükseliş görünüşünün sekizinci yılından itibaren İbbit-lim kendi hayatı ve oğullarının hayatı için bir heykel daha yaptıracak! İştari da bundan çok memnun oldu! Bu heykel hanımefendisi İştari’nin huzurunda o dikti!...*” ifadesi yer almaktadır⁴²⁴. Heykelin üzerindeki bu ifade kazısı yapılan Tell Mardikh’in eski Ebla antik kenti olduğunu açıkça ortaya koymuştur.

Ebla ile ilgili yapılan çalışmalar: Giovanni Pettinato’nun 1981’de yayımlanan “*The Archives of Ebla: An Empire Inscribed in Clay* ve *Ebla: An Empire Rediscovered*” eseri bulunmaktadır. 1991 yılında ise diğer bir çalışması “*Ebla: A New Look at History*” yayımlanmıştır. 2015 yılında Alfonso Archi’nin “*Ebla and Its Archives, Texts, History and Society*” isimli eseri yayımlanmıştır. 2003 yılında Paolo Matthiae ve Nicolò Marchetti editörlüğünde bir bibliyografya çalışması olarak “*Ebla and Its Landscape Early State Formation in the Ancient Near East*” adlı eser yayımlanmıştır. Editörlüğünü Cyrus H. Gordon, Gary A. Rendsburg, Nathan H. Winter’in yapmış olduğu ve yayımlanmış metinler üzerine yapılan çalışmalar, Ebla devletinin dini, kültürü ve dilini daha iyi anlamak adına yapılan çalışmaların yer aldığı “*Eblaite: Essay on the Ebla Archives and Eblaite Language*” adlı çalışma dört cilt halinde 1987-1990-1992-2002 yıllarında yayımlanmıştır. Ayrıca Ebla kenti ve arşivleri ile ilgili çok sayıda yazılmış makale bulunmaktadır.

⁴²² Giovanni Pettinato, 1976, s.44.

⁴²³ Hans H., Wellisch, a.g.m., s. 489.

⁴²⁴ Emin Bilgiç, “Kapadokya metinlerinde “Ebla”, *XI. TTK Bildirileri, C.I*, 1990, s. 181-189.

3.1.4.2. Tabletlerin İçeriği ve Önemi

“Ebla” kelimesi eski Yakınoğu kentinin altında yer alan doğal kireç taşına yapılan bir referans olarak “beyaz kaya” anlamına gelir⁴²⁵. Kentin nihayet keşfinden çok önce önemli bir siyasi ve ticaret merkezi olduğu diğer çevre toplumların bırakmış oldukları yazılı vesikalardan bilinmekteydi. 1964 yılında başlanan kazılar 1988’e kadar devam etmiştir. Ebla kentinin MÖ 3500 yıllarından itibaren meskûn olduğu ve kentte yapılan kazılar sonucu yedi tabakadan oluştuğu anlaşılmıştır.

Ebla’nın “G Sarayı” alanındaki kazılarda çok sayıda çivi yazılı tablet grubunu içeren arşiv depoları ortaya çıkarılmıştır. İlk çivi yazılı tablet buluntuları 1974 yılında sarayın izleme salonunun hemen kuzeyinde depo odasında yani L 2586 numaralı oda da 42 tablet bulunmuştur. Bu tabletlerin büyük kısmı idari yapı, metaller, ahşap ve tekstil konularından ve bir çeşit okul egzersizinden oluşur. İkinci arşiv odası, 1975 yılında izleme salonunun kuzeydoğu köşesinde ortaya çıkarılan L2712 numaralı oda olup burada yaklaşık 1000 tablet parçaları ile birlikte bulunmuştur⁴²⁶. Bu tabletlerin neredeyse hepsi ekonomik içerikli tabletlerdir. Bu arşiv odasında bulunan tabletler hububat erzaklarına ait kayıtlar, yağ ve malt ekmeği, bira hazırlıklarını kaydederler. Burada ayrıca saraya ait hisselerin kayıtları da bulunmuştur. Örneğin kral, kraliçe, prensler, diğer kasabalılar ve Ebla’nın efendileri. Burada ayrıca Mari, Nagar ve Kiş gibi önemli kentlere gönderilen haberciler ile ilgili bilgi veren dokümanlar da vardır⁴²⁷. Bulunan tabletler arasında tahılların öğütülmesi ve döndürme işine sahip kadın görevlilere ilişkin atamalarla ilgili bilgiler de bulunmuştur⁴²⁸.

1976 yılında tabletlerin keşfedildiği diğer bir arşiv odası ise izleme salonunun doğu taraftaki sütunlu girişinde olan L 2769 numaralı oda olup bu odadan çok çeşitli türlerde 15.000’den fazla tablet keşfedilmiştir⁴²⁹. Bu oda sarayın merkez arşivi olarak gösterilebilir. Bu esas arşiv odasında bulunmuş tabletler arasında kırık parçalar oldukça fazladır ve çoğu parçanın tek bir tablete ait olduğu tespit edilebilmektedir. Bu tabletlerin gerçek sayısının 5.000-6.000 civarında olduğu zannedilmektedir. Bu odanın üç tarafı ahşap raflarla kaplıydı (0.80 m. derinliğinde ve 0.50 m. yüksekliğinde) izleri zeminde

⁴²⁵ Diana Darke, *Syria*, The Globe Pequot Press, USA, 2006, s. 137.

⁴²⁶ Alfonso Archi, *Ebla and Its Archives Texts, History and Society*, Boston, 2015, s. 77; G. Pettinato, 1976, s. 45.

⁴²⁷ A. Archi, *a.g.e.*, s. 77.

⁴²⁸ A. Archi, *a.g.e.*, s. 79.

⁴²⁹ G. Pettinato, 1976, s. 44.

ve duvarlarda yapılmış düzenli aralıklarla bulunan delikler de bulunmuştur⁴³⁰. Bu ana arşiv odasında bulunan tabletler arasında Abarsal antlaşması⁴³¹ ve Mari kralı Eanna-Dagan'ın mektubu⁴³² da bulunmuştur⁴³³. Burada çok sayıda tarla, sığır ve koyunların yıllık hesapları ayrıca değerli metallerin ve kumaşların teslimatları ile ilgili dokümanlar bulunmuştur. Bu belgelerin yanında ayrıca içeriği tamamen farklı olan bir grup tablet de ortaya çıkarılmıştır. Sumerce kelimelerin listesinde yer alan 60'a yakın mesleklerin, coğrafi mekânların, kuşların ve balıkların adları yer almaktaydı. Ayrıca burada Sumerce ve Eblaca iki dilli listeler mevcuttu. Yine bazıları Sumerce bazıları Eblaca büyü metinleri bulunmaktaydı⁴³⁴. Bu arşivlerden elde edilen bilgiler Ebla'nın M.Ö. III. binyılda eski Yakınoğu tarihinin siyasi, ekonomik ve kültürel geçmişinde oynamış olduğu rolü göstermesi açısından önemlidirler. 5.10x3.55 boyutlarındaki bu oda da tabletler yerde yığınlar şeklinde bulunmuşlardır. Anladığımız kadarıyla bu tabletler duvarlarda ahşap raflar üzerine yerleştirilmişlerdi ve saldırı esnasındaki yangında raflar yandıklarından tabletler yere düşmüşlerdir.

Sarayda⁴³⁵ tabletlerin bulunduğu bu arşiv odaları yanında yine az sayıda tabletlerin bulunduğu başka odalar da tespit edilmiştir. Küçük bir grup tablet L 2875 numaralı odada bulunmuşlardır. Bu oda izleme salonunun doğu revakı altında ve ana arşiv odasının önündeki girişte bulunmaktadır. Bu odada bulunan tablet sayısı yaklaşık 100'dür. L2764 numaralı odada tahıl üretimi ile ilgili belgeler bulunmuştur. 2004 yılında L 8496'da yapılan kazılar esnasında bu odada 13 adet merccek biçiminde kısmen parçalı tabletler tespit edilmiştir. Bu tabletler değerli maden olan altınla ilgili bilgileri içermektedirler. Ayrıca kral İbbi-Zikir ve oğlu Uti'den de bahsetmektedirler⁴³⁶. Ebla'da bulunan tabletler Eski Tunç IV A (MÖ 2400-2250) yılları arasına tarihlenmektedirler. Arkeologlar tarafından Ebla höyüğünde yapılan kazılarda bulunan tabletler Sumerce ve

⁴³⁰ Paolo Matthiae, "Tell Mardikh: The Archives and Palace", *Archaeology*, Vol. 30, No. 4, 1977, s. 250; Hans H. Wellisch, a.g.m., s. 491.

⁴³¹ Abarsal Antlaşması yaklaşık M.Ö. 2400 yılında imzalanmış bizim ulaştığımız en eski uluslararası antlaşmadır. Abarsal kralı ve Ebla'nın son krallarından biri olan İğriş-Halam arasında çok geniş bir tablet üzerine çoğu Sümerce kelimelerle Eblaca yazılmıştır. Abarsal kenti, muhtemelen Fırat'ın doğusunda Balikh vadisinde ya da Fırat üzerindedir. Bu antlaşma metni için bkz. Maria G. Biga, "A Treaty between the City of Ebla and Abarsal", *Ancient Syrian Writings*, Ed. Gaia Servadio, Damascus, 2009, s. 51.

⁴³² Ayrıca bu antlaşma metni için bakınız ARET 13. 1-5,

⁴³³ A. Archi, a.g.e., s. 80.

⁴³⁴ G. Pettinato, 1976, s. 45.

⁴³⁵ Paolo Matthiae Ebla G sarayında yapılan kazılar sonucunda ana arşiv odası L 2769'da 14.700, L 2712 numaralı odada 900, L 2764 numaralı depo odasında 500, yine diğer bir oda olan L 2875'de 650 ve L 2586 numaralı odada 40 tablet bulunduğunu ifade etmektedir. Ayrıca sarayın diğer bazı odalarında da az miktarlarda da tabletler ortaya çıkarılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Paolo Matthiae, "The Archives of the Royal Palace G of Ebla" *Cuneiform Archives and Libraries*, Leiden, 1983, s. 56-58.

⁴³⁶ A. Archi, a.g.e.,s.79.

Akadça'nın yanı sıra yerel bir dil olan Sami dili ile oluşturulmuşlardır. Bu dile Ebla antik kentinin bulunduğu yerin adından dolayı Eblaca denilmiştir.

Ebla arşivinde bulunan tabletlerin büyük çoğunluğunu ekonomiye dair metinler oluşturmaktadırlar. Nesnelerin adını içeren formlar, devletlerarası gönderilen kişileri, devlet yönetimine alınan devlet memurları, idari metinler, hukuki metinler, mektup tarzındaki metinler, tarihi metinler, dini, kült metinleri, edebi metinler, sözlük ya da kelime bilgisine ait dokümanlar ve okul metinleri. Endüstriyle alakalı; metalürjik öğeler, tekstiller, seramikler ve ahşap (kereste) öğeler. Bu arşivlerden tekstil ve giyim, uluslararası ticaretle ilgili raporlar⁴³⁷. Tapınaklar ve kutsal alanlar için yapılan kurbanlar, Ebla'ya gönderilen haraç listeleri ve de devlet personeli ve görevlilerin listeleri, çoğu tablet tarımla da ilgili olup özellikle tahıl, bağcılık, sığır yetiştiriciliği ve metalürjik metinler, tekstil, tahta ve değerli taşları ele alan metinler bulunmaktadır⁴³⁸. Bütün bu metinler MÖ III. binyılda Ebla'nın teknik olarak ne kadar geliştiğini ve ticaretle de ne kadar geniş bir yelpazeye sahip olduğunu göstermektedir.

Tabletlerin dili ilk Prof. Giovanni Pettinato tarafından çözülmüştür. Bu dil şuan Kuzeybatı Sami dil ailesinin en eski üyesi olarak bilinmektedir. Arşiv vesikaları Kuzeybatı Sami grupların çok eski bir dili olan Eblacanın tanımlanmasını sağlamışlardır. Vesikaların büyük bir kısmı Sumerce ve Akadça, az bir kısmı da bir Sami dili olan ve Kenancanın bir kolunu teşkil eden Eblaca yazılmışlardır. Eblaca adı, Ebla antik kentinin bulunduğu yerin adından dolayı verilmiştir. Burada bulunan tabletler yalnızca dilbilimsel araştırmalar için değil, eski uygarlıkların gelişimini incelemek için de yeni bir kaynak görevi üstlendiler.

Ebla arşivlerinden çıkan tabletlerin büyük bir grubunu da idari metinler oluşturmaktadır. Bu türde binlerce metin ele geçmesine karşın edebi metinler içerisinde mütalaa edilen destan türünden metinler az miktardadır. Ebla ve diğer şehir devletlerinin Yakınoğu ile olan ticari faaliyetlerinden bahseden ticari metinler de mevcuttur ve bunlar idari metinler içerisinde ele alınmıştır. Arşiv belgelerine göre Ebla'nın ticari ve diplomatik ilişki içerisinde olduğu ülkeler şunlardır: Orta-Güney Mezopotamya'da Mari, Nagar, Kiş, Armi, Harran, Karkamış, Emar ve Tuttul'dur. Öte yandan bu krallıkların bazıları evlilik yoluyla Ebla ile bağlantı kurmuşlardır. Bu kentlerin

⁴³⁷ William S. Lasor, "Further Information About Tell Mardikh", *Old Testament at Fuller Theological Seminary*, Pasadena, California, (1962 ya da 1991), s. 267.

⁴³⁸ G. Pettinato, 1976, s. 45.

günümüzdeki yerleri tespit edilmiş ancak Armi kentinin nerede olduğunu bilinmemektedir. Mari ve Armi kenti Ebla metinlerinde en çok bahsedilen yerlerdir⁴³⁹.

Var olduğu günden beri ticaretle meşgul olan Ebla Devleti, başlangıçtan itibaren geniş bir ticaret ağı oluşturmuş ve pek çok devletle de dostça ilişkiler kurmuştur. Ebla, bu devletlerle ticari münasebetlerinin yanı sıra aralarındaki dostlukları pekiştirmek için hediye alışverişinde bulunmuştur. Aylık tekstil hesaplarında bu ilişkileri görmek mümkündür. İlerleyen zamanlarda çok önemli bir ticaret merkezi olan Abarsal üzerine askeri sefer gerçekleştirmiş ve zafer ödülü olarak bölgedeki ticari üsleri kontrol altına aldığını iki devlet arasında yapılan anlaşma göstermektedir. İlk dokümanlardan Ebla'nın, Fırat'ın merkezi Mari ile sayısız ticari teması olduğunu görmek mümkündür. İki devlet arasındaki zamanla artan sürtüşme tam olarak Mari'nin kuzeyi, Fırat ve Khabur boyunca ticaret meselesiyle ilgili gibi görünüyordu. Ebla'nın genişlemeye çalıştığı alanda Mari'nin çıkarlarının ne kadar değerli olduğu Enna-Dagan'ın mektubundan anlaşılmaktadır. Ticari sürtüşme sonucunda savaş kaçınılmazdı ve Ebla ordusu, Mari'nin kuvvetlerini Mari toprakları üzerinde yenmiştir. İlerleyen yıllarda da iki krallık arasında anlaşma yapılmıştır⁴⁴⁰. Ebla'nın dış politikası hakkında bilgi vermesi açısından Mari Devleti ile yapılan savaşlar önemlidir.

Anadolu'da Asur Ticaret Kolonileri Dönemi olarak bilinen MÖ II. binyılının başlarına ait tabletlerin dört belgesinde Ebla kentinden söz edilmektedir. Bu tabletlerden Eblalılar'ın bakır satın almak için Kaneş'e geldikleri öğrenilmektedir. (*Eb-la-i-um*) Ayrıca bu bilgiler arasında kayıp bir tüccarın bulunup teslimi, öldürüldü ise katilinin gönderilmesi gibi konulara yer verilmiştir⁴⁴¹.

Ebla metinleri MÖ III. binyılın ortalarında Batı Suriye'nin toplumu, siyasi koşulları ve ekonomisi hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bu zaman dilimi içerisinde Suriye'de büyük bir merkez olmasının yanı sıra bırakmış oldukları çivi yazılı vesikalar ile de aynı coğrafya üzerine yerleşmiş olan Proto-Kenan yerleşmeleri ile ilgili kayda değer bilgi bırakmışlardır.

Bulunan arşivin okunan metinlerine göre altı nesillik bir hanedan tespit edilmiştir. Egemenlik sırasına göre bu hanedanlar:

⁴³⁹ Maria Giovanna Biga, "Discovering History Through the Ebla Tablets", *Ancient Syrian Writings*, Ed. Gaia Servadio, Damascus, 2009, s. 33.

⁴⁴⁰ Maria G. Biga, a.g.m., 33-35.

⁴⁴¹ E. Bilgiç, a.g.m., s.184-186.

Igriş-Halam

Ar-Ennum

Ebrum

Ibbi-Sipiş

Dubuhu-Ada

Irkab-Damu⁴⁴²

İlk üç kralın birbiri ile olan akrabalığı ne yazık ki net değil, fakat Ebrum ve onun ardılları sırasıyla babası, oğlu ve torunudur. Paolo Mathiae'ye göre, ekonomik metinler sık sık kralın adından ve kraliyet ailesinin prenslerinin adlarından bahsederler. Bu kraliyet listesinde eksiklikler olsa da kraliyete dair bazı bilgiler vermektedirler. Irkab-Damu yalnızca bir belgede bahsedilmektedir ve bu kralın hükümdarlığı ne zaman kesin belli değildir. Ibbi-Sipiş'in oğlu Dubuhu-Ada'nın babasının hükümdarlığı boyunca hkmette önemli görevler üstlenmiş olduğu büyükbabası Ebrum'un belgelerinde rastlanılmaktadır⁴⁴³. Igriş-Halam M 2400 civarında Mezopotamya'nın Lagaş ve Uruk'ta bilinen Sümer krallarının çağdaşı ve muhtemelen kraliyet arşivlerinin kurucusudur⁴⁴⁴.

Ebla arşivlerinde yerel ktipler tarafından kullanılan ve okunan Sumer kelimeleri ve işaretlerin listesini içeren 30 sözlük metni de bulunuyordu. Bu metinler bilinen en eski vesikalar arasındadır ve yalnızca Eblaca dil bilgisi hakkında değil, aynı zamanda eski Sumerce dil bilgisinin de daha iyi anlaşılmasını saęlamıřlardır⁴⁴⁵. Ebla'da bulunan tabletler arasında birçok yer isminin yer aldığı coğrafya sözlüğü de vardır. Bunların arasında özellikle önemli olan 289 Şehir ve eyaletin listesi vardır. Bunların tam bir kopyası da M 2600'e tarihlenen Abu Salabikh (Irak'ın merkezinde bir yer, muhtemelen eski Akad'ın kenti Eresh)'de keřfedildi⁴⁴⁶.

Ebla arşivlerinde elde edilen belgeler arasında kralın eşleri, kızları, prenslerin isimlerini listeler halinde görmek mümkündür. Öyle ki bu isim listeleri kronolojinin yeniden yapılandırılabilmesinin anahtarıydı. Çeşitli isim listelerinde prenslerin yalnızca isimleri kaydedilmiş olup hayatlarının gidişatına dair bilgi mevcut değildi. Nitekim aynı

⁴⁴² G.Pettinato, 1976, s. 47: G. Pettinato, *a.g.e.*, s. 69.

⁴⁴³ P. Mathiae, 1977, s. 252.

⁴⁴⁴ H. H. Wellisch, *a.g.m.*, s. 494.

⁴⁴⁵ Maria G. Biga, *a.g.m.*, s. 31.

⁴⁴⁶ H.H. Wellisch, *a.g.m.*, s. 494.

vesikalar kralın kızlarının hayatlarına dair bir taslak oluşturulabilmesine imkân sağlıyordu. Çünkü Eblalı kâtipler bu kadınların evliliklerinde ya da çocuk sahibi olduklarında gönderilen hediyeleri listeliyorlardı. Eğer kralın kızları yabancı bir krallığın kraliçesi oldularsa, yeni saraya yerleşmelerine kadar olan bilgileri kaydederdiler. Ayrıca bu listeler kralın ikinci eşleri, teyzeler, kız kardeşleri, saray kadınları ve sütanneleri ile ilgili temel çalışmaları olduğu da ispatlandı. Aylık tekstil hesaplarında, metal hesaplarında, mücevherler ve tekstilleri alan saray kadınlarının listesi vardır. Normalde bu listelerin en üstünde kraliçe veya kralın annesi olması muhtemeldir ve önemlerine göre listelenmişlerdir⁴⁴⁷. Nitekim bu listeler sayesinde haremde bazı kadınların ve kralın kızlarının yaşamlarını izlemek mümkündür. Bu sayede bu tür kadınların listesini içeren birçok liste ve özellikle aylık tekstil hesaplarının listeleri nisbi bir kronolojik düzen içine yerleştirilebilir.

Ebla MÖ III. binyılın ikinci yarısının bilhassa 2400-2250 yılları arasındaki 150 yıllık devresinde, o dönemlerin, Mezopotamya, Anadolu, Suriye, şehir devletleri veya küçük devletler tipinde, sarayları, mabetleri, devlet teamülleri, yazı ve arşivleri, sanatı, surları vs. ile kuzey Suriye coğrafyasında var olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Bu dönemde önemli bir ticari krallık olan Ebla'nın Anadolu, Kıbrıs, Mısır ve Mezopotamya arasındaki ticaret yollarını elinde tutan güçlü bir stratejik konuma sahip olduğu ve her yönüyle Doğu Akdeniz'in güçlü bir kent krallığı olduğu anlaşılmaktadır.

Ebla'nın etki alanı tüm Suriye coğrafyası dâhil Sina Yarımadası'ndan Mezopotamya yaylalarına kadar yayılmıştır. Ebla gücünün zirvesine ulaştığı dönem MÖ 2400-2250 yılları arasında nüfusu 260.000'e ulaşmıştı⁴⁴⁸.

Envanter sayımlarına göre, çoğunlukla iyi durumda olan 1757 tablet, 4875 adet küçük parça yer almaktaydı. Arkeolojik kazılar sonucunda Ebla arşivlerinden elde edilen tablet sayısı 3000-3500 civarındadır⁴⁴⁹.

Ebla, Akad kralı Naramsin tarafından yıkılmıştır. Naramsin, Akad ananelerinde Ebla'yı fetheden ilk kral olarak iddia edilmektedir⁴⁵⁰.

MÖ III. binyılın ikinci yarısına, tarihlenen Ebla arşivlerinden ele geçen çivi yazılı vesikalarda; Eski Ahid'in ifadeleri ile ilgili birtakım benzerliklere dikkat

⁴⁴⁷ Maria G. Biga, a.g.m, s. 30-31.

⁴⁴⁸ G. Pettinato, 1976, s. 47.

⁴⁴⁹ A. Archi, a.g.e., s. 84.

⁴⁵⁰ Alfonso Archi-Maria Giovanna Biga, "A victory over Mari and the Fall of Ebla", *Journal of Cuneiform Studies*, Vol. 55, 2003, s. 29.

çekilmiştir. Yapılan kazılar sonucunda kent Yahudi ve Hristiyan camiasında tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Kutsal kitaplarında geçen bazı yer ve şahıs isimlerinin Ebla metnindeki isimlerle karşılaştırılması sonucu bazı iddialar ortaya atılmıştır. Kutsal kitaplarda Tevrat'ta Abraham'ın Ebla'daki Abram'u ya da E/İbrium şahıs adıyla benzerliği, yine aynı şekilde Kur'an'da adı geçen melek Mikail'in ve İsrail'in Ebla metnindeki Mi-kà-Yà ve İš-ra-Yà ile olan benzerlikleri üzerinde durulmuştur. Yine aynı şekilde Tevrat'ta adı geçen si-da-mu, é-ma-ra, ad-ma, si-ba-i-um, be-la gibi yer isimlerinin Ebla metnindeki Sodom, Gomorrah, Admah, Zeboiim ve Bela ile idendifikasyonuna çalışılmıştır. İfade bakımından ne kadar benzerlik olsa da adı geçen isimlerin yaşadıkları zamanın, mekânın ve yaşayış tarzlarının birbirleriyle örtüşmesi gerekmektedir. Aynı şekilde yer isimleri de coğrafi bakımdan aynı yeri belirtiyor olmalıdırlar. Temelsiz bir şekilde Hristiyan ve Yahudi bilim adamlarınca ortaya atılan bu iddiaların doğruluğunun ispatı için Ebla metninin okunması ve daha fazla net bilgi gerekmektedir⁴⁵¹.

Ebla'da tabletlerin düzenlenmesi, bu toplumda arşivcilik uygulamalarının oldukça gelişmiş bir seviyeye ulaştığını göstermektedir. Yapılan arkeolojik kazılar sonucu elde edilen kanıtlar sayesinde Ebla'daki teknik ve uygulamalar Mezopotamya'nın daha önceki toplumlarının arşivlerinde var olan teknik ve uygulamalarına dayandığı söylenebilir. Ebla'nın G sarayında izleme salonunun kuzeyinde bulunan iki depodan daha küçük olanı ve ekonomik içeriklere sahip tabletlerin bulunduğu odada yangın esnasında tabletler buldukları raflardan yerlere depolanmış oldukları yaklaşık aynı sırayla yere düşmüşlerdir. Tabletlerin yerleştirildiği bu raflar duvarlara inşa edilmiş 80 cm. derinliğinde ve 50 cm. yükseklik aralıklarla, dört köşeden ahşap direklerle desteklenmiştir. Oluşan tahribat sonucu sadece ahşap çıtalarla bölünmüş olan dikdörtgen deliklerin kalmıştır⁴⁵².

Ebla arşivlerindeki tabletlerin sistematik bir düzende olması, arşiv uygulamalarının yazıyı icad eden Sumerlerden itibaren oldukça yüksek bir düzeye ulaşmış olduklarını göstermektedir. Günümüzde olduğu gibi tabletler raf düzenine göre arşiv odalarına yerleştirilmişlerdir. Rafların üzerine yerleştirilen tabletlerin iç düzeni ile

⁴⁵¹ Sebahattin Bayram, "Ebla Metnindeki Bilgilerle Kutsal Kitaplardakilerin Karşılaştırılması", III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri Çorum 16-22 Eylül 1996, 1998, Ankara, s. 53-62.

⁴⁵² Hans. H. Wellisch, a.g.m., s. 490.

ilgili pek bir bilgiye sahip değiliz⁴⁵³. Ebla arşivlerinde ortaya çıkarılan tabletler farklı büyüklüklere sahiptirler. İlk kazılar esnasında bulunan tabletlerin çoğunluğu oldukça küçük, yuvarlak olanlar 2.6 ila 6.0 cm. çapındadır ve 20 ile 21 cm uzunluğunda ve genişliğinde olup bazısı kare veya dikdörtgen tabletlerdi. Bir sonraki kazı sezonunda bulunan tabletlerin çoğu yaklaşık 18x18 cm. boyutlarındadır; dikdörtgen şekle sahip olanlar ise yaklaşık 20x30 ve 20x40 cm boyutlarındadır. Tabletlerin her iki yüzü de yazılı olup 3000 satıra kadar ulaşmaktadır⁴⁵⁴. Tabletlerin şekli, üzerine kaydedilen konuyla bağlantılı olmuştur. Örneğin yuvarlak tabletler yalnızca ekonomik ve idari konuları içerirken kare şekle sahip tabletler her türlü metinlerin kaydedildiği tabletlerdir⁴⁵⁵. Arşiv odasındaki her bir tablet odanın iç tarafına doğru yerleştirilmiş ve bir metnin ilk satırının, öndeki tabletin kenarından ya da üstünden görülebilecek şekilde, duvara hafif bir açıyla yaslanmıştır⁴⁵⁶. Bu şekilde arşivcinin, odadaki tablet yığını içerisinde diğer tabletlere zarar vermeden bulması mümkün olmuştur. Tabletlerin raflara yerleştirilmesinde de yine bir sistem bulunmaktaydı. Raf üzerinde tablet odanın sağ tarafına doğru yerleştirilmiş ve tabletteki bir metnin ilk satırının öndeki tabletin kenarından görülebileceği şekilde duvara doğru hafif eğimli bir şekilde yerleştirilmiştir. Bu tabletler metnin ilk satırını göstermenin yanında içeriğinin kısa bir açıklaması da her bir tabletin kenarına yazılmıştır; bu yöntemin günümüzde kullandığımız kitap sırtında bulunan kitap başlıklarından farkı yoktur. Fakat bu yöntem aranan tabletin bulunmasında kolaylık sağlamıştır. Ayrıca arşivden tabletlerin içinden bir tabletin alınması gerektiğinde, bu tür durumlarda kolaylık sağlamak amacıyla atılan parçalardan yapılmış küçük kamalar (takoz, çivi) bitişik şekilde duran tabletler arasına konmuşlardır⁴⁵⁷.

Ebla'da tüm sözlükler ve hece işaretleri listeleri ana arşiv odasının kuzey duvarı boyunca ve farklı diğer konulardaki tabletlerle karıştırılmayan bir yerde raflara yerleştirilmişlerdi. Ayrıca Sumer kültürüyle benzer özelliklere sahip tabletler çok sayıda öge listesi içermekte ve bunların kopyaları da bulunmaktadır. Mezopotamya'nın diğer toplumlarında da görülen bu özellik Ebla'da da devam etmiştir. Öge listelerinin olduğu bu metinler de, tanrıların, kralların, taşların, metal ve ahşap nesnelerin, hayvanların,

⁴⁵³ Hans H. Wellisch, a.g.m., s.491.

⁴⁵⁴ Hans H. Wellisch, a.g.m., s.491.

⁴⁵⁵ Hans H. Wellisch, a.g.m., s.491.

⁴⁵⁶ Hans H. Wellisch, a.g.m., s.492.

⁴⁵⁷ Hans H. Wellisch, a.g.m., s. 492.

balıkların, kuşların ve mesleklerin sıralamasını içeren listeleri bulunmaktadır⁴⁵⁸. Bunların önem sırasına göre listelenmiş olduklarını söyleyebiliriz. Bu ifadelerden anladığımız kadarıyla Eblalılar'ın liste hazırlama konusunda başarılı olduklarını görmekteyiz. Kelimeleri, objeleri, yer isimlerini, türleri, örneğin Sumerce-Eblaca oluşturulmuş sözlükler dâhil, kendi dillerinin ve komşu dillerin gramerlerini ve kelimelerini listeler şeklinde derlemişlerdir. Ebla arşivlerinden çıkan vesikalar incelendiğinde çok sayıda ve farklı konularda oluşturulmuş listelerin varlığını görebilmekteyiz. Eblalıların takip ettikleri sistematik düzene göre ve ayrıca tabletlerin keşfi esnasında dikkatli bir şekilde kaydedilmesi de, Ebla kâtipleri tarafından uygulanan arşiv sistemini anlamaya imkân sağladı; hatta sarayın yıkımı esnasında oluşan yangında ahşap rafların yıkılmasıyla tabletler yerlere düşerek parçalara ayrılmıştır. Yangınla sertleşen tabletler normalden daha dayanıklı hale gelmesi sonucunda bugün ki mevcut bilgilere sahibiz.

Ebla'da çivi yazılı kil tabletler diğer Mezopotamya şehir devletlerinde olduğu gibi profesyonel kâtipler tarafından oluşturulmaktaydı. Mezopotamya'da olduğu gibi devletin kâtipleri devletin üst tabakasından gelmekte ve baba mesleğini devam ettirmekteydiler. Ebla'da kâtip olabilmek için belirli bir eğitimden geçmek ve kâtiplik okullarında okumak gerekirdi. Okuldan, *ummiya* veya "uzman" unvanına sahip bir ya da daha fazla kişi sorumluydu ve bunlar büyük olasılıkla Ebla'nın baş arşivcileriydi. Okulun kıdemli kâtipleri olarak tanımlayabileceğimiz *dubzuzu* veya "tabletleri bilen biri" aynı şekilde bir veya daha fazla kişiden oluşuyordu. Kâtiplik eğitimi için okula kaç Eblalı öğrencinin kayıtlı olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bu kâtipler Eblaca yanında Sümerce de öğrenmek zorundaydı. Ebla'da eğitimini tamamlayan kâtipler ister Eblalı olsun ister olmasın başka şehirlerde iş bulmak için Ebla'dan ayrılabilirlerdi. Kalanlar ise mesleklerine Ebla'da devam edebiliyorlardı⁴⁵⁹.

Ebla'nın şimdiye kadar keşfedilen en eski arşivlerden biri olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü MÖ III. binyılın ortalarına ait binlerce tabletin çıkarıldığı yerdir ve aynı zamanda vesikaların arşivlerdeki düzenlemeleri ve sınıflandırmaları ile ilgili ipucu veren birçok somut kanıt mevcuttur. Ebla eskiçağda Yakınoğu'da kullanılan arşiv uygulamalarının gelişmişliği hakkında bilgi vermektedir.

⁴⁵⁸ Hans H. Wellisch, a.g.m., s. 495.

⁴⁵⁹ James G. Bradscher, "Ebla's Royal Archives", *Information Development*, Vol. 1, No. 4, 1985, Washington, s. 240.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.1. Eski Anadolu'da Arşivcilik

Arkeoloji sistemlerinin hayli gelişmesi ve insanoğlunun üzerinde yaşadığı coğrafyada daha önce yaşamış olan toplumlara merakının artmasıyla birlikte geçmişin araştırılması ihtiyacı doğmuştur. Bu konuda ilk araştırmaların tarihi Ortaçağlar'a kadar gitse de özellikle 19. yüzyılın başlarından itibaren Avrupalı arkeologlar eski medeniyetlerin ortaya çıkarılması noktasında harekete geçmişlerdir. Bu nedenle Mezopotamya ve Suriye'nin yanı sıra Anadolu coğrafyası da geçmişin farklı zamanlarında çeşitli etnik grupların yaşadığı ve zengin medeniyetlerin mirasını topraklar olması nedeniyle söz konusu bölge araştırmalar da odak noktası olmuştur.

Bugün tarihini incelemeye çalıştığımız saha, "ANATOLIA" olarak da ifade edilen Küçük Asya topraklarıdır. Bu coğrafya Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları tarafından çembere alınmış, Asya ile Avrupa kıtaları arasında bir köprü oluşturmuş durumdadır. Köprü görevi, eski Yakındoğu'nun büyük medeniyetleri olan Mezopotamya ve Mısır'ın yanında Eski Batı olarak da tanımlanan Akdeniz medeniyetleri tarafından bilinmekteydi ve bu durum, Anadolu'ya kültür taşıyıcılığı görevi yüklemiştir⁴⁶⁰.

Kuzeyden ve güneyden yüksek sıradağlarla kuşatılmış olan Anadolu arazisinin pek az yerden geçit vermesi, bu yönlerden yapılacak olan birçok kavmin göçüne imkân tanımamıştır. Fakat Batı Anadolu Bölgesi'ndeki dağların ise denize dik uzanması, pek çok istilacının, bu dağlar arasındaki kanallardan geçit bularak, Anadolu'nun orta kısımlarına kadar ulaşmalarını mümkün kılmıştır. Bunun yanında güney ve kuzey doğrultuda denize paralel olarak uzanan sıradağlar Anadolu'nun orta kısımlarına yerleşen kavimlerin bu dağların arkasında oturan kavimlerle kültürel bağlantılar kurulmasını da engellemiştir⁴⁶¹. Anadolu, engebeli topoğrafik yapısı, konumu, elverişli coğrafi özellikleri ve zengin doğal kaynakları sayesinde tarihin en erken dönemlerinden itibaren birçok uygarlığın ortaya çıkmasından yok oluşlarına kadar ki süreçte gelişmelere tanık olmuştur. Yeraltı ve yerüstü zenginlikleri, konumu, coğrafi yapısı ve iklimi sebebiyle yarımada üzerinde farklı bölgelerin de birbirinden habersiz yaşayan toplumların, farklı gelişim süreçleri geçirmelerine de imkân sağlamıştır. Bu özelliği

⁴⁶⁰ E. Memiş, 2011, s.3.

⁴⁶¹ E. Memiş, 2012a, s.103.

sayesinde Anadolu'yu 'Bölgesel Uygarlıklar' ülkesi olarak tanımlamak mümkündür⁴⁶². Tarihi sürece baktığımızda, Anadolu'nun kesintisiz olarak tarihin her döneminde medeniyetlere ev sahipliği yaptığı anlaşılmaktadır.

Paleolitik Dönem'den beri yerleşime açık olan Anadolu farklı ırklardan gelen halkların da birbirleriyle kaynaştıkları coğrafya olmuştur. En eski çağlardan günümüze kesintisiz bir şekilde toplumların başka coğrafyalardan gelip yerleştiği ya da varmak istedikleri bölge için bir geçiş ve istasyon vazifesi de üstlenmiştir.

Anadolu ya da Küçük Asya adıyla bilinen bölge, Güneydoğu'da Suriye ve Mezopotamya, kuzeybatıda ise Avrupa ile komşu olduğundan, birçok halkın saldırısına uğramış, birçoğunun yerleşmesine ve yeni yönetimlerin oluşmasına şahit olmuştur. Fakat Anadolu'yu Asya ile Avrupa arasında yalnızca bir köprü olarak görmemek gerekir. Çünkü Anadolu topraklarının cazibesine kapılan halklar buraya sadece uygun bölgeler arasında kestirme yol olduğundan tercih etmemişlerdir, bu bölgeye geliş sebepleri arasında Anadolu'nun onlara sunduğu yer altı ve yerüstü zenginliklerin yanında hammadde kaynakları ile ekonomik imkânlar etkili olmuş olmalıdır. Anadolu'nun eskiden beri gelen çekiciliğinde kereste ve her türden tarım ürünü açısından zengin, uygarlığın gelişimiyle önemi artan mineral kaynakları bol, dağları maden yataklarıyla dolu bir bölge olduğu anlaşılmaktadır⁴⁶³.

Anadolu, dünya üzerindeki konumu, coğrafi koşulları, iklim özellikleri ile yer altı ve yer üstü zenginliklerinin vb. özelliklerinin sağlamış olduğu imkânlar sayesinde tarihin her döneminde olduğu gibi günümüzde de hala önemini artırarak muhafaza etmektedir. Anadolu üzerinde oluşan kültürel zenginliklerin izleri onun farklı yerlerinde yapılan çok sayıda kazı ve yüzey araştırmalarından tespit edilmiştir. Devam edecek olan kazı ve araştırmalarla bu zenginliğin artacağından da şüphe yoktur.

Bugün üzerinde yaşadığımız coğrafya olan Anadolu'nun en eski yerleşim tarihi ile ilgili bilgilerimiz Paleolitik Dönemi'n başlarına kadar geriye gitmektedir. Bu dönemde iklim koşullarına bağlı olarak yerleşmeler geniş coğrafi alanlarda seyrek ve dağınık bir şekilde olmuştur⁴⁶⁴. Mağaralardan çıkan insanlar Neolitik Dönem'den (MÖ. 8000-5000) itibaren yerleşik hayata geçerek ilk köyleri kurmuşlar ve Kalkolitik Dönem'de (MÖ 5000-3000) yerleşim merkezleri daha da büyüyerek etrafı surlarla

⁴⁶² Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul, 2003, s. 1.

⁴⁶³ J. G. Macquen, *a.g.e.*, s. 11-14.

⁴⁶⁴ V. Sevin, *a.g.e.*, s. 7.

çevrilmiştir⁴⁶⁵. Bununla birlikte Anadolu’da Eski Tunç Dönemi’nden (MÖ 3000-2000) itibaren farklı toplumlar tarafından kentler kurulmuştur⁴⁶⁶. Üzerinde yaşadığımız bu kadim Anadolu toprakları bugün olduğu gibi geçmişte de farklı toplumlara ev sahipliği yapmış ve birçok kültürün birleşme ve kaynaşma merkezi olmuştur. Bugün yaşadığımız coğrafyanın dört bir yanında devam eden arkeolojik kazılar sonucu ortaya çıkan bulgular sahip olduğumuz bilgiler üzerine her gün yenilerini eklemeye devam etmektedir.

MÖ 3200’lerde Mezopotamya ve MÖ 3000’lerde Mısır’da yazının keşfiyle birlikte insanlar gerçekleştirdikleri işlemleri kayıt altına alarak yazılı hale getirmişler ve bu kayıtları gerektiğinde tekrar kullanabilmek ve gelecek kuşaklara aktarmak için arşivlerde muhafaza etmişlerdir. Öte yandan bu kayıtların kolay bir şekilde bulunabilmesi için bunları belli bir sistematik düzende yerleştirmişlerdir. Bu arşivler; insanların gelenek, tarih, bilim, dil, din ve kültürlerini vb. içermektedir. Arşivlerin ilk örnekleri MÖ III. binyılda yazının gelişimiyle eşzamanlı olarak Mezopotamya’da ortaya çıkıp gelişmiştir. Tarihi süreç içerisinde yazının farklı coğrafyalarda yaşayan toplumlar tarafından kullanılmasıyla birlikte arşiv kurumu da kullanılmıştır. Anadolu’da arşiv olarak tanımlayabileceğimiz yapıların varlığı yapılan arkeolojik kazılarla ortaya çıkmış ve Anadolu’da arşivlerin en eski örnekleri MÖ II. binyıllara dayanmaktadır⁴⁶⁷.

Bu bölümde Anadolu’da uzun yıllar yaşamış olan ve haklarında büyük miktarda bilgiye sahip olduğumuz iki büyük medeniyet merkezi incelenecektir. İlki bugünkü Kayseri ili sınırları içerisinde bulunan Kültepe’dir. MÖ II. binyılın başlarında Anadolu’ya kalay ve tekstil getirerek ve bunun karşılığında altın ile gümüş kazanmak için gelen eski Asurlu tüccarlar yaklaşık 255 yıl devam edecek olan kolonizasyon hareketini başlatmışlardır. Bu çeyrek asır süresi içerisinde Anadolu’ya gelen tüccarlar sadece getirdikleri malların ticaretini yapmamışlar aynı zamanda yazıyı getirerek Anadolu’da tarihi devirler başlamasında öncü olmuşlardır. Kaneş’de II ve Ib yapı katlarında bulunan Asur dili ve çivi yazısıyla oluşturulmuş dokümanlar bir arşiv niteliğindedir. Burada Asurlu ve yerli tüccarların arşivlerinde tabletler, yere gömülü

⁴⁶⁵ Neolitik devrin en önemli yerleşme merkezleri; Burdur-Hacılar, Konya-Çatalhöyük, Mersin-Yümüktepe, Tarsus-Gözlükule, Diyarbakır-Çayönü, Malatya-Caferhöyük, Beyşehir çevresindeki Suberde ve Er Baba Höyükleri, Keban Barajı’nın şimdi çevresidir. Kalkolitik Dönem yerleşim merkezleri ise Pulur, Canhasan, Beycesultan, Horoztepe, Yümüktepe, Tilmen Höyük, Kusura, Alacahöyük, Büyükgüllücek, Yazır, Alishar ve Fikirtepe höyükleridir. E. Memiş, 2011, s. 11-14.

⁴⁶⁶ Bu kavimler hakkında detaylı bilgi almak için bkz. E. Memiş, 2011, s. 28-42.

⁴⁶⁷ Nazlı Alkan, “Anadolu’nun ilk Kütüphaneleri”, Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Dergisi, Ankara, s. 14.

küpler içerisinde, bodrum katlarındaki sepetlerde ve yapının zemininde büyük gruplar halinde bulunmuşlardır. Sistematik bir arşiv düzeni mevcut olmayıp ayrıca tablet kolophonları da bulunmamaktadır. Fakat bazı tabletler üzerinde sülale olarak devam eden kâtip isimleri yer almaktadır⁴⁶⁸.

Diğeri ise MÖ II. binyıl da Anadolu'da büyük bir imparatorluk meydana getirmiş olan Hititler'in merkezi Hattuşa'dır. Bölgede yapılan sistemli kazılarda eski Anadolu'nun siyasi, etnik, kültürel yapısı ile ilgili çok sayıda yazılı vesika ortaya çıkarılmıştır. Tarihin sesli tanıkları olarak tanımlayabileceğimiz bu tabletler Mezopotamya'da olduğu gibi çivi yazılı kil üzerine *stylus* adı verilen yazı gerecinin hafif bastırılması ile oluşturulmuşlardır. Hititler; çivi yazısını kendi dillerine uyarlayarak binlerce kil tablet oluşturmuşlardır. Hattuşa'nın farklı bölgelerinde bir asırdan fazla bir süredir devam eden kazılarda arşiv yapılarında çok sayıda tablet ele geçmiştir. Hititler yaşadığı zaman süresince yalnız Anadolu sınırları içerisinde değil Anadolu dışına da çıkarak bu bölgelerle de ilişki kurmuştur. Nitekim kazılar sonucu farklı yerlerden elde edilen çivi yazılı kil tabletler bunu kanıtlamaktadır. Hitit çivi yazılı tabletlerin bulunduğu başlıca yerler arasında Boğazköy (ya da Boğazkale, Çorum), Ortaköy (Tokat), Maşathöyük (Çorum), Kuşaklı (Sivas-Başören) bulunan Hitit merkezlerindedir.

4.1.1. Kültepe Tüccar Arşivleri

4.1.1.1. Keşifler ve Yapılan Çalışmalar

Kültepe, eski adıyla *Kaniş* ya da *Neşa* olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca bu yerleşim yeri, MÖ 1974-1719 yılları arasında Anadolu'da Asurlular tarafından oluşturulan ticaret kolonilerinin ve *Kaniş* Krallığı'nın merkezi durumundaydı. Söz konusu ticaret merkezi Ankara'nın 320 km güneydoğusunda, Asur'un 1000 km kuzeybatısında yer alan höyük, Kayseri ilinin 20 km kuzeydoğusunda Karahöyük Köyü'nün yanında yer almaktadır. MÖ II. binyılda da Anadolu'da büyük bir imparatorluk kurmuş olan Hititlerin başkenti *Hattuşa*'nın 124 km Yozgat-Alişar'ın (eski

⁴⁶⁸ N. Yıldız, 2003, s.12.

adı Ankuwa) 73 km güneyindedir⁴⁶⁹. Ayrıca Kültepe, Mezopotamya ve Suriye'yi Doğu Anadolu ile birleştiren birkaç önemli yolun birleşim noktasında yer almaktadır⁴⁷⁰.

Nitekim bu höyükte araştırmaların başlangıcı bir asır önceye kadar gitmektedir. Kültepe'ye ilk ziyareti 1881 yılında T. G. Pinches gerçekleştirmiştir. Höyükteki ilk kazı çalışmalarını 1893 ve 1894 yıllarında Ernest Chantre yapmıştır. Chantre, höyüğün doğu ve kısmen de merkezi kısımlarında yaptığı sondajlarla birçok mimari kalıntıları, pişmiş topraktan yapılmış Hitit vazoları, rhytonları, hayvan heykelcikleri çıkarmış ve bunları, 1898 yılında "*Mission en Cappadoce*" adlı eserinde yayınlamıştır. 1906 yılında Hugo Winckler bölgedeki araştırmalarında kayda değer bir şey bulamamış ve devamında H. Grothe de yaptığı araştırmaları ve bulgu sonuçlarını 1906-1907'de yayınlanan "*Meine Vorderasien Expedition*" adlı eserinde anlatmaktadır⁴⁷¹. 1925 yılında Bedrich Hrozný, Kültepe'de kazıya başlamış ve Aşağı Şehir'de yaptığı kazılarda 2500 kadar tablet bulmuştur. Tabletlerin bulunmasıyla Kaniş adıyla anılan Eski Anadolu şehri Kültepe'ye yerleşmiş olan Asurlu tüccarların pazar yeri (*Kārum*) ve onların ikamet etmekte oldukları mahalleler keşfedilmiştir⁴⁷².

Kültepe'de ilk sistemli kazılar ise 1948 yılında Türk Tarih Kurumu'nun desteğiyle ve Prof. Dr. Tahsin Özgüç'ün teşebbüsüyle başlamıştır. Söz konusu kazılar 2005 yılına değin yani Tahsin Özgüç'ün vefat etmesine kadar aralıksız devam etmiştir. Arkeolojik kazılar 2006 yılından itibaren ise Tahsin Özgüç'ün öğrencisi Prof. Dr. Fikri Kulakoğlu'nun başkanlığında yürütülmüş ve günümüzde de aralıksız devam etmektedir. Söz konusu kazı çalışmalarının sonucunda Kültepe'de ortaya çıkarılan eserlerin bir kısmı, Kayseri Arkeoloji Müzesi bir kısmı da İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir. Ayrıca çivi yazılı tabletlerin neredeyse tamamına yakını ise Ankara'da Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde olmak üzere 13.000 üzerinde çivi yazılı Eski Asurca formunda tablet neşredilmiştir⁴⁷³.

Kültepe ile ilgili yapılan yayın çalışmalarından bahsetmek gerekirse: Tahsin Özgüç, Kültepe kazıları sonucunda kazı raporlarını yayınlamıştır. Söz konusu raporlar;

⁴⁶⁹ Tahsin Özgüç, *Kültepe: Kaniş/Neša*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s.7.

⁴⁷⁰ T. Bryce, *a.g.e.*, s. 365.

⁴⁷¹ Hasan Ali Şahin, Cumhuriyetin 80. Yılında Kültepe Kaniş Kazıları, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.22, 2007/1, Kayseri, s. 154.

⁴⁷² Kemal Balkan, "Mama Kralı Anum-Hirbi'nin Kaniş Kralı Warşama'ya Gönderdiği Mektup", *TTK Yayınları*, C. VII, No: 8, Ankara,1957, s. 1.

⁴⁷³ Hüseyin Sever, "Kültepe Tabletlerinin Anadolu Tarihi ve Kültür Tarihi Bakımından Önemi", *AÜDTCF Dergisi*, S. 2, C. 35, Ankara, 1991, s. 248.

1949 yılında “*TTK Tarafından Yapılan Karahöyük Hafriyatı Raporu 1947*”, 1950 yılında “*TTK Tarafından yapılan Kültepe Kazısı Raporu 1948*”, 1953 yılında “*TTK Tarafından Yapılan Kültepe Kazısı Raporu 1949*” adıyla yayınlanmışlardır. 1999 yılında Tahsin Özgüç’ün “*Kültepe-Kaniş/Neşa Sarayları ve Mabetleri*” adlı çalışması Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanmıştır. 2005’te Tahsin Özgüç’ün “*Kültepe, Kaniş/Neşa*” adlı eseri yayınlanmıştır. 2011 yılında editörlüğünü Fikri Kulakoğlu ve Selmin Kangal’ın yaptığı “*Anadolu’nun Önsözü, Kültepe Kaniş-Karumu, Asurlular İstanbul’da*” isimli eser Kültepe üzerine yazılmış birçok makalenin bir araya toplanmış olduğu eserdir. 2012 senesinde Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları tarafından basılan ve Cahit Günbattı’nın kaleme aldığı “*Kültepe-Kaniş Anadolu’da İlk Yazı, İlk Belgeler*” adlı bir çalışma da mevcuttur. Kültepe-Kaniş’te çıkarılan tabletler üzerine çalışma yapan bilim adamları Emin Bilgiç, Sebahattin Bayram, Hüseyin Sever, Cahit Günbattı, Salih Çeçen, N. Baydur, Sedat Alp, İrfan Albayrak, Veysel Donbaz, Kutlu Emre, Lütfi Gürkan Gökçek, Bedrich Hrozny, B. Landsberger, Ahmet Ünal, K. R. Veenhof’dur. Türkiye’de Kültepe Tabletleri üzerine ilk sistematik çalışmaları yapan kişi de Prof. Dr. Emin Bilgiç’tir⁴⁷⁴. Söz konusu Kültepe Tabletleri, Türk Tarih Kurumu tarafından “*Kültepe Tabletleri*” (AKT) dizisinde kitap olarak yayımlanmaktadır.

Kültepe Tabletleri her ne kadar MÖ II. binyıl Anadolu’nun yazısız tarihinin aydınlatılmasında önemli bir yere sahip olsa da Eski Mezopotamya’nın bilinmeyen karanlık tarihinin ortaya çıkarılması bakımından değerlidirler. Ayrıca bu dönemle ilgili önemli bir nokta, Asur ülkesi ile gerçekleştirilen ticari münasebetler sonucu Anadolu’nun tarihi, sosyal, kültürel, idari ve ekonomik yönlerden gelişmeleri de bu tabletlerde yer almış ve Anadolu, Asurlu koloniler vasıtasıyla yazıyla tanışarak yazılı döneme girmiştir. Bu durum MÖ II. binyıl Anadolu tarihi için en önemli gelişme olarak bilinmektedir.

4.1.1.2. Tabletlerin İçeriği ve Önemi

MÖ II. binyılın ilk çeyreğinde eski Anadolu irili-ufaklı şehir devletlerinin oluşturduğu bir siyasi yapıya sahiptir ve bu dönemde henüz merkezi bir yönetim mevcut olmayıp şehir devletleri kendi yerel idarecileri tarafından yönetilmektedir. Anadolu MÖ 1974-1719 yıllarını kapsayan ve “Asur Ticaret Kolonileri Çağı” denilen ve 255 yıl

⁴⁷⁴ Cahit Günbattı, *Kültepe-Kaniş Anadolu’da ilk Yazı, İlk Belgeler*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları Tarih Dizisi, 2012, Kayseri, s.39.

devam ettiği tahmin edilen bu dönemde yazılı devre girmiştir. Bu dönemi, verdiği arkeolojik ve filolojik buluntularla temsil eden en önemli merkez Kültepe-Kaniş'tir⁴⁷⁵.

Günümüzde Kültepe olarak bilinen Kaniş şehri, MÖ II. binyıl başlarından itibaren Eski Anadolu'nun en önemli siyasi ve ticari merkezi olma özelliğini kazanmıştır. Halen kazıların devam ettiği bu yerleşim yerinde, büyük çoğunluğu farklı ticari konular içeren, 20.000'den fazla eski Asurca çivi yazılı tablet ortaya çıkarılmıştır. Bu belgeler, Anadolu'nun Eskiçağ tarihinin aydınlatılması bakımından büyük öneme sahiptir⁴⁷⁶. Eski Asurca ve çivi yazısıyla yazılmış belgelerin yanı sıra eski Asur dönemini aydınlatan büyük öneme sahip pek çok arkeolojik eserde gün yüzüne çıkarılmıştır⁴⁷⁷.

Kültepe'de yapılan kazılar sonucu höyüğün iki bölümden oluştuğu anlaşılmıştır. Bunlar; Tepe ve Aşağı Şehir'dir. 21 m yüksekliği bulunan höyük, kuzey-güney doğrultuda 550 m, doğu-batı yönünde ise 500 m uzunluğa sahiptir. Asur ülkesinden Aşağı Şehir'e gelen tüccarlar burayı ticaret merkezi haline getirmişlerdir. Bu kent yaklaşık 87.500 m² lik bir alanı kaplamaktadır. Söz konusu Asurlu tüccarlar, Aşağı Şehir'de Anadolu halkı ile ayrı mahallelerde yaşamaktaydılar. Ancak bazı yerli tüccarlar Asurlu tüccarların mahallelerinde kalmışlardır⁴⁷⁸.

İki bölümden oluşan höyükte, iki yerde de toplamda dört yapı katı tespit edilmiştir. İlk yapı katları olan IV.-III. tabakalarda çivi yazılı herhangi bir belgeye rastlanmamıştır⁴⁷⁹. Tabletlerin büyük bir kısmı, II. tabakadan ele geçmiş ve bu tabakanın ardından, ticari faaliyetlerin kısa bir süreliğine kesintiye uğradığı ve yavaşladığı zamandan sonra I. tabakanın ilk yarısını temsil eden I-b tabakada da çivi yazılı belgeler ortaya çıkarılmıştır. Kaniş Karumu'nun en parlak dönemi olarak bilinen ve Asur kralı I. Erişum (MÖ 1945-1835) döneminde kurulan II. tabakada 19.000'den fazla belge ve devamındaki I-b tabakasında 520 tane Eski Asur lehçesinde yazılmış çivi yazılı tablet bulunmuştur. Tepe'de ise bulunan tablet sayısı 3000 kadardır. I-a tabakasında gerçekleştirilen kazılar sonucu ortaya çıkarılan yazılı vesikaların sayısının

⁴⁷⁵ İrfan Albayrak, ".Onlarla oturacak, yiyecek ve yağlanacak / uşbat aklad u paşsat iştisunu", *Archivum Anatolicum/Anadolu Arşivleri*, C. 7, S.1, Ankara 2004, s.1.

⁴⁷⁶ İrfan Albayrak, "Kaniş- Karum'unun Bir Mektubu", *Archivum Anatolicum/ Anadolu Arşivleri*, C.7, S.1, Ankara 2003, s.1.

⁴⁷⁷ Remzi Kuzuoğlu, "Eski Asurca Metinlerde Tablet Kapları ve Kültepe'den Arkeolojik Örnekler", *DTCF Dergisi*, C.53, S. 2, Ankara, 2013, s.14.

⁴⁷⁸ T. Özgüç, *a.g.e.*, s. 8.

⁴⁷⁹ Nimet Özgüç, "1951 yılında Kültepe'de Yapılan Kazı Hakkında Önrapor", *Belleten*, C. XVII, S. 66, Ankara, 1953, s. 289.

az olması bu dönemden itibaren kentin giderek eski önemini yitirdiğini göstermektedir. Yapılan kazılar sonucu toplamda 23.500 tablet bulunmuştur⁴⁸⁰. Nitekim Anadolu'nun ilk yazılı belgeleri olarak bilinen eski Asurca formunda yazılan tabletlerin bir kısmı yurtdışına kaçırılmış veya dolaylı yoldan götürülmüştür. Bunlarla beraber toplamda tablet sayısı 25.000'e ulaşmaktadır⁴⁸¹. Bu tabletler günümüzden yaklaşık 4000 yıl önceki Anadolu ve bunun yanında Asur hakkında mevcut bilgilerimizin artmasında önemli role sahiptirler.

Anadolu'nun ilk tarihi dönemine dair bilgilerimiz, Kaniş'te bulunmuş olan eski Asurca çivi yazılı tabletlere dayanmaktadır. Fakat gerçekte Mezopotamyalı tüccarlar, Anadolu'ya ilk kez bu dönemde gelmemişlerdir. Bundan daha önce eski Yakınoğu tarihinde büyük bir imparatorluk meydana getirmiş olan Akad devletinin kralları Sargon (MÖ 2334-2279) ve torunu Naramsin'in (MÖ 2254-2218) Anadolu'daki askeri faaliyetlerinin anlatıldığı bugünkü Boğazköy'de (Hattuša) bulunmuş *Šar Tamhari* "Muharebenin Kralı" diye bilinen metinler, Anadolu'nun tarih öncesi dönemine ilişkin bilgilerin yer aldığı en eski kaynaklardır. Akad Hanedanı'nın kurucusu kral Sargon'un, Kültepe Tabletleri'nde ismi çok sık geçen *Purušhanda* (bugünkü Achemhöyük) şehrine yapmış olduğu sefer anlatılır⁴⁸². *Purušhandada* bulunan Akadlı tüccarların Sargon'dan yardım istemeleri doğrultusunda bu seferin gerçekleştirdiğini öğreniyoruz.

Kaniş kazıları esnasında, sıradan bir Asurlu tüccarın arşivinde eski Asur biçiminde yazılmış, Akad Devleti'nin kurucusu Sargon'a ait askeri başarılarını anlatan bir tablet (Kt.j/k97) ortaya çıkarılmıştır. Metinde kral kendisini "dört cihanın kralı, kudretli kral" ifadeleriyle sunduktan sonra, doğudan batıya bir günde 70 şehri yendiğini, krallarını tutsak ettiğini ve Amanos Dağları'na bir tasvirini diktiğinden bahsetmektedir⁴⁸³. İsmi geçen şehirler arasında Hatti ve Kaniş'in de bulunması, Anadolu'da tarih öncesi devirlerden itibaren Akadlı tüccarların koloni hareketlerini başlatmış oldukları görülmektedir. Ayrıca bu vesika Boğazköy'de bulunmuş olan vesikanın da doğrulanması bakımından önemlidir.

Mezopotamya 'da MÖ II. binyılın başlarında Sumerlerin kurduğu son devlet olan III. Ur Hanedanlığı'nın yıkılmasıyla birlikte Asur refaha kavuşmuştur. Kuzey Irak'ta

⁴⁸⁰ T. Özgüç, *a.g.e.*, s. 9.

⁴⁸¹ Salih Çeçen, "Yerli Kralların Mabeleri Ziyareti ve Çıkan Neticeler", *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri Çorum 16-22 Eylül 1996*, Ankara, 1998, s.119.

⁴⁸² Cahit Günbattı, "Kültepe'den Akadlı Sargon'a Ait Bir Tablet", *Archivum Anatolicum /Anadolu Arşivleri*, C. 3, S.0, Ankara, 1997, s.132.

⁴⁸³ C. Günbattı, *a.g.m.*, s. 136-148.

Musul kentinin yaklaşık olarak 90 km güneyinde, Dicle Nehri'nin batı kıyısında bulunan Asur şehri stratejik konumunun doğal sonucu olarak birçok fırsatla karşılaşmış ve özellikle de Eski Asur Hanedanı'nın tanınmış kralı İlišuma'nın imar faaliyetleri yanında vergilerde indirim gitme ve çevre ülkelerin tüccarlarını Asur'a çekmek için kalkınma girişimlerinde bulunmuştur. Bunun sonucunda da, gelişen ekonominin yanı sıra büyük sermaye sahibi tüccarlar sayesinde Anadolu, kısa zamanda Asur için uluslararası ticarete tercih edilen ülke haline gelmiştir⁴⁸⁴.

Anadolu'ya gelmeye başlayan Asurlu tüccarlar, Güneydoğu ve Orta Anadolu'da irili ufaklı bazı şehirlerde ticaret merkezleri kurmuşlardır. Bu ticaret merkezlerinin yönetiminin Kültepe-Kaniş'teki *kārum* olduğu anlaşılmaktadır. Akadça'da "liman" olarak tanımlanan *kārum* Anadolu'da krallık merkezlerinde veya büyük şehirlerde ticaret merkezi/pazar yeri anlamında kullanılmıştır. Kārumlara göre daha küçük boyutlardaki pazar yerlerine *Wabartum* deniliyordu. Akadça "misafir" manasındaki "*wabrum/ubrum*" kelimesinden türetilmiş olduğu dikkate alınır, *wabartumlar* tüccarların konakladıkları, kervanın dinlendirildiği ve bu kervanlardaki yüklerin depolandığı durak niteliğindeki yerlerdir diyebiliriz⁴⁸⁵. Ayrıca Asur ülkesinden ticari amaçlarla gelen tüccarlar *wabartumlar*'da konaklamaktaydılar.

Tahsin Özgüç Kültepe'nin Tepe kısmında Roma, Hellenistik, Geç Hitit, Asur Ticaret Kolonileri ve Erken Tunç devirlerine ait 18 yapı katı tespit etmiştir⁴⁸⁶.

Tepe'de yapılan kazılarda Kaniş krallarının görkemli sarayları ve tapınaklar bulunmuş olup, krallar ve yerli halkın burada oturduğu tespit edilmiştir. Tepeyi kuşatan Kaniş *kārum* olarak da ifade edilen alandaki kazılarda yan yana inşa edilmiş dikdörtgen planlı evler; yassı taşlarla kaplanmış ve her iki tarafı işlenmiş büyük boyutlardaki taşlarla sınırlandırılmış, dar sokaklara sahip Aşağı Şehir'de Asurlu tüccarlar ve onlarla aynı bölgede yaşayan yerli halka ait evler ve işlikler ortaya çıkarılmıştır⁴⁸⁷.

Kültepe Kaniş kazıları sonucu bulunan tabletler MÖ II. binyıl başlarındaki Anadolu tarihi hakkında önemli bilgiler veren yazılı şahitleri diyebiliriz. Ayrıca Sumerler tarafından MÖ 3200 yıllarında yazının keşfiyle Mezopotamya MÖ IV. binyıl sonlarında yazılı devre girmiştir. Fakat daha önce de ifade edildiği üzere eski Anadolu

⁴⁸⁴ C. Günbattı, *a.g.e.*, s. 30.

⁴⁸⁵ C. Günbattı, *a.g.e.*, s. 31.

⁴⁸⁶ T. Özgüç, *a.g.e.*, s. 12.

⁴⁸⁷ C. Günbattı, *a.g.e.*, s. 36.

tarihinde yazının kullanılmaya başlanması MÖ II. binyıl başlarından itibaren Anadolu'ya ticari maksatlarla gelen Asurlu tüccarlar sayesinde gerçekleşmiştir. Kapadokya Tabletleri'ne dair şu kanıda bulunmak mümkündür. Burada 1938 kazılarında bulunan tabletler, Aşağı Şehir'de büyük mabede yakın bir yerde elde edilmiştir⁴⁸⁸. Bu kazılarda Kültepe'nin hemen yanında yer alan ve onu doğu tarafından bir ölçüde güney ve kuzeyden çevreleyen *Kārum*'da IV yapı katı tespit edilmiştir. Yerliler şehirde (höyük), Asurlu tüccarlar *Kārum*'da oturmaktaydılar. Bu sebeple yazılı vesikalarının en çok kullanıldığı yer *Kārum* olmuştur⁴⁸⁹.

Asurlu tüccarlara ait yazılı belgelerin bulunduğu II. tabaka bilinmeyen bir düşmanın ani saldırısı ile kent yakılıp tahrip edilmiştir. Bu tabakada yapılan kazılar sonucu çivi yazılı tabletler haricinde çok sayıda eşyanın bulunmuş olması, saldırının beklenmeyen bir zamanda gerçekleştiğini ve tüccarların her şeylerini bırakıp kaçtıklarını göstermektedir. Birkaç yıl sonra tekrar dönerek üstte yer alan I. tabakanın I-b katına yerleşen tüccarlar, bu dönemin sonunda Kaniş *Kārumu*'nu tamamen terk etmişlerdir⁴⁹⁰.

Kültepe-Kaniş kazılarında keşfedilen vesikaların yayınlanmış olanlarında yer alan bilgiler ve *limum*⁴⁹¹ listeleri sayesinde koloni dönemi kronolojisi kesin olarak tespit edilmiş ve söz konusu dönem MÖ 1974'den 1719 yılına kadar, yani 255 yıllık bir süreyi kapsadığı anlaşılmıştır⁴⁹².

Kültepe-Kaniş kazılarında eski Anadolu'nun tarihinin aydınlatılmasında çok önemli yere sahip olan eski Asurca ile yazılmış çivi yazılı vesikalar II. ve I-b tabaka zamanında *Kārum*'da oturan Asurlu ve yerli tüccarların evlerinde ele geçmiştir. Tabletlerin çoğunluğu Asurlu tüccarların evlerinde yer alan bir arşiv odasında depolanmaktaydı. Bunun yanında yerli tüccarların evlerinde çıkan tablet içeriğinin ve sayısının az olması, yerlilerin bilgi ve belge saklama konusunda Asurlular kadar

⁴⁸⁸ Kemal Balkan, "Kaniş Karum'unun Kronolojisi Problemleri Hakkında Müşahedeler", *T.T.K. Yayınları*, C.7, No:8, Ankara 1955, s. 9.

⁴⁸⁹ Ayşe Uzunlumoğlu, "1950 Yılında Kültepe Kazısında Bulunan Bir Grup Vesika", *AMM. 1989 Yıllığı*, Ankara, 1990, s. 42.

⁴⁹⁰ C. Günbattı, *a.g.e.*, s. 37.

⁴⁹¹ Belgelerden limumlar, Asur'da bir yıl sürele görev yapan yüksek yetkiye sahip memurlardır. Bu kişiler, isimlerini görev yaptıkları belirli bir yıla verdikleri anlaşılmaktadır. Bu kişilerin hangi kriterlere göre ve seçime nasıl geldikleri bilinmemektedir. Ayrıca Asur'da tek *limum* varken, Kaniş'te bazen birden fazla (iki veya üç kişi) "*limum*" görev yapmıştır. Nitekim *limumların*, *kārum* işlerinde kendi mühürlerini kullanabilen sorumlu kişiler olabilme ihtimali yüksektir. Bu kişiler, Asur toplumuna ait olup ve yine onlar arasından atanmıştır. T. Özgüç, *a.g.e.*, s.20.

⁴⁹² C. Günbattı, *a.g.e.*, s. 37.

profesyonel olmadıklarını göstermektedir⁴⁹³. Yapılan kazılarla arşiv odalarında saklanan tabletler birtakım kaplar içerisine yerleştirilmiş şekilde bulunmuşlardır. Söz konusu tabletlerin pişmiş toprak kaplar içerisine, sepetlere, torbalara veya ağaç sandıklar içerisinde ve raflara konulduğu anlaşılmaktadır⁴⁹⁴.

Kültepe Tabletleri'nin büyük bir kısmı ticari, iktisadi, hukuki ve onlarla ilgili faaliyetler ve prosedürlerden oluşmaktadırlar. Bunlar ticari antlaşmalardan, Asurlu tüccarlarla yerlilerin ve Asurluların kendi aralarındaki çeşitli sözleşmelerinden, borç, faiz, kredi senetlerinden, malların nakliyesi, ortaklık hakkındaki anlaşmalardan, bol miktarda iş, alışveriş mektuplarından, malların emanete yatırılmasından, emre yazılı senetlerden, gümrük ve vergi metinlerinden, mahkeme tutanakları, memorandumlardan, yani alacaklının borç-zimmet kayıtlarını ve envanterini kapsayan uzun metinlerden (25-30x10-12 cm boyutunda), alacaklının zimmet kayıtlarından, leksiografi bakımından önemli ev eşyası listelerinden ve makbuzlardan oluşmaktadır. Ayrıca daha az sayıda evlenme-boşanma, evlat edinme, veraset ve esir ticaretine ait metinler de bulunmuştur. Sistemli kazılarla edebi, tarihi ve okul egzersiz metinleri de ortaya çıkarılmıştır. ⁴⁹⁵. Fakat ele geçirilen tabletlerde bu dönemde Anadolu'da yaşayan yerli halkın günlük hayatı, edebiyatları, din ve inançları ile ilgili neredeyse hiçbir bilgi yoktur⁴⁹⁶.

Diğer taraftan Kültepe'de yaşayan yerliler birbirleriyle Asurca yazılan mektuplarla haberleşirlerdi. Onlar kendi aralarında genellikle tarla, koyun, ev, tahıl, yağ ve bal alışverişi yaparlardı. Asurlu tüccarların arşivlerinde ise yukarıda da bahsedildiği üzere genellikle Asur'dan gelen mektuplar, yasal anlaşmalar, borç senetleri, ödeme belgeleri ve kişisel yazışmalar bulunmaktadır. Yine bu tüccarların arşivlerinde aile hukuku veya emlak alım-satımına ait az sayıda belge bulunmaktadır⁴⁹⁷. Ancak yerliler ile Asurlular arasında yapılan ticari alışverişlerde Asur ya da yerli takvim kullanılırdı. Asurlular kendi aralarında yaptıkları borçlanmalarda yerli takvime göre hareket ederlerdi. Yerliler haftadan (*hamuštum*) başlayıp, yıla (*limum*) kadar süren karmaşık Asur takvimini kullanmadıkları anlaşılmaktadır. Yerli takvimi ise mevsimsel tarım olaylarına göre oluşturulmuştur: orak zamanı, bağbozumu gibi⁴⁹⁸.

⁴⁹³ C. Günbattı, *a.g.e.*, s. 38.

⁴⁹⁴ T. Özgüç, *a.g.e.*, s.45.

⁴⁹⁵ T. Özgüç, *a.g.e.*, s.12-13.

⁴⁹⁶ C. Günbattı, *a.g.e.*, s. 39.

⁴⁹⁷ T. Özgüç, *a.g.e.*, s.13.

⁴⁹⁸ T. Özgüç, *a.g.e.*, s.31.

Asurlu tüccarların ürettikleri kalay ve kumaşı Anadolu'ya ulaştırmak için izledikleri yol hakkında bilgi verilecek olur ise; bilinen iki yol vardır. Birinci yol veya “Güney yolu”, Dicle, Habur, Balikh vadileri üstünden Urfa'ya, Fırat'ı Bilecik'ten geçerek Kahramanmaraş'a, oradan kuzeye doğru Doğu Toros geçitleri üzerinden Göksun-Sarız-Pınarbaşı yolundan Kaniş'e ulaşırdı. Göksun'un doğusundaki Elbistan'dan Malatya'ya veya Malatya'ya hiç uğramadan Gölbaşı-Sürgü-Darende-Gürün-Kaniş'e varırdı. İkinci yol ise, “Kuzey yolu”, Diyarbakır-Elazığ veya Fırat'ı Samsat'tan geçerek Malatya'ya ulaşırdı. Asur ülkesinden Kaniş'e kadar olan mesafe 1.000 km olup Asur ülkesinden çıkan ticaret malları eşeklerle taşınarak Anadolu'ya ulaşırdı⁴⁹⁹. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde ve daha öncesinde de Anadolu küçük yerel krallıklara ayrılmış ve her krallığın başında da bir yerel yönetici bulunmaktaydı. Bu küçük şehir devletlerinin yöneticilerine *rubā'um* eşlerine ise *rubā'tum* denilmekteydi⁵⁰⁰. Karumların kurulmuş olduğu kentlerin çoğu *rubā'um*'lar tarafından yönetilmekteydi. Asur ülkesinden Anadolu'ya taşınan bu mallar öncelikle yerli beylerin saraylarında, bazı vergiler ve çıkarlarını karşılamak için hem koruma altına aldıkları hem de depoladıkları bilinmektedir. Bu neticede malları ilk alım hakkına sahip olmuşlardır. Ayrıca Anadolu Bey ve Beyçeleriyle Asurlu tüccarlar herhangi bir olumsuzluğa mahal vermemek için karşılıklı yemin etmişlerdir. Böylece Anadolu Bey ve Beyçeleri, tüccarların mallarını korumak için Asurlu tüccarlar da Anadolu sınırları içerisinde kaçakçılık yapamayacaklarına dair yemin etmekteydiler⁵⁰¹.

Koloni döneminde Asur ülkesinden ticari maksatlarla gelen tüccarlar Anadolu'da gerçekleştirdikleri bu faaliyetleri neticesinde büyük kârlar elde etmişlerdir. Sadece getirdikleri ürünleri satmakla kalmayan tüccarlar ayrıca sattıkları mallardan sağladıkları parayı da faiz karşılığında borç vererek ya da Asur'da ticari ortaklıklar da kurarak servetlerini arttırmaya da çalışmışlardır. Fakat yapmış oldukları bu ticari münasebetleri de garantiye almak için birtakım iktisadi ve hukuki belgeler tutarak yapmış oldukları işlemleri kayıt altına almışlardır. Tüccarlar için son derece önemli olan bu belgelerin muhafaza edilmesi ve bir yerden bir yere taşınması esnasında zarara uğramaması gerekmektedir⁵⁰².

⁴⁹⁹ T. Özgüç, *a.g.e.*, s. 24.

⁵⁰⁰ T. Özgüç, *a.g.e.*, s.33.

⁵⁰¹ H. Sever, *a.g.m.*, s.248.

⁵⁰² R. Kuzuoğlu, *a.g.m.*, s. 14.

Diğer taraftan, Anadolu’da bu dönemde kâtiplik kurumunun olup olmadığı konusunda net bir bilgi mevcut değildir. Kültepe’ye gelen Asurlu tüccarların çoğu okuryazardı. Zengin tüccarların çocukları da Asur’da okuma yazmayı öğrenmişlerdir. Bu sebepten dolayı özel kâtiplik uygulaması oluşturulmamış olabileceği ihtimali yüksektir. Fakat büyük ticaret şirketlerinin kâtiplerinin var olduğu anlaşılmaktadır. Yapılan kazılar da Kaniş Kârumu’nda katiplik için eğitim veren okul niteliğinde bir kurumun var olduğunu bilinmektedir⁵⁰³. Ticari işlemlerin güvence altına alınması için yapılan kayıt tutma işlemleri daha sonra toplum hayatına dair çeşitli konularda da uygulanmış ve bu kayıtların korunması için birtakım yöntemler geliştirilmiştir.

Kültepe-Kaniş arşivlerinde, içerisine tabletlerin konulduğu ve üstüne mühür sahiplerinin isimlerinin yer aldığı ve içerisinde bulunan tabletin özetinin yazıldığı kil zarflar bulunmuştur. Bu zarflardan bazıları açılmamış olarak ortaya çıkarılmışlardır⁵⁰⁴. Yapılan kazılar sonucu elde edilen tabletler, tüccarların, ailelerin şahsi arşivlerinde bulunmuşlardır. Asurlu tüccarlara ait arşivlerde Asur’dan gönderilen vesikalarla, Anadolu’dan Asur’a gönderilmiş belgelerin kopyaları da muhafaza edilmekteydi. Fakat Asur’da yapılan kazılarda koloni dönemi ile ilgili belge bulunamamıştır⁵⁰⁵. Bu durum Kültepe’de ortaya çıkarılan tabletlerin dönem tarihini aydınlatması bakımından ne kadar önemli olduğunu göstermektedirler.

Kaniş kazılarında tabletlerin bulunuş şekillerini incelemek gerekirse: Kültepe arşivlerinde Asurlu tüccarların evlerinde yer alan arşiv odalarında tabletler, pişmiş toprak kapların yanı sıra sepetlere, çömlüklerin, büyük çanakların, hatta gaga ağızlı testilerin içinde bulunmuştur. Asurlu ve yerli tüccarların oturdukları evlerin en mühim ve korunaklı bölümü, Eski Asurca vesikalarda *huršum*⁵⁰⁶, *maknaku*⁵⁰⁷ ve *maşşartum*⁵⁰⁸ olarak ifade edilen, içlerinde değerli mallarla birlikte çivi yazılı belgeler de depolanmaktaydı. Son derece önemli olan bu arşiv odaları kapatıldıktan sonra mühürlenerek muhafaza edilirdi⁵⁰⁹. Arşivlerde yapılan kazılar sonucu çıkan tabletlerde

⁵⁰³ T. Özgüç, *a.g.e.*, s. 22.

⁵⁰⁴ T. Özgüç, *a.g.e.*, s. 13.

⁵⁰⁵ C. Günbattı, *a.g.e.*, s.39.

⁵⁰⁶ CAD H: 256’da “kiler, depo odası, ambar” manalarına gelmektedir.

⁵⁰⁷ CAD M I: 138’ de “(tüccarlar tarafından saklamak amacıyla kullanılan) mühürlü bir kap ya da oda olarak tanımlanmaktadır.

⁵⁰⁸ Eski Asur vesikalarında “korunan oda” ya da “mühürlü oda” şeklinde geçmektedir. Klass R. Veenof, “The Archives of Old Assyrian Traders: their Nature, Functions and Use”, (ed. Michele Faraguna), *Archives and archival documents in ancient societies: Legal documents in ancient societies IV*, Trieste: Università di Trieste, 2013, s. 27.

⁵⁰⁹ R. Kuzuoğlu, *a.g.m.*, s. 15.

bu kelimeler geçmektedir. Kaniş'te ortaya çıkarılan Asurlu Şalim-Aşşur, Aşşur-rē'i aileleri ile yerli tüccar Peruwa ailesine ait evlerde tabletlerin bulunuş şekli, Kültepe arşiv düzeni ve uygulamaları ile ilgili arkeolojik kanıt sağlamaktadırlar. Özel evlerin arşiv odaların zemininde tabletler dağınık şekilde bulunmuşlardır. Bunun nedeni ise, tabletlerin duvarlara sabitlenmiş ahşap raflara ve hasır sepetlerin içerisine yerleştirilmeleri ve meydana gelen yangınla birlikte bu tahta raflar ve hasır malzemelerin yanmasıyla yerlere saçılmışlardır. Bazı tabletler de kil çömlükler içerisine ya da yerden belli yüksekliklerde sekiler üzerine yerleştirilmişlerdir⁵¹⁰.

Bu arşiv odaları tabletleriyle doluydu. Arşiv odalarının çok korunaklı olduğu vesikalardan anlaşılmaktadır. II. tabakanın tahribi sırasında evlerin farklı yerlerine dağılmışlardır. Kaniş'de ortaya çıkarılan tabletler evlerin mutfaklarında, sokaklarda, pişirilmek için fırın içerisine ve fırının yanlarına konulmuş tabletler bulunmuştur. Depo ve arşiv odası yanında bu alanlarda da tabletler bulunmuştur⁵¹¹.

Eski Asur dili ve çivi yazısıyla yazılmış Kültepe vesikalarında, tabletlerin muhafaza edildikleri veya bir yerden bir yere gönderilirken içerisine konulan bazı kapların isimleri geçmektedir. Bunlar; *Tamalakkum*, metinlerde isminden en fazla bahsedilen tablet kabıdır⁵¹². Nitekim arkeolojik çalışmalar sonucu içerisine tabletlerin konulduğu bu tür bir veri bulunmuştur. Klaas R. Veenhof'a göre ahşap kalıntılarında, bu kaplar kilden ziyade tahtadan yapılmıştır. N. Özgüç ise, bu kap şekline en çok uyan orta boy kil çömlükler olduğunu ifade etmektedir. *Tamalakkum*'lar farklı boyutlarda olup içerisinde çivi yazılı kil tabletlerin yanında tekstil ürünleri, altın ve gümüş gibi değerli madenler, kişisel ürünler de bu kutular içerisinde taşınmaktaydılar. Kuliya adlı tüccarın evindeki metinlerin verdikleri bilgilere göre ve tabletlerin yerde *in situ* şeklinde bulunmuş olmaları *tamalakkum*'ların ahşaptan yapılmış olma ihtimalini güçlendirmektedir⁵¹³. Kültepe tabletlerinde adı geçen diğer bir tablet kutusu *şiliānu*'dur⁵¹⁴. Diğer bir tablet saklama kabı ise *huršiānum*'dur. Bu kelimenin *harāšum* "bağlamak" kökünden türediği⁵¹⁵ ve "paket", "bohça" manasına geldiği ifade edilmektedir⁵¹⁶. Ayrıca tablet kabı olarak bilinen *maškanum*, "harman yeri", "küçük

⁵¹⁰ R. Kuzuoğlu, a.g.m., s.17.

⁵¹¹ T. Özgüç, a.g.e., s. 47.

⁵¹² Tamalakkum ifadesi, CADT: 109'da "(Kil) kutu" anlamına gelmektedir.

⁵¹³ R. Kuzuoğlu, a.g.m., s.18-19.

⁵¹⁴ CAD Ş:187'de "kavanoz, konteyner" anlamlarına gelmektedir.

⁵¹⁵ R. Kuzuoğlu, a.g.m., s.24-25.

⁵¹⁶ CAD H, s.255.

tarımsal yerleşim”, “yerleşme”, “mevki”, “çadır”, “tente”, “köstek”, “zincir”, borç için verilen teminat” gibi birçok anlama gelmektedir⁵¹⁷. Remzi Kuzuoğlu bir tüccar arşivinden çıkan bir mektubun muhtevassından hareketle bunu tabletlerin içerisine konulduğu bir kap olarak ifade etmiştir. Ancak CAD M1’de verilen anlamları metinle uyuşmamaktadır. Nitekim Pilah-Aşşur’un arşivinden çıkan bir metinden anlaşılacağı üzere *maşkanum*, korunması için içerisine konulan ve üzeri mühürlenerek muhafaza edilen bir kaptır. Kelime köküne baktığımızda *maşku*, “deri” manasına gelmekte ve metinlerde geçen bu kabın deriden yapılmış olduğu ya da deri ile kaplanmış olduğu sonucuna ulaştırmaktadır⁵¹⁸. *Pirsum*, “ayırma, bölüm, bölme, kesme” anlamlarına gelmektedir. “kesmek, bölmek” manalarına gelen *parāsu* kelimesi ile ilişkilendirilmektedir. Bu kelime için aynı sayfanın b sütununda: “bir metnin bölümleri için kullanılır” olarak belirtilmektedir. Bu açıklamaya göre *sakānu* fiili ile birlikte tabletlerin yerleştirildiği bir “bölüm/kısım” ya da “belgelerin saklandığı bir çeşit kap” olarak açıklanabilir⁵¹⁹. Tabletlerin taşınmasında kullanılan deriden yapılmış bir tür kap olan *maşku*’nun varlığı Asurlu tüccar *Ennum-Aşşur*’un arşivinden çıkan iki vesikayla doğrulanmaktadır. Tabletler bu kap içerisine yerleştirildikten sonra mühürlenirdi⁵²⁰. Diğer bir tablet kabı ise *zurzum*’dur. “keçi kılından yapılmış çift taraflı çuval” olarak ifade edilmiştir⁵²¹. Günümüze kadar kırsal kesimlerde de kullanılan keçi kılından yapılmış çift taraflı heybe olarak ifade edilebilir. Bu tablet kabının isminin vesikalarda tek bir yerde geçmesi kullanımda çok fazla tercih edilmediğini göstermektedir⁵²². Buradan anlaşılacağı üzere Asurlu tüccarlar esas itibariyle, ticari malların paketlenmesi ve kusursuz bir şekilde gerekli yerlere taşınmaları için, taşıdıkları malların özelliklerine binaen çeşitli materyaller kullanmaktaydılar⁵²³. Nitekim tüccarlar için ticari mallar kadar, oluşturulan çivi yazılı vesikalar da önemli olup belgelerin muhafazası ve taşınması esnasında birtakım materyaller kullanmış oldukları yukarıdaki ifadelerden anlaşılmaktadır.

⁵¹⁷ CAD M1, s.369.

⁵¹⁸ R.Kuzuoğlu, a.g.m., s.26.

⁵¹⁹ R. Kuzuoğlu, a.g.m., s. 26.

⁵²⁰ R. Kuzuoğlu, a.g.m., s. 27.

⁵²¹ CAD Z, s.167 b.

⁵²² R. Kuzuoğlu, a.g.m., s. 27.

⁵²³ L. Gürkan Gökçek, “Kültepe Metinlerine Göre Ticari Malların Paketlenmesi ve Taşınması İle İlgili Bazı Kelimeler”, *Archivum Anatolicum/Anadolu Arşivleri*, C.8, S. 5, 2005, s.59-70. (59-75)

Öte yandan tüccar şehir dışına gittiğinde arşiv odasını kilitlerdi ve yokluğunda yerine tayin ettiği kişiler odayı açabiliyorlardı. Bazı durumlarda da bütün ev kilitlenebilirdi⁵²⁴.

Kültepe-Kaniş kazılarında tüccarların evlerinde⁵²⁵ tabletlerin muhafaza edildiği çok sayıda arşiv odasında tabletler yukarıda bahsetmiş olduğumuz farklı şekillerde ve çeşitli malzemelerden oluşan kaplar içerisine yerleştirilerek depolanmışlardır. Zamanla artan tablet sayısı, gerektiğinde kolayca bulunabilmeleri için birtakım yöntemler geliştirilmiştir. Çok sayıda tabletin belli bir düzene göre yerleştirildiği bu arşivlerde, tabletlerin konulduğu kaplar, üzerinde mühür baskısı ile birlikte kısa bir açıklama içeren fiş ya da etiketler, bu kap içerisindeki tabletlerin konusu ile ilgili bilgi vermekteydi. “NN’den mektuplar”, “Anadolu’lara verilen krediler” vb⁵²⁶. Bu fiş ya da etiketler sayesinde farklı içeriklere sahip belgelerin takip edilmesi sağlanmıştır. Tabletler farklı malzemelerden yapılan kaplar içerisine 20’den 30’a kadar olan gruplar halinde saklanmışlardır⁵²⁷.

Yaptıkları işlemlerin kayıt altına alınması kadar, bu kayıtların saklanması da önemli olduğu tüccarların arşivlerindeki kazılarda ortaya çıkarılmıştır. Bu arşivlerin bazısında yakın zamana ait işlemlerin kayıtlarının yanında, daha eski belgeler de saklanmıştır. Daha eski belgeler arşivlerde raflar yerine duvarlara dayalı duran çanakların içine yerleştirilmişlerdir. Buradan anlaşılacağı üzere halkın genellikle büyük bir kısmının eski arşiv kayıtlarını tutmuş olmaları bugün için büyük bir fırsattır⁵²⁸.

⁵²⁴ T. Özgüç, *a.g.e.*, s. 47.

⁵²⁵ Kültepe’de çok sayıda tüccar arşivi bulunmuş olup bu arşivlerin bulunduğu evleri daha detaylı incelemek gerekirse, buna herhangi bir tüccarın evi örnek verilebilir. Şalim-Aşşur’a ait ev 1994 yılında bulunmuş ve kazılmıştır. Meydana gelen yangından hemen önce terkedilmiş olan bu evde iki kuşağa ait arşiv bulunmuştur. Eve girişte sokaktan tabanı taşlarla döşenmiş 9 numaralı uzun oda mevcuttur, oradan da tam karşıda birisi küçük üç oda yer almaktadır. Bu odalardan 5 ve 6 numaralı odalarda tabletlerin bir kısmı iki büyük çanak içerisine, bir kısmının da raflara yerleştirilmiş, fakat bunlar tahribat esnasında zemin üzerine düşerek yığın oluşturmuşlardır. Evin 4 numaralı koridoru, bir köşesinde ocağında bulunduğu mutfak olan 8 numaralı yer almaktadır. Muhtemelen buradan sokağa doğrudan açılan bir kapı yoktu. Bunun yerine 1,2 ve 3 numaralı odalardan oluşan ve evin geri kalanından ayrı olduğu tahmin edilen daireye çıkan bir başka giriş vardı. Üst kata çıkış, ahşap bir merdivenle sağlanmaktaydı. Evin boyutları ise 10.5 m’ye 11 m ve toplam alanı 115.5 m² idi. M. T. Larsen, *a.g.m.* s. 75-80.

⁵²⁶ Mogens Trolle Larsen, “Kültepe/Kaniş Arşivleri” *Anadolu’nun Önsözü, Kültepe Kaniş-Karumu, Asurlular İstanbul’da*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, No. 78, 2011, Kayseri, s. 75.

⁵²⁷ Cécile Michel, “Asur ve Kaniş’te Yazı Yazma, Hesap Yapma ve Kâtiplik Eğitimi”, *Anadolu’nun Önsözü, Kültepe Kaniş-Karumu, Asurlular İstanbul’da*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, No. 78, 2011, Kayseri, s. 82.

⁵²⁸ M. T. Larsen, *a.g.m.*, s. 75.

Şimdiye kadar Kaniş'te yapılan kazılarda okul egzersiz metni diyebileceğimiz türden 10 kadar tablet ele geçmiştir⁵²⁹. Bu sayı Asur'da bulunanlarla birlikte 20'ye ulaşmaktadır. Bunların 13'ü küçük ve yuvarlak tablet hesap alıştırmaları, dört tanesi de daha büyük tabletlere birkaç kolon şeklinde yazılmış olan lügatsal ve ölçümsel/tartımsal listelerden oluşmuştur. Bu listelerde kelimelerin konularına göre sınıflandırılması yöntemi kâtiplerin eğitimine büyük fayda sağlıyordu. Örnek vermek gerekirse; madenler ve madeni listeler, bazı taşların, hoş kokuların, hayvanların listeleri, çarpım ve ağırlık formülleri, sayıların yazılışı vb. örnek verilebilir⁵³⁰.

1969 ve 1970 yıllarında keşfedilen bir tablet en az altı kolon olarak düzenlenmiştir ve mektuplarda kullanılan deyimlerin listesinden oluşmaktadır. Bu listedeki formüller arasında *D* köklü fillerin bir çekim alıştırması da mevcuttur: *ina kârim tuqtallili (Aii', 2-3) "beni kârum'da gözden düşürdün"* gibi ifadeler yer almaktadır. Bu tür mektup modeli ihtiva eden egzersiz metinleri, Kaniş'te keşfedilen belgelerin esasının mektuplardan oluştuğundan, bu edebi biçim türünü öğrenmeleri gerektiği anlaşılmaktadır. Mezopotamya'da ise bu tür egzersiz metinleri oldukça nadirdir⁵³¹.

Kültepe'de kâtiplik eğitimi için kullanılan egzersiz metinlerinin yanı sıra bilimsel metinler de mevcuttu. Ayrıca *eponim (limum)* listeleri, tarihsel özellikteki bütün metinler, kârum II. tabakada bulunan dokuz büyü metni, eğitilmiş kâtipler ya da profesyoneller tarafından yazılmışlardı. Fakat bu metinlerin yazarları ve kâtiplerin eğitimi ile ilgili Kültepe Tabletleri'nde net bir bilgiye ulaşamadık. Elimizde *DUB.SAR.* lologramlarıyla tanımlanan birkaç kâtip ismi bulunmaktadır. Bu kişiler büyük ticaret firmaları adına çalışıyorlardı. Bu kişilerin uzmanlıkları ticari meselelerle alakalıdır. Yazmış oldukları metinler içerisinde alışılmadık şekilde işaretler mevcuttu⁵³².

Nitekim ticari faaliyetleri için sürekli seyahat halinde olan Asurlu tüccarlar ihtiyaç duydukları anlarda her zaman kâtip bulunamayacağı için, tüccarlar ticari yazışmalarını, ticari işlemlerini ve mektuplarını kendileri yazmak ve okumak durumunda kalıyorlardı. Bu yüzden çoğu tüccarın kayıtlarını tutabilmek için de yazıyı bilmek zorundaydı. Eski Asurca, 130 hece işareti ve 30 kadar lolograma sahip olup hece

⁵²⁹ Hakan Erol, "Bir Kâtip Adayının Egzersiz Tableti (Kt. t/k 80)", *Anadolu'nun Önsözü, Kültepe Kaniş-Karumu, Asurlular İstanbul'da*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, No. 78, 2011, Kayseri, s. 94.

⁵³⁰ C. Michel, a.g.m., s. 83-84.

⁵³¹ C. Michel, a.g.m., s. 85.

⁵³² C. Michel, a.g.m. s. 85-86.

listelerinin oldukça basit ve sınırlı sayıda olması dolayısıyla bu yazının nüfusun büyük bir çoğunluğu tarafından kullanılmasını sağlamıştır. Asur ve Kaniş’li kadınlar da ticari ve mali işlerle ilintilidirler. Tüccar olan eşlerinin seyahatleri esnasında ailesine ait evi ve arşivleri korumaktaydı. Gerektiğinde bir belgeye ulaşmak için kadınlardan yardım isteniyordu ve bu yüzden de bazıları yazıyı biliyordu. Onlar da iş hayatına katılıp, farklı türlerde vesikalar düzenleyebiliyorlardı. Bazı kadınların kendilerine ait mühürleri ve arşivleri mevcuttu⁵³³.

Kaniş’te veya diğer ticaret kolonilerinde, kâtiplerin öğretmen olarak görev yaptığı, Asurlulara ve yerlilere okuma yazma öğretilen bir okulun varlığı henüz bilinmemektedir. Kültepe kazılarında, Mezopotamya kaynaklarından bildiğimiz “tablet evi”, “okul” (*bet tuppî* “tablet evi: okul” geçişleri için bkz CAD T:149 a.) herhangi bir bina bulunamamıştır⁵³⁴.

Yapılan kazılar sonucu Yakındoğu’da ortaya çıkarılan arşivler oluşturulmuş oldukları dönemin siyasi, dini, askeri, hukuki, iktisadi ve diplomatik ilişkileri hakkında bilgi veren çok sayıda vesika içermektedir. Kültepe Tabletleri ise genel itibariyle ekonomik ve ticari muhtevaya sahiptir. Fakat bu vesikalar ne kadar da ticari ve ekonomik içerikte olsalar bile ait oldukları dönem Anadolu’sunun mevcut olan yönetimine ve yerliler ile Asurlular arasındaki siyasi ve diplomatik ilişkileri yansıtmaları bakımından önemlidir.

Asurlu tüccarların arşivlerinde ortaya çıkarılan belgeler, Anadolu’nun bu dönemdeki siyasi tarihi ile ilgili bilgiler vermektedirler. Tamamen ticari maksatlarla bu coğrafyaya gelen Asurlu tüccarlar, oluşturdukları belgelerde kendilerini alakadar etmeyen Anadolu’nun siyasi, sosyal ve ekonomik yapısı ile ilgili konuları kayıt altına alma gereksinimi duymamışlardır⁵³⁵. Fakat istisna olarak Kaniş kralı Warşama ile Mama Kralı Anum-Hirbi arasında gerçekleşen mektuplaşmada Koloni Dönemi Anadolu’nun vaziyetini görmek mümkündür⁵³⁶.

Ayrıca Kültepe tabletleri içerisinde Asurca’dan farklı olarak Hint-Avrupa kökenli Hititçe ve Luvice ile birlikte Sami ve Hint-Avrupa dillerinden olmayan Hattice

⁵³³ C. Michel, a.g.m. 87.

⁵³⁴ H. Erol, a.g.m., s. 94.

⁵³⁵ H. Sever, a.g.m., s. 252.

⁵³⁶Metnin tercümesi için bkz. K. Balkan, 1957, s. 1-87.

ve Hurrice tanrı, şahıs ve yer isimleri de bulunmaktadır⁵³⁷. Yani bu dönemde Anadolu’da farklı dillerden oluşan toplulukların da bulunduğu ve Anadolu’nun çok renkli bir toplum yapısında olduğunu göstermektedir.

Nitekim Anadolu’nun en eski yazılı vesikalarını oluşturan Kültepe Tabletleri’nin içeriklerinin ticari nitelikte olan belgelerin yanında vesikalarda kölelik ve köle satışları hakkında ipucu sağlayabilecek ifadelerle de karşılaşılmaktadır. Ayrıca bu vesikalarda köle ve ev satışı dokümanlarında bazı unvan ve meslekler vardır. Bu unvan ve meslekler ise; *alahinnum*, “değirmenci, vekil harç”, *rabi alpātim*, “sığırlar başı”(?), *barullum*, “polis”(?), *rabi ezzi/eşi*, “?”, *gallābum*, “berber”, *gubabtum*, “(yüksek) rahibe”, *rabi kalbātim*, “köpekler amiri”, *rabi mahirim*, “pazar ağası”, *rabi nappāhim*, “demirciler başı”, *rabi paššūrē*, “sofracılar başı”, *rabi rē’i*, “çobanlar başı”, *rabi simmiltim*, “merdiven başı” (?), *rabi šābim*, “askerlerin kumandanı”(?), *rabi sukkallim*, “baş vezir”, *tusinnum*, “kurtarıcı”(?), *tusinnum ša rabi sikkatim*, “?”, *upatinnum*, “(?)”⁵³⁸.

MÖ II. binyılın ilk çeyreğine tarihlenen Asur Ticaret Kolonileri Dönemi’nde Anadolu ve Mezopotamya arasında yapılan yoğun bir ticari alışverişin olduğu, bu ticaret esnasında Anadolu’ya gelen Asurlu tüccarlardan yaptıkları ve yapacakları ticari faaliyetler için Anadolu yerli beyleri tarafından birtakım vergiler alınmıştır. Kültepe tabletlerinde geçen farklı özelliklerde olan bu vergiler; *nishatum*, *saddu’atum*, *tātum*, *qaqqadātum*, *e/isratum*, *wašitum*, *eribtum*, *metum hamsat* adları altında alınmaktadırlar⁵³⁹.

Ayrıca Kültepe Tabletleri’nde sayıları 40’ı bulan Asur kolonisinin bulunduğu şehirlerin isimleri yer almaktadır. Bu şehirler bir krallık merkezi olarak da faaliyet göstermekteydiler. Sadece kral (*rubā’um*) ya da kraliçesinin (*rubātum*) isimlerinin yer aldığı yaklaşık 15 kadar yer ismi bulunmaktadır. Adı geçen bu yerlerin bazıları “ülke” (*mātum*) olarak ifade edilmektedir. Asur kolonisinin bulunduğu şehirler: *Amkuwa*, *Apum*, *Badna*, *Buruddum*, *Eluhut*, *Hahhum*, *Hanaknak*, *Harzimna*, *Hattuş*, *Hurama*, *Kaniş*, *Kuburnat*, *Kuşşara*, *Mama*, *Nihriya Puruşhattum*, *Şalahşuwa*, *Şamuha*, *Şalatuwar*, *Şimala*, *Şinahutum*, *Şupululiya*, *Tawiniya Tegarama*, *Timelkiya*, *Tişmurna*, *Tuhpiya*, *Turhumit*, *Ulama*, *Upi*, *Urşu*, *Uşşa*, *Wahşuşana Waşhaniya*, *Zalpa*,

⁵³⁷ T. Özgüç, *a.g.e.*, s. 38.

⁵³⁸ Bkz. Sebahattin Bayram-Salih Çeçen, “Yeni Belgelerin Işığında Eski Anadolu’da Kölelik Müessesesi”, *Belleten*, C.LX, S.229, 1996, Ankara, s.579-586; T. Özgüç, *a.g.e.*, s.37.

⁵³⁹ Bkz. Sebahattin Bayram, “Kültepe Tabletlerinde Geçen Vergiler ve Özellikleri”, *DTCF dergisi*, C.XXXVI, S. 1-2, 1993, Ankara, s.1-12.

Zimişhuna'dır. Kral ve Kraliçenin isiminin geçtiği yerler; *Hamizānum*, *Harsamna*, *Hurumhaşşum*, *Kapitra*, *Kaştama*, *Lakimmişa*, *Luhuzattiya*, *Mardaman*, *Marittum*, *Neneşşa*, *Palha*, *Qatra/Qattara*, *Şihwa*, *Şirmuin*, *Tuwana*'dır. Ülke (*mātum*) şeklinde ifade edilen yerler; *Elmelme*, *Hahhum*, *Hamatu*, *Harabiş*, *Hattuş*, *Hiruh*, *Kaniş*, *Kunanamut*, *Kuşşara*, *Luhuzattiya*, *Lullu*, *Puruşhattum*, *Tahruwa*, *Tuhpiya*, *Şalatuwar*, *Şarla*, *Şawit*, *Wahşuşana* ve *Zalpa*'dır⁵⁴⁰.

Kültepe Tabletleri, Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde Anadolu'nun sosyal hayatına dair de bilgi vermektedirler. Bu dönemde kadın yönetimde ve iş hayatında da etkindi. Anadolu'daki küçük krallıkların başında *rubātum* (beyce) adıyla bilinen kadın yöneticiler bulunmaktaydı. Koloni döneminde Asurlu bayanların yanında yerli bayanların da iş hayatında aktif rol aldıkları, ticari ve hukuki yetkilere sahip oldukları ve ticari hayatta önemli yer edindikleri ortaya çıkarılan belgelerden anlaşılmaktadır⁵⁴¹. Koloni dönemi tüccar arşivlerinden çıkan vesikalar arasında evlilik meselelerini ile ilgili ifadelerde yer almaktadır. Bunlar yerli-yerli ve yerli-Asurlu nişanlanma, evlenme, boşanmalarına ilişkin önemli bilgiler vermektedirler. Yerli kadınlarla evlenen Asurlular da yerli usullere uymaktaydılar. Asurluların yerlilerle evlenme şekli satın alma esasına dayanmaktaydı. Yerli bir kadınla evlenen bir Asurlu, Anadolu'da ikinci bir evlilik yapamazdı. Fakat bazı durumlarda ikinci evliliğe müsaade edilirdi. İlk eşin çocuğu olmazsa, kocasına bir eş satın alır; bu ikinci eş çocuk doğurduktan sonra tekrar satılabilirdi. Boşanmalarda ise varsa çocuklar anne ve baba arasında bölüştürülür, baba anneye bir miktar ödeme yapar ya da çocukların hepsi babada kalarak anneye gümüş üzerinden para verilirdi⁵⁴².

Anadolu'da bu dönemde esir alım ve satımı da yapılmaktaydı. Esir satışı uygulamaları Anadolu yerlileri arasında yapıldığı gibi yerli-Asurlu arasında da yapılmaktaydı. Asurlulara karşı borçlanmalar esnasında borca karşılık mal ve mülk yanında kadın ve çocuk teminat olarak gösterilmekteydi⁵⁴³.

Kültepe Tabletleri, Asurlu tüccarların ticari konularını ele almaları bakımından önemlidirler. Metinlerden anladığımız kadarıyla Asurlu tüccarlar vergileri ödememek ve bu vergilerden kaçmak için getirdikleri malları gizli bir şekilde Kaniş Kārumu'na

⁵⁴⁰ C. Günbattı, *a.g.e.*, s. 42-43.

⁵⁴¹ İrfan Albayrak, "Koloni Çağında Yerli bir Bayan Madawada", *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Ankara, 1998, s.1-14.

⁵⁴² T. Özgüç, *a.g.e.*, s. 41. Ayrıca bkz. Ebru Mandacı, *Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Kadın*, Tulpars Yayınları, 2016, Ankara.

⁵⁴³ T. Özgüç, *a.g.e.*, s. 42.

ulaştırmanın yollarını denemişlerdir. Fakat ülkeye kaçak yollardan mal sokmanın cezası hapistir. Örnek olarak koloni döneminin tanınmış tüccarı Usur-ša-İstar'ın arşivinden çıkan vesikada kaçakçılık yapan bir şahıs ile ilgili acilen bir tedbirin alınması ve gerekirse hapse atılması istenmektedir⁵⁴⁴.

Bu dönemde yerliler Asurlu tüccarlarla ticari ve iktisadi ilişkilerin yanında kendi aralarında da bu türden münasebetlerde bulunmuşlardır. Buna göre yerliler kendi aralarında borçlanmakta, ev ve esir alım-satımları gerçekleştirmekte ve oluşan borçlanmadan dolayı, alacaklı borcun tazmini için borçluya ya da herhangi bir mesele dolayısıyla da birbirlerine mektuplar yazmışlardır⁵⁴⁵. Bu vesikalardan, Anadolu yerlilerinin sosyal hayatlarına dair bazı bilgiler edinmek mümkündür.

Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde oluşturulan çivi yazılı vesikalardan anlaşıldığına göre, adı geçen dönemde Anadolu'nun yerli halkı geçimini tarım ve hayvancılık yaparak sağlıyordu. Kültepe Tabletleri'nin sözünü ettiğimiz içeriklerden ve halkın günlük hayatına dair metinlerin olmamasından dolayı bu konularla ilgili doğrudan bilgi sahibi olamıyoruz. Fakat tabletlerdeki dolaylı bilgilerden Eski Anadolu'da çok zengin bir tarım üretimi yanında zengin bir hayvan yetiştiriciliği yapıldığı ve bu hayvanlardan farklı ürünler de elde etmiş olduklarını çıkarabilmekteyiz. Bu dönemde Anadolu'da büyükbaş yetiştiriciliği yanında küçükbaş hayvan yetiştiriciliği de yapılmaktaydı. Metinlerde bu hayvanların ticaretine dair bilgiler bulunmaktadır. Anadolu'da ticareti ve satışı yapılan hayvanlardan bazısı sığır, koyun, eşek, domuzdur. Ayrıca bu dönemde arıcılık ve balıkçılık faaliyetlerinin olduğu söylenebilir⁵⁴⁶. Bu dönemde Anadolu'da tahıl tarımının mevcut olduğu ve yetiştirilen ürünlerin başında buğday (*aršatum*, *kibtum* ve *uttitum*) ve arpa (*še'um*) gelmektedir⁵⁴⁷. Bunun yanında meyve-sebze ekim faaliyetlerinin de olduğu anlaşılmaktadır. Kültepe çivi yazılı vesikalarına göre, en fazla yetiştirilen meyve üzumdür. Üzüm, hem meyve hem de şarap tüketimi için yetiştirilmekteydi.⁵⁴⁸ Farklı konulardaki birçok tablet Anadolu'da bu dönemde bağcılığın ve şarap üretiminin ne derece gelişmiş olduğunu

⁵⁴⁴ L. Gürkan Gökçek, Kültepe'den Kaçakçılıkla ilgili Yeni Bir Belge, *Archivum Anatolicum/Anadolu Arşivleri*, C.11, S.2, Ankara, 2017, S.39-43.

⁵⁴⁵ Emin Bilgiç, "Kapadokya Tabletlerine Göre Anadolu Kavimleri Üzerine Araştırmalar", *AÜDTCF Dergisi*, C.2, S.1, Ankara, 1943, s. 35.

⁵⁴⁶ L. Gürkan Gökçek, "Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda (M.Ö.1975-1723) Anadolu'da Hayvancılık ve Hayvan Ticareti", *Archivum Anatolicum/Anadolu Arşivleri*, S.7, C.1, Ankara, 2004, s.59-78.

⁵⁴⁷ C. Günbattı, *a.g.e.*, s.93.

⁵⁴⁸ Esmâ Öz, "Kültepe Tabletlerine Göre Asur Ticaret Kolonileri Döneminde Anadolu'da Üzüm Yetiştiriciliği ve Bağcılık", *Akademik Bakış*, C.5, S. 9, Ankara, 2011, s.285-291.

göstermesi açısından önemlidir. Tüccarların mektuplarında, lokalizasyonu ile ilgili bilim adamları tarafından farklı fikirler öne sürülmüş Tegarama (Sivas-Gürün)⁵⁴⁹ ve Zalpa (Gaziantep-Tilmenhöyük) kentleri koloni döneminde şarap üretim merkezleri olarak geçmektedir⁵⁵⁰.

Çivi yazılı kaynaklardan elde edilen bilgilerin yorumlanmasıyla Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nin MÖ 1719 yılında son bulduğu anlaşılmaktadır. Kültepe'de koloni dönemi ticaretini sona erdiren Kuşşara kralı Anitta ile ilgili elde edilen tüm bilgiler Boğazköy kazıları esnasında ele geçirilen Anitta Tableti'nde yer almaktadır⁵⁵¹. Tabletten anlaşıldığına göre kral Anadolu'da siyasi birliği sağlamış ve Asurlu tüccarları Anadolu'dan kovarak yaklaşık 255 yıldır devam eden Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'ne son vermiştir. Bu olaylar sonucunda daha sonra Orta Anadolu'da büyük bir devlet haline gelecek olan Hititler belirmeye başlamıştır. Bu dönemin en önemli sonucu Anadolu halkının yazıyı öğrenmesi ve Anadolu'nun tarihi çağlarının başlamasıdır.

4.1.2. Hattuşa (Boğazköy) Arşivi

4.1.2.1. Keşifler ve Yapılan Çalışmalar

MÖ II. binyılda Anadolu'da büyük bir imparatorluk meydana getirmiş olan Hititlerin başkenti Hattuşa, modern adıyla Boğazköy (yakın tarihlerde Boğazkale adıyla ilçe olmuştur.), İç Anadolu Bölgesi'nin kuzeyinde yer almaktadır. Günümüzde Türkiye'nin başkenti Ankara'nın yaklaşık 150 km doğusunda yer alan bu yerleşim yeri, Çorum İli'ne 82 km uzaklıkta bulunan Boğazköy ilçesinin güneyinde kayalık ve sarp bir arazide kurulmuştur.

Hattuşa adı, Hattiler'in bu kente vermiş oldukları *Hattuş* sözcüğünden gelmektedir. Hattuşa ismi ile ilgili en eski bilgiler Mari'de bulunan fakat Mari orjinli olmayan (MÖ 1800) Akadça bir mektupta ve Anitta Tableti'nde geçmektedir. Ayrıca bir Kültepe metninde *Ha-tu-ş[a]-i-a[m]* şeklinde geçmektedir. Boğazköy arşivindeki ilk Hitit çivi yazılı metinlerde Hititlerin başkenti Hattuşa adı Sumerce *URU KU.BABBAR* ideogramıyla gösterilmekte ve "gümüş" anlamına gelmekteydi⁵⁵². Madeni işlemlerini bilen Hattiler, bunu kendilerinden sonra gelen Hititlere miras olarak bırakmışlardır.

⁵⁴⁹ E. Bilgiç, a.g.m., s. 38.

⁵⁵⁰ E. Öz, a.g.m., s.288-289.

⁵⁵¹ Anitta tableti'nin Türkçe tercümesi için bkz: S. Alp, *a.g.e.*, s. 53-55

⁵⁵² Savaş Özkan Savaş, "Hattuşa Adı Üzerine", *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri Çorum 16-22 Eylül 1996*, Ankara, 1998, s. 505-513; E. Memiş, 2012a, s. 111.

Kentin ilk yerleşimine dair izler Kalkolitik Dönem'e (MÖ VI. binyıl) kadar gitmektedir. Sürekli yerleşim yeri olarak kullanılmaya başlaması ise, İlk Tunç Dönemi'nin sonlarında, yani MÖ III. binyıl sonlarına doğru gerçekleşmiştir. Bölgenin yerlileri olan Hattiler, burada bir kent kurmuş ve kente *Hattuş* adını vermişlerdir. Hititçe Hattuşa ise bu addan türemiştir. Hititlerden önce var olan Hattiler, Aşağı Şehir denilen bölgenin neredeyse tümüyle, Büyükkale ve Büyükkaya olarak tanımlanan bölgelerde yerleşmişlerdir. Bu çağlardan itibaren eski Anadolu coğrafyasında var olan hareketlilik gittikçe artacaktır. MÖ 1774-1719 yılları arasında bugünkü Kuzey Irak'ta Musul'un yaklaşık 90. km güneyinde, Dicle'nin batı kısmında bulunan Asur şehriden ticari amaçlarla Anadolu'ya gelen Asurlu tüccarlar, merkezi Kayseri ili sınırları içerisinde yer alan Kültepe-Kaniş'in yanı sıra Hattuşa'da dâhil farklı kentlerde koloniler kurmuşlardır⁵⁵³. Bu yer Hitit öncesi dönemde Anadolu'da var olan beyliklerden birinin merkezi konumundaydı. MÖ 19. ve özellikle 18. yüzyıllarda Hitit öncesi dönemde, Hattuşa'da Hatti halkının yanı sıra Asurlu tüccarlar da yaşamaktaydılar⁵⁵⁴.

Hatti kenti Hattuş[a], MÖ 18. yüzyılın sonlarına doğru yerle bir edildi. “*Kenti geceleyin yaptığım bir saldırı ile aldım. Yerine yaban otu ekdim. Benden sonra her kim kral olur ve Hattuş'u yeniden iskân ederse, gökyüzünün Hava tanrısının laneti üzerine olsun*”⁵⁵⁵. Kral Anitta bu sözlerini çivi yazılı bir tablete yazdırtmıştır. Hattuşa'daki Pijusti'yi de yenerek kenti ateşe veren Kuşşara⁵⁵⁶ kralı Anitta, Anadolu'daki diğer şehir devletlerini de yenerek Anadolu'nun siyasi birliğini sağlamış ve koloni devrine son vermiştir. Kenti oturulamayacak hale getirdiği ve lanette bulunduğu bu olayla, Anitta Boğazköy'ün Hitit öncesi tarihine son vermiştir. Fakat Anitta'nın lanetine aldırmayan I. Hattuşili MÖ 1650 yıllarında kenti yeniden imar ederek Hitit Krallığı'nın başkenti yapmıştı. Hitit öncesi dönemde Hattuş olarak anılan kentin adı, bölgeye yerleşen Hititlerin dili olan Hititçe'de Hattuşa'ya çevrilmiştir. Buraya yerleşen ilk Hitit kralı da “Hattuşa'lı” anlamına gelen Hattuşili adını almıştır⁵⁵⁷. Boğazköy kazıları esnasında bulunan ve kendi adıyla anılan vesika, Hititlerden önceki dönemde Anadolu'nun siyasi konjonktürü ile ilgili önemli bilgiler vermektedir.

⁵⁵³ Jürgen Seeher, “Hattuşa-Boğazköy, Hitit Devleti'nin Başkenti”, *Hititler ve Hitit İmparatorluğu*, Deutschland, 2002, s.461.

⁵⁵⁴ Kurt Bittel, *Boğazköy Rehberi*, Ankara Turizmi Eski Eserleri ve Müzeleri Sevenler Derneği Yayınları, Ankara, 1972, s.4.

⁵⁵⁵ Kuşşara Kralı Anitta'nın yazıtı için bkz. S. Alp, *a.g.e.*, s. 53-55.

⁵⁵⁶ Kuşşara, Anitta'dan sonra bazı Hitit krallarının çıktığı yer olarak bilinen bu merkezin günümüze kadarki çalışmalarda nerede olduğu tespit edilememiştir.

⁵⁵⁷ K. Bittel, *a.g.e.*, s. 6.

Tarihte uzun bir geçmişe sahip büyük Hitit Devleti'nin başkenti Hattuşa'nın keşfi de uzun bir geçmişe sahiptir. 18. yüzyılın ortalarından itibaren batılı araştırmacılar tarafından Yakındoğu uygarlıkları üzerine araştırmalara başlanması, birçok keşfin yapılmasını da beraberinde getirmiştir. Arkeolog ve aynı zamanda mimar olan Fransız Charles Texier'in 1834 yılında Orta Anadolu'da keşif gezilerine çıkması, Anadolu'da yaşamış uygarlıkların keşfedilmesi ve araştırılması konusunda bir dönüm noktası olmuştur. Texier'in, 1834 yılında çıktığı gezi de asıl amacı Galatlar'a ait Tavium⁵⁵⁸ kenti üzerinde çalışmaktır. Fakat geldiği Boğazköy'de Hitit başkenti Hattuşa'nın kalıntlarına ulaşmıştır. Boğazköy'de on gün kadar kalan Texier, harabelerin ayrıntılı planlarını çıkarıp, resimlerini çizmiştir. Yaptığı araştırmalar sonucu burasının Tavium değil, İranlı Medler'in Kuzey Kapadokya'da kurduğu Pteria⁵⁵⁹ şehri olduğu fikrine ulaşmıştır. 1836'da Charles Texier'in yazdıklarından etkilenen William J. Hamilton Boğazköy'e gelip kentin planlarını çizer. Daha sonra 1858'de Boğazköy'e gelen Heinrich Barth ve Andreas David Mortmann da burasının Pteria olduğunu belirtirler. 1861 ve 1864 yıllarında bölgeye gelen gezgin-araştırmacılar da bu yapıların Pteria'ya ait olduğunu ifade ederler. 1882 yılında bölgeye, Bergama hafiri Carl Human ve epigraf Alfred von Domaszewski gelmiş ve onlar da aynı şekilde bu kent kalıntılarının Pteria kentinin kalıntıları olduğunu ileri sürmüşlerdir. 19. yüzyıl sonlarına kadar bölgede yapılan araştırmalar herhangi bir sonuç vermemiştir. Fakat 1884 yılında, Boğazköy'ün 20 km güneyindeki Büyük Nefesköy civarında eski Tavium kentinin olduğunun tespit edilmesiyle mevcut karışıklık son bulmuştur.

Boğazköy'de (Hattuşa'da) ilk sistemli kazılar 1893-1894 yıllarında Ernest Chantre tarafından başlatılmıştır. Bu kazılar neticesinde Boğazköy'deki Büyükkale, Büyük Tapınak ve Yazılıkaya'da büyük miktarda buluntular ortaya çıkmıştır. İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde çalışan çivi yazısı uzmanı Jean Vincent Scheil bu çivi yazılı tabletleri incelemiş bunların Hititçe olabileceğini öne süren ilk araştırmacı olmuştur. Chantre'in ardından, Osman Hamdi Bey'in kazı yapma önerileri sonucu İstanbul Arkeoloji Müzesi uzmanlarından Theodor Makridi ile birlikte bu antik kentte gerçekleştirilen keşif gezisinin ardından 1906 yılında Alman Şark Cemiyeti'nin katkıları ile ilk kapsamlı kazılar Dr. Hugo Winckler ve Theodor Makridi tarafından başlatılmıştır. 1906'da başlayıp 1912 yılına kadar devam etmişve kentte arkeolojik

⁵⁵⁸ Galat kavmi Trokmilerin başkentidir. Detaylı bilgi için bkz. William J. Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia: With Some Account of Their Antiquities and Geology*, Vol. I, London 1842.

⁵⁵⁹ Pteria ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Şevket Dönmez, "Akalan Hakkında Yeni Gözlemler", *Anadolu Araştırmaları*, C.0, S.17/1, İstanbul, 2004, s.67-91.

kalıntıların yanı sıra çivi yazılı tabletler de bulunmuştur. Kazılar sonucu ele geçirilen tabletler arasında saray yazışmaları, III. Hattuşili ile Mısır Firavunu II. Ramses arasında yapılan yazışmaların bulunması ilim dünyasında büyük bir merak uyandırmıştır. 1913 yılında Winckler'in ölmesi ve I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ile kazılar bir süreliğine kesilse de, çalışmalar arkeolojik buluntular üzerinde devam etmiştir. O zamana kadar yaklaşık 10.000'den fazla çivi yazılı tablet gün yüzüne çıkarılmıştı ve 1914 yılında Alman Şark Cemiyeti tabletleri düzenlemeleri için Hugo Heinrich Figulla ve Bedrich Hrozny'yi göndermişti. Bir yıl sonra ise Bedrich Hrozny kendi deyimiyle Hitit dilinin bilmecesini çözmüştür⁵⁶⁰.

1929'da İstanbul'da açılan Alman Arkeoloji Enstitüsü, Türk hükümetinden gerekli izinleri ve desteği alarak 1931 yılında Boğazköy'de kazı çalışmalarını Kurt Bittel başkanlığında yeniden başlatmıştır. Bu kazılarda arkeolojik bulguların yanı sıra çalışmalar boyunca çivi yazılı tabletler de bulunmuştur ve ilk yıl 340, ikinci yıl 800 ve üçüncü yıl 2600 tablet bulunmuştur. 1933-1936 yılları arasında Hans Gustav Güterbock, filolog olarak Boğazköy kazılarına katılmıştır. Güterbock, daha sonra II. Dünya Savaşı sırasında Nazi teröründen kaçarak Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde profesör olarak göreve başlamıştır. 1939 yılında II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle kazı çalışmaları kesilmiş ve daha sonra tekrardan 1952 yılında başlayan kazılar 1978'e kadar Kurt Bittel yönetiminde devam etmiştir. Bittel'in kazı grubunda Hans Gustav Güterbock, Rudolf Naumann, ve Heinrich Otten'in yanı sıra arkeolog Ufuk Esin de görev almıştır. Peter Neve başkanlığındaki kazılar ise 1978 yılında başlamış ve 1992 yılına kadar kesintisiz devam ettirilmiştir.⁵⁶¹ Jürgen Seeher idaresinde 2005 yılına kadar sürdürülen Hattuşa kazılarını, günümüzde Andreas Schachner yönetimindeki bir Alman Bilim Heyeti devam ettirmektedir⁵⁶².

Boğazköy'de yapılan kazılarda ortaya çıkarılan buluntular, bölgenin Hitit Dönemi'nden sonra Frig, Hellenistik/Galat, Roma ve Bizans dönemlerinde de yerleşmeler olduğunu göstermiştir.

Hattuşa ile ilgili yapılan çalışmalar: Hattuşa arşivlerinden elde edilen tabletler iki seri halinde yayınlanmıştır. İlk seri, bugün hala devam etmekte olan ve ilk kez 1916 yılında yayınlanmaya başlayan *Keilschrifttexte aus Boghazköi* veya kısaca KBo olarak

⁵⁶⁰ Jürgen Seeher, "Hitit Çiviyazısı Uzmanları", *Boğazköy'den Karatepe'ye Hititbilim ve Hitit Dünyasının Keşfi*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006a, 88-97.

⁵⁶¹ J. Seeher, 2006a, s.98-115.

⁵⁶² Jürgen Seeher, "Boğazköy: Pteria? Tavium? Hattuşa! Hitit Başkenti'nin Keşfi", *Boğazköy'den Karatepe'ye Hititbilim ve Hitit Dünyasının Keşfi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006b, s.98-113.

adlandırılmaktadır. KBo ciltlerine oldukça fazla benzeyen bir diğer seri ise *Keilschrifturkunden aus Boghazköi* adlı, toplam 60 ciltten oluşan ve KUB olarak gösterilen dizidir. Bu dizide, Ankara, İstanbul ve Berlin'deki koleksiyonlar yayınlanmıştır. Satın alma yoluyla müzelere intikal etmiş olanlar ayrıca yayınlanmıştır. Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ndekiler ABoT kısaltmasıyla (Ankara Boğazköy Tabletleri) iki cilt, İstanbul'dakiler IBoT kısaltmasıyla (İstanbul Boğazköy Tabletleri) dört cilt halinde neşredilmiştir. Louvre, British Museum, Cenevre ile Amerika'daki özel koleksiyonlarda yer alan tablet ve tablet parçaları da yayınlanmıştır. İzmir (56 parça) ve Uşak (1 parça) müzelerindekiler ise henüz yayınlanmamıştır. Gerek Türkiye'de gerek dünyada Hititler ve Hattuşa konuları üzerinde çalışmaları olan çok sayıda uzman, bilim adamı ve akademisyen bulunmaktadır. Bunların bazısından bahsetmek gerekirse; Ülkemizde Sedat Alp (Türkiye'deki ilk Hititolog), Ahmet Ünal, Ekrem Akurgal, Ali M. Dinçol, Füzûzan Kınal, Güngör Karauğuz, İlker Koç, Cem Karasu, Hayri Ertem, Kutlu Emre, Muhibbe Darga vb. dünyada ise; Peter Neve, Kurt Bittel, Henrich Otten, Andreas Schachner, Trevor Bryce, Harry A. Hofner, Garry Beckman, J.G. Macquen, Kurt Bittel, Jürgen Seeher, Birgit Brandau, Charles Burney, Stefano de Martino, Isabelle Klock-Fontanille, Hans G. Güterbock, Fiorella Imparati, Peter Neve, H. TH. Bossert vb. örnek gösterilebilir. Bu arşiv muhtevasının önemli bir kısmı İstanbul, bir kısmı da Ankara arkeoloji müzelerindedir.

Hattuşa 1986 yılından beri, Türkiye'de UNESCO'nun Dünya Kültür Mirası Listesi'ne alınmıştır. Ayrıca 2001 yılından itibaren de yine Unesco'nun "Memory of the World"(Dünya Hafızası) listesinde yer almaktadır.

4.1.2.2. Tabletlerin İçeriği ve Önemi

Büyük Hitit İmparatorluğu'na başkentlik yapmış olan Hattuşa, çeşitli savunma sistemleriyle çevrelenmişti. Eski sur saray yapısının bulunduğu Büyükkale'den kuzeybatıdaki vadiye doğru indikten sonra, önce kuzeye, oradan da doğuya yönelip Aşağı ve Yukarı şehri çevrelemekteydi. Kuzeydoğuda, Büyükkaya sırtını sarmaladıktan sonra, Büyükkaya deresinin sarp vadisi üzerinden yeniden Büyükkale'ye ulaşırdı. 3.6 km uzunluktaki sur, yaklaşık 75 hektarlık bir alanı çevreliyordu. Surlar sandık duvar tekniğinde inşa edilmiş olup, 6-8 m genişliğindedir, ancak temeller kireçtaşından örülmüş ve subasmanı kesimidir. Surlar boyunca, 15-25 m aralıklarla yükselen kuleler ve sur bedenleri üçgen mazgallarla taçlandırılmıştı. MÖ 14. ve 13. yüzyıllarda eski

savunma sistemlerine, Aşağı Şehir ve Büyükkaya’da bazı eklemeler yapılmıştır. Yukarı Şehir denilen bölgede 3.4 km uzunluğunda yeni bir sur duvarı inşa edilerek, surlarla çevrili alan, toplamda 181 hektara ulaşmıştır. İlerleyen zamanlarda bu surların önüne ikinci bir duvar daha örülerek, kent daha korunaklı hale getirilmiştir. Bu yeni surlarda günümüze değin oldukça sağlam kalmış kapıları mevcuttur. Bunlar: Güneybatıda, dış yüzünde aslan yontuları bulunan Aslanlı Kapı’yla, iç yüzünde, silahlı bir tanrının, görkemli bir şekilde betimlendiği Kral Kapı’sı bulunmaktadır. Kentin güneyinde Yerkapı’da Sfenksli Kapı yer almaktadır. Bu sfenksler kapının şehre bakan kısmında bulunmaktadır. Sfenksler gövdelerinin alt kesimi kanatlı aslan, üst kesimi insan başı olarak biçimlendirilmiş, boynuzlu miğfer taşıyan karışık yaratıklardır⁵⁶³.

Hattuşa kentinde çok sayıda yapı topluluğu bulunmuştur. Kentin çeşitli bölgelerinde yapılan kazılarda farklı işlevlere sahip yapılar içerisinde çivi yazısıyla yazılmış büyük tablet buluntuları ortaya çıkarılmıştır. Boğazköy’de günümüze kadar devam eden kazılarda yaklaşık 25.000 çivi yazılı tablet bulunmuştur. Tabletlerin buluntu yerlerini daha kolay anlamak açısından kent, Aşağı Şehir ve Yukarı Şehir olarak iki bölüme ayrılmıştır. Şehrin farklı bölgelerinde bulunan yapılar içerisindeki arşiv buluntularını incelemek gerekirse;

“Aşağı Şehir” olarak bilinen bölge, en eski Hitit şehrine verilen addır. Bugünkü yerleşmenin olduğu yerin hemen yanındaki dış suru ile güneydoğuya doğru yamacı kaplayarak Hitit kral sarayının bulunduğu plato arasında uzanır⁵⁶⁴. Aşağı Şehir, Hattuşa kentinin kuzeyini kaplardı. Aşağı Şehir’deki en eski yerleşimlere ait izler MÖ III. binyılın sonları, II. binyılın başlarında Anadolu’nun yerli halkı Hattiler’e ait Hattuş adlı bir yerleşmenin kalıntıları bulunmaktaydı. Öte yandan MÖ 19.-18. yüzyıla ait, Asur Ticaret Kolonileri Dönemi’ne tarihlenen bir yerleşimin kalıntıları da bulunmuştur.

Bu bölümün kuzeydoğusunda kentin en büyük, en görkemli ve günümüze kadar diğer tapınaklar içerisinde en sağlam kalmış tapınağı olan Fırtına Tanrısı Tapınağı vardı. Büyük Tapınak (I no’lu tapınak olarak da kaydedilmiştir) olarak da ifade edilen bu bina 65x42 m boyutlarındadır. Hem dini hem de ekonomik öneme sahip bu yapı kompleksi etrafını saran odaları ile birlikte 14. 500 m² lik bir alanı kaplamaktadır⁵⁶⁵. MÖ 14. yüzyılda Hitit Büyük kralı III. Hattuşili tarafından inşa ettirilmiştir. Tapınak yapısının içerisinde yer alan ortada kült alanının etrafında büro odaları, eşya, yiyecek ve

⁵⁶³ J. Seeher, 2002a, s. 462.

⁵⁶⁴ Jürgen Seeher, *Hattuşa Rehberi Hitit Başkentinde Bir Gün*, Ege Yayınları, İstanbul, 2002, s.1-5.

⁵⁶⁵ J. Seeher, *a.g.e.*, s. 8.

içeceklerin saklandığı depo odaları, arşiv odası yer almaktadır. Hititlerde tapınak dini fonksiyonu yanında depo olarak da kullanılmaktaydı. Tapınağa giren-çıkan malların kayıtları büro odalarında tutulmakta ve bu kayıtlar arşiv odalarında saklanmaktaydı. Bu tapınağın güneydoğu yönündeki 10, 11, 12 numaralı çok katlı odalarında 1907 yılı kazılarında çok sayıda çivi yazılı tablet bulunmuştur⁵⁶⁶. Bunlar muhtemelen bu odalar içerisinde ya da üst katta muhafaza edilmekteydi. Ayrıca 8, 12, 15, 16 ve 26 numaralı tapınaklarda yapılan kazılarda farklı miktarlarda çivi yazılı kil tabletler ve bullalar ortaya çıkarılmıştır. Bu tabletler muhtemelen tahta raflar üzerine dizilmişlerdi⁵⁶⁷. Nitekim Hitit tapınakları dini fonksiyonu yanında ayrıca idari, ekonomik ve endüstriyel işlevlere sahipti. Ayrıca Aşağı Şehir’de yapılan kazılarda şehir halkı tarafından kullanılmış olduğu tahmin edilen bir dizi konut yapısına ait taş temeller ve kaideler de ortaya çıkarılmıştır. Rahipler ve memurların yanında tüccar ve sanatkârların da bu evlerde yaşadıkları tahmin edilmektedir. Özellikle erken döneme ait evlerde, odaların üstü açık, bir iç avlunun da çatıyla kapatıldığı görülmektedir. Çoğunluğu taş döşeli olan bu evler taş döşemeli sokaklarla birbirlerinden ayrılmaktadır.

Büyük Tapınağın güneybatı tarafında bulunan yapı topluluğunun yanından 8 m genişlikte bir sokak geçmektedir. Sokağın öbür tarafında büyük bir yapı vardır. En uzun yerinde 118 m en geniş yerindeyse 55 m olan yapı ince uzun bir şekle sahiptir, kaidesi kuzeybatıya doğru genişler, güneydoğuya doğru ise daralan bir bölümü vardır. Çok sayıda ve farklı boyutlarda odalara sahiptir. Binaya giriş tek bir odadan sağlanmakta ve bu giriş tapınak alanına açılan bir yan kapının tam karşısında bulunmaktadır. Girişteki koridorun hemen kuzeyindeki odalarda yazı yazmak için kullanılan kalemlerin sapları olduğu düşünülen bronz aletler bulunmuştur. Buradaki odaların yazıcılara ait olduğu ya da yazıcıların eğitim aldıkları bir okul olabileceği söylenebilir. Yine burada çıkan bir tablet parçası bu konuda daha net bilgi verir: “Sanatkârlar Evi” olarak tanımlanan bu yapının toplam mensubu 208 kişi olup, bunların 18’i rahip, 29’u kadın mızıkacı, 19’u tablet yazıcısı, 33’ü tahta tablet yazıcısı, 35’i kâhin, 10’u Hurri dilinde şarkı söyleyen kimselerdir. Bunların sayısı 144’tür. Demek ki tabletin kırılmış parçasında 64 kişi daha açıklanıyordu. Bu kompleks yapı, içlerinde yazıcıların da bulunduğu kült personeli tarafından kullanılıyordu. Bu kişiler tapınakta yapmak zorunda olmadıkları görevlerini burada yapıyor, belki de burada ikamet ediyorlardı⁵⁶⁸.

⁵⁶⁶ K. Bittel, *a.g.e.*, s. 44.

⁵⁶⁷ J. Seeher, *a.g.e.*, s. 23.

⁵⁶⁸ K. Bittel, *a.g.e.*, s. 50-51.

Aşağı Şehir'deki Büyük Tapınak alanına ait doğuda 32x36 m boyutunda MÖ 1600 yıllarına tarihlenen iki katlı anıtsal nitelikte olan “Yamaç Ev” olarak ifade edilen büyük, çok katlı yapıda 1911 yılında ve 1960'dan 1963'e kadarki kazılarda çok sayıda çivi yazılı tablet bulunmuştur. Bu yapının hangi amaçla kullanıldığı net olarak bilinmemekle birlikte resmi işleve sahip bir yapı olduğu tahmini yapılabilir⁵⁶⁹. Hattuşa kazılarında yapının üst katında 13x17 büyüklüğünde bir salon yer alır. Ayrıca kazılar sırasında bu yapının alt katında bulunan odaların birinde geniş bir çivi yazılı tablet arşivi de ele geçmiştir⁵⁷⁰. Bu arşive ait yayınlanmış vesikalar arasında ritüeller, festival metinleri, kült envanteri, destan, mitler, dualar, büyü metinleri, kehanet ve karaciğer modeli bulunmuştur. Ayrıca antlaşmalar, tarihsel metinler, kanunlar ve yasal listeler, mektuplar, arazi listeleri ve envanterler bulunmaktadır⁵⁷¹. Buradaki arşiv yapısından bilimsel ve edebi yapıdaki çalışmalardan burada muhtemelen bir kâtip okulu bulunmaktaydı⁵⁷². Yamaç Evi, MÖ 13. yüzyılın sonlarında çıkan bir yangın sonrası terkedilmiştir.

Şehrin doğusuna düşen en yüksek yerleşim yeri “Büyükkale” olarak ifade edilen, üzerinde saraylarla birlikte asıl yerleşimin olduğu bir kayalığın çevresinde gelişen kısımdır. Hitit Büyük Kralları Hitit ülkelerini, kenti ve kuzeydeki ovaya hâkim ve etrafı surlarla çevrili bu Büyükkale olarak adlandırılan akropoldeki saraydan yönetirlerdi. O dönem kentin en yüksek yerinde kurulmuş olan bu saray yapısı kentin etrafına hâkim bir konumda bulunmaktadır. Hitit sarayı bugün kentin doğusunda yer alan 250x140 m büyüklüğünde ve etrafı surlarla çevrili bir kaya üzerinde kurulmuştu. Hitit sarayları genel itibariyle iyi işlenmiş kireçtaşı bloklardan oluşan bir subasmanı kesimi üzerinde, kalın ağaç hatıl ve direklerle desteklenen kerpiç duvarlar yükselmekteydi. Yamaçta bulunan yapıların bazısı iki katlı olup içten merdivenliydi. Üst katı da ahşap hatıllardan bir tavanla kaplıydı. Düz olan damlarda, ağaç hatılların üstü kalın kil tabakayla kaplanıyordu. Duvarlar ise balçıkla sıvanıyor, iç mekânların bazısı boyanmıştı⁵⁷³. En eski yerleşim izleri MÖ III. binyıl sonlarına dek geriye gitmekte ve koloni döneminde de taş temel üzerine kerpiçten yapılmış bir savunma duvarı bulunmaktadır. Kuşşara kralı Anitta'nın kenti yakıp yıkmasından yaklaşık 150 yıl sonra, Eski Hitit Devleti'nin

⁵⁶⁹ K. Bittel, *a.g.e.*, s. 52.

⁵⁷⁰ Jürgen Seeher, “Hitit Mimarlığı”, *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013b, s.317.

⁵⁷¹ O. Pedersén, *a.g.e.*, s. 51-53.

⁵⁷² Trevor Bryce, *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*, Dost Kitabevi, Ankara, 2002, s. 81.

⁵⁷³ Jürgen Seeher, “Büyük Kral'ın Sarayı-Resmi Yaşamın Odak Noktası”, *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013a, s.434.

kurucusu I. Hattuşili tarafından tekrardan yerleşime açılmıştır. Burası kurulduğu dönem olan MÖ 17. yüzyılda kentin en yüksek yeri idi. Hititlerden sonraki dönemde MÖ I. binyılda, Demir Dönemi'nde Frigler ve Hellenistik Dönem'de de yerleşim yeri olarak kullanılmıştır⁵⁷⁴. Büyükkale'de tek bir bütün halinde bir saray yapısı yoktur; farklı boyutlarda ve önemde birçok yapı mevcuttur, bunlar büyük avlular yoluyla birbirine bağlanarak bir bütün yapı oluştururlar. Eski Hitit Dönemi'nde yerleşme Büyükkale'nin kuzeybatısında dar bir alana yayılmıştı⁵⁷⁵. Saray kompleksi içerisinde çok sayıda bina yapısı kazılarla ortaya çıkarılmıştır. Fakat Hattuşa'nın saray bölgesi içinde bulunan birden çok yapının hiçbirinin fonksiyonu kesin olarak tespit edilememiştir. Ne yazık ki bu konuda aydınlatıcı herhangi bir buluntuyla karşılaşılmamıştır. Kentten ayrı bir kale görünümüne sahip bu alanda yüksek rütbeli saray görevlilerinin konutları, küçük bir tapınak (saray şapeli), nöbetçi ve çalışanların konutları, tablet arşivi ve depolardan oluşuyordu. Bu yapılar, direkli galeriyle çevirili bir orta avluya çıkıyordu. Zamanla büyüyen krallığa yetmeyen akropol doğu ve batı yönlerinde genişletilmiştir⁵⁷⁶. Bazı saray dairelerinde çok sayıda çivi yazılı tabletlerin ortaya çıkarıldığı arşiv odaları bulunmuştur. Bu yapılar ise;

Kalenin batı tarafında bulunan D yapısı, 39x48 m. ölçülerine sahip kalenin en büyük yapısıdır. Bu yapının alt katında, 4,2 m genişliğinde ve 32 m uzunluğunda altı oda bulunmaktadır. Depo olarak kullanılan bu odalarda, 280 adet, üzerinde kral ve memurların mühürlerinin baskıları bulunan kil bulla bulunmuştur. Bunların yanında çok sayıda çivi yazılı tablet ve tablet parçası ele geçmiştir⁵⁷⁷. Bulunan bu mühür baskıları kral ve memurlara ait olup; mühürler üzerinde mühür sahibinin adı ve unvanı hem çivi yazısıyla, hem de hiyeroglifle belirtilmişti.

Büyükkale'de çivi yazılı tabletlerin büyük buluntu yerlerinden bir diğeri akropolün batı yamacındaki depo yeri olarak tanımlanan E yapısıdır. Bulunduğu konumundan dolayı bu yapının kral ailesinin oturduğu yapılar olduğu söylenebilir. İki katlı olan bu yapıda alt katında 1906 yılında Hugo Winckler tarafından yapılan kazı çalışmalarında kraliyet arşivi olarak nitelendirilebilecek büyük bir çivi yazılı tablet arşivini muhafaza eden iki oda (IV. ve V. oda) ortaya çıkarılmış, özellikle güneye bakan

⁵⁷⁴ J. Seeher, *a.g.e.*, s. 103.

⁵⁷⁵ V. Sevin, *a.g.e.*, s. 177.

⁵⁷⁶ J.G. Macquen, *a.g.e.*, s. 99-100.

⁵⁷⁷ J. Seeher, 2013a, s. 436.

odada çok sayıda ve değerli tabletler bulunmuştu⁵⁷⁸. Bu kazılarda 2500'e yakın kil tablet bulunmuştur. Bu tabletlerden bir tanesinde Hitit Kralı III. Hattuşili ile Mısır Kralı II. Ramses arasında imzalanan Kadeş Antlaşması'nın (MÖ 1269) ⁵⁷⁹ bir nüshası bulunmuştur⁵⁸⁰.

Büyükkale'nin güney köşesinde bulunan A yapısı 1931'den 1933 yılına kadar K. Bittel'in kazıları sırasında ortaya çıkarılmıştır. 36x34 m boyutuna sahip yapı iki kanattan meydana gelmektedir. Bu yapı, depo olarak nitelendirilebilecek birçok odayla birlikte uzun bir koridordan oluşmaktaydı. Bu binada 1931 yılında K. Bittel yönetiminde yapılan kazılarda, bulunan yaklaşık 5000 tabletin büyük bir kısmı V. no'lu odada geri kalanı ise IV. no'lu odada bulunmuşlardır. Muhtemelen V. numaralı oda arşivdi. Herhalde bu tablet koleksiyonu A yapısının üst katında muhafaza edilmekteydi ve yapı yıkıldığı zaman bodruma düşmüştü⁵⁸¹. Bu yapı içerisinde bulunan tabletler tören ve kutlama metinleri, mitolojik metinler, edebi eserlerin yanında tarihi metinler, yasalardan derlemeler ile birkaç devletlerarası anlaşma ve mektuplar vardı⁵⁸². Çoğunluğu Hititçe olan tabletlerin yanında Akadça ve Sumerce ile dönemin diğer dilleri Luvice, Hurrice ile yazılmış tabletler de vardı. Tabletler, kalker taşlarından, yanmış tuğla parçalarından ve kömürleşmiş tahta kalıntılarından oluşan moloz yığını içerisinde bulunmuştu. Yapıda büyük bir tahribata yol açan yangın, odalarda tabletler ile birlikte bu tabletlerin muhafaza edildikleri kapların da yok olmasına neden olmuştur. Tabletlerde yangın izleri ve odalardaki kazılar bu dönemde tabletlerin tahta raflar üzerine yerleştirildiklerini göstermektedir⁵⁸³. Tahta tabletler sarayda çıkan yangın esnasında yanarak yok olmuşlardır. Yapının inşa tarihi olasılıkla MÖ 13. yüzyıl olmakla birlikte burada 16-14. yüzyıllara ait metinler de ele geçmiştir. Buradaki arşivde arşiv iradesini kolaylaştırmak için rafların üzerinde kilden etiketler vardı. Bu etiketler üzerinde çivi yazılı tablet gruplarının içerikleri kısaca yazılıydı⁵⁸⁴.

Büyükkale'nin güneyinde günümüze kalıntıları kalmış olan K yapısının alt katında 3 numaralı odada 200 kadar çivi yazılı tablet parçası daha bulundu. Burada

⁵⁷⁸ J. Seeher, 2013a, s. 436; H. Otten, a.g.m. s.204.

⁵⁷⁹ Mısır Firavunu II. Ramses tarafından Hitit kralı III. Hattuşili'ye gönderilen Kadeş Antlaşması'nın Boğazköy'de bulunan kopyanın Türkçe'ye çevirisi için bkz. S. Alp, *a.g.e.*, s. 115-124.

⁵⁸⁰ K. Bittel, *a.g.e.*, s. 29.

⁵⁸¹ K. Bittel, *a.g.e.*, s. 26.

⁵⁸² J. Seeher, 2013a, s. 437.

⁵⁸³ H. Otten, a.g.m., s. 205.

⁵⁸⁴ J. Seeher, 2013a, s. 437.

aħşap raflar için iki taş kaide bulunmaktaydı. Bu yapının arşiv odasından çıkarılan tabletler arsında dini ritüel ve festivallerle ilgi metinler, büyü ile ilgili tabletler bulunmaktadır. Ayrıca kehanet, Gılgamış Destanı'na ait bir tablet, saray yıllıkları, antlaşmalar, talimatlar, kadınların isimlerinin yer aldığı bir liste, bir arşiv kataloğu bulunmuştur. Bulunan metinlerin büyük bir kısmı Hititçe oluşturulmuşlardır. Ayrıca Akadça ve Hurrice metinler de bulunmaktadır. Bu yapı içerisinde kral I. Hattuşili'nin (M.Ö. 1650) Akadça ve Hititçe yazılmış analleri de bulunmuştur⁵⁸⁵.

Büyükkale'nin eteğinde, saraya ait başka buluntular tespit edilmiş olması, kale yapıları içerisinde bu yapılar için yeterli alan olmadığına işaret etmektedir. Bulgulardan bir tanesi, kazılar sırasında Batı binasında (I, II ve III no'lu odalarda), üzerinde Hitit Büyük krallarının ve krallık memurlarının mühür baskıları bulunan 3000'den fazla bulla ele geçmiştir. Bu yüzden 52x23 boyutlarındaki yapı arşiv olarak tanımlanmış "Batı Yapısı" dır. Resmi işler için kullanılan bu bullaların devlet memurlarına ve krallara ait olduğu anlaşılmıştır⁵⁸⁶. Ayrıca 28 adet mühürlü kil tabletler 3 no'lu odada ve altındaki yığma da açığa çıkartılmışlardır. Mühürlü kil tabletler arazi bağış belgeleridir⁵⁸⁷.

Hitit tarihinin araştırılmasında, Büyükkale saray kompleksindeki A,D, E ve K yapılarında ortaya çıkarılmış kil tabletler büyük öneme sahiptirler. Üzerlerine çivi yazısıyla anlaşmalar, devlet yazışmaları, kehanet metinleri, kült talimatları, mahkeme kararları, tarihi metinler ve edebi içerikte konuların yer aldığı büyük miktarda tabletler, burada tahta raflarda muhafaza edilmişti. İmparatorluğun sonlarında kentin tahribine yol açan yangın kil tabletlerin dayanıklılığını arttırmış olsa da varlığını yazılı metinlerden öğrendiğimiz tahta tablet arşivleri tamamen yok olmuştur.

Kentin güneyinde yer alan "Yukarı Şehir" denilen bölgede birçok tapınak, Yerkapı, Sfenksli Kapı'nın yanı sıra bazı konut kalıntıları da bulunmuştur. Kentin daha yüksek kesiminde bulunan bu bölümü krallığın son döneminde inşa edilmiştir. İlk zamanlarda beş büyük tapınağın varlığı bilinirken, P. Neve'nin 1970'li ve 1980'li yıllarda gerçekleştirdiği kazılarla, tapınak sayısı 30'a yükselmiştir. Tapınak mahallesi olarak da adlandırılan bu alanda, değişik boyutlarda 24 tapınağa ait temel duvarları ortaya çıkarılmıştır⁵⁸⁸. Bu alanda yer alan tapınak sayısı 30'u aşmaktadır. Ayrıca burada gerçekleştirilen kazılarda da imparatorluğun son dönemlerine tarihlenen çömlekçi

⁵⁸⁵ K. Bittel, *a.g.e.*, s. 30

⁵⁸⁶ J. Seeher, 2013b, s. 320.

⁵⁸⁷ O. Pedersén, *a.g.e.*, s. 51.

⁵⁸⁸ J. Seeher, 2002b, s. 462.

atölyelerinden dolayı küçük bir zanaatkârlar mahallesi olduğu düşünülen bir konut alanı daha ortaya çıkarılmıştır⁵⁸⁹.

Yukarı Şehir bölgesinde yer alan tapınaklardan bazısında kil tabletler ya da kil bullalar çıkarılmıştır. Bunlar; 8, 12, 15, 16 ve muhtemelen 26 no'lu tapınaklardır. Bu tapınakları tek tek incelememiz gerekirse: Tapınak 8 yapısı, Yukarı Şehir'de tapınak alanının kuzeydoğu merkez kısmında sürdürülen kazılarda ortaya çıkarılmıştır. Bu tapınağın zemininin güney tarafında arşiv kalıntıları bulunmuş ve burada parçalarıyla birlikte 18 kil tablet ve 90 kil bulla ele geçmiştir. Tapınak 26 yapısında 85 kil bulla ile 2 ya da 3 tablet, kalıntıların arasından çıkarılmıştır. 12, 15 ve 16 no'lu tapınaklar ise merkez tapınak alanının kuzeybatı kısmının her bir yanında yer almaktaydı. Onlar küçük arşiv kalıntılarını muhafaza etmekteydiler. Tapınak 12'nin zemininde 40 kil tablet ve parçaları vardır, bu tabletlerin çoğunluğu ritüellerle ilgili konuları içermektedir. Tapınak 15'de 6 no'lu odanın kuzeyinde ve zemininde kazılarda birkaç kil tablet parçası bulunmuştur. Ritüellerle ilgili bu tabletlerin bazısı Hurrice-Hititçe iki dilli yazılmışlardı. Tapınak 16'da da az miktarda parçalarıyla birlikte tabletler bulunmuştur. Farklı tapınak yapıları içerisinde çeşitli miktarlarda bulunan tabletlerin içerikleri arazi bağışları, mektuplar, ritüeller, festivaller, Hurrice-Hititçe iki dilli metinler, Gılgamış Destanı'nın Akadça bir örneği yer almaktadır⁵⁹⁰.

Büyük Hitit Krallığı MÖ 1200 civarında çıkan yangın felaketiyle son bulmuş kerpiç duvarlar ve yapıların içerisindeki çivi yazılı kil tabletler yüksek ısının etkisiyle sertleşmiş ve böylelikle günümüze kadar korunagelmışlerdir. Bugüne kadar gelmiş Hitit mimarisi ile birlikte bu krallık arşivlerinde ortaya çıkarılan çivi yazılı tabletler sayesinde bu toplum hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz.

Boğazköy'de günümüze kadar yapılan arkeolojik kazılarda büyük çoğunluğunu kırık parçaların oluşturduğu yaklaşık 25.000 civarında çivi yazılı kil tablet bulunmuştur. Kentin arşivlerinde ortaya çıkarılan tabletler sayı bakımından çok olması yanında çok çeşitli temalara sahiptirler. Tabletlerin içerdiği konular: kral yıllıkları, siyasal antlaşmalar, yine siyasal mektuplaşmalar, hukuki metinler, tıbbi metinler, yönetimle ilgili yönerge metinlerinin yanı sıra mitolojik metinler, dini metinler: dua metinleri, ayinler, bayram törenlerine ait metinler, fal, kehanet ve büyü metinleri de yer almaktadır⁵⁹¹. Ayrıca bu arşivlerde at yetiştiriciliği ile ilgili metinler de bulunmuştur⁵⁹².

⁵⁸⁹ J. Seeher, 2013b, s. 316.

⁵⁹⁰ O. Pedersén, *a.g.e.*, s. 54-56.

⁵⁹¹ C. Karasu, 1997, s.215.

Arşiv tabletlerinin çoğu Hititçe yazılmış fakat vesikaların önemli bir grubu, festivaller ya da dini ritüellerle ilgili tabletler Luwice ya da Hurrice olup bunun yanında bazıları Hattice ya da Palaca olarak oluşturulmuşlardır. Ayrıca uluslararası mektuplar, antlaşmalar, kehanetler ve yasal listeler uluslararası dil olan Akadça ya da Akadça-Sumerce şeklinedirler. Arşivlerde ortaya çıkan tabletlerin büyük çoğunluğu Geç Hitit Dönemi ve Orta Hitit Dönemi'ne tarihlenmektedirler.

Boğazköy'de şu ana kadar yapılan arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan tabletler Hitit Devleti'nin tarihi, siyasi, ekonomik, edebi, dini hayatına yönelik bilgi edinmemiz açısından büyük önem taşımaktadırlar. Arşiv tabletlerinin zengin dil çeşitliliğine sahip olması bu dillerin aynı devirde kullanıldığı ya da birbirinin çağdaşı olduklarını göstermektedir. Öte yandan keşfedilen tabletlerin çeşitli dillerden oluşması, farklı konuları içermesi ile birlikte çok sayıda olması Hititlerin gelişmiş bir sistematik arşiv sistemi oluşturduklarını göstermekte ve bunlarla uğraşan özel görevlilerin, kâtiplerin varlığına işaret etmektedir⁵⁹³.

Yukarıda değinilen kazı buluntularına göre tabletler kentte var olan arşiv yapılarının varlığını kanıtlamaktadır. C. Karasu tabletlerin Boğazköy'ün çok çeşitli yapı ve yerlerinde bulunması durumunu iki ihtimalle açıklamaktadır: İlk olasılık arşiv yapısının zamanla ihtiyaca cevap veremez duruma gelmesinden dolayı farklı yerlere taşınmış olabileceği, ikincisi ise belli dönemlerde oluşan tahribatların arşiv malzemesinin farklı yerlere dağılmasına neden olduğu şeklindedir⁵⁹⁴.

Hitit kralı I. Hattuşili (MÖ 1650) Suriye üzerine yapmış olduğu seferler sırasında Babilli kâtipleri de Anadolu'ya getirmiş ve bu kâtipler çivi yazısı ile birlikte Mezopotamya kâtiplik geleneğini buraya taşımışlardır⁵⁹⁵. Bugüne kadar yapılan kazılarda Boğazköy arşivlerinde bulunan yaklaşık 25.000 tabletin büyük bir çoğunluğunun sağlam bir şekilde gelmesi ve bu vesikaların uzun süre dayanıklı malzemeler üzerine yazılmaları, söz konusu tabletlerin yetenekli kâtipler tarafından oluşturulduklarını göstermektedir. Hititlerde kâtiplerin, oluşturulan vesikaların arşivlerde saklanması ya da korunması için farklı yöntemler geliştirmiş oldukları ortaya çıkan bu tabletlerin incelenmesiyle anlaşılmaktadır. Kâtipler, Hitit kültürünün ve medeniyetinin araştırılmasında büyük öneme sahiptirler.

⁵⁹² O. Pedersén, *a.g.e.*, s.48-49.

⁵⁹³ C. Karasu, 1997, s. 216.

⁵⁹⁴ C. Karasu, 1997, s.238.

⁵⁹⁵ Meltem Doğan Alparslan, "Kâtipler ve Arşivler", *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 376; Trevor Bryce, 2002, s.75-76.

Büyük Devlet zamanında Hititlerin kil tabletler üzerine çivi yazısı ile yazdıkları bilinmektedir. Boğazköy kil tabletlerinde Hititlerin yazı çeşitlerinden ancak birisini muhafaza ettiği bilinmektedir. Çivi yazılı metinlerinden öğrendiğimize göre Hititler’de birçok tahta tablet kâtipleri bulunmaktaydı. Fakat tahta tabletler Boğazköy’de yaklaşık MÖ 1200 yıllarında meydana gelen yangın esnasında yok olmuşlarsa da bunlara ait oldukları anlaşılan ve genellikle “bulla” adı verilen kil mühürlerin bir kısmı bugüne kadar gelebilmiştir. Üzerleri hiyeroglif şahıs adlı olan bu kil baskıları iki cilt halinde H. G. Güterbock tarafından yayınlamıştır⁵⁹⁶.

Hiyeroglif mühürler Tarsus’ta ortaya çıkarılırken, K. Bittel, Boğazköy Arşivi’nde tahta tabletlerin muhafazası için özel odaların mevcut olduğunu kanıtlamıştır. Kil bullaların az olan miktarı, tahta tablet arşivinin büyüklüğü hakkında kesin bir bilgi vermemektedir. Çünkü krallar, prensler veya özel şahıslar tarafından ancak önemli tahta tabletler mühürlenmekte, buna mukabil edebî, dinî, iktisadî, hukukî vs. gibi konuları içeren metin örneklerinin mühürlenmesine genelde gerek duyulmamıştır. Daha sonraki Geç Hitit Devletleri Dönemi’nde de ara sıra hiyeroglif lejantlı, ender rastlanan Âramî harf lejantlı mühür baskıları taşıyan kil bullalarına rastlanmıştır. Nitekim MÖ I. binyıl, II. binyıldan farklıdır. MÖ I. binyılın Geç Hitit Devletleri artık kil tablet üzerine yazmamışlar, daha ziyade tahta tableti veya deriyi yazı malzemesi olarak kullanmışlardır⁵⁹⁷.

Ana malzemesi “kil” den yapılan tabletler Mezopotamya’da olduğu gibi Hititler tarafından da en çok kullanılan yazı malzemesi olmuştur. Kâtipler bu kilden tabletleri, ıslakken şekil veriyor ve ardından *stylus* denilen kalemlerle üzerine bastırarak çivi yazısını uyguluyorlardı. Bunun yanında deri, tahta, balmumu ve birkaç bronz tablet yapımında kullanılmıştır. Fakat bazısının dayanıksız malzemeler olmalarından dolayı günümüze kadar varlıklarını koruyamamışlardır. Arşiv tabletlerinin boyutları farklılıklar göstermekle birlikte genellikle 27-31 cm olup arkası, önü ve kenarları yazı yazmak için kullanılmıştır⁵⁹⁸. Bu tabletler imparatorluğun son yıllarında çıkan yangın sonrası daha dayanıklı hale gelmişlerdir.

Boğazköy arşivlerinin oluşmasında en büyük role sahip kâtipler, bu toplumun kimliğinin ve kültürünün günümüze kadar ki taşıyıcıları olmuşlardır. Hitit kâtipleri, toplumun eğitilmiş grubunu oluşturmaktadırlar. Bu kimseler pek çok dili öğrenmiş, tarih

⁵⁹⁶ H. G. Güterbock, *Siegel aus Boğazköy*, Afo,I.,Berlin,1940.

⁵⁹⁷ H. TH. Bossert, “Hititlerde Yazı Malzemesi ve Yazı Aletleri”, *Belleten*, (Çev. U. Bahadır Alkım), C. XVI, S.61, Ankara, 1952, s. 1-2.

⁵⁹⁸ M.D. Alparslan, a.g.m., s. 377.

ve politika bilmekteydi. Kâtipler kralın danışmanıydı. Toplumun üst kademesini oluşturan bu kişiler ayrıca, devlet protokolünde çok önemli ve ayrıcalıklı bir yere sahip olmuşlardır. Kâtipler bunun yanında, Hitit Devleti ile yabancı devletler arasında ya da vasal devletlerle yapılan antlaşmalarda tanık olarak devletin en üst düzey görevlileri arasında yer almaktaydılar⁵⁹⁹. Bu kâtiplerin yetişmeleri Babil dili ve yazısını bilmelerine bağlıydı⁶⁰⁰. Hitit toplumunda önemli vazifeleri üstlenen kâtipler kendi aralarında da birtakım rütbe ve unvanlar da almışlardır. Genellikle “Başkatip” ya da “Katiplerin Başı” veya “Kıdemli Katip” anlamlarına gelen *GAL DUB.SAR* ya da *GAL DUB.SAR^{MEŠ}* olarak adlandırılan katiplerin unvanları, Hitit metinlerinde Sumerce ideogramları ile ifade edilmişlerdir⁶⁰¹. 1949 da Fransız Hititolog E. Laroche tarafından “*Archiv Orientalni XVII*” da yayınlanan “*La Bibliothéque de Hattusa*” başlıklı makalede *SAG* “şef” veya “şef yazıcı” olarak belirtilmiştir⁶⁰².

Bazen belirteci olmaksızın *SAG* ya da *LÚSAG.UŠ* ideogramı “şef” veya “şef yazıcı” şeklinde kullanılmıştır. Bu iki unvan tabletlerde bir arada bulunamamıştır. Her ne kadar aynı görevleri yapıyor olsalar da kâtiplerin farklı unvanları kullanmalarının sebebi zaman farkından kaynaklanmaktadır⁶⁰³.

Kil tabletler üzerine yazan ve genellikle yazı malzemesi olarak kil kullandıkları için kil tablet katibi diye adlandırılan asıl katipler, *DUB.SAR* veya *LÚDUB.SAR* ideogramları ile belirtilmişlerdir. Bunun yanında öğrenci ile katip arasında bir yere yerleştirebileceğimiz ve “küçük katip” ya da “katip yardımcısı” diye tanımlayabileceğimiz *LÚDUB.SAR.TUR* diye gösterilebilecek bir başka unvan daha bulunmaktadır⁶⁰⁴. Yazılarını kil tabletler üzerine yazan Hitit kâtiplerinin nasıl eğitildikleri ile ilgili çok fazla bilgiye sahip değiliz. Ancak kolophonlarda, kâtipler kendileri ile ilgili bilgi verirken, bu konuda bazı ipuçları vermişlerdir. Aslında *EN GIŠ.KIN.TI* “ustabaşı” veya “zanaat ustabaşı” şeklinde H. G. Güterbock tarafından 1972 yılında yazılan bir makalede “*Yazılı Kaynaklara göre Hitit Tapınakları*” başlıklı yazısında “*XX Rencontre Assyriologique Internationale*” de katiplerin öğretmeni

⁵⁹⁹ Hititlerde kâtipler, ayrıca yılın bazı dönemlerinde festivallere katılıp organizasyonların tam yapılıp yapılmadığını denetleme görevlerine de sahiptiler. Bunun yanında Hitit Büyük kralına askeri seferler esnasında da eşlik etmeleri gerekmekteydi. Sefer esnasında kralın her türlü gereksinimini sağlamak durumundaydı. Bu kâtipler savaş esnasında gelişen olayları da kaydetmekteydiler. Ayrıntılı bilgi için bkz. T. Bryce, 2002, s. 77.

⁶⁰⁰ H. Otten, a.g.m., s. 211.

⁶⁰¹ Cem Karasu, “Some Considerations on Hittite Scribes”, *Archivum Anatolicum/Anadolu Arşivleri*, C.1, S.0, Ankara, 1995, s. 117.

⁶⁰² Emmanuel Laroche, *La Bibliothéque de Hattusa*, *Archiv Orientalni* 17, Prag, 1949, s. 7-23.

⁶⁰³ C. Karasu, 1995, s.118.

⁶⁰⁴ C. Karasu, 1995, s. 118.

olarak tahmin edilmektedir. Yine tahmin edildiği gibi “eğitim gören kişi” veya “çırak, öğrenci” anlamlarına gelen *GAB.ZU.ZU* ideogramı kâtiplerin öğretmen-öğrenci veya sanatçı-çırak ilişkisinde yetiştiklerinin kanıtını göstermektedir. Bir kâtibin mesleği genellikle babadan oğula geçmiş ve bu kâtipler Hitit toplumunda saygıdeğer bir yere sahip ailelerden seçilmişlerdir. Çünkü katiplik mesleği saygıdeğer insanların ellerindedir⁶⁰⁵.

Ḫattuša’da Büyük Tapınak kompleksinde 32 tahta tablet kâtibisi ile birlikte 50 kâtip görev almıştır. Kâtipler, kopyalama işlerini, uluslararası antlaşmalarla vasal antlaşmaların birden fazla kopyasının çıkarılmasını, yabancı devletlerin ve vasal devletlerin krallarıyla yapılan yazışmaları, ayrıca kraliyet buyruklarını, arazi bağışlarını, yasal bildirimleri ve davalarda verilen hükümleri kaydetme işlerini yaparlardı⁶⁰⁶.

Hititlerde kil tabletler üzerine yazan kâtiplerin yanında tahta tabletler üzerine yazan kâtipler de bulunmaktaydı. Tahta tablet kâtipleri, Hitit sosyal tabakasında kil tablet kâtipleri kadar öneme sahip değillerdi. Tahta tabletler, “kereste, odun” veya “tahta” anlamlarına gelen *GIŠ* ideogramı ile belirtilmiştir. Fakat dayanıksız materyaller olduklarından günümüze kadar gelen çok fazla örnek mevcut değildir. Bu malzemelere yazan kâtipleri belirtmek için ise *L^UDUB.SAR.GIŠ* veya belirteci olmayan *DUB.SAR.GIŠ* ideogramı kullanılırdı. Bunların yanında, “baş tahta tablet kâtibisi” *GAL DUB.SAR.GIŠ*, “ordu kâtibisi” *DUB.SAR KARAS* ve “ordunun tahta tablet kâtibisi”, “seferi kâtip” veya “seferi tahta tablet kâtibisi” *L^UDUB.SAR.GIŠ KARAS* gibi unvanlarla işin türü ve hiyerarşisi ifade edilmiştir⁶⁰⁷. Bu unvan askeri seferler esnasında da kâtiplere ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Yukarıda anlatılanlara ek olarak bazı festival metinlerinde, “bu tahta tablete göre düzenlenmiştir” ifadesi bulunmaktadır ve genellikle bu metinlerde iki kâtip adından bahsedilmiştir. Bunlardan birisi “tahta tablet kâtibisi” diğeri ise “kil tablet kâtibisi” olarak geçmektedir. Tahta tablet kâtipleri, tahta tabletleri merasimler esnasında yazıların yazıldığı taslak materyali olarak kullanmışlardır. Daha sonra fırınlanarak ve tuğla kadar dayanıklı hale getirilerek ıslak kil tabletler üzerine aktarılır. Gerektiğinde sonraki zamanlarda kullanılmak üzere arşivlerde muhafaza edilmişlerdir⁶⁰⁸. Tahta tabletler hafif olması ile birlikte taşınmalarının da kolay olması ve taşınma sırasında az tahribata uğramaları tahta tabletlerin kullanımını arttırmıştır.

⁶⁰⁵ C. Karasu, 1995, s. 119.

⁶⁰⁶ T. Bryce, 2002, s.76-77.

⁶⁰⁷ M.D. Alparslan, a.g.m., s. 382.

⁶⁰⁸ C. Karasu, 1995, s. 119-120.

Kâtiplerin mühürlerinde bazen kâtip işaretinin yanında iki, üç ya da dört çizgi bulunmaktaydı. Mühür üzerinde bulunan her bir çizgi kâtibin uzmanlık derecesini görmemizi sağlamıştır. Fakat bu fikir kabul edilirse, aynı kâtibin dördüncü kademeye kadar yükselmiş olduğu kabul edilir. Dolayısıyla kâtiplerin yükselişi bu mühürlerden takip edilebilir⁶⁰⁹.

Hititler, yazıtlarını çivi yazısıyla oluşturmuşlardır. Fakat çivi yazısının büyük bir dezavantajı vardı. Hece yazısından oluşan yapısı, her ses için ayrı birer işaret gerektiriyordu. Hititlerin kullandığı çivi yazısında, 300'ü aşkın simge mevcuttu. Çok sayıda işaretten oluşan bu çivi yazısının öğrenilmesi zor olup, yıllar alabiliyordu. Bu yüzden özel eğitim gerektiren bu yazıyı öğrenmek ustalık gerektirmiş ve üst düzey beceri gerektirdiğinden sadece özel bir azınlık tarafından öğrenilmesine imkân tanımıştır.

Hititli kâtipleri çivi yazılı tabletleri oluşturmalarının yanında bu tabletlerin arşivdeki düzenlenmesinden de sorumluydular. Gerekteğinde çok çaba harcamadan bu tabletlerin bulunabilmesi için bazı sistemler geliştirmişlerdir. Bu yöntemler arasında en çok kullanım alanı bulan lardır. Araştırmacılar tarafından eski Yunanca “bir şeyin bitmesi/sona ermesi” anlamına gelen kolophon kelimesi tabletlerin son kısmını belirtmektedir. Tablet kolophonlarda ise şunlar belirlenmiştir. Tabletın konusuna göre sayısı, bitip bitmediği belirtilmektedir. Dini bir metinle ilgili bir tablet kolophonunda ayın ya da kurbanın veya bayram törenlerinin kaçınıcı günlerinin tamamlanıp tamamlanmadığı hakkında bilgi verilmektedir. Daha sonra da tableti yazan kâtibin adı, soyağacı ve kimin tarafından yetiştirildiği ya da tableti hangi başkâtibin huzurunda yazdığını belirten kısım bulunmaktadır⁶¹⁰. Tabletlerde kâtibin bazen baba ve büyükbabasının isimleri de kaydedilmiş olup, bu durum kâtiplik mesleğinin babadan oğula geçen bir hiyerarşik düzenin olduğunu göstermektedir. Bazı tabletlerin kolophonları tabletin her iki tarafında boşluk kalmayınca sol kenarda yer almaktaydı. Tabletlerin alt kısımlarındaki bilgiler sayesinde kâtiplerin faaliyeti ile ilgili bilgiler öğrenmek mümkündür.

Boğazköy'de bulunan vesikalara göre, Hititler devrinde tabletlerin depolanması sırasında yatık değil de, biçimlerine uygun olarak ve dik bir şekilde yerleştirildikleri anlaşılmaktadır. Bahse konu olan bu tabletler diğerlerinden bazı farklılıklar göstermiş

⁶⁰⁹ M.D. Alparslan, a.g.m., s. 383.

⁶¹⁰ C. Karasu, 1997, s.217.

olmalıdırlar. Muhtemelen, mevcut raflara sığmayan tabletlerin yatay şekilde bulunabileceklerini gösteren bir işaret olmalıdır⁶¹¹.

Boğazköy arşivlerinde kâtipler arşivlerde tabletleri sistematik bir şekilde yerleştirmek için kataloglar da oluşturmuşlardır. Kataloglar, gerektiğinde erişim sağlamak ve tabletleri denetim altına almak amacıyla hazırlanmışlardır. Bu kataloglar tabletler hakkında kısaca bilgi veren, çoğunlukla raf kontrol kaydını da içermektedirler. Kil tablet katalogları, tabletin serisi içindeki numarasıyla başlıyordu. Bunu günümüz çok ciltli kitaplarında kullanılan cilt numaralama sistemiyle benzeştirebiliriz. Tablet numarasından sonra çoğunlukla tabletin ilk satırı veya içeriğini kısaca özetlemek suretiyle verilen eser/konu adı gelmektedir. Daha sonra tabletin bitip bitmediğiyle ilgili bilgi verilmektedir. Kataloglar tabletlerin raflarda olup olmadığı ya da eksik olduklarını da göstermektedirler. Bazen de tabletlerin raflarda duruşu hakkında da bilgi vermektedirler. Kataloglar kâtiplerin yanında tabletlerden faydalanmak isteyenler için de kolaylık sağlamaktadır. Fakat tabletlerin sıralanmasında bir düzen varsa bile bu düzenin sistematik olmadığı anlaşılmaktadır⁶¹².

Arşivin diğer bir unsuru da oval biçimli 6-7 cm genişliğinde 4-5 cm yükseklikte küçük tabletlerden oluşan Etiket Tabletlerdir. Bunların üzerinde ilgili olduğu tabletler ile ilgili çok kısa bilgiler yer almaktadır. Genellikle esas tablet veya tabletler ile ilgili başlangıç satırlarının bir tekrarı ya da konu başlığı olarak verilmektedir. Büyük olasılıkla bu etiketler tabletin veya tablet grubunun önünde rafta durmakta idiler. Dolayısıyla tablet arandığı zaman tabletlerin kısa sürede bulunmasında görevlilere büyük kolaylıklar sağladıkları söylenebilir⁶¹³. Etiket Tabletler, bir tabletin tümünü okumaya gerek kalmadan ilgili olduğu tabletin içeriğine dair özet bir şekilde bilgi vermektedirler. Ayrıca etiket tabletler günümüzde kitap ciltlerinin sırtlarında yer alan kitap adı ya da raf etiketleriyle aynı fonksiyona sahiptirler. Günümüzde kitaplarda olduğu gibi kitabın raf bilgisi, içeriğini vermeleri açısından fark bulunmamaktadır. Tabletlerden elde edilen bilgiler yanında arkeolojik kazılar da Hattuşa'daki arşiv yapılarında raf sisteminin mevcut olduğunu göstermektedirler. Tabletler arşiv odalarında, taş sütunlarla desteklenen tahta raflar üzerine yerleştirilmekteydiler. İmparatorluk sonlarında meydana gelen yangın esnasında tabletlerin dizili olduğu raflar yanmış ve tabletler yerlere dağılmışlardır. Fakat bu yangın esnasında oluşan ısıyla

⁶¹¹ C. Karasu, 1997, s. 233.

⁶¹² N. Alkan, a.g.m., s. 29.

⁶¹³ C. Karasu, 1997, s. 230-234.

tabletlerin dayanıklılıkları artmıştır⁶¹⁴. Bu sayede tabletlerin günümüz kazılarında da çoğunluğunun sağlam bir şekilde bulunmalarını sağlamıştır.

Hitit Dönemi'ndeki yazılar sadece kil üzerine yazılmamıştır. Önemli vesikalar madeni levhalar üzerine kazılmıştır⁶¹⁵. Madeni tabletler bronz tabletin yanında altın, gümüş, gibi değerli metallere yapılmışlardır. Tabletlerin varlığı zaten bu yazılı belgelerden öğrenilmektedir. Bu madeni vesikalardan günümüze kadar gelen hemen hemen hiç yoktur. İstisna olarak Hattuşa'da bulunmuş olan, MÖ 1299 yılında Kadeş Savaşı sonrası Mısır firavunu II. Ramses ile Hitit kralı III. Hattuşili arasında gerçekleşen anlaşma metni madeni levha üzerine kazılmıştır. Ayrıca 1986 yılı kazılarında Sfenksli Kapı'nın 35 m batısında, sur duvarlarının içe bakan kısmında, 30 cm derinlikte tunç tablet bulunmuştur. Bu vesika Anadolu'da ele geçen ilk madeni çivi yazılı Hitit tabletidir. 35x23.5 cm boyutlarında ve 8-10 mm arası bir kalınlığı olan dikdörtgen şekle sahip tablet 5 kg ağırlığındadır. 28 paragraf ve 382 satırdan meydana gelen bu vesika Hitit Büyük kralı IV. Tuthaliya (MÖ 1250-1220) ile onun vassalı yerel Tarhuntaşa ülkesi kralı Kurunta arasında yapılan antlaşmadır⁶¹⁶.

Daha önce de ifade edildiği üzere Hititler'de kâtiplik yüksek bir konuma sahip meslek olmuştur. Öyle ki kâtipler toplumun en üst tabakasını oluşturmuşlardır. Devlette önemli memuriyetlere getirilen kâtipler, devlet adamlarının güvendikleri kişiler olmuşlardır. Devlet yazışmaları, devletlerarası anlaşmaları yürüten kâtipler bu anlaşmalar esnasında ya da mahkemede şahit olarak bulunmaktaydı. Nitekim devletin okur-yazar, yüksek statülü bazı kâtiplerin isimlerini antlaşma metinlerindeki şahit listelerinde görmek mümkündür. Ayrıca mahkeme tutanaklarındaki şahit listelerinde ve envanter protokollerinde kâtiplerin isimleri yer almaktadır⁶¹⁷.

Hitit toplumunda önemli bir yere sahip olan kâtiplerin eğitimleri ile ilgili çok fazla bilgi elde edilememiş olmasına rağmen okullarda yetiştirildikleri bilinmektedir. Fakat arşiv koleksiyonlarında yer alan kolophonlar, kâtipler hakkında ve kâtiplerin eğitimine yönelik çok az da olsa bilgi vermektedirler. Kâtiplik, babadan oğula geçen bir meslek olup, kâtipler toplumunda önemli bir statüye ve saygınlığa sahip olan ailelerin bireyleri arasından seçilmekteydiler. Hitit kralı II. Muvattali Dönemi'nde (MÖ 1295-1272) Mittannamuva başkâtip olup daha sonraki dönemlerde de oğulları Naninzi,

⁶¹⁴ T. Bryce, 2002, s.81-82.

⁶¹⁵ H. Otten, a.g.m., s. 209.

⁶¹⁶ Ali M. Dinçol-Belkıs Dinçol, "Anadolu'da Bulunan İlk Çivi yazılı Tunç Tablet ve Yeni Bir Hitit Kralının Ortaya Çıkışı", *Anadolu Araştırmaları*, C. 0, S.18/1, 2005, s. 1-3.

⁶¹⁷ M.D. Alparslan, a.g.m., s. 384.

Walwaziti ve Purandamuwa daha sonra torunları Talmi-Teşup ve Hulanabi de kâtipliğin veraset şeklinde uygulandığını göstermesi açısından iyi bir örnektir⁶¹⁸. Bu tür kâtip ailelerinin sayısı çoğaltılabilir. Bunlar toplumun en güvenilir kişileridirler.

Kâtiplik eğitiminin ilk aşaması eski metinlerin kopyalanmasıydı. Yerel kâtiplere ek olarak Suriye ve Babil gibi uzak ülkelerden getirilen pek çok katip vardı. Bunlar beraberlerinde kişisel becerilerinin yanı sıra Hitit edebiyatının özünü oluşturan zengin bir mitolojik öyküler de getirmişlerdir. Bu öykülerin çoğu Hattuşa arşivleri sayesinde günümüze ulaşmıştır. Ancak Hititler bu öykülere farklı anlatım şekillerini ve konularını da eklediler. Bu öyküler sayesinde bugün Hititlerin toplumu, gelenekleri ve değerleri hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür.

Hititlerin bırakmış oldukları yazılı vesikalardan ayrı arkeolojik vesikalar da Anadolu'da kâtiplerin varlığını kanıtlamaktadır. Farklı dönemlere ait kabartmalarda kâtiplere yer verilmiştir. Geç Hitit Dönemi eserlerinden Zincirli kabartmasında kral Barrakab'ın önünde duran kâtip, kolunun altında bir tahta *diptychon* taşımaktadır. Burada MÖ 8. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen tahta tablet kâtipi tasvir edilmiştir. Hitit hiyeroglifi ve Arami harflerinin bu tahta tabletler üzerine yazıldığı anlaşılmaktadır⁶¹⁹. Maraş'ta bulunan iki Geç Hitit kabartması üzerinde tablet kâtipleri gösterilmiştir⁶²⁰.

Boğazköy tabletleri dışında eski Anadolu'nun başka merkezlerinde de Hititçe ile oluşturulmuş çivi yazılı tabletler bulunmuştur. Bu yerler ise; Maşathöyük (Tapigga), Ortaköy (Şapinuva), Kuşaklı (Şarišša), Alacahöyük (Arinna), İnandiktepe (Hanhana), Tarsus (Tarša), Tel Açana'da (Alalah), Ras Şamra'da (Ugarit), Meskene (Emar), Tel el-Amarna ve Kayalıpınar'da çivi yazılı Hitit tabletlerine rastlanmıştır⁶²¹.

Hitit Devleti ile ilgili günümüze kadar ulaşan vesikaların büyük çoğunluğu, çivi yazısı ile yazılmıştır. Başkent Hattuşa'daki devlet arşivlerinde ve diğer Hitit kentlerindeki idari binalarda veya tapınaklarda bulunan arşivlerde, siyasi, yasal, tarihi, dini ve edebi içerikli binlerce çivi yazılı kil tablet ortaya çıkarılmıştır.

Boğazköy'de bulunan tabletler arasında Hititler'in sosyal, idari, hukuki, etnik, kültürel hayatının birçok yönünü aydınlatacak bilgiler ihtiva etmektedirler. Tabletler içerisinde Hitit hukukuna dair bilgi veren vesikalar da vardır. Bu arşiv vesikaları arasında başta kanun tabletleri olmak üzere mahkeme tutanakları, arazi bağış belgeleri,

⁶¹⁸ M.D. Alparslan, a.g.m., s. 385-386.

⁶¹⁹ H. TH. Bossert, a.g.m., s. 4.

⁶²⁰ H. TH. Bossert, a.g.m., s. 5.

⁶²¹ S. Alp, a.g.e., 4.

mahkeme zabıtları gibi ilgili kayıtlarda elde edilebilmektedir⁶²². Kazılarda kanun maddelerini içeren ve toplam 200 maddeden oluşan iki farklı tablet serisi ele geçmiştir. Farklı zamanlarda kopyaları yapılarak çoğaltılmış birçok nüshaları vardır. Hitit kanunları iki seriden (100'er madde) oluşmakta ve ilk kelimesine izafeten ilk seri “*Eğer bir adam*” ve ikincisi “*Eğer bağlar*” şeklinde başlamaktadır. Hammurabi Kanunları gibi bir kitabe üzerine yazılmayan bu kanunlar tabletler üzerine olaylar dikkate alınarak oluşturulmuş zamanla bu kanunların kaydına devam edilmiştir. Eski Hitit Dönemi'nden beri birkaç kez yeniden yazılan kanunların ele geçen vesikaları Hitit hukukunun üç nüsha olduğunu göstermektedir. Üçüncü bir tabletin olduğu bir etiket tablette geçen şu ifadeden anlaşılmaktadır: “*üçüncü tablet, eğer bir adam*” (ABoT 52) şeklinde geçmektedir⁶²³.

Hititlerin kanunlarında, günümüz hukukunda olduğu gibi, ticaret, aile, veraset, ceza, medeni, veraset hukuku gibi ayrımlar bulunmamaktadır. Bu yapılandırma modern yöntemlerle yapılmaktadır. Hitit arşivlerinde ele geçen tabletler arasında veraset, adaption (evlatlık alma) ve borç hukukuna dair bilgi olmamakla birlikte bunun aksine mülkiyet hukuku özellikle de aile hukukuna dair birçok madde mevcuttur⁶²⁴.

Hitit yasalarında, Mezopotamya kanunlarında olduğu gibi *prolog* ve *epilog* kısımları yoktur. Bu nedenle, hangi kral tarafından yazdırıldıkları bilinmemektedir. Hitit kanunlarında suçlara verilen cezalar eski Yakınoğu'nun o zamandaki diğer toplumlarının hukuklarında işlenen suçlara verilen cezalara göre, daha insancıdır. Sumerlerin ceza hukukuyla bazı benzerliklerin olmasının yanında, Mezopotamya'da yaşayan Sami toplumların ceza kanunları oldukça acımasızdır. Başta Hammurabi Kanunları olmak üzere, Sami kavimlere ait ceza hukuku “*talion*” yani “*kısasa kısas*” prensibine dayanmaktadır. Hititlerin ceza hukuku bu derece katı olmayıp, genellikle mağduriyetin giderilmesine yönelik olup, hasarın maddi olarak tazmin edilmesi şeklindedir⁶²⁵.

Arşiv vesikalarına göre Hitit toplumu birtakım sosyal sınıflara ayrılmaktaydı. En yüksek tabakayı kraliyet ailesine mensup asiller oluşturmaktaydı, diğerleri ise hürler, köleler ve Nam-ra'lardı⁶²⁶.

⁶²² F. Kınal, 1987, s. 148.

⁶²³ Belkıs Dinçol, “Hitit Yasaları”, *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013, s.522; E. Memiş, 2011, s. 242.

⁶²⁴ F. Kınal, 1987, s. 150.

⁶²⁵ E. Memiş, 2011, s.253.

⁶²⁶ Hititler'de toplum yapısı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. F. Kınal, 1987, s. 160.

Bulunduğu coğrafi konum ve iklim şartları nedeniyle Hitit Devleti'nin ekonomisi, ziraata dayanmış olmalıydı. Çünkü Hitit kaynaklarında bir taraftan toprakların küçük ve büyük tımar arazisine ayrıldığı, diğer taraftan kanunlarda meyve ağaçlarına ve üzüm bağlarına ait maddelerin çokluğu bu izlenimi vermektedir. Böylece halkın büyük bir kısmının köylülerden oluştuğu tahmin edilmektedir. Hititlerin yetiştirmiş oldukları başlıca tarım ürünleri arpa, çavdar ve buğdaydı. Yazılı metinlerin yanında arkeolojik kanıtlar da bu bilgileri doğrulamaktadır.

Hititler'de tarla ziraatının yanında bağcılık ve meyvecilik de bir hayli ilerlemiş olmalıydı. Hitit kanun serilerden birinin "*Eğer bağlar*" ifadeleriyle başlaması bunu ifade etmektedir. Hitit Anadolu'sunda ekonomik hayattan sonra en önemli dayanak hayvancılıktı. Kanun metinlerinden öğrenildiğine göre sığır, domuz, at, katır ve eşek gibi büyükbaş hayvanlar bol miktarda yetiştiriliyordu. Hitit metinlerinden anlaşıldığı üzere Hititler arıcılıkla da meşguldüler. Öte yandan diğer bir gelir kaynağı ise yer altı zenginlikleriydi. Anadolu toprakları özellikle bakır, gümüş ve demir madeni bakımından zengin olduğundan, Hititler bu madenleri işletmeye muvaffak oldular⁶²⁷.

Hitit Büyük Kralının aynı zamanda başrahip rolünü üstlendiği Hitit dini çoktanrılı bir dindi. Ülkenin en büyük tanrıları Hava/Fırtına Tanrısı ve Güneş Tanrıçasıydı. Hitit vesikalarına baktığımızda Hatti ülkesinin bin tanrısından bahsedilir. Tanrıların sayısının hayli çok olmasının sebebi Hititlerin kendi tanrıları yanında başka toplumların tanrılarını da kendi bünyelerine kabul etmeleridir. Hititlerin dinleri incelendiğinde farklı etnik kökenlerden müteşekkil bir yapı arz etmektedir. Hitit tanrıları, Hatti, Hurri, Sümer, Luvi, Pala, Asur, Babil gibi toplumların tanrılarından oluşan karma bir yapı göstermektedir.

MÖ 1800 ile 1200 yılları arasında Anadolu'nun en güçlü devleti olan Hititler bu tarihi süreç içerisinde çok geniş bir coğrafyaya yayılmışlardır. Büyük krallar bu topraklar üzerinde yaşayan devletleri ve vasal krallıkları kendine bağlı hale getirmiş ve buraları devletin merkezi olan Hattuşa'dan yönetmiştir. Bu büyük krallık askeri ve dini gereklilikleri yerine getirmek için merkez dışında da ikamet etmiş ve saraylar yaptırmıştır. Yılın belli dönemlerinde kral ve kraliçe Hattuşa'dan ayrılıp bu merkezlerde de faaliyet göstermişlerdir. Başkentte oldukları süreç içerisinde de bu yerlerle ilişkilerini devam ettirmişlerdir. Hattuşaş'la yapılan devlet yazışmaları, antlaşmalar, dini ritüeller, edebi metinler saklanma ihtiyacından dolayı bazı merkezlerde arşiv yapıları meydana

⁶²⁷ E. Memiş, 2011, s. 260-261.

getirilmiştir. MÖ II. binyıl boyunca Yakınoğu'ya hükmederek Eskiçağ dünyasını değiştiren Hititlerin bu mirası günümüze ışık tutmaktadır.

4.1.2.1. şarişşa (Kuşaklı)

Hitit metinlerinde “Yukarı Ülke”⁶²⁸ olarak tanımlanan, antik Sarissa (Kuşaklı), Maraşşantiya (Kızılırmak) Nehri'nin güneyinde yer alan bir Hitit kentidir. Sivas'ın 50 km güneybatısında ve Hattuşa'nın 200 km güneydoğusunda bulunmaktadır. Yaklaşık 18 hektarlık bir alanı kaplayan bu antik kent Altınyayla İlçesi'ne bağlı Başören Köyü'nün 4 km doğusunda doğal bir tepe üzerinde yer almaktadır.

Kalıntılar genel olarak, kentin doğu kenarında, 2000 m yüksekliğindeki dağ ile sınırlanan bir vadide ve en zirve noktası deniz seviyesinden yaklaşık 1650 m yükseklikteki doğal bir tepe üzerinde yer alır. Kırık bir çivi yazılı tablette “Sarissa” kentinde yapılan ve kült işlemlerini yerine getirmek için Hitit büyük kralının da katılmış olduğu ilkbahar törenleri anlatılmaktadır. Ayrıca kentin adı, hem bir envanter kaydında, hem de hiyeroglifle yazılmış bir mühür baskısı üzerinde bulunmaktadır. Sarissa adı Hattuşa'da bulunan bazı çivi yazılı metinlerde de geçmekteydi⁶²⁹.

Yapılan kazılar sonucunda kentin MÖ 16. yüzyılda kurulduğu anlaşılmıştır. MÖ 14. yüzyılda kuşatılarak yağmalanan ve çıkan yangınla tahrip olan şehrin, daha sonra tekrar kurulduğu, ancak MÖ 1200'lerde Hitit Devleti'nin yıkılmasıyla ortadan kalktığı bilinmektedir. Geç Hitit Dönemi'nde kentin kalıntıları kullanılmaya devam edilse de, kısa bir süre sonra bölge terk edilmiştir. Daha sonraki MÖ 7. ve 6. yüzyıllarda Hitit kalıntıları üzerine akropoliste bir kale kurulmuştur.

Kuşaklı'da kazılar, 1992 yılında Sivas Müze Müdürlüğu tarafından başlatılmıştır. 1994 yılından itibaren de Almanya Marburg Üniversitesi adına Prof. Dr. Andreas Müller-Karpe tarafından devam ettirilmektedir. 24 yıldır devam eden kazılarda Hitit arşivi olan A binası, saray yapısı ve kentin dört kapısından ikisi olan güneybatı ve kuzeybatı kapıları ortaya çıkarılmıştır. Sarissa (Kuşaklı) kenti üzerine yapılan çalışmalar: Andreas Müller Karpe tarafından makaleler şeklinde yayımlanmıştır. 1997

⁶²⁸ Hitit metinlerin de “Yukarı Ülke” olarak tabir edilen Kuşaklı, Eski Hitit Dönemi krallarının kökeni bu kente dayanmaktaydı. 2000 metre yükseklikte dağlarla çevrili bir tepenin üzerinde kurulmu olan bu kent, başkent Hattuşa'dan 500 m yükseklikte bir Hitit yerleşimidir. Andreas Müller-Karpe - Vuslat Müller-Karpe, “Kuşaklı-Sarissa”, *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013, s.221.

⁶²⁹ Andreas Müller-Karpe, Kuşaklı Sarissa Yukarı Ülkede Bir Kült Merkezi”, *Hititler ve Hitit İmparatorluğu*, Deutschland, 2002, s. 470.

yılında Henrich Otten-Christel Rüster ortak “*Šarišša und Hattuša*” isimli makale çalışması yayınlanmıştır.

18 hektarlık bir alanı kaplayan şehrin etrafı, 1.5 km lik bir sur duvarıyla çevrelenmiştir. Sur duvarı dışındaki alanın kuzeybatı yönündeki geniş kısmında büyük bir yerleşim birimi yer almaktadır. Sandık biçimli sur duvarı birbirine paralel uzanan iki duvardan oluşmaktadır. Duvar boyunca her 25 metrede bir öne çıkan kulelerle karşılaşılmaktadır. Surların temeli kireçtaştan yapılmış, üst kısımlardaki ahşap iskeletlerin arasına ise kerpiç bloklar yerleştirilmiştir⁶³⁰.

Günümüze dek sürdürülen araştırmalarda söz konusu kent alanında A’dan G’ye harflerle adlandırılan yedi farklı yapı topluluğu belirlenmiştir. Kazılarda, akropolün batısında A yapısının güney köşesinde toplamda 50 adet kült ve dini törenlerle ilgili çivi yazılı kil tablet ortaya çıkarılmıştır. Bunların çoğunluğunu fal metinleri oluşturmaktadır. Kehanetle ilgili olan bu falların bazıları kuş falı, niyet falı ve iç organlara, özellikle de karaciğere bakılarak tanrının düşüncesine yönelik çıkarımlar yapılmaktaydı. Arşivde bulunan tabletler içerisinde tapınağa ait eşyaların kaydedildiği envanter kayıtları ve tören uygulamalarına ait adak listeleri ve törenler için getirilmiş yiyecek içeceklerin listeleri de bulunmaktadır. A yapısının güney köşesindeki arşivden çıkarılan tabletler, buranın rahiplerin ya da tapınak görevlilerinin ikamet ettikleri yer olabileceğini göstermektedir.

Ayrıca 2001 yılı kazılarında batıda bulunan 50 m yüksekliğe ve 1400 m² lik bir alanı çevreleyen D yapısında da bir arşiv ortaya çıkarılmıştır. Bu arşivde kralın uyguladığı bir kutlama ritüelini ve kült uygulamalarını ayrıntılarıyla anlatan çeşitli metinler bulunmuştur⁶³¹. Kalıntılardan yapının tamamının tahıl deposu olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

4.1.2.2. Tapigga (Maşathöyük)

Tapigga günümüz adıyla Maşathöyük, modern Yalın yazı Köyü’nün batısı, Tokat İli’nin Zile İlçesi’nin 20 km güneyinde ve Hitit başkenti Hattuša’nın 150 km kuzeydoğusunda yer alan bir yerleşim yeridir. Tapigga, bulunduğu konum itibarıyla de

⁶³⁰ A. M. Karpe, a.g.m. s. 470.

⁶³¹ A. M. Karpe, a.g.m., s.473.

etrafi ormanlarla kaplı, zengin verime sahip bir ovada bulunmakta ve çevresi dağlarla çevrili olan bir Hitit merkeziydi.

Tapigga antik kentinde 1945'te kısa süren kazı ve incelemelerin ardından, Türk Tarih Kurumu ile Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün katkılarıyla 1973 yılında Tahsin Özgüç'ün başkanlığında başlayan kazılar 1984 yılına kadar kesintisiz devam ettirilmiştir. 11 yıl boyunca devam eden çalışmalarda 450x225 m genişliğinde ve 886 m. yükseklikte yer alan kentin kalıntıları keşfedilmiş, üç tarafı da sarp kaya kütleleriyle kuşatılmıştır. Yüzeyde bulunmuş çivi yazılı bir Hitit metni sayesinde, kentin Tapigga olduğu kesin olarak kanıtlanmıştır. Kentin kazılarında: Üç kültür tabakası tespit edilmiştir. Son tabaka Demir Dönemi olarak ifade edilen MÖ 8. yüzyılla MÖ 300-275 yılları arasındaki Frig yerleşmesinin olduğu dönemdir. Bu dönem sitadele yerleşen Frigler kent üzerindeki Hitit yapılarının tahrip olmasına sebep olmuştur. İkinci kültür tabakası olan MÖ 1300-1200 yılları arası Hititler'in imparatorluk dönemine denk gelir. Hitit dönemine ait V tabaka yaşanmıştır. Hititler kentin, dik kaya zeminine ve eteklerine yerleşmişlerdir. III. Hitit tabakası 72x62 m boyutundaki iki katlı saray yapısında zemin ve bodrum katında 45 odaya sahip bir yapıydı. Sarayın arşivi yan yana inşa edilmiş iki odada bulunmuştur. Kentin en eski tabakası ise Eski Tunç Dönemi'ne yani MÖ 2500-2000 yıllarına tarihlenmektedir⁶³².

Hitit tarihi boyunca devletin en önemli merkezlerinden birisi olarak Maşathöyük, kuzeydoğudaki Karadeniz dağlarında yaşayan kavgacı Kaşkalar'a karşı MÖ 15 yüzyılda inşa edilmiştir. Adı geçen toplulukların yaşadıkları coğrafyaya yakınlığından dolayı Tapigga, Hitit Devleti'nin sınır güvenliğini sağlaması açısından stratejik olarak önemli bir yerdedir. Bu kentin ilk işgal tarih MÖ III. binyılın sonlarına kadar geriye gitmektedir. Orta Hitit Dönemi'nin (MÖ 14. yüzyıl) ilk yarısında, muhtemelen Hitit kralı III. Tuthaliya'nın hükümdarlığı esnasında en parlak dönemlerini yaşamıştı. Kent, MÖ 13. yüzyıl başlarında bir yangınla yıkılmış ve tarihi son bulmuştur⁶³³.

Maşathöyük ile ilgili yapılan çalışmalar: Tahsin Özgüç 1978'de "*Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar*" adlı eserini yayınlamıştır. 1982 yılında da "*Maşat Höyük II: Boğazköy'ün Kuzeydoğusunda Bir Hitit merkezi*" isimli eseri

⁶³² Tahsin Özgüç, "Maşathöyük: Kaşka Sınır Bölgesinde Bir İdare Merkezi", *Hititler ve Hitit İmparatorluğu*, Deutschland, 2002, s. 466-467.

⁶³³ T. Bryce, 2009, s. 686.

yayınlanmıştır. Maşathöyük kazılarında 1973-1978 ve 1980-1981 yıllarında keşfedilen çivi yazılı metinlerin kopyaları “*Maşat-Höyükte Bulunan Çivi Yazılı Hitit Tabletler*” adıyla Sedat Alp tarafından 1991 yılında yayımlanmıştır. Maşathöyük kazılarından çıkan tabletler *Mş*t şeklinde numaralandırılmışlardır. Antik Tapigga kenti ile ilgili ayrıca Tahsin Özgüç, Sedat Alp, Kutlu Emre, Dırk Mielke vb. araştırmacılar tarafından yazılmış bilimsel makaleler de bulunmaktadır.

Maşathöyük kazıları esnasında Hitit kralına bağlı bir sınır beyi, vali ya da komutanın yaşadığı saray yapısı ortaya çıkarılmıştır. 1.50 m kalınlıkta, taş temel ve kerpiçten yapılmış duvarları ile bu yapı iki katlı olup ortasında Hitit üslubunda revaklı bir orta avlu bulunmakta ve etrafı odalarla çevrelenmişti. Fakat kazılar esnasında yalnızca altta yer alan depo odaları ortaya çıkarılmıştır⁶³⁴. Saray yapısının doğu tarafında bulunan yan yana iki odadan Orta Hitit Dönemi’ne tarihlenen 116 adet çivi yazılı kil tabletin bulunduğu bir arşiv ortaya çıkarılmıştır. Orta Hitit yazısı formundaki bu tabletlerin 96 tanesi mektuplardan (Majeste’den gönderilen, görevlilerden Majeste’ye gönderilen, görevlilerin birbirlerine gönderdikleri, göndereni belli olmayan, göndereni ve alıcısı belli olmayan) oluşmaktadırlar. Diğerleri ise listeler (şahıs, şehir, ev ya da yapılara göre, rehineler, asker, subay, erzak, balta, orak, insan, alet, elbise, tohum, yerleşme, içki, ekmek, tuz vs.), fal metni, kült metinleri ve tanımlanamayan iki metin bulunmuştur⁶³⁵. Tabletler içerisinde dini, edebi içerikli metinler bulunmamaktadır⁶³⁶.

Maşathöyük tabletlerinin III. Tuthaliya Dönemi’ne (MÖ 1360-1344) tarihlendikleri kesin olarak söylenemez. Fakat tabletlerin büyük bir kısmının I. Şuppiluliuma’dan (MÖ 1344-1322) önceki devre ait olmaları bu vesikaların değerini arttırmaktadır. Çünkü Boğazköy arşivlerinde bu dönemi aydınlatacak yazılı vesika sayısı çok yetersizdir. Maşathöyük belgeleri bu karanlık kalan devrenin aydınlatılmasında çok önemli bir yere sahiptirler. Ayrıca tabletlerden farklı olarak Orta Hitit krallarından I. Şuppiluliuma’ya ait bulla bulunmuştur⁶³⁷.

Maşathöyük tabletleri, kentte kâtiplerin varlığını göstermektedirler. Maşathöyük’teki kâtibin adı Uzzu’dur. *Mş*t 75/14 ve *Mş*t 75/64 no’lu tabletler bu bilgiyi

⁶³⁴ V. Sevin, *a.g.e.*, s. 188-189.

⁶³⁵ Sedat Alp, “Maşat-Höyük’te Keşfedilen Çivi Yazılı Hitit Tabletleri”, *VIII. Türk Tarih Kongresi*, C. I, Ankara, 1976, s. 165-173.

⁶³⁶ T. Özgüç, *a.g.m.*, s. 467.

⁶³⁷ T. Özgüç, *a.g.m.*, s. 466.

kanıtlamaktadır. Mışt 75/40 ve Mışt/44 no'lu tabletlerden anlaşılacağı üzere kâtip Uzzu'nun, Hattuşa'da bir ailesi ve evi vardır. Kentte görev yapan diğer bir kâtibin ismi de Mışt 75/42'ye göre muhtemelen Ualuanu'dur. Maşatta görev yapan diğer kâtiplerden Tarhunmiya ve Şanda'nın da olduğu bilinmektedir. Ayrıca Tapigga'da düzenlenmiş mektuplardaki el yazılarının farklı olması, kentte ikiden fazla kâtibin görev yaptığını göstermektedir⁶³⁸.

Hitit Devleti kuzeydeki düşmanları Kaşkalar tarafından sürekli rahatsız edilmiştir. Maşathöyük, kuzeyde bulunan bu düşmana karşı devletin sınırdaki güvenliğini korumuştur. Tapigga, Hitit-Kaşka sınır bölgesinde olmasından dolayı Hitit Devleti'nin idari ve ekonomik merkezi olmasının yanında önemli bir askeri merkezi olarak da varlığını devam ettirmiştir. Öte yandan Tapigga tabletleri Hitit Devleti'nin içyapısı ve işleyişi ile birlikte bölgenin Hitit Dönemi'ndeki coğrafyasına dair önemli bilgiler vermeleri bakımından da son derece önemlidirler.

4.1.2.3. Şapinuva (Ortaköy)

Orta Anadolu'nun kuzeyinde, Çorum İli'nin 53 km güneydoğusunda, Hattuşa'ya kuşuçuğu 60 km kuzeydoğuda yer alan Hitit yerleşmesi, Amasya il merkezine 70 km Yozgat il merkezine 90 km uzaklıkta bulunmaktadır⁶³⁹. Şapinuva Hitit kenti ise, Ortaköy ilçe merkezinin 3 km güneybatısında, Çekerek Nehri'nin bir kolu olan Özderesi Vadisi'nin kuzey yamaçlarındaki sekiler halinde uzanan ve doğu yönüne doğru alçalan, teraslanmış bir plato üzerine kurulmuş yerleşim yeridir⁶⁴⁰.

Ortaköy- Şapinuva kenti, ilk olarak 1987 yılında, Hititolog Prof. Dr. Aygül Süel ve Dr. Mustafa Süel tarafından yapılan yüzey araştırmaları esnasında tespit edilmiş ve 1990 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izni ile Ankara Üniversitesi adına kazılmaya başlanmıştır. Öncelikle kurtarma kazıları şeklinde başlayan araştırmalar, 1993 yılında sistemli hale gelmiştir. 1990 yılından bu yana Ortaköy'de yapılan arkeolojik kazılarda çivi yazılı Hitit arşivlerine ait tabletler açığa çıkarılmıştır⁶⁴¹. 2015 yılında Mustafa Süel'in vefatının ardından kazılar günümüzde Aygül Süel

⁶³⁸ Sedat Alp, a.g.m., s.174-175.

⁶³⁹ Mustafa Süel, "Ortaköy-Şapinuva Hitit Şehri", *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri Çorum 16-22 Eylül 1996*, Ankara, 1998, s.559.

⁶⁴⁰ Aygül Süel, "Ortaköy-Şapinuva: Bir Hitit Merkezi", *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, S.1, Ankara, 1998a, s.38.

⁶⁴¹ Aygül Süel, "Ortaköy-Şapinuva Tabletlerinin Tarihlendirilmesi", *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri Çorum 16-22 Eylül 1996*, Ankara, 1998, s. 551.

başkanlığında sürdürülmektedir. Bu Hitit şehri, konumu itibariyle stratejik açıdan önemli bir yere sahiptir. Ortaya çıkarılan zengin arşiv vesikaları sayesinde Ortaköy'ün, Hitit Dönemi'ndeki adının Şapinuva olduğu tespit edilmiştir⁶⁴².

Şapinuva kenti ile ilgili yapılan çalışmalar: 2008 yılında Mustafa Süel tarafından kaleme alınan “*Bir Hitit Başkenti Ortaköy Şapinuva*” isimli eser yayımlanmıştır. Ortaköy kazılarında ortaya çıkarılan çivi yazılı kil tabletler *Or.* şeklinde numaralandırılmışlardır. Mustafa Süel ve Aygül Süel tarafından Şapinuva kenti ile ilgili yazılmış birçok makale mevcuttur. Hitit çivi yazısı ile çeşitli dillerde yazılmış olan çok zengin Ortaköy-Şapinuva tablet arşivi Çorum Müzesi'nde korunmaktadır.

Günümüze kadar yapılan kazılar, iki bölge üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu alanlardan ilki, anıtsal A binasının da içinde bulunduğu Tepelerarası Bölgesi, ikincisi ise içinde işlikler, dükkânlar, kent halkının yaşadığı alanlar ve en önemlisi açık tören alanlarının ve kurban sunusunun yapıldığı kuyuların yer aldığı Ağılönü Bölgesi'dir. Ortaköy'de şimdiye kadar yapılan çalışmalarda bu şehrin Hitit Dönemi'nde kurulduğu, uzunca bir süre kullanıldıktan sonra tamamen terkedildiği ve çok büyük bir yangınla sona erdiği anlaşılmaktadır⁶⁴³.

Ortaköy'de, şehrin iki ayrı bölgesinde yapılmış kazılarda toplamda dört anıtsal bina kalıntısı ortaya çıkarılmıştır. Orta Hitit Dönemi'ne ait yazılı kayıtların yer aldığı yapılar ise A ve B olarak tanımlanan binalardır. Kazılar sonucunda keşfedilen tabletler şehrin hemen hemen en hâkim noktası olan A binasının üst katlarına ait yıkıntılar arasındaki üç arşiv alanında ele geçmiştirlerdir. Tabletler ve parçaları 1 ve 5 numaralı alanlarda yoğun bir şekilde bulunmuşlardır. Nitekim bu mekânların üzerlerinde yer alan odalar muhtemelen arşiv odalarıdır. Üçüncü arşiv odası ise, binanın güney cephesindeki alanda, üst katların çökmesi sonucu oluşan yıkıntılar arasında ele geçmiştir⁶⁴⁴. Bu bina 75x25 m. ölçülerinde dikdörtgen bir yapıdan meydana gelmektedir. Yoğun bir şekilde üç ayrı mekânda ulaşılan bu tablet ve tablet parçalarının sayıları bugün için 3000'i aşmıştır. Bu çok şiddetli bir yangın esnasında tabletler büyük ölçüde zarar görmüşlerdir. Bu yazılı vesikalar, kentin yıkılması ile daha sonraki dönemlerde tekrar yerleşmeye açılması ve etrafında yapılan tarım faaliyetleri sonucunda şehrin çok farklı yerlerinden bulunmuşlardır. Öte yandan 1997 yılında B yapısında sürdürülen kazılarda da, bir arşiv

⁶⁴² Aygül Süel-Mustafa Süel, “Şapinuva: Hitit Devleti'nin Başka bir başkenti”, *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013, s.179.

⁶⁴³ M. Süel, a.g.m., s.560.

⁶⁴⁴ A. Süel, 1998a, s. 37-61.

odası ortaya çıkarılmıştır. Burada bulunan tablet ve parçalarının sayısı 30'a yakındır. Ancak yangının verdiği tahribat sebebiyle çoğu okunamaz durumdadır⁶⁴⁵. Ayrıca B yapısında yapılan kazılarda çok sayıda küplerin ortaya çıkarılması ile bu yapının yiyecek deposu olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kazılarda bulunan C yapısı dini bir yapı ve D yapısı ise başka bir önemli yapıdır.

Yaklaşık 4000 çivi yazılı tabletin ele geçtiği bu Hitit kentindeki tabletlerin büyük çoğunluğu Hititçe metinlerden oluşmaktadır. Hititçe tabletlerin yer aldığı en geniş grup, mektuplardan oluşmaktadır. Bulunan tabletler içerisinde dini metinler, fal metinleri ve listeler yer almaktadır. Hurrice metinlerin yanında Hurrice-Hititçe iki dilli metinler arşiv içerisinde çok önemli bir yere sahiptirler. Ayrıca Ortaköy tabletleri siyasi, idari, askeri ve dini konular gibi çok çeşitli konuları da içermektedirler. Mektuplar ise büyük kral mektupları ve görevli mektuplarıdır. Şu ana kadar bulunan Ortaköy mektupları içerisinde çok sayıda görevli ismi bulunmaktadır. Yapılan son çalışmalara kadar sadece alıcısı ve göndereni belli olan mektuplarda görevli sayısı 65 olarak tespit edilmiştir⁶⁴⁶. Bu mektuplara göre Büyük Kral'ın Şapinuva'da oturduğu düşünülmektedir. Aynı zamanda bu mektuplar içerisinde Maşathöyük ve Hattuşa'daki görevlilerle yapılan yazışmalar da bulunmaktadır. Bu yazışmalara göre Ortaköy ile Maşathöyük ve Hattuşa tabletlerinin çağdaş oldukları anlaşılmaktadır. Bu tabletler içerisinde Hattice ve Akadça yazılmış tabletler yanında, sayıları az da olsa çift dilli (Hititçe-Hurrice, Hititçe-Akadça, Hititçe-Hattice) tabletler de ayrı bir grup oluşturmaktadırlar⁶⁴⁷.

Büyük kral ile görevliler arasındaki mektuplaşmalarda Boğazköy ve Maşat mektuplarında da var olan usule uygun olarak Majeste'nin adı ve görevlilerin unvan ya da memuriyetleri bildirilmemektedir⁶⁴⁸. Hurrice tabletlerin büyük bir grubunu *itkalzi* ritüelleri "ağız yıkama"⁶⁴⁹ teşkil etmektedir. Bu türden ritüellere baktığımızda Hurrili bazı ritüeller Şapinuva'da yapılmaktaydı. Orta Hitit Dönemi Hurri ritüel metinlerinde kraliyet çifti bu ritüellerin odak noktası durumundadır ve bu ritüellerin gerçekleştirileceği sırada Şapinuva'ya gelmektedirler. Burada bulunan Hurrice oluşturulmuş *itkalzi*

⁶⁴⁵ A. Süel, 1998a, s. 43.

⁶⁴⁶ A. Süel, 1998b, a.g.m., s. 551-552.

⁶⁴⁷ A. Süel, 1998b, a.g.m., s. 552.

⁶⁴⁸ A. Süel, 1998b, a.g.m., s. 552.

⁶⁴⁹ Şapinuva'da ele geçirilen *itkalzi* kutsal metinleri, her kötülüğün başında insan ve onun yaptığı yanlış davranışların olduğunu düşünen Hitit insanının, bedensel ve ruhsal arınma için yapılması gerekli işlemlerin, yazılı olduğu tabletlerdi. Bu metinler Şapinuva'da hazırlanmışlardır. Leyla Murat, "Hititlerde Su Kültü", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 31, S.51, Ankara, 2012, s. 125-158.

ritüellerine ait tablet sayısı 200'ü geçmektedir. Buradan anlaşılacağı üzere Şapinuva, Hitit Devleti için dini bir öneme de sahip olmuştur.

Arşiv vesikaları, bu kentin MÖ 14. yüzyıl başlarından itibaren Hitit Devleti'ne bağlı merkezlerden birisi olarak önem kazanmaya başladığını göstermektedir. Bu kentte Orta Hitit Dönemi'nde ve en bilinen dini uygulamalardan birisi olan *itkalzi* ritüelleri (ağız yıkama) esnasında Taşmisarri (III. Tuthaliya) - Taduhepa kraliçesinin bu kentte yönetimin başında bulunmuşlardır. Kraliçe Taduhepa, III. Tuthaliya'nın ölümüyle I. Şuppiluliuma ile birlikte Tawanannana olarak ülkeyi yönetmiştir. Ayrıca MÖ 13. yüzyılda Büyük Hitit Kralı II. Murşili'nin de bu şehirde kaldığını, bu krala ait bir mühür baskısının bulunması, kentin yalnızca Orta Hitit Dönemi'nde iskân olmadığını ve uzun bir süre Hitit kenti olarak varlığını devam ettirdiğini göstermektedir⁶⁵⁰.

Antik Şapinuva arşivindeki mektupların önemli bir kısmı büyük kral ve kraliçeye gönderilmiştir. Büyük kral bu kentte Hitit Devleti'ni yönetirken, yanında kraliçenin de olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanısıra Ortaköy-Şapinuva arşivlerinde ortaya çıkarılan bir mektup şu ifadelerle başlamaktadır: *Efendim Büyük Kral'a ve Efendim Kraliçe'ye söyle: Köleniz rahip şöyle der: 'Güneşimin ve Kraliçemin huzurunda her şey iyi olsun ve Güneşimi ve Kraliçeyi tanrılar hayatta tutsunlar, sağlık, sıhhat, kudret, yaşam, kuvvet versinler ve onları korusunlar'...*" Ortaköy'de bu şekilde görevlinin kraliyet çiftine iyi dileklerini ifade ettiği çok sayıda tablet bulunmuştur. Ayrıca arşiv belgelerinde bu şehir "*KUR*" yani 'ülke' olarak da geçmektedir⁶⁵¹. Bu ifadeye göre Ortaköy-Şapinuva, Hitit Devleti'nin önemli şehir merkezlerinden birisi olmuştur.

Bulunan tabletler oluşturuldukları dönemde Hitit siyasi ve idari tarihi ile ilgili bilgiler edinmemiz açısından önemlidirler. Ayrıca bu arşivde ele geçirilen Hurrice, Hattice, Akadça metinlerde bu toplumların kültürleri ile ilgili bilgiler edinmemizi mümkün kılmaktadır.

Şapinuva, Hitit Devleti'nin idari merkezi olmasının yanında en önemli özelliklerinden birisi de dini merkez olmasıdır. Şehirdeki arşivlerde bu ifadeyi doğrulayacak çok sayıda tablet ele geçmiştir. Coğrafi konumunun bu kente sağlamış olduğu avantajlardan biri de, ticaret yolları üzerinde yer almasıdır. Kelkit-Yeşilirmak

⁶⁵⁰ A. Süel, 1998b, s 556-557; A. Süel-M.Süel, a.g.m., s. 182.

⁶⁵¹ A. Süel-M. Süel, a.g.m., s. 184.

Vadisi'ne uzanan önemli bir doğal ticaret yolu, Kafkasya üzerinden Anadolu'ya ulaşan önemli bir yol bu şehrin önünden geçmekte ve buradan da Orta Anadolu'ya ulaşmaktadır⁶⁵². Söz konusu doğal ticaret yolu kentin önemini daha da arttırmış ve sahip olduğu zenginlik seviyesini de yükseltmiştir.

Ortaköy/Şapinuva, arkeolojik kazıları yeni bir çalışma merkezidir. Orta Hitit Dönemi boyunca önemli olan bu kent üzerinde araştırmalar halen devam etmektedir. Anıtsal mimari özellikleri taşıyan yapıların henüz tam olarak hangi amaçlarla kullanıldıkları bilinmemektedir. Diğer taraftan ait olduğu dönem kentin arşiv sistemleri ve kâtipleri üzerine herhangi bir şey söylemek mümkün değildir. Kentin arşivlerinin bulunduğu yapıların büyük bir kısmının tahrip olmasından dolayı, kentin arşivleri hakkında hiçbir bilgimiz yoktur.

⁶⁵² A. Süel-M.Süel, a.g.m., s.193.

SONUÇ

Tarihin ilk dönemlerinde avcılık ve toplayıcılıkla hayatını sürdüren insanoğlu zaman içerisinde yerleşik hayat düzenine geçerek bir arada yaşamaya ve topluluklar oluşturmaya başlamıştır. Topluluk içerisinde yer alan bireyler kendi aralarında ya da başka topluluklarla birtakım faaliyetler gerçekleştirmişlerdir. Zaman içerisinde artan bu ilişkiler sosyal, ekonomik ve siyasal alanda yürütülmüştür. Artan ve çeşitlenen bu ilişkiler sonucu yazının bulunmasıyla, yapılan faaliyetleri kayıt altına almaya başlamışlardır. MÖ IV. binyılın sonlarında yazı Mezopotamya ve Mısır'da ortaya çıkmıştır. İnsanoğlu, faaliyetleri sonucu oluşturduğu belgelerin gerektiğinde tekrar kullanılabilmesi amacıyla, bu belgeleri muhafaza etme ihtiyacı duymuştur. Bu sayede günümüze kadar kullanılagelmiş olan ilk arşiv kurumunun temelleri oluşmuştur. Başlangıçta ekonomiye dair metinlerin yer aldığı ilk arşivlerde zamanla çok çeşitli içeriklere sahip belgeler de muhafaza edilmiştir. Ayrıca ilk zamanlarda üretilen belge miktarının az olması aranılan belgeye ulaşılmasında herhangi bir sorun oluşturmazken, zaman içerisinde belge sayısının artması ihtiyaç duyulan belgeye erişimde sorunlar yaşanmasına neden olmuştur. Bu gibi nedenlerden dolayı arşivlemede birtakım sistemler geliştirilmiştir. Böylelikle arşiv ve arşivcilik uygulamalarının ilkel temelleri atılmıştır.

MÖ IV. binyılın sonlarında Mezopotamya ve Mısır'da keşfedilen yazıya paralel olarak ilk arşivler de bu memleketlerde ortaya çıkmıştır. Mezopotamya'da Ur, Uruk (Varka), Nippur, Sippar (Abu Habbah), Mari, Babil, Şemşara ve Mısır'da Tell el-Amarna gibi kentlerde yapılan kazılarda arşiv yapılarına rastlanmıştır. Adı geçen kentlerde çok çeşitli içeriklerde ve farklı miktarlarda belgeler bulunmuştur. Diğer taraftan bulunduğu coğrafi konum itibariyle ve sahip olduğu iklim özelliklerinden dolayı Mezopotamya arşivlerinde muhafaza edilen metinler kil tabletlere yazılmışlardır. Farklı boyut ve şekillere sahip bu tabletler üzerine yazı, kil henüz ıslakken *stylus* adı verilen kamış kalemle yazılmıştır. Bazı tabletlerin şekli üzerinde yazılı olan belgenin içeriğine göre değişmektedir. Buna en güzel örnek olarak Mari Arşivi'nde bulunan tabletler gösterilebilir. Mısır'da Nil Nehri kıyılarında bolca yetişen Papirüs bitkisinin yaprakları yazının kaydedilmesinde kullanılmıştır. Mezopotamya'da yazıyı kaydetmek için kil tabletlerin yanı sıra tahta tabletler, madeni tabletler, fildişi tabletler gibi yazı malzemeleri de kullanılmıştır. Bunlarla ilgili arkeolojik bulgulara rastlanmasa da ele geçen vesikalar bize bu malzemelerin kullanılmış olduğunu göstermektedirler.

Nitekim zamanına göre bu denli gelişmiş bir arşiv sisteminin geliştirilmesinde birtakım kimseler rol almıştır. Bu kişiler *arşivist* ya da *kâtip* olarak tanımlanmaktadır. Bu kişiler arşiv belgelerinin düzenlenmesinde, arşive yerleştirilmesinde, arşiv malzemesinin tanzim edilmesinden, muhafazasından sorumlu olmuşlardır. Bu kâtipler Sumerce *e.dubba* olarak ifade edilen okullarda yetişmişlerdir. Genellikle toplumun en üst tabakasını teşkil eden ailelerin çocukları bu okullarda eğitim almaktaydılar. Okulun öğrencileri çoğunlukla erkeklerden meydana gelmişti. Okulun hiyerarşisi hakkında kısmen bilgi sahibi olduğumuz okul egzersiz metinleri, okulların eğitim programlarına dair bilgi vermemektedirler. Bu okullardan mezun olanlar kâtip ünvanı almakta ve devletin farklı kademelerinde önemli görevlere gelmektedirler. Saygıdeğer olarak kabul edilen kâtiplik babadan oğula geçen bir meslek durumundadır.

Yazı zamanla Mezopotamya bölgesinden çıkmış ve farklı bölgelerde çeşitli toplumlar tarafından kendi dillerine ve yazı sistemlerine uyarlanarak kullanılmıştır. Bununla birlikte arşiv sistemleri de bu toplumlar tarafından alınarak uygulanmaya başlanmıştır. Kuzey Suriye Bölgesi'nde bulunan Ugarit (Ras Şamra), Ebla (Tell Mardikh), Alalah (Tell Açıana) gibi kentler de bu vesile ile kendi arşiv yapılarını oluşturmuşlardır.

MÖ II. binyılda Asurlu tüccarlar ticaret yapmak amacıyla Asur'dan Anadolu'ya gelerek yaklaşık 255 yıl boyunca burada bulunmuşlardır. Söz konusu bu evre, Anadolu tarihinde Asur Ticaret Kolonileri Dönemi olarak adlandırılmıştır. Ayrıca Anadolu halkı bu süreçte çivi yazısıyla tanışmıştır. Asurlu tüccarlar, kendi aralarında ya da yerlilerle yapmış oldukları işlemleri kayıt altına almışlar ve bu belgeleri çeşitli şekillerde muhafaza etmişlerdir. Bugünkü Kayseri ili sınırları içerisinde yer alan Kültepe'de yapılan kazılarda Asurlu tüccarların ya da yerlilerin evlerinde oluşturmuş oldukları özel arşivlerinde sayıları 25.000 civarında olan çivi yazılı belge ortaya çıkarılmıştır.

Ayrıca 19. yüzyıldan itibaren kazı çalışmalarının devam ettiği Hititlerin başkenti Hattuşa'da Büyükkale olarak adlandırılan saray yapısında, Büyük Tapınak (I no'lu tapınak) ve farklı yapılar içerisinde de arşiv yapılarına ulaşılmıştır. Bunun yanısıra MÖ II. binyılda Anadolu'da büyük bir imparatorluk meydana getirmiş olan Hititler'e ait farklı bölgelerde bulunan kentlerde yer alan yapılar içerisinde de arşiv kalıntlarına rastlanmıştır. Buralarda da çeşitli içeriklere sahip çok sayıda tablet ele geçmiştir. Arkeolojik bulgulardan ve yazılı vesikalardan da anladığımız kadarıyla Hititler

Hattuša'da sistematik bir arşivleme sistemi geliştirmişlerdir. Buradaki arşivlere ve arşiv sistemlerine baktığımızda Mezopotamya arşivleri ve arşiv uygulamaları ile büyük benzerlikler taşıdığını görmek mümkündür.

Mezopotamya, Mısır, Kuzey Suriye ve Anadolu coğrafyalarında çeşitli arşiv türleri bulunmaktadır. Bunlar; devlete ait resmi kurum arşivleri, firmalara ait arşivler, aile arşivleri ve özel arşivlerdir. Bu arşivlerde belgeler farklı şekillerde muhafaza edilmişlerdir.

Günümüzde ise arşivleme sistemleri genellikle elektronik ortamlarda gerçekleştirilmektedir. Ayrıca bilgisayar ortamında yapılan arşivlemede dokümanlar daha sonra CD, DVD ve optik disklere kaydedilmekte ve zarar görmeyecekleri uygun ortamlarda muhafaza edilmektedirler. Uygulamada çok fazla farklılık olmamakla birlikte ilk arşivleme yöntemleri daha gelişmiş ve sistematik şekiller de modern arşivlerde uygulanmaktadır. Bu noktada yazının bulunmasına paralel bir şekilde ortaya çıkan ve hızlı bir şekilde kullanımı artan arşivciliğin ilk sistemli örneklerini eski Yakınoğu'nun çeşitli kentlerinde kurulmuş olan arşivlerinde görmek mümkündür.

KAYNAKLAR

- AKAR, M., (2014). “Bir Başkenti Tanıtmak: Yeni Hatay Arkeoloji Müzesi, Alalah Sergi Salonu”, *ANMED Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri*, 12, s. 261-266.
- , (2013). “Krallar ve Tüccarlar Kenti Alalakh”, *Aktüel Arkeoloji*, S. 33, s. 84-93.
- ALBRIGHT, W.F., (1940). “New Light on the History, of Western Asia in the Second Millenium B.C.”, *The American Schools of Oriental Research*, No.77, s. 20-32.
- , (1937). “Western Asia in the Twentieth Century B.C.: The Archives of Mari”, *The American Schools of Oriental Research*, No.67, s. 26-30.
- ARCHI, A., (2015). *Ebla and Its Archives History, Texts and Society*, Boston.
- BIGA, M. G., (2003). “A victory over Mari and the Fall of Ebla”, *Journal of Cuneiform Studies*, Vol. 55, s. 1-44.
- ALBAYRAK, İ. (1998). “Koloni Çağında Yerli Bir Bayan Madawada”, *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Ankara, s.1-14.
- , (2003). "Kaniş- Karum'unun Bir Mektubu", *Archivum Anatolicum/ Anadolu Arşivleri*, C. 7, S.1, Ankara, s.1-9.
- , (2004). " ..Onlarla oturacak, yiyecek ve yağlanacak / uşbat aklat u paşsat iştişunu", *Archivum Anatolicum/Anadolu Arşivleri*, C. 7, S.1, Ankara, s.1-21.
- ALPARSLAN, M. D., (2013). “Kâtipler ve Arşivler”, *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s.376-389.
- ALP, S., (2000). *Hitit Çağında Anadolu*, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Ankara.
- , (1976). “ Maşat-Höyük’te Keşfedilen Çivi Yazılı Hitit Tabletleri”, *VIII. Türk Tarih Kongresi*, C. I, Ankara, s. 165-196.
- ALTINÖZ, M., (2009). *Dosya ve Arşiv Yönetimi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- ARNOLD, B. T., (2005). *Who were the Babylonians?*, Leiden.
- ARO, J., (1954-1956). “Remark on the Language of the Alalakh Texts”, *AfO*, VII, s. 361-365.
- ASLANTÜRK, N., (2014). “Ukkiaa Şehri ve Kâtipler”, *Turkish Studies*, Vol, 9/1, Ankara, 2014, s. 37-42.

- ASTOUR, M. C., (1965). "New Evidence on the Last Days of Ugarit", *American Journal of Archaeology*, Vol. 69, No. 3, s. 253-258.
- BAKER, D. W., (1994). "Scribes as Transmitters of Tradition", *Faith, Tradition and History: Old Testament Historiography in its Near Eastern Contexts*, Eisenbrauns, s. 65-77.
- BALKAN, K., (1955). "Kaniş Karum'unun Kronolojisi Problemleri Hakkında Müşahedeler", *T.T.K. Yayınları*, VII, No:8, Ankara, s. 1-40.
- , (1957). "Mama Kralı Anum-Hirbi'nin Kaniş Kralı Warşama'ya Gönderdiği Mektup", *TTK Yayınları*, VII, No: 8, Ankara, s. 1-87.
- BAYRAM, S., (1998). "Ebla Metinlerindeki Bilgilerle Kutsal Kitaplardakilerin Karşılaştırılması", *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri Çorum 16-22 Eylül 1996*, Ankara, s. 53-62.
- , (1993). "Kültepe Tabletlerinde Geçen Vergiler ve Özellikleri", *DTCF Dergisi*, C.XXXVI/369, S. 1-2, Ankara, s. 1-13.
- , (1993). "Kültepe Tabletlerinde Geçen Vergiler ve Özellikleri", *DTCF Dergisi*, C.XXXVI, S. 1-2, 1993, Ankara, s. 1-12.
- , ÇEÇEN, S., (1996). "Yeni Belgelerin Işığında Eski Anadolu'da Kölelik Müessesesi", *Belleten*, C.LX, S.229, Ankara, s. 579-604.
- BEYER, B. E., (1985). *Aspect of Religious Life at Ancient Mari as Seen Through a Study of Archives Royales De Mari 21*, Degree of Doctor of Philosophy, All Rihgt Reserved, University Microfilms International.
- BİGA, M. G., (2009). "Discovering History Through the Ebla Tablets", *Ancient Syrian Writings*, (Ed. Gaia Servadio), Damascus, s. 29-35.
- , (2009). "A Treaty between the City of Ebla and Abarsal", *Ancient Syrian Writings*, (Ed. Gaia Servadio), Damascus, s. 51-54.
- BİLGİÇ, E., (1990). "Kapadokya metinlerinde "Ebla", *XI. TTK Bildirileri*, C. I, s. 181-189.
- , (1943). "Kapadokya Tabletlerine Göre Anadolu Kavimleri üzerine Araştırmalar", *DTCF. Dergisi*, C. 2, S. 1, Ankara, s. 33-43.

- , (1943). “Kapadokya Tabletlerine Göre Anadolu Kavimleri Üzerine Araştırmalar”, *AÜDTCF Dergisi*, C.2, S.1, Ankara. s. 33-43.
- BİNARK, İ., (1978). *Arşiv ve Arşivcilik Bibliyografyası*, T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Dairesi Başkanlığı, Ankara.
- , (1980). *Arşiv ve Arşivcilik Bilgileri*, T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Dairesi Başkanlığı, Ankara.
- BITTEL, K., (1972). *Boğazköy Rehberi*, Ankara Turizmi Eski Eserleri ve Müzeleri Sevenler Derneği Yayınları, Ankara.
- BOSSERT, T. HT., (1952). “Hititlerde yazı malzemesi ve yazı aletleri”, Çev. U. Bahadır Alkım, *Bellekten*, C.XVI, S. 61, Ankara, s. 1-21.
- BRADSCHER, J. G., (1985). “Ebla’s Royal Archives”, *Information Development*, Vol. 1, No. 4, Washington, s. 238-243.
- BRYCE, T., (2009). *The Routledge Handbook of the Peoples and Places of Ancient Western Asia the Near East from the Early Bronze Age to the Fall of the Persian Empire*, New York.
- , (2002). *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*, Dost Kitabevi, Ankara.
- BOTTERO, J., (2015). *Kültürümüzün Şafağı Babil*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- STÈVE, M. J., (2016). *Evvel Zaman İçinde Mezopotamya*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- BÜLBÜL, C., (2012). *Eski Yakındoğu Tarihinde Alalah*, Altınpost Yayınları, Ankara.
- , (2010). “İdrimi Zamanında Alalah Krallığı”, *History Studies*, Vol. 2/2, 2010, s. 15-27.
- BUDGE, E.A. Wallish, (1891). *Babylonian Life and History*, The Religious Tract Society, London.
- CAMPBELL, E. F., (1960). “The Amarna Letters and the Amarna Period”, *The Biblical Archaeologist*, Vol.23, No. 1, s. 1-22.
- CASANA, J., (2009). “Alalakh and the Archaeological Landspace of Mukish: The Political Ceography and Population of a Late Bronze Age Kingdom”, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, No.353, s. 7-37.

- CASSON, L., (2001). *Libraries in the Ancient World*, Yale University Press, London.
- CHIERA, E., (1996). *Kilden Kitaplar*, Çantay Kitabevi, Çev. Ali M. Dinçol, İstanbul.
- CLAYDEN, T., “The Archaeology of the Nippur Archive”, *Al Rāfidān*, Vol. XXXVII, s. 1-87.
- CLANCIER, P., (2012). “Libraries Ancient Near East”, *The Encyclopedia of Ancient History*, Vol.13, s. 1.
- COOPER, E. N.,(1997). *The Middle Bronze Age Of The Euphrates Valley, Syria: Chronology, Regional Interaction and Cultural Exchange*, Degree of Doctor of Philosophy, University of Tronto, Canada.
- CURTIS, A., (1999). "Ras Shamra, Minet el-Beida and Ras Ibn Hani: the Material Sources." *Handbook for Ugaritic Studies (Handbuch der Orientalistik 1.39)*, ed. Wilfred G.E. Watson-Nicolas Wyatt, Brill.
- ÇEÇEN, S., (1998). “Yerli Kralların Mabedleri Ziyareti ve Çıkan Neticeler”, *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri Çorum 16-22 Eylül 1996*, Ankara, s. 119-124.
- DALIX, A. S., (2000). “The Art of Writing”, *Near Eastern Archaeology*, Vol. 63, No.4, s. 196-197.
- DANDAMAYEV, M. A., (1986). “Neo-Babylonian Archives”, *Cuneiform Archives and Libraries*, Lieden, s. 273-277.
- DARKE, D., (2006). *Syria*, The Globe Pequot Press, USA.
- DASSOW, E., (2005). Von, “Archives of Alalah IV in Archaeological Context”, *Bulletin of American Schools of Oriental Research*, No. 338, s. 1-69
- DEMİRİŞ, B., (2002). *Eskiçağ'da Yazı Araç ve Gereçleri*, Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- DİNÇOL, B., (2013). “Hitit Yasaları”, *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 520-529.

- DİNÇOL, A. M.- DİNÇOL, B., (2005). “Anadolu’da Bulunan İlk Çivi yazılı Tunç Tablet ve Yeni Bir Hitit Kralının Ortaya Çıkışı”, *Anadolu Araştırmaları*, S.18/1, s. 1-13.
- DÖNMEZ, Ş., (2004). “Akalan Hakkında Yeni Gözlemler”, *Anadolu Araştırmaları*, C.0, S.17/1, İstanbul, 2004, s. 67-91.
- EIDEM, J., (1992). *The Shemshāra Archives, Vol.2: The Administrative Texts*, Det Kongeline Danske Videnskabernes Selskab, Copenhag.
- EIDEM, J.-LAESSØE, J., (2001). *The Šhemšhāra Archives, Vol. 1: The Letters*, Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, Copenhag.
- EROL, H., (2011). “Bir Kâtip Adayının Egzersiz Tableti (Kt. t/k 80)”, *Anadolu’nun Önsözü, Kültepe Kaniş-Karumu, Asurlular İstanbul’da*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, No. 78, 2011, Kayseri, s. 94-95.
- ERYAYAR, U. D., (2002). “Geç Tunç Çağında Ticari Kent “Ugarit””, *Ege Üniversitesi Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi*, İzmir.
- EVERS, S. M., (1993). “George Smith and the Egibi Tablets”, *Iraq*, vol.55, s. 107-117.
- FINCKE, J. C., (2003/2004). The Babylonian of Nineveh: Report on the British Museum’s “Ashurbanipal Library Project”, *Archiv für Orientforschung*, Bd. 50, s. 111-149.
- FRAHM, E., (2008). The Great City: “Nineveh in the Age of Sennacherib”, *The Canadian Society for Mesopotamian Studies*, Vol.3, s. 13-20.
- FRIEDRICH, J., (2000). *Kayıp Yazılar ve Diller*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Trans. Recai Tekoğlu, İstanbul.
- GEORGES, J., (2001). *Yazı İnsanlığın Belleği*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- GORDON, C. H., (1998). *Ugaritic Textbook Grammar Texts in Transliteration Cuneiform Selections Glossary Indices*, Editrice Pontificio Istituto, Roma.
- GÖKBİLGİN, T., (1939). *Arşiv Meseleleri*, Devlet Basımevi, İstanbul.
- GÖKÇEK, L. G., (2017). “Kültepe’den Kaçakçılıkla ilgili Yeni Bir Belge”, *Archivum Anatolicum/Anadolu Arşivleri*, C.11, S.2, Ankara, s. 39-44.

- GÖKÇEK, L. G., (2004). “Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda (M.Ö.1975-1723) Anadolu’da Hayvancılık ve Hayvan Ticareti”, *Archivum Anatolicum/Anadolu Arşivleri*, C.7, S.1, Ankara, s. 59-78.
- GÖKÇEK, L. G., (2005). “Kültepe Metinlerine Göre Ticari Malların Paketlenmesi ve Taşınması İle İlgili Bazı Kelimeler”, *Archivum Anatolicum/Anadolu Arşivleri*, C.8, S. 5, Ankara, s. 59-75.
- GRAYSON, A. K., (2008). “Assyria 668-635 B.C.:The Reign of Ashurbanipal”, *The Cambridge Ancient History*, Volume III, Part 2, Cambridge University Press, s. 142-161.
- GÜNBATTI, C., (2012). *Kültepe-Kaniş Anadolu’da ilk Yazı, İlk Belgeler*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları Tarih Dizisi, Kayseri.
- , (1997). “Kültepe’den Akadlı Sargon’a Ait Bir Tablet”, *Archivum Anatolicum/Anadolu Arşivleri*, C. 3, S.0, Ankara, s. 131-155.
- GUTERBOCK, H. G., (1940). “Siegel aus Boğazköy”, *Afo*, I, Berlin.
- HAMILTON, W. J. H., (1842). *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia: With Some Account of Their Antiquities and Geology*, Vol. I, London.
- HERODOTOS, (2011). *Herodotos Tarih*, Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi (Çev. Müntekim Ökmen), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- HIRÇIN, S., (1995). *Çivi Yazısı Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- HOIBERG, D. H.- PAPPAS, T.-TÜZÜN, G.(Ed.), (2004). “Arşiv”, *Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, Ana Yayıncılık, C.2, İstanbul, s. 401-402.
- , (2004). “Suriye”, *Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, Ana Yayıncılık, C. 20, İstanbul, s. 174-178.
- İPLİKÇİOĞLU, B. (2013). *Eski Çağ Tarihinin Ana Hatları*, 3. Baskı, Bilim Teknik Yayınevi. İstanbul.
- JASTROW, M., (1906). “Did the Babylonian Temples have Libraries?” *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 27, s. 147-182.

- KARASU, C., (1995). "Some Considerations on Hittite Scribes", *Archivum Anatolicum/Anadolu Arşivleri*, Ankara, C. 1, s. 117-121.
- KARASU, C., (1997). "Hattuşa-Boğazköy Arşiv-Kitaplık Sistemleri Üzerine Bazı Yorumlar", *Archivum Anatolicum/Anadolu Arşivleri*, Ankara, C.3, s. 215-238.
- KARPE, A. M., (2002). "Kuşaklı-Sarissa: Yukarı Ülkede Bir Kült Merkezi", *Hititler ve Hitit İmparatorluğu*, Deutschland, s. 470-475.
- , KARPE, V. M., (2013). "Kuşaklı-Sarissa", *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s.221-223.
- KESKİN, İ., (2007). *Mezopotamya'da Arşivler ve Arşivcilik*, Çantay Kitabevi, İstanbul.
- KILIÇ, Y.-ÇELİK, H.-YILMAZ, C., (2017). "Turukkular", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. IV, S.XI, s. 58-73.
- KINAL, F., (1943). "Amarna Çağında Mısırın Önasya Münasebetleri", *AÜDTCF Dergisi*, C. 2, S.1, s. 99-106.
- , (1965). "Amarna Arşivindeki Babil Mektupları", *AÜDTCF. Dergisi*, C. 23, S. 3.4, s. 171-193.
- , (1969). "Çivi Yazısının Doğuşu ve Gelişmesi", *DTCF Dergisi*, S. 12, s.1-15.
- , (1958). "Kargamış Şehri Tarihi Hakkında", *DTCF Dergisi*, C. 16, S. 3.4, s.69-77.
- , (1983). *Eski Mezopotamya Tarihi*, DTCF Yayınları, Ankara.
- , (1987). *Eski Anadolu Tarihi*, TTK Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
- , (1963). "Ugarit Krallarının Tarihi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.8, S. 14, s. 14-23.
- KLENGEL, H., (1992). *Syria 3000 to 300 B.C. A Handbook of Political History*, Akademie Verlag, Berlin.
- KNOTT, E., (2016). "Imagining Mari: Jean-Claude Margueron and the Archaeology of Tell Hariri", *Near Eastern Archaeology*, Vol. 79, No. 1, s. 36-43.
- KÖROĞLU, K., (2016). *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, İletişim Yayınları, İstanbul.

- KRAMER, S. N., (2016). *Sümerler*, Kabalıcı yayınevi, (çev. Özcan Buze), İstanbul.
- , (1999). *Tarih Sümer'de Başlar*, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul.
- KUHRT, A., (2009). *Eskiçağ'da Yakındoğu*, C.I, (Çev: D. Şendil) İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- KUZUOĞLU, R., (2013). "Eski Asurca Metinlerde Tablet Kapları ve Kültepe'den Arkeolojik Örnekler", *AÜDTCF Dergisi*, C.53, S.2, Ankara, s. 13-42.
- LANDSBERGER, B., (1942). "Raş Şamrada Bulunan Çivi Yazısı Vesikalarının Kültür Tarihi Bakımından Önemi", *DTCF Dergisi*, C.1, S.1, TTK Basımevi, Ankara, s. 85-90
- LARSEN, M. T., (2011). "Kültepe/Kaniş Arşivleri" *Anadolu'nun Önsözü, Kültepe Kaniş-Karumu, Asurlular İstanbul'da*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, No. 78, Kayseri, s. 74-81.
- LAROCHE, E., (1949). *La Bibliotheque de Hattuşa*, Archiv Orientalni 17, Prag.
- LASOR, W. S., (1991 ya da 1962). "Further Information About Tell Mardikh", *Old Testament at Fuller Theological Seminary*, Pasadena, California, s. 265-270.
- LAUINGER, J., (2007). *Archival Practices at Old Babylonian/ Middle Bronze Age Alalakh (Level VII)*, Doctor of Philosophy, Chicago Universty, Illinois.
- , (2015). *Following The Man Yamhad, Settlement and Territor at Old Babylonian Alalah*, Leiden.
- LAYARD, A. H., (2000). *Ninova ve Kalıntıları*, Avesta Yayınları, İstanbul.
- LERNER, F., (2009). *Kütüphanelerin Hikâyesi*, (Çev. D. Çenkciler), Bileşim Yayınları, İstanbul.
- MALAMAT, A., (1971). "Mari", *The Biblical Archaeologist*, Vol.34, No.1, s. 1-22.
- MANDACI, E., (2016). *Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Kadın*, Tulpars Yayınları, 2016, Ankara.
- MARTINO, S., (2006). *Hititler*, Dost Kitabevi, Ankara.

- MATTHIAE, P., (2003). "Ebla and Early Urbanization of Syria", *Art of the First Cities The Third Milenium B.C. from the Mediterranean to the Indus*, Edited by: J. Aruz-R. Wallen, The Metropolitan Museum of Art, New York, s. 165-168.
- , (1977). "Tell Mardikh: The Archives and Palace", *Archaeology*, Vol. 30, No. 4, s. 244-253.
- , (1983). "The Archives of the Royal Palace G of Ebla", *Cuneiform Archives and Libraries*, Edited by. Klass R. Veenhof, Leiden, s. 53-71.
- MCCOWN, D. E., (1952). "Excavations at Nippur 1948-1950", *Journal of Near Eastern Studies*, Vol. 11. No. 3, s. 169-176.
- MEMİŞ, E., (2012a). *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Ekin Yayınevi, Bursa.
- , (2012b). *Eskiçağda Mezopotamya En Eski Çağlardan Asur İmparatorluğu'nun Yıkılışına kadar*, Ekin Yayınevi, Bursa.
- MENANT, M. J., (2005). *Asur Araştırmaları: Ninova Sarayı Kütüphanesi*, (Çev. Vedi Dilmen), Yaba Yayınları, İstanbul.
- MENDENHALL, G. E., (1948). "Mari", *The Biblical Archeologist*, Vol. 11, No.1, s. 1-19.
- MIEROOP, M. V. D., (2002). "The Shemshāra Archives Vol. 1: The Letters by Jesper Eidem; Jorgen Laessoe", *Journal of Cuneiform Studies*, Vol.54, s. 130-134.
- MİCHEL, C., (2011). "Asur ve Kaniş'te Yazı Yazma, Hesap Yapma ve Kâtiplik Eğitimi", *Anadolu'nun Önsözü, Kültepe Kaniş-Karumu, Asurlular İstanbul'da*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, No. 78, 2011, Kayseri, s. 82-93.
- MORAN, W. L., (1987). *The Amarna Letters*, The John Hopkins Universty Press, London.
- MYNÁŘOVA, J., (2007). *Language of Amarna- Language of Diplomacy Perspectives on the Amarna Letters*, Czech Institute of Egyptology Faculty of Arts, Charles University in Prague, Prague.
- NIEBUHR, C., (1901). *Tell El Amarna Period, The Relations of Egypt and Western Asia in Fifteen Century B.C. According to Tell El Amarna Tablets*, London.

- OATES, J., (2015). *Babil*, Arkadaş Yayınevi, Ankara.
- OLIVA, J., (2005). “New Collations and Remarks on Alalakh VII Tablets”, *Journal of Near Eastern Studies*, Vol. 64. No.1, s. 1-22.
- OPPENHEIM, A. L., (1977). *Ancient Mesopotamia*, Chicago University Press, Chicago.
- OTTEN, H., (1961). “Eski Şarkta Kütüphaneler”, (Çev.: F. Kınal), *AÜDTCF. Dergisi*, S. 19 (3-4), s. 201-211.
- ÖZ, E., (2011). “Kültepe Tabletlerine Göre Asur Ticaret Kolonileri Döneminde Anadolu’da Üzüm Yetiştiriciliği ve Bağcılık”, *Akademik Bakış*, C.5, S. 9, Ankara, s. 285-294.
- ÖZGÜÇ, T., (2002). “Maşathöyük Kaşka Sınır Bölgesinde Bir İdare Merkezi”, *Hititler ve Hitit İmparatorluğu*, Deutschland, s. 466-467.
- , (2005). *Kültepe: Kaniş/Neşa*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- ÖZGÜÇ, N., (1953). “1951 yılında Kültepe’de Yapılan Kazı Hakkında Önrapor”, *Belleten*, C. XVII, S. 66, s. 289-296.
- PARDEE, D.-GLASS, J. T., (1984). “Literary Sources for the history of Palestine and Syria: The Mari Archives”, *The Biblical Archaeologist*, Vol. 47, No. 2, s.88-99.
- PARPOLA, S., (1986). “The Royal Archives of Nineveh”, *Cuneiform Archives and Libraries*, Leiden, s. 224-236.
- , (1983). “Assyrian Library Records”, *Journal of Near Eastern Studies*, Vol.42, No. 1, s. 1-29.
- PEDERSÉN, O., (1946). *Archives and Libraries in the Ancient Near East 1500-300 B.C.*, CDL Press, Bethesda-Maryland.
- , (2011). “Excavated and Unexcavated Libraries in Babylon, in: Eva Cancik-Kirschbaum, Margarete van Ess and Joachim Marzahn (Eds.), *Babylon. Wissenskultur in Orient und Okzident/ Science Culture Between Orient and Occident*, Berlin, Boston: De Gruyter, s. 47–67.
- PETERS, J. P., (1905). “The Nippur Library,” *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 26, s. 145-164
- PETIT, L.P.-BONACOSSİ, D.M., (2017). *Nineveh the Great City Symbol of Beauty and Power*, Sidestone Press, Leiden.

- PETTINATO, G., (1976). The Royal Archives of Tell Mardikh-Ebla, *The Biblical Archeologist*, Vol.39. No.2, s. 44-52.
- , (1977). Tell Mardikh: The Archives and Palace, *Archaeology*, Vol. 30, No. 4, s. 244-253.
- , (1981). *The Archives of Ebla: an Empire Inscribed in Clay*, Doubleday, New York.
- RAINEY, A. F., (2014). *The Tell El- Amarna Correspondence*, Brill, Leiden-Boston.
- , (1965). "The Kingdom Of Ugarit", *The Biblical Archaeologist*, Vol:28, No.4, s. 101-125.
- READE, J., (1983). "Archaeology and the Kuyunjik Archives", *Cuneiform Archives and Libraries*, ,Leiden, s. 214-221.
- SALVINI, B. A., (2006). *Babil*, Dost Kitabevi, Ankara.
- SAVAŞ, S. Ö., (1998). "Hattuşa Adı Üzerine", *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri Çorum 16-22 Eylül 1996*, Ankara, 1998, s. 505-513.
- SCHIEDEWIND, W. M.–HUNT, J. H., (2007). *A Primer On Ugaritic Language, Culture, and Literatur*, Cambridge University Press, New York.
- SEEHER, J., (2002). *Hattuşa Rehberi Hitit Başkentinde Bir Gün*, Ege Yayınları, İstanbul.
- , (2006). "Boğazköy: Pteria? Tavium? Hattuşa! Hitit Başkenti'nin Keşfi", *Boğazköy'den Karatepe'ye Hititbilim ve Hitit Dünyasının Keşfi*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, s. 98-113.
- , (2002). "Unutulmuş Bir Kültür Yeniden Canlanıyor", *Hititler ve Hitit İmparatorluğu*, Deutschland, s. 390-393.
- , (2006). "Hitit Çiviyazısı Uzmanları", *Boğazköy'den Karatepe'ye Hititbilim ve Hitit Dünyasının Keşfi*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 88-97.
- , (2002). "Hattuşa-Boğazköy, Hitit Devleti'nin Başkenti", *Hititler ve Hitit İmparatorluğu*, , s. 461-463.

- , (2013a). “Büyük Kral’ın Sarayı-Resmi Yaşamın Odak Noktası”, *Hititler ve Hitit İmparatorluğu*, , Deutschland, s.434-437.
- , (2013b). Hitit Mimarlığı, *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 314-335.
- SEVER, E., (2008). *Asur Tarihi*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- SEVER, H., (1991). “Kültepe Tabletlerinin Anadolu Tarihi ve Kültür Tarihi Bakımından Önemi”, *AÜDTCF Dergisi*, C.35, S.2, s. 247-268.
- SINGER, I., (1999). “ A Political History of Ugarit”, *Handbook of Ugaritic Studies*, s. 603-704.
- SMITH, G., (1875). *Assyrian Discoveries: an Account of Explorations and Discoveries on the site of Nineveh, During 1873 and 1874*, Scribner, Armstrong & co, New York.
- SMITH, S., (1949). *The Statue of İdri-mi*, BIAA, Londonn.
- SOLDT, W. H. V., (2000). “Private Archives At Ugarit”, *Interdependency of Institutions and Private Entrpreneurs(Mos Studies 2)*, ed. A.C.V.M. Bongenaar, Leiden, 2000, s. 229-245.
- SÜEL, M., (1998). “Ortaköy-Şapinuwa Hitit Şehri”, *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri Çorum 16-22 Eylül 1996*, Ankara, s. 559-572.
- SÜEL, A., (1998). “Ortaköy-Şapinuwa Tabletlerinin Tarihlendirilmesi”, *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri Çorum 16-22 Eylül 1996*, Ankara, s.551-557.
- , (1998). “Ortaköy-Şapinuwa: Bir Hitit Merkezi”, *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, S.1, Ankara, s. 37-61.
- SÜEL, M., (2013). “Şapinuwa: Hitit Devleti’nin Başka Bir Başkenti”, *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 178-193.
- ŞAHİN, H. A., (2007/1). Cumhuriyetin 80. Yılında Kültepe Kaniş Kazıları, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.22, Kayseri, s. 151-166.
- THOMPSON, J. W., (1940). *Ancient Libraries*, California University Press, Berkeley-California.

- UZUNALİMOĞLU, A. (1989). "1950 Yılında Kültepe Kazısında Bulunan Bir Grup Vesika", *Ankara Medeniyetleri Müzesi 1989 Yıllığı*, Ankara, s. 42-50.
- VEENHOF, K. R., (1986). *Cuneiform Archives and Libraries*, Leiden.
- , (2013). "The Archives of Old Assyrian Traders: their Nature, Functions and Use" (ed. Michele Faraguna), *Archives and archival documents in ancient societies: Legal documents in ancient societies IV*, Trieste: Università di Trieste, s. 27-71.
- WALKER, C.B. F., (1980). "Some Mesopotamian Inscribed Vessels", *Iraq*, Vol.42, No. 1, s.84-86.
- WEITEMEYER, M., (1956). "Archive and Library Technique in Ancient Mesopotamia", *Libri 6*, s. 217-238.
- WELLISCH, H. H., (1981). "Ebla: The World's Oldest Library", *The Journal of Library History*, Universty of Texas Press, Vol. 16. No.3, s. 488-500.
- WISEMAN, D.J., (1953). *The Alalakh Tablets*, London.
- WOOLLEY, S. L., (1955). *Alalakh An Account of the Excavations at Tell Atchana in the Hatay 1937-1949*, Oxford, London.
- YASTROW, Jr. M., (1906). "Did the Babilonians Temples have Libraries?", *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 27, s. 147-182.
- YAZICI, Ç. (Ed.), (2015). *Hitit Başkent Hattuşa*, Uranus Fotoğraf Ajansı ve Yayıncılık, İstanbul.
- YENER, K. A.-AKAR, M., (2013). "Alalah-Tell Açana", *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu*, (ed. M. Alparıslan-M. Alparıslan), Yapı Kredi Yayınları, s. 264-271.
- YILDIZ, N., (2003). *Antikçağ Kütüphaneleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- , (2014). *Eskiçağda Yazı Malzemeleri ve Kitabın Oluşumu*, TTK Yayınları, Ankara.
- , (1998). "Eskiçağ Kültür Tarihinde Kâtip", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 16, İstanbul, s. 1-19.

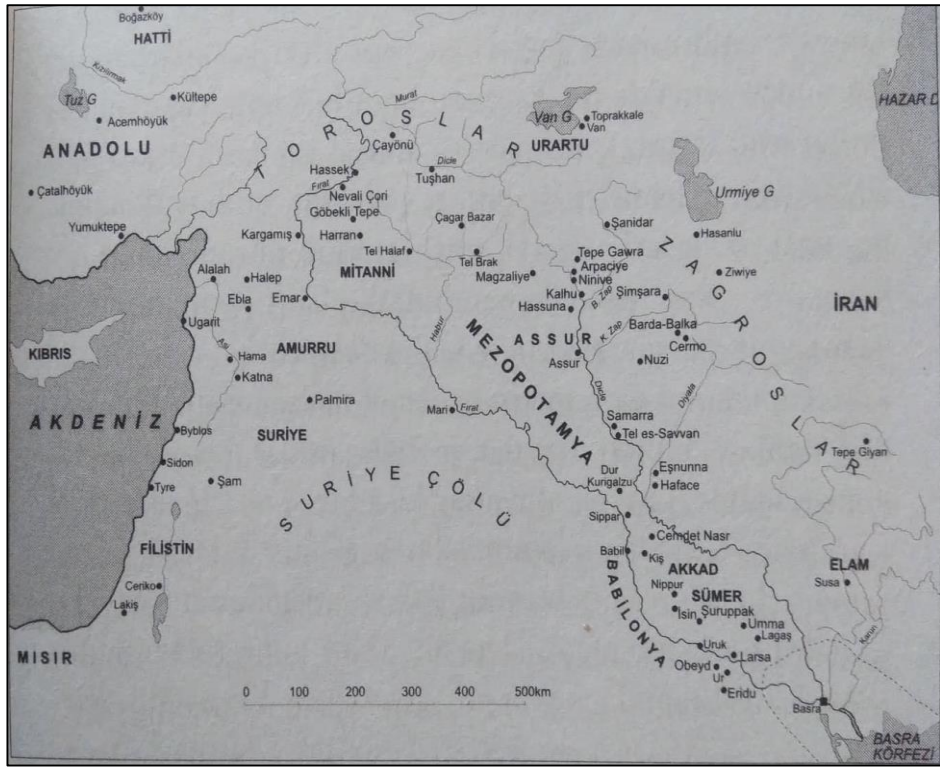
YİĞİT, T., (2005). “Hitit Çivi Yazısının İlk Ortaya Çıkışı”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.24, S. 38, s. 79-86.

YON, M., (2006). *The City of Ugarit at Tell Ras Shamra*, Eisenbrauns.

-----, (2000). “Ugarit: 6,000 Years of History”, *Near Eastern Archaeology*, Vol. 63, No. 4, s. 186-189.

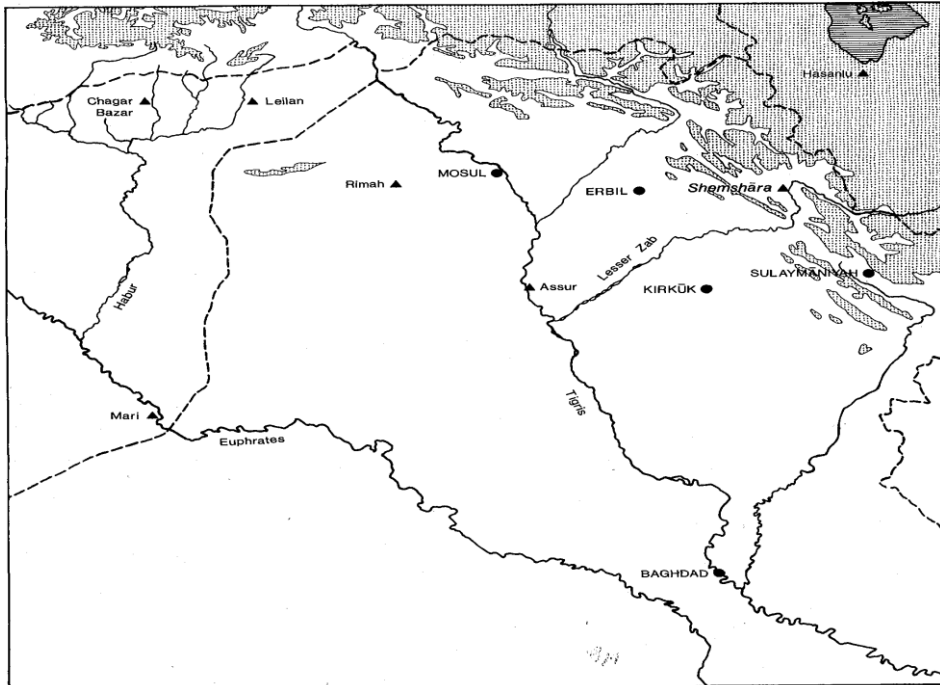
EKLER

Ek-1

[Köroğlu, K., (2016). *Eski Mezopotamya Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, s.13.]

Ek-2

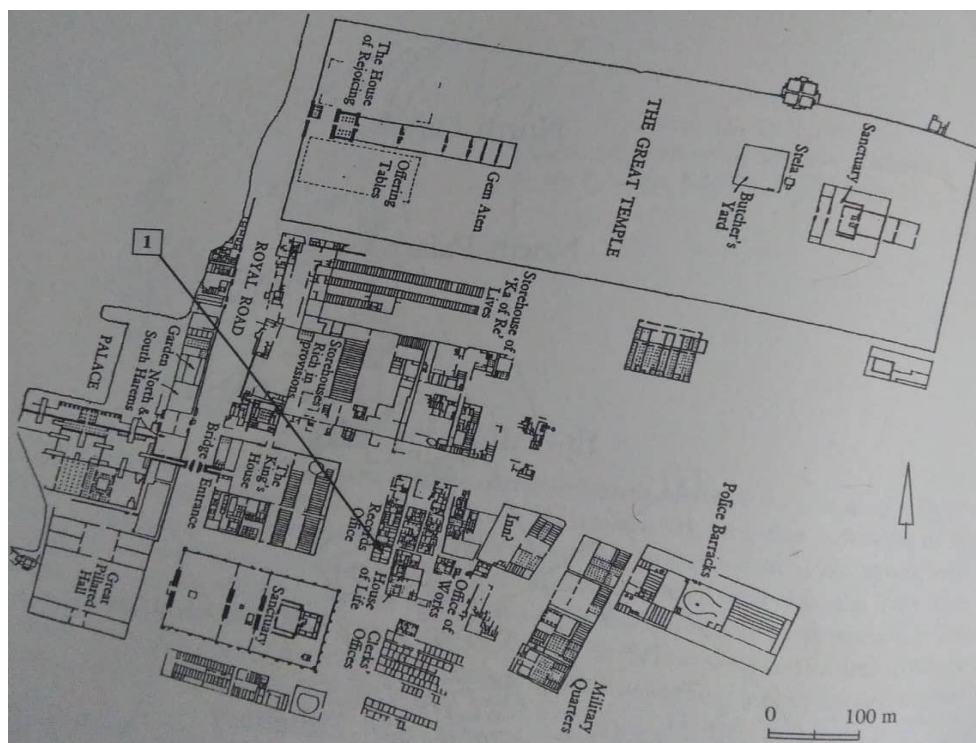
[Eidem, J., (1992). *The Shemshāra Archives, Vol.2: The Administrative Texts*, Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, Copenhag, s.12]

Ek-3

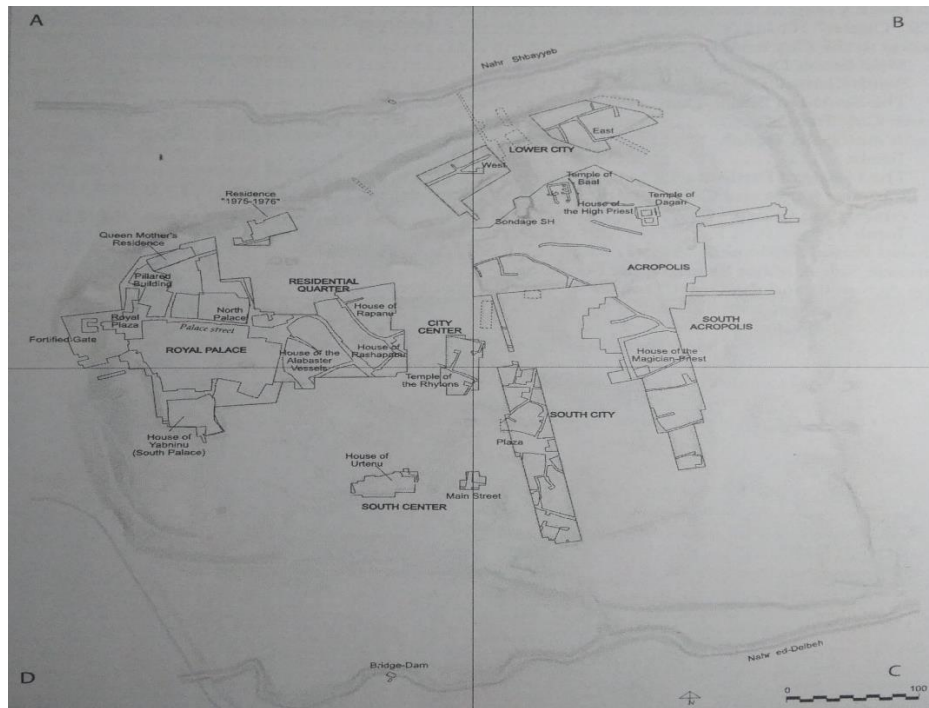
[Petit, L.P.-Bonacossi, D.M., (2017). *Nineveh the Great City Symbol of Beauty and Power*, Sidestone Press, Leiden, s.210.]

Ek-4

Pedersén, O., (1998). *Archives and Libraries in the Ancient Near East*, CDL Press, Maryland, s.40.]

Ek-5

[Yon, M., (2006). *The City Of Ugarit at Tell Ras Shamra*, Eisenbrauns, s.vi]

Ek-6

[Matthiae, P.,-Marchetti, N., (2013). *Ebla And Its Landspace Early State Formation in the Ancient Near East*, Left Coast Press, California, s.126]

Ek-7

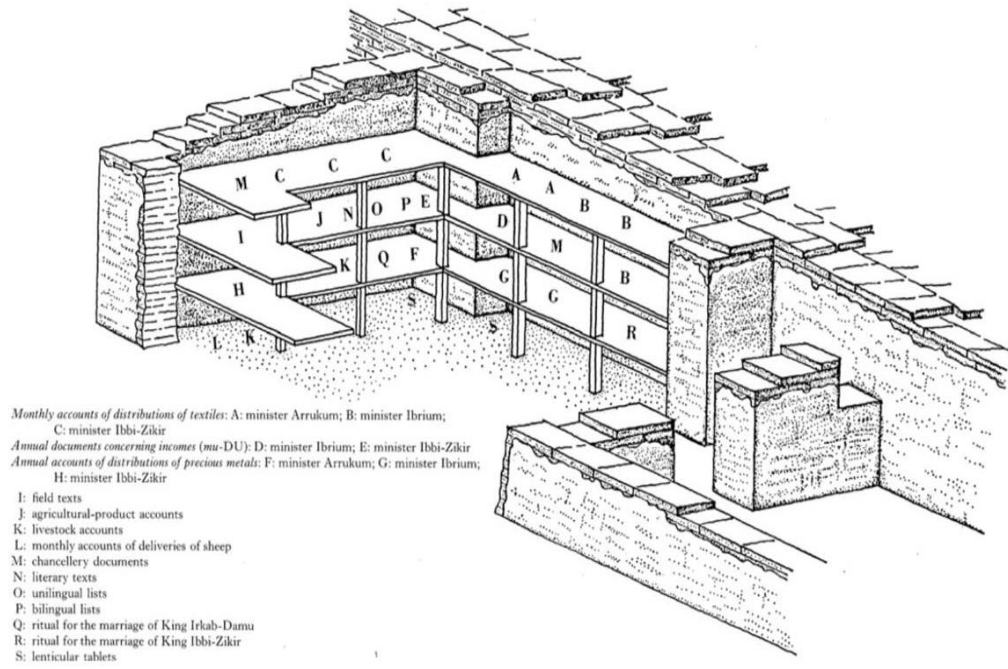
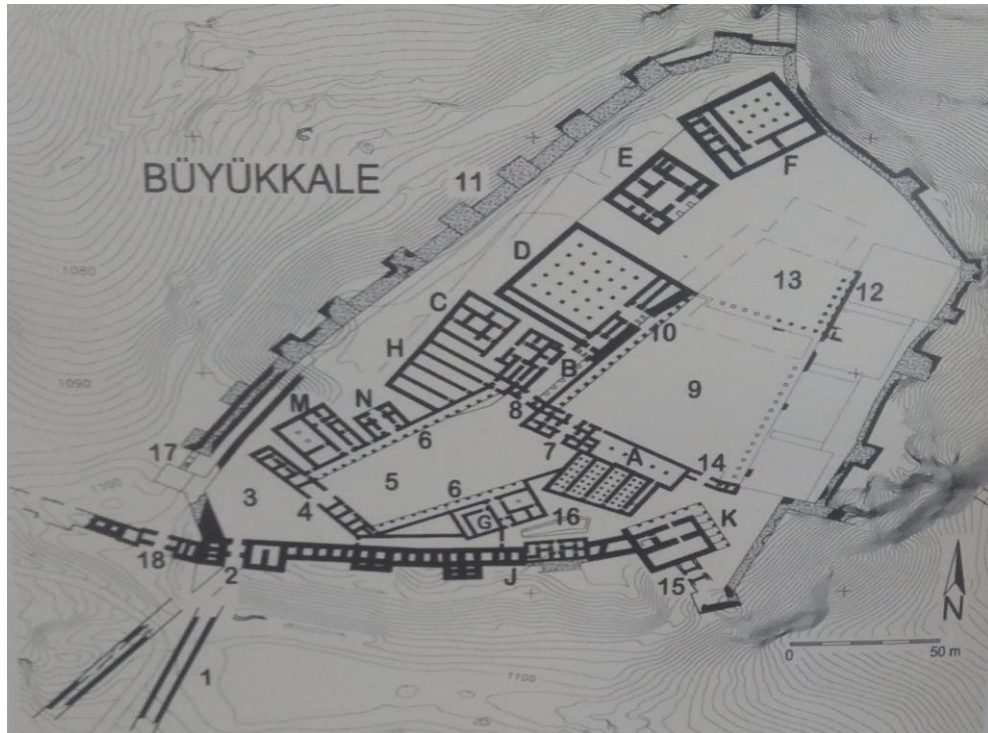

Fig. 3: Arrangement of the tablets in the central archive.

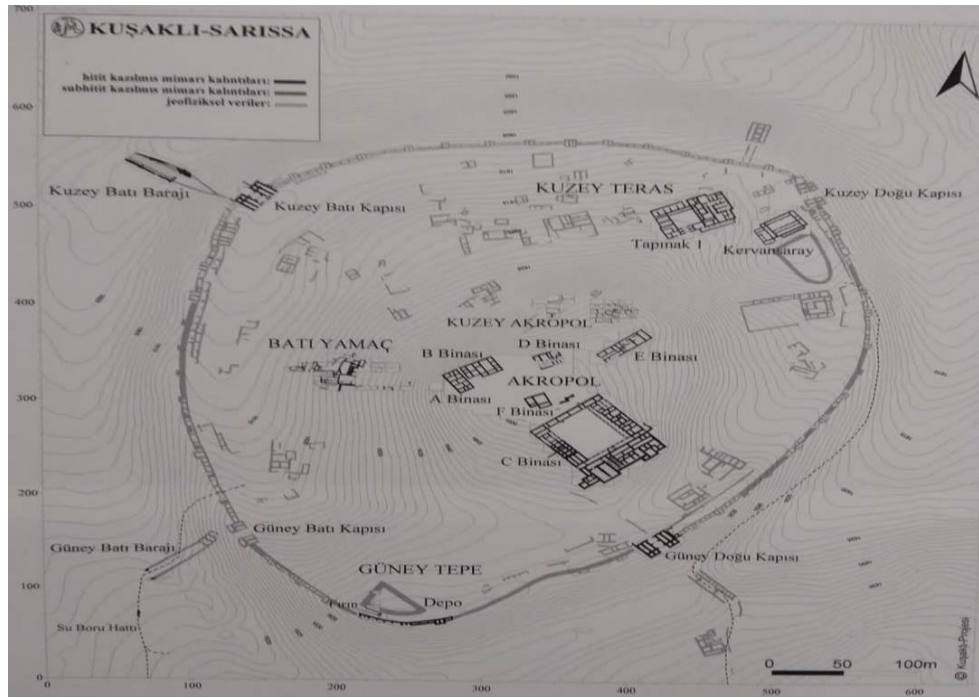
[Archi, A., (2015). *Ebla and Its Archives Texts, History and Society*, Berlin, s. 83]

Ek-8

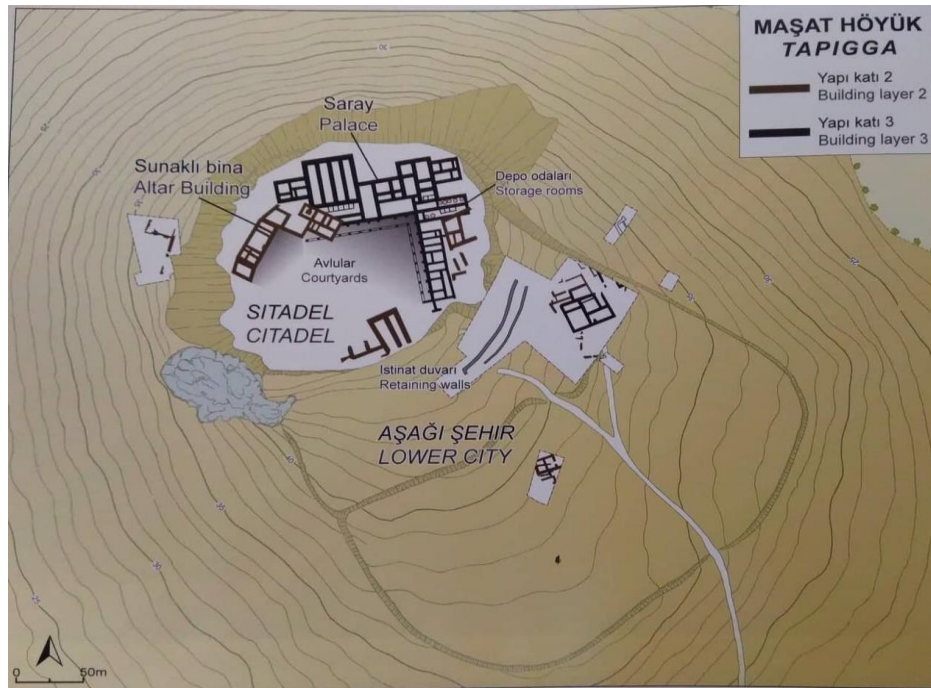
[Seeher, J., (2002). *Hattuşa Rehberi Hitit Başkentinde Bir Gün*, Ege Yayınları, İstanbul, s. 104]

Ek-9

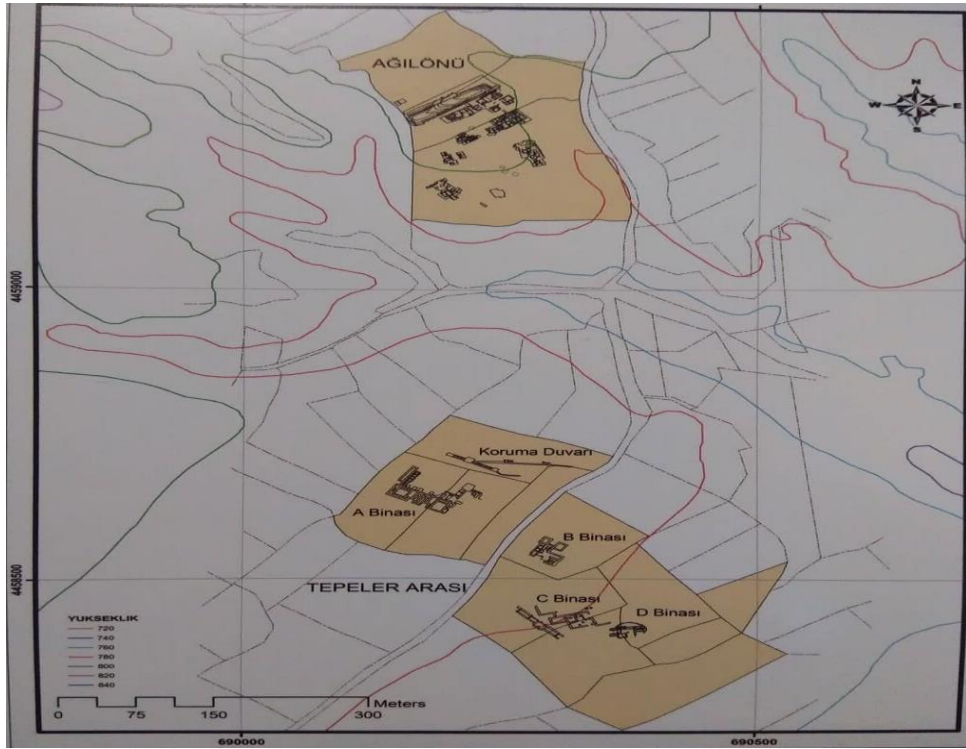

[Karpe, A. M.,-Karpe, V. M., (2013). “Kuşaklı-Şarişsa”, *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu, Yapı Kredi Yayınları*, İstanbul, s. 221]

Ek-10

[Mielke, D. P., (2013). “Maşathöyük ve İnandıktepe”, *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu, Yapı Kredi Yayınları*, İstanbul, s. 210.]

Ek-11

[Süel, A.-Süel, M., (2013). “Şapinuwa: Hitit Devleti’nin Başka bir Başkenti”, *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 179.]

ÖZ GEÇMİŞ**KİMLİK BİLGİLERİ**

Adı Soyadı : Aysel ATEŞ
Doğum Yeri : Bozdoğan
Doğum Tarihi : 24.12.1994
E-posta : aysell_ates_09@hotmail.com

EĞİTİM BİLGİLERİ

Lise : Ali Tunaboşlu METEM
Lisans : Pamukkale Üniversitesi/Tarih
Yüksek Lisans : Pamukkale Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı/Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı
Doktora :
Yabancı Dil ve Düzeyi: Yökdil 60,00/ D düzeyi

İŞ DENEYİMİ :

ARAŞTIRMA ALANLARI: Eskiçağda M.Ö. 3200'lü yıllardan itibaren Mezopotamya, Mısır'da ortaya çıkan yazı ve uygulandığı diller, söz konusu bölgeler ile Kuzey Suriye ve Anadolu'da yazının kullanılmasıyla paralel bir şekilde arşiv kurumunun ortaya çıkması ve kurulan arşivler, bu arşivlerin bulunmasından itibaren çıkarılan tabletlerin miktarı ve içerdikleri konular.

TEZDEN ÜRETİLEN TEBLİĞ VE YAYINLAR: